

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA

METRAŠTIS
XLVI

VILNIUS
2023

ISSN 1392-0502

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJOS

METRAŠTIS
XLVI

VILNIUS
2023

REDAKCIŅĒ KOLEGIJA

LKMA akad. prof. dr. ARŪNAS STREIKUS
(Vilniaus universitetas, *istorija*) – redakcinės kolegijos pirmininkas

Doc. dr. POVILAS ALEKSANDRAVIČIUS (Mykolo Romerio universitetas, *filosofija*)
LKMA akad. prof. habil. dr. DANUTĖ GAILIENĖ (Vilniaus universitetas, *psichologija*)

LKMA akad. doc. dr. KĘSTUTIS GIRNIUS (Vilniaus universitetas, *filosofija*)

LKMA akad. doc. dr. LIUDAS JOVAIŠA (Vilniaus universitetas, *istorija*)

Vysk. dr. ALGIRDAS JUREVIČIUS (Vytauto Didžiojo universitetas, *teologija*)

Dr. KATARZYNA KORZENIEWSKA-WOLEK
(nepriklausoma tyrėja ir vertėja, Krokuva, Lenkija, *sociologija*)

Prof. dr. kun. TADEUSZ KRAHEL
(Wyższe Seminarium Duchowne w Białymstoku, Lenkija, *istorija*)

Dr. RASA MAŽEIKA (Archives of Canada, Toronto, Kanada, *istorija*)

LKMA akad. prof. habil. dr. IRENA REGINA MERKIENĖ
(Lietuvos istorijos institutas, *etnologija*)

Prof. dr. ALGIS NORVILAS (Saint Xavier universitetas, Chicago, JAV, *psichologija*)

LKMA akad. prof. dr. kun. ARVYDAS RAMONAS (Klaipėdos universitetas, *teologija*)

LKMA akad. prof. dr. PAULIUS V. SUBAČIUS (Vilniaus universitetas, *literatūrologija*)

Prof. dr. MINDAUGAS STANKŪNAS (Lietuvos sveikatos mokslų universitetas,
Griffith university, Australija, *biomedicina*)

Prof. dr. ANDRIUS VALEVIČIUS (L'Université de Sherbrooke, Kanada, *filosofija*)

Prof. habil. dr. RAFAŁ WITKOWSKI (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
w Poznaniu, Lenkija, *istorija*)

LKMA akad. dr. MIKAS VAICEKAUSKAS (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas,
literatūrologija) – vyriausiasis redaktorius

T U R I N Y S

Moksliniai straipsniai

SAULIUS RUMŠAS OP

- Bazilijus Cezarietis *versus* ar *adversus* Origeną? Dar kartą apie žmogaus sukūrimą „pagal panašumą“ (*Pr* 1, 26–27) 7
- Basile de Césarée *versus* ou *adversus* Origène? Retour sur la création de l’homme „à la ressemblance“ (*Gn* 1, 26–27) 34

LAIMONTAS KARALIUS

- „Privačios“ Pasvalio muitinės įkūrimas ir funkcionavimas XVI a. pirmoje pusėje. 35
- Establishment and Functioning of the ‘Private’ Customs of Pasvalys in the First Half of the Sixteenth Century 62

ALDONA PRAŠMANTAITĖ

- Vilniaus vyskupijos katedros kapitulos prokuratoriaus pareigybė XIX a.: raidos ypatumai ir personalijos 63
- The Office of the Procurator of the Chapter of Vilnius Diocesan Cathedral in the Nineteenth Century: Personalities and the Peculiarities of Development. . . . 82

ALGIMANTAS KATILIUS

- Konfliktai dėl kalbos vartojimo pridėtinėse pamaldose: lietuviškos spaudos refleksija 87
- Conflicts over the Language of Additional Services: Their Reflection in the Lithuanian Press. 107

EDUARDAS REMECAS

- Draugijos simbolio svarba: JAV lietuviškų katalikiškų draugijų ženkleliai (XIX a. pabaiga – XX a. pirma pusė) 109
- The Importance of the Association Symbol: Badges of Lithuanian Catholic Associations in the USA (the Late Nineteenth Century–the First Half of the Twentieth Century) 139

SKIRMANTĖ SMILINGYTĖ-ŽEIMIENĖ

- Bažnytiniai Juozo Zikaro kūriniai. 141
 On the Ecclesiastical Art of Juozas Zikaras 160

DARIUS LIUTIKAS

- Katalikų bažnyčios ir koplyčios geografinėje erdvėje: svarbiausių
 architektūrinių elementų statistika 161
 Catholic Churches and Chapels in the Geographical Space of Lithuania:
 Statistics of the Most Important Architectural Elements 197

Publikacijos

DARIUS BARONAS

- Vilniaus globėjo šv. Kristoforo kankinystės aprašymas (BHG 310) 201
 The *Passio* of Saint Christopher, Patron Saint of Vilnius (BHG 310). 218

Apžvalgos

VIKTORIJA KURIENĖ

- Kazimiero Vasiliausko ir Viktoro Katiliaus rankraščių fondai Lietuvos
 nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje 221

APIE AUTORIOUS 235

ATMENA AUTORIAMIS 237

Moksliniai straipsniai

BAZILIJUS CEZARIETIS VERSUS
AR ADVERSUS ORIGENĄ?
DAR KARTĄ APIE ŽMOGAUS SUKŪRIMĄ
„PAGAL PANAŠUMĄ“ (PR 1, 26–27)

SAULIUS RUMŠAS OP

Įvadas. Origenas (apie 185–254) ir jo netiesioginis mokinys Bazilijus Cezarietis (apie 329–379) – tai vieni iš ryškiausių pėdsakų krikščioniškojoje filosofijoje ir teologijoje palikusių mąstytojų. Mokytojo ir mokinio santykis šiuo atveju neįprastas. Viena vertus, juos skiria tiek laikas, tiek gyvenamoji vieta, tiek istorinis kontekstas, tiek Bažnyčios situacija, tiek jų pareigos bažnytinėse bendruomenėse. Kita vertus, Bazilijaus gimtoji Kapadokija buvo evangelizuota tiesioginio Origeno mokinio Grigaliaus Stebukladario (†270), kurio atminimą ir mokymą ištikimai saugojo Bazilijaus senelė Makrina Vyresnioji¹. Be to, grįžęs iš Cezarėjos ir Konstantinopolio mokyklų bei Atėnų akademijų, nusprendęs savo gyvenimą pakreipti vienuolišku keliu, Bazilijus savo „teologines studijas“ atliko skaitydamas Origeno raštus ir kartu su savo bičiuliu Grigaliumi Nazianziečiu sudarė Origeno tekstų antologiją, pavadinta *Filokalija*². Tad aleksandrietiškoji teologinės mokyklos tradicija buvo gerai žinoma jei ne visoje Kapadokijoje, tai bent jau artimiausioje Bazilijaus šeimos ir draugų aplinkoje³. Jos įtaka matoma Bazilijaus

¹ Vyresnioji Bazilijaus sesuo taip pat buvo pavadinta Makrinos vardu senelės atminimui; žr. Grigalius Nisietis, *Makrinos gyvenimas*, I, 2 (Grégoire de Nysse, *Vie de sainte Macrine*, introduction, texte critique, traduction, notes et index par Pierre Maraval, (*Sources chrétiennes*, 178), Paris: Les Éditions du Cerf, 1971).

² Plg. Origène, *Philocalie 1–20: Sur les Écritures et La Lettre à Africanus sur l'histoire de Suzanne*, introduction, texte, traduction et notes par Marguerite Harl et Nicholas De Lange, (*Sources chrétiennes*, 302), Paris: Les Éditions du Cerf, 1983; Origène, *Philocalie 21–27: Sur le libre arbitre*, introduction, texte, traduction et notes par Éric Junod, (*Sources chrétiennes*, 226), Paris: Les Éditions du Cerf, 1976.

³ Apie aleksandrietišką mokyklą apskritai ir Origeną atskirai žr. Alain Le Boulluec, *Ankstyvoji krikščionybė: Keturi tyrinėjimai*, iš prancūzų kalbos vertė Tatjana Aleknienė ir Darius Alekna, (*Christiana tempora*, I), Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2004. Apie Origeno gyvenimo ir teologijos bruožus žr. Vytautas Ališauskas, „Origeno sielovadinės

veikaluose, tačiau Cezarietis nėra aklas Origeno sekėjas⁴. Dažnai jis kūrybingai ir naujai aptaria iškilusius filosofinius ar teologinius klausimus, o kartais drįsta nuo jo tezių atsiriboti ar net atvirai kritikuoti Origeną, tiesa, jo tiesiogiai neįvardydamas⁵. Panašiai nutinka su šiame straipsnyje aptariama tema apie žmogaus sukūrimą „pagal panašumą“ (gr. καθ' ὁμοίωσιν, lot. *ad similitudinem*) (*Pr* 1, 26), tiksliau – su trumpomis Bazilijaus ir Origeno tekstų ištraukomis apie panašumą.

Patristiniuose raštuose žmogaus sukūrimo καθ' ὁμοίωσιν (*Pr* 1, 26) apibūdinimas dažniausiai neatsiejamai gvildenamas su „pagal paveikslą“ (gr. κατ' εἰκόνα, lot. *ad imaginem*) (*Pr* 1, 26–27) tema. Tačiau sutinkame tekstų, kuriuose ankstyvieji krikščioniškieji autoriai sukūrimo καθ' ὁμοίωσιν temai suteikė išskirtinį dėmesį. Taip nutinka Bazilijaus ir Origeno veikaluose. Nors jie abu kalba apie sukūrimo κατ' εἰκόνα temą, tačiau nepamiršta atskirai aptarti καθ' ὁμοίωσιν temos, savitai ją jungdami prie pirmosios. Bazilijaus raštuose, kurių autentiškumu neabejota, ši καθ' ὁμοίωσιν tema gali atrodyti gana reta, nes sutinkama daugiausia *Homilijose apie šešias dienas*⁶ ar įvairiose kitose homilijose, pavyzdžiui, *Homilijoje apie 48-ą psalmę*⁷, *Homilijoje apie Attende tibi ipsi*⁸ ar *Panegirikoje apie Julitos*

hermeneutikos eskizas“, in: Origenas, *Giesmių giesmės homilijos*, iš lotynų kalbos vertė Gediminas Žukas, tekstus parengė, įvadą ir komentarus parašė Vytautas Ališauskas, (*Mystica christiana*, II), Vilnius: Aidai, 2011, p. 29–54. Kai kuriuos Klemenso Aleksandriečio ir Origeno veikalus ar jų ištraukas galima skaityti: *Bažnyčios Tėvai: Nuo Apaštališkųjų Tėvų iki Nikėjos Susirinkimo: Antologija*, sudarė Darius Alekna ir Vytautas Ališauskas, Vilnius: Aidai, 2003, p. 292–523.

⁴ Apie Bazilijaus „origenizmą“ žr. Jean Gribomont, „L'origénisme de saint Basile“, in: *L'homme devant Dieu, Mélanges offerts au Père Henri de Lubac*, t. I, (*Théologie*), Paris: Aubier, 1963, p. 281–294 (= Jean Gribomont, *Saint Basile: Évangile et Église. Mélanges, (Spiritualité Orientale, 36)*, Bégrolles-en-Mauges: Abbaye de Bellefontaine, 1984, p. 229–242); *Origene e l'alessandrinismo cappadoce (III–IV secolo): Atti del V Convegno del Gruppo Italiano di ricerca su „Origene e la tradizione alessandrina“* (Bari, 20–22 settembre 2000), a cura di Mario Girardi e Marcello Marin, (*Quaderni di „Vetera Christianorum“*, 28), Bari: Edipuglia, 2002.

⁵ Pavyzdžiui, aiškindamas *Pradžios knygą* Bazilijus ekspresyviai atmeta alegoriją ir pasirenka pažodinį aiškinimą; žr. Bazilijus Cezarietis, *Homilijos apie šešias dienas*, IX, 1 (Basile de Césarée, *Homélie sur l'Hexaéméron*, texte grec, introduction et traduction de Stanislas Giet, (*Sources chrétiennes*, 26bis), Paris: Les Éditions du Cerf, 1968²).

⁶ Žr. Bazilijus Cezarietis, *Homilijos apie šešias dienas*, IX, 6.

⁷ Basilius Caesariensis, *Homiliae super Psalmos*, in: *Patrologie graeca accurante Jacques-Paul Migne* (toliau – PG), t. XXIX, Parisis: Migne, 1857, col. 209–494.

⁸ *L'homélie de Basile de Césarée sur le mot 'Observe-toi toi-même'*, édition critique du texte grec et étude sur la tradition manuscrite par Stig Y. Rudberg, (*Acta Universitatis Stockholmiensis. Studia Graeca Stockholmiensia*, 2), Uppsala: Almquist & Wiksell, 1962.

*kankinystę*⁹. Ji taip pat kartą minima 375 m. parašytame traktate *Apie Šventąją Dvasią*¹⁰. Šią temą Bazilijus atskirai komentuoja savo homilijose *Apie žmogaus kilmę*¹¹. Tiesa, šių dviejų homilijų autorystė pastaraisiais dešimtmečiais buvo plačiai diskutuota, tačiau šiandien dauguma tyrėjų ją, bent jau juodraštinėje formoje, priskiria Bazilijui Cezariečiui. Jos greičiausiai buvo pasakytos 378 m. ir išpildo *Homilijų apie šešias dienas* pabaigoje duotą pažadą plačiau pakalbėti apie žmogaus kilmę. Jų galutinė redakcija atlikta keletą metų vėliau, jau po Bazilijaus mirties, greičiausiai kokio nors Bazilijaus mokinio, bet ne brolio Grigaliaus Nisiečio dėl reikšmingų teologinių skirtumų¹². Gal dėl nediskutuotinai autentiškų Bazilijaus raštų šykštumo ir homilijų *Apie žmogaus kilmę* autentiškumo abejonių, žmogaus sukūrimo καθ' ὁμοίωσιν tema nėra sulaukusi didesnio tyrėjų dėmesio¹³. Būtent vienoje iš šių homilijų Bazilijus pateikia trumpą, bet dėmesį patraukiantį ὁμοίωσις temą gvildenantį aprašymą (I, 16), kurį pristatysime ir analizuosime šiame straipsnyje. Kaip matysime toliau, ši ištrauka gali atrodyti kaip originalus Bazilijaus tekstas tiek formos, tiek turinio atžvilgiu, nes nieko panašaus nerandama nei Filono Aleksandriečio¹⁴, nei Origeno *Pradžios knygos* komentaruose¹⁵, kuriuos Bazilijus žinojo ir naudojo savo komentarams apie pasaulio pradžią. Tačiau labai panašią ištrauką, bent jau savo forma ir pagrindinėmis teminėmis linijomis, galima sutikti Origeno veikale

⁹ Bazilijus Cezarietis, *Panegirika apie Julitos kankinystę*, 3, PG 31, 244 B.

¹⁰ Basile de Césarée, *Sur le Saint-Esprit*, texte grec, introduction, traduction et notes de Benoît Pruche, (*Sources chrétiennes*, 17bis), Paris: Les Éditions du Cerf, 2002.

¹¹ Basile de Césarée, *Sur l'origine de l'homme* (*Hom. X et XI de l'Hexaéméron*), introduction, texte critique, traduction et notes par Alexis Smets et Michel Van Esbroeck, (*Sources chrétiennes*, 160), Paris: Les Éditions du Cerf, 1970; *Auctorum incertorum vulgo Basilii vel Gregorii Nysseni Sermones de creatione hominis et Sermo de paradiso*, edidit Hadwiga Hörner, (*Gregorii Nysseni Opera, Supplementum*), Leiden: Brill, 1972.

¹² Plg. Saulius Rumšas, „Žmogus sukurtas pagal Dievo paveikslą ir/ar panašumą? Bazilijaus Cezariečio Pr 1, 26–27 komentaro teologiniai iššūkiai“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2022, t. 45, p. 8–10.

¹³ Plg. Mario Girardi, „L'uomo immagine somigliante di Dio (*Gen 1, 26–27*) nell'esegesi dei Cappadoci“, in: *Vetera Christianorum*, Bari, 2001, t. 38, p. 293–314, tačiau jis netyrinėja homilijų *Apie žmogaus sukūrimą*; plg. Saulius Rumšas, *op. cit.*, p. 18–20.

¹⁴ Plg. Philon d'Alexandrie, *De opificio mundi*, introduction, traduction et notes Roger Arnaldez, (*Les œuvres de Philon d'Alexandrie*, 1), Paris: Les Éditions du Cerf, 1961.

¹⁵ Plg. Origène, *Homélie sur la Genèse*, introduction de Henri de Lubac et Louis Doutreleau, texte latin, traduction et notes Louis Doutreleau, (*Sources chrétiennes*, 7bis), Paris: Les Éditions du Cerf, 2003. Dėl *Pradžios knygos* egzegezės šaltinių apskritai žr. Rainer Henke, *Basilii und Ambrosius über das Sechstageswerk*, (*Chrësis*, 7), Basel: Schwabe, 2000.

Apie pradus (III, 6, 1)¹⁶, parašytame Aleksandrijoje apie 220–230 m., dar Origenui esant jaunam¹⁷. Tai savotiškas doktrinos sąvadas arba bandymas sistemiškai pateikti krikščioniškojo mokslo sintezę, kalbančią apie santykius tarp Dievo, žmogaus ir pasaulio. Ši veikalą Origenas sukūrė iš graikų filosofinės perspektyvos, į kurią įkomponavo ir Šventojo Rašto indėlių. Būtent šiame veikale, kalbėdamas apie laikų pabaigą, Origenas pristato ir išsamiai aptaria „panašumo“ temą¹⁸. Ši ištrauka negali nepriminti Bazilijaus teksto, netgi gali pasirodyti, kad Bazilijus kopijuoja Origeną ir perteikia jo tekstą bei mintis¹⁹. Ar iš tiesų mokinys Bazilijus plagijuoja mokytoją Origeną?

Galimas paraleles tarp šių dviejų ištraukų jau buvo išvelgę tokie Bazilijaus raštų ir teologijos specialistai kaip Stanislas Giet ir Maximos Aghiorgoussis, tačiau išsamiau tekstų nelygino ir nekomentavo dėl manyto homilijų *Apie žmogaus kilmę* neautentiškumo²⁰. Tuo tarpu Roberto Ravazzolo, kuris šias homilijas traktuoja kaip Bazilijaus užsirašytas pas-

¹⁶ Plg. Origenas, *Apie pradus*, III, 6, 1, in: Origène, *Traité des principes, tome III (Livres III et IV)*, introduction, texte critique de la version de Rufin, traduction par Henri Crouzel et Manlio Simonetti, (*Sources chrétiennes*, 268), Paris: Les Éditions du Cerf, 1980, p. 236–239; plg. Origenes, *Vier Bücher von den prinzipien*, herausgegeben, übersetzt, mit kritischen und erläuternden Anmerkungen versehen von Herwig Görgemanns u. Heinrich Karpp, (*Texte zur Forschung*, 24), Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1976, p. 642–644; Origen, *On First Principles. Volume II*, edited and translated by John Behr, (*Oxford Early Christian Texts*), Oxford: Oxford University Press, 2018, p. 440–442; Origène, *Traité des principes (Peri Archôn)*, traduction de la version latine de Rufin avec un dossier annexe d'autres témoins du texte par Marguerite Harl, Gilles Dorival, Alain Le Boulluec, Paris: Études augustiniennes, 1976, tiesa, šis reikšmingas vertimas neturi teksto originalo kalba.

¹⁷ Origeno veikalą *Apie pradus* perdavimo istorija gana paini, kurios čia neįmanoma net bendrais bruožais išdėstyti. Nedidelė veikalą dalis mus pasiekė graikų kalba, tačiau visas veikalas žinomas iš lotyniškosios Rufino versijos; žr. Bernard Pouderon (sous la direction de), *Histoire de la littérature grecque chrétienne des origines à 451. III. De Clément d'Alexandrie à Eusèbe de Césarée*, Paris: Les Belles Lettres, 2017, p. 258–265.

¹⁸ Tiesa, panašumo tema buvo trumpai paminėta kiek aukščiau tame pačiame veikale *Apie pradus*, I, 2, 6; I, 6, 4; II, 10, 7; II, 11, 3 (Origène, *Traité des principes, tome I (Livres I et II)*, introduction, texte critique de la version de Rufin, traduction par Henri Crouzel et Manlio Simonetti, (*Sources chrétiennes*, 252), Paris: Les Éditions du Cerf, 1978). Analogiškas tematinės linijas apie panašumą dar galime aptikti Origeno *Homilijose apie Ezekielį*, XIII, 2 (Origène, *Homélie sur Ezéchiel*, texte latin, introduction, traduction et notes par Marcel Borret, (*Sources chrétiennes*, 352), Paris: Les Éditions du Cerf, 1989, p. 414–419).

¹⁹ Nors nemaža dalis Origeno *Apie pradus* patalpinta Bazilijaus Cezariečio ir Grigaliaus Nazianziečio sudarytoje Origeno tekstų *Filokalijoje*, tačiau dalies, iš kurios paimta nagrinėjama ištrauka, ten nėra. Žinoma, tai dar nesako, kad šis tekstas nebuvo žinomas Bazilijui.

²⁰ Maximos Aghiorgoussis, *In the Image of God: Studies in Scripture, Theology and Community*, Brooklyn: Holy Cross Orthodox Press, 1999, p. 54–55. Autorius perteikia savo dis-

tabas pamokslui, pamini paralelę su Origeno tekstu, bet temos neplėtoja²¹. Nors „paveikslas“ ir „panašumo“ tema Origeno raštuose sutinkama dažnai, o Aleksandriečio specialistų ne kartą tyrinėta, tačiau pastarųjų darbuose nepavyko aptikti traktato *Apie pradus* III, 6, 1 ir homilijų *Apie žmogaus kilmę* I, 16 palyginimo²². Minėta Bazilijaus teksto ištrauka buvo pristatyta ir bendrais bruožais palyginta su Origeno tekstu *Apie pradus* mūsų ankstesniame straipsnyje²³. Tad žinant šių tekstų svarbą patristinei teologinei antropologijai, dabartinis straipsnis tęsia pradėtus tyrimus ir siekia pristatyti kiek įmanoma išsamesnę šių ištraukų lyginamąją analizę. Pirmiausia skaitysime pačius tekstus, paskui atkreipsime dėmesį į Šventojo Rašto naudojimą ir galiausiai išskirsime pagrindines potemes ar tematines linijas, siekdami ne tik parodyti tekstų sąsajas bei kiekvieno jų savitumus, bet ir aptarti jų galimus esminius skirtumus bei padarinius antropologiniam diskursui.

1. Origeno ir Bazilijaus tekstai bei jų kontekstai. Pirmiausia pažvelkime į abiejų autorių tekstų ištraukas, kalbančias apie panašumą. Nors pats tyrimas prasidėjo nuo Bazilijaus Cezariečio teksto analizės ir galimų ankstesnių svarstymų panašumo tema atitikmenų ieškojimo, tačiau šiame straipsnyje laikysimės chronologinės tvarkos ir pradėsime nuo Origeno teksto ištraukos.

1.1. Origenas apie panašumą – Apie pradus III, 6, 1.

Aukščiausias gėris, link kurio skuba visa protingoji prigimtis, ir kuris yra pristatytas kaip visko tikslas, buvo tokiu būdu išreikštas gausybės filosofų: aukščiausiasis gėris yra tapti panašiu į Dievą, kiek tai įmanoma. Bet tai jie ne tiek patys rado, kiek pasiskolino iš dieviškųjų knygų. Iš tiesų tai dar anksčiau parodyta

kusiją su Stanislasu Gietu dėl šių dviejų tekstų panašumo ir išsamesnio tyrimo atsisakymą dėl homilijų *Apie žmogaus kilmę* autentiškumo klausimų.

²¹ Roberto Ravazzolo, *A immagine e somiglianza: Note di Basilio di Cesarea per una predicazione sulla creazione dell'uomo*, (*Sapienza*, 55), Milano: Glossa, 2012, p. 40.

²² Plg. nuo klasikinių Henri Crouzel, *Théologie de l'image de Dieu chez Origène*, (*Théologie*, 34), Paris: Aubier, 1956, ar Manlio Simonetti, *Origene esegeta e la sua tradizione*, (*Letteratura cristiana antica*, 2), Brescia: Morcelliana, 2004, p. 31–32, iki naujausio Noel O'Sullivan, „Image and likeness: Patristic perspectives“, in: *One in Christ: A Catholic Ecumenical Review*, Oxford, 2020, t. 54, Nr. 2, p. 273–282. Kai kurie specializuoti žodynai net nebeskiria atskiros dėmesio paveikslas ir panašumo temai apskritai, o tik ją pamini įvairiuose kituose straipsniuose; plg. Adele Monaci Castagno (a cura di), *Origene: Dizionario. La cultura, il pensiero, le opere*, Roma: Città Nuova, 2000.

²³ Žr. Saulius Rumšas, *op. cit.*, p. 28–30.

Mozės, kai apie pirmąjį žmogaus sukūrimą pasakojo sakydamas: „Dievas tarė: padarykime žmogų pagal mūsų paveikslą ir panašumą“ (*Pr 1, 26*). Paskui priduria: „Ir Dievas padarė žmogų, pagal Dievo paveikslą jis jį padarė, vyrą ir moterį juos padarė ir juos palaimino“ (*Pr 1, 27–28*). Jis tada sakė: „pagal Dievo paveikslą jį padarė“, o apie panašumą nutylėjo, – tai tik rodo, kad žmogus gavo paveikslu orumą per pirmąjį sukūrimą, o panašumo tobulumas jam išsaugotas pabaigai. Kitaip tariant, jis pats turėjo jį įgyti savo veiklos pastangomis imituodamas Dievą, todėl paveikslu orumo jam pradžioje duotą galimybę įgyti tobulumą, jis pats, atlikdamas darbus, turės paversti tobulu panašumu. Todėl apaštalas Jonas dar aiškiau ir įtikinamiau patvirtina, kad taip yra, tardamas: „Vaikeliai, mes dar nežinome, kas būsime, kai tai mums bus apreikšta, mes būsime panašūs į jį“ (*1 Jn 3, 2*). Be abejo, jis čia kalba apie Išganytoją. Taip jis tikrų tikriausiai nurodo ir visų dalykų pabaigą – kurios sako dar nežinąs, – ir panašumą su Dievu, kurio viliamės ir kuris bus suteiktas pagal nuopelnų tobulumą. Pats Viešpats evangelijoje jį pristato ne tik kaip būsimą, bet kaip turintį įvykti per jo būsimą užtarimą, nes jis pats teikiasi jo paprašyti iš Tėvo savo mokiniams sakydamas: „Tėve, noriu, kad ten, kur aš esu, jie taip pat būtų su manimi“ (*Jn 17, 24*) ir „kaip aš ir tu esame viena, šitaip kad jie taip pat būtų viena mumyse“ (*Jn 17, 21*). Iš čia matome, kad pats panašumas, taip sakant, vystysis, ir kad iš panašaus bus tampama viena, nes be jokios abejonės užbaigime ar gale Dievas yra visa ir visuose (*1 Kor 15, 28*).²⁴

Vienas žymiausių Origeno raštų tyrinėtojų Henri Crouzelis SJ (1919–2003) šią ištrauką vadina pačiu aiškiausiu paveikslu ir panašumo santykio išdėstymu²⁵. Gali pasirodyti paradoksalu tai, kad veikale *Apie pradus* ištrauką apie panašumą sutinkame ne aprašant sukūrimą, kaip būtų galima spėti, o skiltyje, kurioje Origenas aptaria paskutiniuosius dalykus ir pasaulio pabaigą. Tapimą panašiu į Dievą jis pristato kaip patį aukščiausią gerį, paliktą pabaigai. Žinoma, kaip jau minėta, veikalas *Apie pradus* turi savitus tikslus, kurie diktuoja ir veikalo struktūrą – kiek įmanoma glausčiau pateikti susistemintą krikščionišką mokymą. Mums šiuo atveju svarbu tai, kad panašumo temą Origenas glaudžiai sieja su pabaigos dalykais, kuriuos aiškindamas jis yra priverstas grįžti į pradžią, t. y. žmogaus sukūrimą, ir ten ieškoti ne tik panašumo į Dievą galimybės žmogui atsiradimo, bet ir santykio tarp paveikslu ir panašumo žmoguje paaiškinimo. Tad šitokį panašumo paaiškinimą pateikia jaunas Origenas.

²⁴ Origenas, *Apie pradus*, III, 6, 1. Vis trys anksčiau paminėti kritiniai leidimai pateikia identišką analizuojamos ištraukos lotynišką tekstą. Tiesa, vokiškas leidimas, skirtingai nuo prancūziškojo, vietoje vieno rankraščio pasirenka kitą ir vietoje *possibilitatem [...] datam* teikia *possibilitate [...] data*. Angliškasis pasirenka pirmą variantą. Iš lotynų kalbos vertė straipsnio autorius.

²⁵ Henri Crouzel, *op. cit.*, p. 218.

1.2. *Bazilijus Cezarietis apie panašumą* – Apie žmogaus kilmę I, 16. Bazilijaus atveju yra kiek kitaip. Tai vienas iš paskutinių, bent jau juodraštinėje formoje, Bazilijaus tekstų. Dviejose homilijose *Apie žmogaus kilmę* nuosekliai komentuoja Pr 1, 26–27 ir iš esmės plėtoja antropologines temas, iš kurių vysto moralinius pamokymus ir paraginimus, skirtus krikščioniško gyvenimo puoselėjimui. Mus dominantai ištrauka kaip tik komentuoja žmogaus sukūrimą pagal paveikslą, tiksliau – sukūrimo rezultata: „Dievas sukūrė žmogų pagal savo paveikslą“ (Pr 1, 27a). Kapadokietis siekia paaiškinti neatitikimą tarp dieviškos tarybos sprendimo ir šio sprendimo įgyvendinimo, nes buvo nuspręsta sukurti žmogų ir pagal paveikslą, ir pagal panašumą, o sukurta tik pagal paveikslą. Tad kur dingio panašumas? Štai kokį atsakymą pateikia Bazilijus jo besiklausančiai publikai:

„Sukurkime žmogų pagal mūsų paveikslą ir mūsų panašumą“ (Pr 1, 26). Mes turime viena sukūrimo dėka, mes įgyjame kita per valią. Pirminėje struktūroje mums buvo duota gimti pagal Dievo paveikslą; per valią mumyse formuojasi būtis pagal Dievo panašumą. Tai, kas kyla iš valios, mūsų prigimtis turi kaip galią, bet mes ją įgyvendiname per veikimą. Jei mus kurdamas Viešpats nebūtų iš anksto pasirūpinęs sakydamas „sukurkime“ ir „pagal panašumą“, jei jis mums nebūtų suteikęs galios tapti „pagal panašumą“, vien tik savo pastangomis negalėtume įgyti Dievo panašumo. Bet štai, jis mus sukūrė kaip turinčius galią panašėti į Dievą. Suteikdamas mums galią būti panašiems į Dievą, jis leido mums būti Dievo panašėjimo kūrėjais, kad už savo darbą gautume atlygį, kad nebūtume panašūs į dailininko rankų nupieštus portretus, lyg inertiškus daiktus, kad mūsų panašumo rezultatas nebūtų kito pagyrimas. Juk kada tu matai visiškai modelį atitinkantį portretą, tu giri ne portretą, o žaviesi dailininku. Šitaip, todėl, kad aš, o ne kas kitas, būčiau žavėjimosi objektas, jis man paliko rūpintis tapti pagal Dievo panašumą. Juk atvaizdo dėka turiu būti samprotaujantis, o tampu pagal panašumą tapdamas krikščioniu.²⁶

Bazilijaus perspektyva tarsi atvirkštinė. Jei Origenas, kaip matėme, pradėjo nuo pabaigos ir grįžo į pradžią, tai Bazilijus pradeda nuo pradžios ir

²⁶ Bazilijus Cezarietis, *Apie žmogaus kilmę*, I, 16. Vertimas iš senosios graikų kalbos atliktas straipsnio autoriaus, remiantis Alexio Smetso ir Michelio Van Esbroecko 1970 m. pasiūlytu kritiniu *Homilijų* leidimu *Sources chrétiennes* serijoje; plg. Basile de Césarée, *Sur l'origine de l'homme* (*Hom. X et XI de l'Hexaéméron*), introduction, texte critique, traduction et notes par Alexis Smets et Michel Van Esbroeck, (*Sources chrétiennes*, 160), Paris: Les Éditions du Cerf, 1970, p. 206–208. Po poros metų išleistas Hadwigos Hörner kritinis tų pačių *Homilijų* leidimas *Gregorii Nysseni Opera. Supplementum* serijoje; plg. *Auctorum incertorum vulgo Basilii vel Gregorii Nysseni Sermones de creatione hominis*, p. 28–31. Šios ištraukos tekstai abiejuose kritiniuose leidimuose yra identiški, išskyrus vieną atvejį. Pirmas leidimas paskutinį ištraukos sakinių skaito καθ' ὁμοίωσιν δὲ γίνομαι ἐν τῷ Χριστιανῶς γενέσθαι, o antrasis – καθ' ὁμοίωσιν δὲ γίνομαι ἐν τῷ χρηστῶς γενέσθαι.

nukreipia į paskutiniuosius dalykus bei laikų pabaigą. Jam taip pat reikalinga nuoroda į paskutiniuosius dalykus, nes čia jis randa panašumo tikslą, dėl kurio panašumas suteiktas nuo pat pradžios kaip galimybė ir įgyvendinamas žmogaus pastangų dėka viso gyvenimo metu.

Šios dvi ištraukos, jose aptariamos tematikos, jų struktūros rodo jei ne jų giminingumą, tai gana gausius bendrus bruožus. Mažai tikėtina, kad šie tekstai apskritai liudytų apie kokią nors bendrą ir visiems žinomą ὁμοίωσις temos traktavimo tradiciją, kurią būtų naudojęs ir Origenas, ir Bazilijus. Kaip matysime straipsnio eigoje, išskyrus pavienes detales ar užuominas, kurias galima sugretinti su Ireniejaus Lioniečio (apie 130 – apie 200) ar Klemenso Aleksandriečio (apie 140–150 – apie 215) teiginiais, neturime kitų patristinių šaltinių, kurie panašiai aptartų ὁμοίωσις temą. Rengdamas homiliją Bazilijus Origeno tekstą galimai turėjo jei ne prieš akis, tai bent jau galvoje.

2. Šventojo Rašto naudojimas. Jei Origenas aptaria ὁμοίωσις temą labiau iš filosofinės perspektyvos, į kurią įtraukia atskiras Šventojo Rašto eilutes argumentacijai pagrįsti, tai Bazilijus kaip tik komentuoja vieną biblinę eilutę (*Pr* 1, 27) remdamasis prieš tai buvusia bibline eilute (*Pr* 1, 26) ir į savo aiškinimą įpindamas vieną ar kitą filosofinės tradicijos teiginį. Ši skirtinga prieiga suprantama, turint mintyje tekstų pobūdį ir adresatą. Jei Origenas, akcentuodamas filosofų išminties taiklumą, siekia parodyti krikščioniškojo mokslo sintezę tiek patiems krikščionims, tiek pagonims, tai Bazilijus komentuoja *Pradžios knygos* eilutes tikintiesiems, pabrėždamas pagonių neišmanymą dėl tinkamo šaltinio, t. y. Mozės raštų, nepasirinkimo. Tad diskusijos apie filosofijos ar Biblijos pirmumą šiuo atveju būtų bergždžios, tačiau Šventojo Rašto naudojimas analizuojamuose tekstuose reikalauja atskiro dėmesio²⁷. Šios trumpos Origeno ir Bazilijaus tekstų ištraukos, kuriose Šventojo Rašto eilutės tuo pat metu atlieka ir šaltinio, ir argumento vaidmenis, slepia bendrus patristinės hermeneutikos principus. Tad kiek ilgiau apsistokime prie kiekvienos ištraukose sutinkamos Šventojo Rašto citatos ir bandykime parodyti jų reikšmę, kurią plačiau atskleisti gali padėti

²⁷ Žinoma, čia ne vieta išsiplėsti apie Origeno ar Bazilijaus Cezariečio Šventojo Rašto interpretavimo ypatumus, kurie plačiai tyrinėti. Paminėsime klasika tapusius darbus: Henri de Lubac, *Histoire et Esprit: L'intelligence de l'Écriture d'après Origène*, Paris: Les Éditions du Cerf, 2002 (1950); Mario Girardi, *Basilio di Cesarea interprete della Scrittura: Lessico, principi ermeneutici, prassi*, (*Quaderni di „Vetera christianorum“*, 26), Bari: Edipuglia, 1998; pastarasis tyrimas nenagrinėja Bazilijaus homilijų *Apie žmogaus kilme*, o sukūrimą aptaria bendrai, bet ne paveikslą ar panašumą atskirai; plg. Mario Girardi, *op. cit.*, p. 28, 119, 192. Tiesa, kaip jau minėta, Girardi paskyrė atskirą studiją apie *Pr* 1, 26–27 kapadokiečių raštuose.

greitas žvilgsnis į kituose tiek Origeno, tiek Bazilijaus veikaluose sutinkamas arba kaip tik nesutinkamas tas pačias biblines citatas. Kituose Origeno ir Bazilijaus tekstuose šios Šventojo Rašto citatos gali aiškiau parodyti tam tikrą kiekvieno autoriaus teologinę perspektyvą ar poziciją, padėsiiančią tinkamiau įvertinti ne tik sutinkamų biblinių citatų reikšmę *ὁμοίως* tematika, bet ir nagrinėjamų tekstų turinio prasmę.

2.1. *Pradžios knyga*. Tiek Origeno, tiek Bazilijaus Cezariečio dėmesio centre atsiduria Pr 1, 26–27 tekstas, tiksliau – žmogaus sukūrimas *καθ' ὁμοίωσιν* ir tariamas neatitikimas tarp „dieviškosios tarybos“ sprendimo (Pr 1, 26) ir jo įgyvendinimo (Pr 1, 27). Origenas remiasi Pr 1, 26–27 kaip argumentu, rodančiu, kad filosofų diskusija apie tapimą panašiu į Dievą kyla iš to, ką Mozė esą jau seniai aprašęs. Šioje perspektyvoje Pr 1, 26–27 eilutės pristatomos kaip „panašėjimo į Dievą“ temos visuotinis šaltinis. Mintis, kad graikų filosofai iš Šventojo Rašto perėmė visa, ką jie pasakė geriausio, buvo išplėtotą ankstesnėse polemikose ir tapusi įprasta krikščioniškoje apologetikoje²⁸. Origenas ne kartą šią mintį naudoja savo veikaluose²⁹. Nors Bazilijus ne kartą parodo paties Dievo Mozei suteiktą žinojimą ir išmintį³⁰, tačiau jo veikaluose neteko aptikti teiginių apie filosofų „pasisavintą“ Šventojo Rašto išmintį. Priešingai, Bazilijus kaltina kai kuriuos filosofus, besijuokiančius iš Mozės išminties ir jo perteikto pasaulio supratimo slėpinių, ir dėl to nerandančius tiesos nei apie Dievo buvimą, nei apie pasaulio egzistavimą³¹.

²⁸ Plg. Justinas, *I Apologija*, 59–60 (Justin, *Apologie pour les chrétiens*, introduction, texte critique, traduction et notes par Charles Munier, (*Sources chrétiennes*, 507), Paris: Les Éditions du Cerf, 2006); Teofilus Antiochietis, *Autolykui*, I, 14 ir III, 23 (Théophile d'Antioche, *Trois livres à Autolycus*, traduction de Jean Sender, introduction et notes de Gustave Bardy, (*Sources chrétiennes*, 20), Paris: Les Éditions du Cerf, 1948).

²⁹ Plg. Origenas, *Paaškinimas Giesmių Giesmei*, prol. I (Origène, *Commentaire sur le Cantique des Cantiques*, t. I, Livres I–II, texte de la version latine de Rufin, introduction, traduction et notes par Luc Brésard, o.c.s.o., et Henri Crouzel, s.j., avec la collaboration de Marcel Borret, s.j., (*Sources chrétiennes*, 375), Paris: Les Éditions du Cerf, 1991); Origenas, *Prieš Celsą*, I, 15 (Origène, *Contre Celse*, t. I, Livres I et II, (*Sources chrétiennes*, 132), Paris: Les Éditions du Cerf, 1967). Origenas net tvirtina, kad Platonas (*Faidonas*, 110 d–e) chalcedono, jaspio, smaragdo ir kitų brangakmenių aprašymą pasiskolinęs ir Iz 54 12.11. 110 d–e; žr. Origenas, *Prieš Celsą*, VII, 30 (Origène, *Contre Celse*, t. IV, Livres VII et VIII, introduction, texte critique, traduction et notes par Marcel Borret, s.j., (*Sources chrétiennes*, 150), Paris: Les Éditions du Cerf, 1969, p. 81–83); plg. Platonas, *Faidonas, arba Apie sielą*, vertė Tatjana Aleknienė, Vilnius: Aidai, 1999.

³⁰ Žr. Bazilijus Cezarietis, *Homilijos apie šešias dienas*, I, 1.

³¹ Žr. Bazilijus Cezarietis, *Homilijos apie šešias dienas*, I, 4; III, 3–4; VI, 1.

Bazilijus Cezarietis nesiekia pagrįsti kokių nors anuomet diskutuojamų teiginių ar aptariamų pozicijų, o specialiai komentuoja *Pradžios knygos* eilutes, išskleidžia jų prasmę ir parodo iš to išplaukiančias pasekmes žmogui, o savo argumentacijai, skirtingai nuo Origeno, nenaudoja jokios kitos biblinės eilutės, išskyrus *Pr 1, 26*. Pastaroji citata ne tiek komentuojama, kiek naudojama kaip argumentas, rodantis ir pagrindžiantis žmogaus būtiną sukūrimą ir „pagal panašumą“. Iš esmės *Pr 1, 26* jau parodo tai, ką nutylės *Pr 1, 27*. Ne veltui anksčiau esančiame skyrelyje Bazilijus plačiai aptarė dieviškojo žodžio svarbą ir jo veiksmingumą bei nekintamumą³². Aiškindamas kaip žmogus buvo sukurtas ir „pagal panašumą“, skirtingai nuo Origeno, Bazilijus savo apmąstymų neparemia jokia kita Šventojo Rašto eilute, tačiau kitame skyrelyje, kuriame parodys kaip panašėjama į Dievą, jis remsis *Mt 5, 48.45; Kol 3, 12; Gal 3, 27*³³.

Žvelgiant į kitus mūsų autorių veikalus, galime pirmiausia pastebėti, kad skiriasi *Pr 1, 26–27* citatos naudojimo dažnumas. Origenas savo veikaluose šias eilutes cituoja virš 150 kartų, o Bazilijus apie 15 kartų. Be mūsų analizuojamo teksto *Apie pradus*, platesnis sukūrimo „pagal panašumą“ aptarimas dar sutinkamas *Homilijose apie Pradžios knygą*, kuriose Origenas traktuoja panašumą kaip vidinio žmogaus, sukurto pagal Dievo paveikslą, atitikimo tikrajam paveikslui, t. y. Kristui, laipsnį, tačiau jis nediskutuoja skirtumo tarp „dieviškosios tarybos“ sprendimo priėmimo ir įgyvendinimo³⁴. Tuo tarpu traktate *Apie pradus* Origenas remiasi *Pr 1, 26–27* jo laikmečiu besivystančiai diskusijai argumentuoti ir, bibliniame tekste pastebėjęs neatitikimą tarp sprendimo priėmimo ir įgyvendinimo, bando pasiūlyti išeitį ir savitai paaiškina „pagal panašumą“ kilmę ir reikšmę. Viename iš savo pagrindinių veikalų, traktate *Apie Šventąją Dvasią*, Bazilijus Cezarietis necituoja *Pr 1, 26–27*, tačiau net kelis kartus užsimeina apie panašumą, apie žmogaus tapsmą pagal panašumą ir Šventosios Dvasios indėlį³⁵. Sąvoką „pagal panašumą“ Bazilijus plačiau pristatė *Homilijų apie šešias dienas* pabaigoje kalbėdamas apie žmogaus sukūrimą, tačiau antropologinių aspektų neplėtojo, o akcentavo kristologinę perspektyvą, pabrėždamas iš pačios Sūnaus prigimties kylantį jo panašumą su

³² Bazilijus Cezarietis, *Apie žmogaus kilmę*, I, 15; plg. Saulius Rumšas, *op. cit.*, p. 27.

³³ Bazilijus Cezarietis, *Apie žmogaus kilmę*, I, 17.

³⁴ Origenas, *Homilijos apie Pradžios knygą*, I, 13.

³⁵ Plg. Bazilijus Cezarietis, *Apie Šventąją Dvasią*, I, 2, 12; III, 5, 25; IX, 23, 24; XVIII, 45, 22. Galime dar paminėti reikšmingus Bazilijaus pasvarstymus ὁμοίωσις tema *Panegirikoje apie Julitos kankinystę*; žr. *Homilia in martyrem Iulittam*, PG 31, 237 A – 261 A.

Dievu³⁶. Homilijose *Apie žmogaus kilmę* Bazilijus Cezarietis specialiai komentuoja Pr 1, 26–27 ir išskleidžia prasmę ir reikšmes³⁷. Šis labai greitas žvilgsnis į Pr 1, 26–27 citavimą rodo, kad ὁμοίωσις tema tiek Origeno, tiek Bazilijaus raštuose nėra vien antropologinė, bet ir kristologinė ar net pneumatologinė. Iš esmės ji parodo Kristaus tobulą ir prigimtinį atitikimą Dievui, o paskui gvildena žmogaus atitikimo Kristui galimybes, sąlygas ir laipsnį.

Origenas Pr 1, 27 citatą užbaigia pridėdamas Dievo palaiminimą žmogui, kuris pradeda Pr 1, 28 eilutę: „ir juos palaimino“, tačiau šiame tekste palaiminimo temos neplėtoja. Bazilijus nei Pr 1, 28 eilutės, nei palaiminimo temos šioje ištraukoje nemini, tačiau Pr 1, 28 eilutę citavo ir aiškino Dievo palaiminimo prasmę kiek anksčiau toje pačioje homilijoje³⁸. Antrojoje homilijoje *Apie žmogaus kilmę* jis du kartus cituoja Pr 1, 28, tačiau šį kartą jis aiškina ne palaiminimo reikšmę, o dar kartą parodo, ką reiškia augti, daugintis ir pripildyti žemę³⁹.

2.2. *Jono tradicija.* Norėdamas atskleisti ὁμοίωσις temos sampratą ir parodyti jos antropologines pasekmes, Origenas naudoja tris apaštalo Jono eilutes – Jn 17, 21.24 ir 1 Jn 3, 2. Origeno veikaluose Jn 17, 21 ir Jn 17, 24 sutinkamos atitinkamai 23 ir 13 kartų. Mūsų pristatomoje ištraukoje šių dviejų eilučių pagalba Origenas ne tiek apmąsto, kiek nusako laikų pabaigoje nutiksiančius įvykius bei galutinį Dievo ir žmogaus santykį. Sunku pasakyti, ar šių dviejų eilučių eiliškumo apkeitimas turi kokią nors reikšmę, ar tai tiesiog susiję, pavyzdžiui, su Origeno turimais užrašais ar šaltiniais. Neišsiplečiant į atskirų citatų vietų ar kontekstų apžvalgą, įdomu pažymėti tai, kad šis evangelinis „diptikas“ čia nėra joks *hapax legomenon*, nes tokia pačia seka kartu cituojamų Jn 17, 24 ir Jn 17, 21 galima rasti mažiausiai penkiose Origeno raštų vietose⁴⁰. Labai panašiam kontekste ir su 1 Kor 15, 28 citata, sutinkama tame pačiame veikale *Apie pradus*, kur Origenas stengiasi dieviškąją tikrovę parodyti didesnę už visus amžius ir panaudoja Jėzaus

³⁶ Bazilijus Cezarietis, *Homilijos apie šešias dienas*, IX, 6; plg. Saulius Rumšas, *op. cit.*, p. 24–26.

³⁷ Šiame veikale Pr 1, 26–27 eilutės pacituotos apie 15 kartų; plg. Mario Girardi, *op. cit.*, p. 293–314.

³⁸ Bazilijus Cezarietis, *Apie žmogaus kilmę*, I, 12.

³⁹ Bazilijus Cezarietis, *Apie žmogaus kilmę*, II, 5; apie augimą, dauginimąsi ir žemės pripildymą jis jau kalbėjo pirmojoje homilijoje I, 13–14.

⁴⁰ Toks rezultatas gautas sulyginus ir patikrinus *Biblia patristica* nuorodas; žr. *Biblia Patristica: Index des citations et allusions bibliques dans la littérature patristique*, t. 3: Origène, Paris: CNRS, 1980, p. 345.

žodžius, pabrėžiančius ne tik Sūnaus ir Tėvo vienumą, bet ir visų dalykų, kurie nebebus pavaldūs amžiams ir laikams, nes Dievas bus visa visuose⁴¹. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad šį kartą šios citatos pasirodo ne antropologiniame kontekste. Panašiai *Homilijose apie Jozuę*: „Palaimintas, kuris rodo tokį [didelį] tobulumą išpildydamas Jėzaus įsakymus. Iš Jėzaus ateityje jis gaus dangiškosios buveinės palikimą, apie ką kalba paties Viešpaties Jėzaus žodžiai: ‘Tėve, noriu, kad ten kur aš esu jie taip pat būtų su manimi’ (Jn 17, 24) ir: ‘kaip aš ir tu esame viena, šitaip kad jie taip pat būtų viena mumyse’ (Jn 17, 21)”⁴². Panašiai *Homilijose apie Skaičių knygą* kalbėdamas apie būsimą palaimą, kuria su savo geriausiais mokiniais pasidalins pats Jėzus, Origenas kartu cituoja Jn 17, 24 ir 21, tiesa, šios dvi eilutės pertraukiamos Mt 19, 28 citata⁴³. Taip pat su Origeno *Laiško romiečiams paaiškinimu*, kur būsimą panašumą su prisikėlusiuoju Origenas pagrindžia 1 Jn 3, 2 ir Jn 17, 24.⁴⁴ Sunku iš šių penkių citatų daryti kokią nors apibendrinančią išvadą. Nepavyko Origeno veikaluose aptikti nuosekliai viena po kitos einančių Jn 17, 21 ir Jn 17, 24 eilučių. Galima pabrėžti tik tai, kad šį „diptiką“ Origenas puikiai žinojo ir naudojo eschatologinei tikrovei, susijusiai tiek su Dievu, tiek su kūriniu ar specialiai su žmogumi, išreikšti.

Tuo tarpu Bazilijus nei pristatomoje ištraukoje, nei abiejose homilijose *Apie žmogaus kilmę* apskritai nemini jokio *Evangelijos pagal Joną* teksto. Tai nereiškia, kad Bazilijus neigiamai žiūri ar vengia Jono tradicijos. Apskritai kapadokiečio santykis su ja yra įdomus. Bazilijus dažnai cituoja keletą mėgstamų eilučių, dažniausiai susijusių su jo studijomis apie Trejybę ir ypač apie trejybinius dieviškųjų asmenų santykius⁴⁵, kurie tampa pavyzdžiu krikščioniškajam dvasiniam gyvenimui. Iš tiesų, pavyzdžiui, traktate *Apie Šventąją Dvasią* citatų iš *Evangelijos pagal Joną* yra kone dvigubai dau-

⁴¹ Plg. Origenas, *Apie Pradus*, II, 3, 5.

⁴² Origenas, *Homilijos apie Jozuę*, XVII, 2 (Origène, *Homélie sur Josué*, texte latin de Wilhelm Adolf Baerhens, introduction, traduction et notes de Annie Jaubert, (*Sources chrétiennes*, 71), Paris: Les Éditions du Cerf, 2000, p. 376–379).

⁴³ Plg. Origenas, *Homilijos apie Skaičių knygą*, XXI, 3, 1 (Origène, *Homélie sur les Nombres*, III, *Homélie XX–XXVIII*, texte latin de Wilhelm Adolf Baerhens, nouvelle édition par Louis Doutreleau, (*Sources chrétiennes*, 461), Paris: Les Éditions du Cerf, 2001, p. 74–75).

⁴⁴ Plg. Origenas, *Laiško romiečiams paaiškinimai*, V, 9, 6 (Origène, *Commentaire sur l'Épître aux Romains*. Tome II. Livres III–V, texte critique par Caroline P. Hammond Bammel, introduction par Michel Fédou, traduction et notes par Luc Brésard, (*Sources chrétiennes*, 539), Paris: Les Éditions du Cerf, 2010, p. 490–491).

⁴⁵ Žr. Jean Gribomont, „La tradition johannique chez saint Basile“, in: Jean Gribomont, *Saint Basile*, p. 209–228.

giau nei kitų trijų evangelijų kartu sudėjus⁴⁶. Mus dominančios Jn 17, 21 ir Jn 17, 24 eilutės atitinkamai sutinkamos 5 ir 4 kartus daugiausia asketiniuose Bazilijaus veikaluose. Jos dažniausia randamos tose vietose, kur Bazilijus arba kalba apie Tėvo ir Sūnaus ryšį⁴⁷, arba ragina bendruomenę vengti susiskaldymų ir gyventi darnoje Viešpaties Jėzaus pavyzdžiu⁴⁸, arba kritikuoja pasisakančiuosius už žmogaus sugedimą ir visišką išnykimą⁴⁹. Pastarosioms pozicijoms Bazilijus priešpriešina Jn 17, 24, kuri tampa aiškiu krikščioniškąją viltį teigiančiu argumentu, nes pabaigoje būsime su Viešpačiu. Viena kartą šios dvi *Evangelijos pagal Joną* eilutės cituojamos kartu, išlaikant įprastą eiliškumą. Tai nutinka *Moralinėse taisyklėse*, kur šiomis citatomis Bazilijus argumentuoja teiginį, kad „reikia melstis už progresą tų, kurie gavo tikėjimą“⁵⁰. Šios dvi citatos tarsi parodo tokios maldos priežastį, nes nusako tai, kas laukia tikinčiojo. Peržvelgus negausių Jn 17, 21 ir Jn 17, 24 citatų vietas, į akis krenta tai, kad Bazilijus jų nenaudoja Dievo ir žmogaus santykio vienumui pabrėžti, bet jų glaudžiam artumui ar bendrystei tiek šiame gyvenime, tiek amžinybėje, išlaikant kiekvieno savitumą, akcentuoti. Dar tiksliau, Bazilijus pabrėžia ne žmogaus panašumą su Dievu apskritai, o su Viešpačiu Jėzumi išskirtinai. Atrodo, lyg kaip tik panašumas į Viešpatį Jėzų išlaikytų tą ontologinę ribą tarp dviejų būčių ir neleistų žmogui visiškai susitapatinti su juo, tarsi tobulus Sūnaus panašumas su Tėvu visada liktų siekiamybe žmogui. Šie pasvarstymai gali padėti aiškiau suprasti skaitomas ištraukas, tačiau nepamirštant, kad Bazilijus šių dviejų evangelinių citatų šiame tekste nenaudoja.

Panašiai su 1 Jn 3, 2 eilute, kurią Origeno raštuose sutinkame 12 kartų⁵¹, dažniausiai eschatologiniame kontekste. Net du kartus ši eilutė yra sugre-

⁴⁶ Bazilijus Cezarietis, *Apie Šventąją Dvasią*, p. 535–536.

⁴⁷ Bazilijus Cezarietis, *Moralinės taisyklės*, Prol., 4 (Saint Basile, *Les Règles morales et portrait du chrétien*, introduction et traduction par Léon Lèbe, Maredsous: Éditions de Maredsous, 1969); Bazilijus Cezarietis, *Laiškas 236, 2* (Saint Basile, *Lettres*, t. 3, texte établi et traduit par Yves Courtonne, (Collection des Universités de France), Paris: Les Belles Lettres, 1966).

⁴⁸ Bazilijus Cezarietis, *Moralinės taisyklės*, 70, 31; Bazilijus Cezarietis, *Didžiosios taisyklės*, 183 (Saint Basile, *Les Règles monastiques*, introduction et traduction par Léon Lèbe, Maredsous: Éditions de Maredsous, 1969).

⁴⁹ Bazilijus Cezarietis, *Apie krikštą*, I, 13 (Basile de Césarée, *Sur le baptême*, texte grec de l'édition Umberto Neri, introduction, traduction et annotation par Jeanne Ducatillon, (Sources chrétiennes, 357), Paris: Les Éditions du Cerf, 2010, p. 145).

⁵⁰ Bazilijus Cezarietis, *Moralinės taisyklės*, 70, 14.

⁵¹ Žr. *Biblia patristica*, t. 3, p. 463–464.

tinta su *Pr* 1, 26⁵². Kaip ir mūsų nagrinėjamame tekste, Origenas šia citata dažniausiai parodo žmogaus laukiančią eschatologinę tikrovę, t. y. panašumą su Dievu. Anot Henri Crouzelio, cituodamas *1 Jn* 3, 2 Origenas tapatina panašumą su Dievu ir panašumą su Kristumi⁵³. Iš tiesų sakydamas, kad Jonas, be abejo, čia kalba apie Išganytoją, Origenas neatrodo nuoseklus, nes *1 Jn* 3, 1–2a eilutės kalba apie Tėvą ir Dievą: „Žiūrėkite, kokia meile apdovanojo mus Tėvas: mes vadinamės Dievo vaikai – ir esame! Pasaulis nepažįsta mūsų, nes ir jo nepažino. Mylimieji, mes dabar esame Dievo vaikai, bet dar nepasirodė, kas būsime...“ Vadinasi, savo citatoje Origenas visiškai išima nuorodą į „Dievo vaikus“, o panašumą į jį, t. y. į Tėvą arba bent jau į Dievą, pagal Jono logiką, pakeičia į panašumą su Išganytoju paruzijos metu. Tokią kristologinę teksto interpretaciją Origenas galimai pateikia dėl noro parodyti Kristaus užtarimo išganomąją veiklą, susiejant ją su panašumo gaviimu, ir dėl aiškesnių sąsajų su *Evangelijos pagal Joną* cituojamomis eilutėmis.

Tuo tarpu Bazilijaus, kaip ir kitų kapadokiečių atveju, situacija ši kartą paprasta – nors visi jie užsimena apie vieną ar kitą *Pirmojo Jono laiško* eilutę, tačiau nė vienas *1 Jn* 3, 2 necituoja⁵⁴. Nors *1 Jn* 3, 2 aiškiai kalba tiesiog apie žmogaus būsimą panašumą su Jėzumi, tačiau Origenas mūsų ištraukoje pabrėžia panašumo tobulumą ir kalba apie panašumą su Dievu, o Jėzaus panašumas su Tėvu tarsi tampa ne žmogaus panašumo sąlyga, o tik pavyzdys ar iliustracija. Kitaip tariant, jei, anot Bazilijaus, žmogaus kelias pas Tėvą įmanomas tik per Jėzų Kristų, tai Origenui Jėzus tarsi tik parodytų, kad kelią pas Dievą žmogus gali įveikti savo veiklos pastangų dėka. Žinoma, jei dėl Bazilijaus kristologinės perspektyvos klausimų nekyla, tai šių pastebėjimų Origeno atžvilgiu negalima absoliutinti, o juos dar reikėtų pasverti kitų aleksandriečio veikalų šviesoje.

2.3. *Pauliaus tradicija*. Ne mažiau reikšminga ὁμοίωσις temos atskleidimui yra Origeno užuomina į apaštalo Pauliaus *Pirmojo laiško korintiečiams* eschatologinį skyrių, tiksliau: „Kai jam [Sūnui] bus visa pajungta, tuomet ir

⁵² Origenas, *Homilijos apie Ezekeliją*, XIII, 2 ir *Homilijos apie Išėjimą*, VI, 5 (Origène, *Homélie sur l'Exode*, texte latin, introduction, traduction et notes par Marcel Borret, s.j., (Sources chrétiennes, 321), Paris: Les Éditions du Cerf, 1985).

⁵³ Plg. Henri Crouzel ir et Manlio Simonetti komentara: Origène, *Traité des principes*, tome IV (*Livres III et IV*), commentaire et fragments par Henri Crouzel et Manlio Simonetti, (Sources chrétiennes, 269), Paris: Les Éditions du Cerf, 1980, p. 125.

⁵⁴ Žr. *Biblia patristica*, t. 5, p. 406; plg. Jean Gribomont, „La tradition johannique chez saint Basile“, p. 219–220.

pats Sūnus nusilenks tam, kuris buvo viską jam pajungęs, kad Dievas būtų viskas visame kame“ (Ὅταν δὲ ὑποταγῆ αὐτῷ τὰ πάντα, τότε καὶ αὐτὸς ὁ υἱὸς ὑποταγήσεται τῷ ὑποτάξαντι αὐτῷ τὰ πάντα, ἵνα ἢ ὁ θεὸς τὰ πάντα ἐν πᾶσιν) (1 Kor 15, 28)⁵⁵. Galima sakyti, kad šią citatą ar jos užuominą Origenas mėgsta. Jo veikaluose ji sutinkama 41 kartą, o traktate *Apie pradus* net 17 kartų⁵⁶, iš kurių trečdalis – pilna citata, o likusieji tik citatos dalys ar akivaizdžios užuominos, kaip ir mūsų ištraukos atveju – *omnia et in omnibus Deus est*. Pilnose 1 Kor 15, 28 citatose Origenas palieka *ut sit Deus*, tačiau trumpose citatos dalyse ar užuominose, kaip matėme mūsų ištraukoje, jis naudoja tiesioginę nuosaką – *Deus est*, lyg norėdamas išreikšti nebe linkėjimą, o tvirtą įsitikinimą apie būsimą tikrovę. Be to, kaip jau užsiminta, tame pačiame veikale *Apie pradus*, Origenas cituoja paskutinę 1 Kor 15, 28 eilutės dalį kartu su Jn 17, 24 ir Jn 17, 21⁵⁷. Apaštalo Jono tekstas kaip tik suteikia papildomo svorio 1 Kor 15, 28 eilutės užuominai. Kartu sudėjus visas tris citatas, gauname loginę seką, atskleidžiančią būsimą eschatologinę tikrovę – ten, kur Sūnus, ten ir jo mokiniai, o kadangi Sūnus ir Tėvas yra viena, vadinasi, *omnia et in omnibus Deus est*. Ar kartais ne čia glūdi Jn 17, 24 ir Jn 17, 21 eilučių apkeitimo vietomis priežastis?

Bazilijus Cezarietis niekada specialiai nekommentavo apaštalo Pauliaus laiškų, tačiau, pavyzdžiui, asketiniuose veikaluose ar įvairiose homilijose apie pusę visų Naujojo Testamento citatų sudaro Pauliaus tekstų ištraukos, ir jos skaičiuojamos šimtais⁵⁸. Deja, nelabai pasisekė 1 Kor 15, 28 eilutei, nes skirtingai ne tik nuo Origeno, bet ir nuo savo bičiulio Grigaliaus Nazianziečio ar savo brolio Grigaliaus Nisiečio, autentiškuose Bazilijaus veikaluose ji nesutinkama⁵⁹. Galime pastebėti tik tai, kad abiejų Grigalių veikaluose ši Pauliaus laiško citata naudojama pirmiausia kristologiniame kontekste ir pabrėžia Sūnaus vienybę su Tėvu, o iš tos dieviškos vienybės kildinamos ekleziologinės pasekmės – būtinas susiskaldymo tarp žmonių mažinimas⁶⁰.

⁵⁵ Šitaip ἵνα ἢ ὁ θεὸς τὰ πάντα ἐν πᾶσιν verčia Česlovas Kavaliauskas. Vulgatos *ut sit Deus omnia in omnibus* Juozapas Skvireckas išvertė „kad Dievas būtų viskas visame“.

⁵⁶ Žr. *Biblia patristica*, t. 3, p. 405.

⁵⁷ Origenas, *Apie Pradus*, II, 3, 5.

⁵⁸ Jean Gribomont, „Le paulinisme de saint Basile“, in: Jean Gribomont, *Saint Basile*, p. 191–200.

⁵⁹ Žr. *Biblia patristica*, t. 5, p. 359–360.

⁶⁰ Grigalius Nazianzietis, *Oratio* 30, 5 ir 6 (Grégoire de Nazianze, *Discours* 27–31. *Discours théologiques*, introduction, texte critique, traduction et notes par Paul Gallay, avec la collaboration de Maurice Jourjon, (*Sources chrétiennes*, 205), Paris: Les Éditions du Cerf,

Apibendrinant Šventojo Rašto naudojimą, be įvairių ὁμοίωσις temos atspalvių, kuriuos pasiūlė aptartos biblinės citatos ar užuominos, galime akcentuoti pagrindinius patristinės egzegezės principus, kuriuos matome šiose trumpose ištraukose. Vienas iš jų, tai Šventojo Rašto aiškinimas Šventuoju Raštu, kai iš pažiūros nesuprantamai eilutei paaiškinti paimama kita eilutė ir ieškoma Rašto prasmės. Už to slepiasi mintis, kad nė vienas Šventojo Rašto žodis nėra nenaudingas ar beprasmiškas. Kitas principas, kuris labai ryškus Origeno ištraukoje, tai Senojo Testamento aiškinimas Naujuoju, nes, kaip reziumuos daugelis vėlesnių Bažnyčios Tėvų, *Novum Testamentum in Vetere latet, Vetus in Novo patet* („Naujasis paslėptas Senajame, Senasis apšviestas Naujajame“)⁶¹. Trečiasis ne mažiau svarbesnis principas, itin ryškus Origeno ištraukoje ir jo naudojamose biblinėse citatose, tai kristocentrinis principas. Šis principas taip pat matomas ir Bazilijaus ištraukoje, nes krikščioniškas gyvenimas, kuris tampa panašumo įgyvendinimo sąlyga, kaip tik kalba apie Kristų ir jo atliekamą vaidmenį. Šio principo argumentas labai paprastas – visi Raštai skelbė Kristaus atėjimą, vadinasi, Kristus yra raktas, atrakinantis Raštų prasmę, arba, kitaip tariant, Kristus yra ir egzegetas, ir egzegezė. Ketvirtasis principas – dviejų Testamentų, Senojo ir Naujojo, dermė – tai pat aiškiai matomi tiek Origeno, tiek Bazilijaus tekstuose. Nors Senasis ir Naujasis Testamentai skirtingi, tačiau jie kalba apie tuos pačius dalykus ir dera tarpusavyje. Ne veltui dar Ireniejus Lionietis, kuriam ant-rino pats Origenas, kalbėjo apie dviejų Testamentų „simfoniją“⁶². Tad apžvelgę Šventojo Rašto panaudojimą, plačiau panagrinękime, kokių temų „simfoniją“ pateikia šios dvi trumpos Origeno ir Bazilijaus tekstų ištraukos.

3. Pagrindinės gvildenamos teminės linijos. Pagrindinė tema, kurią aptaria Origeno ir Bazilijaus raštų ištraukos, yra panašumas, tačiau jose apstu įvairių kitų teminių linijų, kurios vienaip ar kitaip prisideda prie panašumo sampratos išskleidimo. Kai kurios jau pasimatė ar bent buvo anonsuotos

1978); Grigalius Nisietis, *In illud: Tunc et ipse Filius (Gregorii Nysseni Opera 3,2. Opera dogmatica minora*, edited by K. Kenneth Downing, Leiden: Brill, 1987, p. 3–28).

⁶¹ Plg. Henri de Lubac, *op. cit.*, p. 309.

⁶² Ireniejus Lionietis, *Prieš erezijas*, IV, 14, 2 (Irénee de Lyon, *Contre les hérésies, Livre IV. Tome II*, texte et traduction, édition critique d'après les versions arménienne et latine sous la direction de Adelin Rousseau, o.c.s.o., avec la collaboration de Bertrand Hemmerdinger, Louis Doutreleau, s.j., et Charles Mercier, (*Sources chrétiennes*, 100.2), Paris: Les Éditions du Cerf, 1965); Origenas, *Komentaras apie Joną*, 5, 6 (Origène, *Commentaire sur saint Jean, tome I, Livres I–V*, texte critique, avant-propos, traduction et notes par Cécile Blanc, (*Sources chrétiennes*, 120bis), Paris: Les Éditions du Cerf, 1996, p. 388–389).

aukščiau, kai kalbėjome apie Šventojo Rašto naudojimą. Toliau bandykime išskirti pagrindines temines linijas ir palyginti origeniškąsias su baziliškojomis. Kadangi Šventasis Raštas kaip vienas iš šaltinių jau buvo aptartas, tai šiame skyriuje daugiau dėmesio skirsime filosofiniams ir teologiniams šaltiniams, kuriais galimai naudojosi vienas ar kitas ištraukų autorius.

3.1. *Panašumas kaip aukščiausiasis gėris*. Origenas savo tekste „panašumą su Dievu“ įvardija kaip protingos prigimties aukščiausiąjį gėrį, siekiamybę ir galutinį tikslą: „aukščiausiasis gėris yra tapti panašiu į Dievą, kiek tai įmanoma“. Panašėjimo į Dievą imperatyvas, nors išreikštas daugelio filosofų, anot Origeno, kyla iš Šventojo Rašto, iš kurio filosofai esą ir pasiskolinę šią mintį. Iš tiesų panašumas kaip aukščiausiasis gėris ir visuotinis tikslas įvardijamas Platono *Teaitete*, kuriame skaitome: „Bėgti, reiškia įmanomai supanašėti su dievu, o „panašėti“ – tapti protingai teisingu ir dievobaimingu“ (φυγηδὲ ὁμοίωσις θεῶν κατὰ τὸ δυνατόν· ὁμοίωσις δὲ δίκαιονκαὶ ὄσιον μετὰ φρονήσεως γενέσθαι)⁶³. Platono *Valstybėje* taip pat skaitome: „Juk dievai niekuomet neapleis to žmogaus, kuris stengiasi būti teisingas ir puoselėdamas dorybes tampa panašus į dievą, kiek tai žmogui įmanoma“ (Οὐ γὰρ διὴ ὑπὸ γε θεῶν ποτε ἀμελεῖται ὅς ἀνπροθυμεῖσθαι ἐθέλη δίκαιος γίνεσθαι καὶ ἐπιτηδεύων ἀρετὴν εἰς ὅσον δυνατόν ἀνθρώπων ὁμοιοῦσθαι θεῶν)⁶⁴. Sunku pasakyti, kokie yra tikslūs Origeno šaltiniai. Greičiausiai ši filosofinė mintis jį pasiekė dar bestudijuojant, tačiau aišku, jog ta mintis buvo svarbi, kad Origenas ją aptartų ir parodytų, kaip ji kyla iš Šventojo Rašto. Nors Šventasis Raštas pažodžiui neteigia, kad aukščiausiasis gėris ar galutinis tikslas būtų būtent panašumas į Dievą, tačiau panašią mintį galimai siūlo apaštalo Pauliaus *Laiškas romiečiams*: „nes kuriuos iš anksto pažino, ir paskyrė [būti] panašius į pavidalą Jo Sūnaus, kad būtų Jis pirmgimis tarp daugelio brolių“ (ὅτι οὐς προέγνω, καὶ προώρισεν συμμόρφους τῆς εἰκόνος τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν πρωτότοκον ἐν πολλοῖς δελφοῖς) (*Rom* 8, 29). Apaštalas Paulius šiuo atveju neverta jo ὁμοίωσις sąvokos, bet kalba apie συμμόρφος. Gal pastarajame žodyje galėtume išvelgti tarsi aukščiausią ar tobuliausią ὁμοίωσις laipsnį? Nors Origeno veikaluose *Rom* 8, 29 eilutė sutinkama 37 kartus⁶⁵, dažniausiai *Laiško romiečiams* ir *Evangelijos pagal Matą paaiškinimuose*, tačiau jo veikale

⁶³ Platonas, *Teaitetas*, 176 b (vertė Tatjana Aleknienė, Vilnius: Žara, 2020).

⁶⁴ Platonas, *Valstybė*, 613 b (vertė Jonas Dumčius, Vilnius: Margi raštai, 2014).

⁶⁵ Žr. *Biblia patristica*, t. 3, p. 370–371.

Apie pradus ji nė karto necituojama. Kadangi abu *Paaiškinimai* buvo parašyti apie 243–245 m.⁶⁶, t. y. daug vėliau už traktatą *Apie pradus*, sunku pasakyti, kokią įtaką Origeno teologinei minčiai *Apie pradus* redakcijos metu darė *Rom 8, 29* eilutė ir ar ją galima tiesiogiai sieti su *1 Jn 3, 2*: „mes būsime panašūs į jį“? O gal kaip tik, atvirkščiai, *Rom 8, 29* laiduoja kristologinę *1 Jn 3, 1–2* eilučių interpretaciją, kaip matėme anksčiau? Atrodo, kad tik mūsų nagrinėjamoje ištraukoje, perimdama platoniską mintį, Origenas panašumą įvardija aukščiausiuoju gėriu⁶⁷, tačiau panašumo į Dievą tema svarbi Origeno teologijose ir ji remiasi posakiu, kad tik panašus pažįsta panašų⁶⁸. Taip pat galime pastebėti, kad panašumo tobulumas yra susijęs su eschatologiniais, pabaigos dalykais.

Bazilijus Cezarietis savo raštuose panašumo nevadina aukščiausiuoju gėriu. Homilijose *Apie žmogaus kilmę* nerandame nieko panašaus į būsenų klasifikaciją ar laipsniavimą, o traktate *Apie Šventąją Dvasią* Bazilijus panašumą su Dievu įvardija kaip vieną iš didžiausių Šventosios Dvasios dovanų, bet visų troškimų išpildymą – ką galėtume palaikyti aukščiausiuoju gėriu ir galutiniu tikslu – jis laiko tapimą dievu arba, kitaip tariant, žmogaus sudievinimą⁶⁹. Pastarojo teiginio taip pat negalima suprasti absoliučia prasme, nes Bazilijaus teologijoje apskritai žmogaus dvasinis gyvenimas yra kelias, kuriuo vis labiau artėjama prie Dievo⁷⁰, o to kelio ir artumo su Dievu laipsniui aprašyti pasitarnauja įvairūs etapai ar tokie įvaizdžiai kaip draugystė, įsūnystė, meilė.

3.2. *Panašumas žmogaus galimybių ribose.* Kitas įdomus dalykas, kurį sutinkame Origeno tekste, yra tai, kad prie tapimo panašiu į Dievą Origenas

⁶⁶ Bernard Pouderon (sous la direction de), *op. cit.*, p. 242–247.

⁶⁷ Žinoma, atskiras tyrimas, tikrinantis visus Origeno veikalus, būtų reikalingas, tačiau peržvelgus pagrindines vietas, kalbančias apie panašumą, panašumo įvardijimo kaip aukščiausiojo gėrio aptikti nepavyko.

⁶⁸ Plg. Klemensas Aleksandrietis, *Protrepikas*, 12, 122 (Clément d'Alexandrie, *Le Protrepique*, introduction, traduction et notes par Claude Mondésert, s.j., deuxième édition, revue et augmentée du texte grec, avec la collaboration de André Plassart, (*Sources chrétiennes*, 2bis), Paris: Les Éditions du Cerf, 1949); Klemensas Aleksandrietis, *Stromatai*, II, 19, 97; II, 19, 100 (Clément d'Alexandrie, *Les Stromates: Stromate II*, introduction et notes par Pierre-Thomas Camelot, o.p., texte grec et traduction par Claude Mondésert, s.j., (*Sources chrétiennes*, 38), Paris: Les Éditions du Cerf, 1954).

⁶⁹ Bazilijus Cezarietis, *Apie Šventąją Dvasią*, IX, 23, 25.

⁷⁰ Žr. Brooks Otis, „Cappadocian Thought as a Coherent System“, in: *Dumbarton Oaks Papers*, Washington, 1958, t. 12, p. 101.

prideda – „kiek tai įmanoma“ (lot. *prout possibile est*)⁷¹. Galima galvoti apie Platono *Valstybę*: „Juk dievai niekuomet neapleis to žmogaus, kuris stengiasi būti teisingas ir, puoselėdamas dorybes, tampa panašus į dievą, kiek tai žmogui yra įmanoma“ (οὐ γὰρ δὴ ὑπὸ γε θεῶν ποτε ἀμελεῖταιὸς ἂν προθυμεισθαι ἐθέλη δίκαιος γίγνεσθαι καὶ ἐπιτηδεύων ἀρετὴν εἰς ὅσον δυνατόν ἀνθρώπῳ ὁμοιοῦσθαι θεῶ)⁷². Tačiau daugelis Origeno tyrėjų šio posakio šaltinį nurodo Platono *Teaitetą*: „Bėgti, reiškia įmanomai supanašėti su dievu, o „panašėti“ – tapti protingai teisingu ir dievobaimingu“ (φυγῆδὲ ὁμοίωσις θεῶ κατὰ τὸ δυνατόν ὁμοίωσις δὲ δίκαιον καὶ ὅσιον μετὰ φρονήσεως γενέσθαι)⁷³. Tuo tarpu Bazilijus cituotame tekste šio „kiek tai įmanoma“ nemini, tačiau kiek tolėliau toje pačioje homilijoje teigia panašiai: „panašėjimas į Dievą tiek, kiek leidžia žmogaus prigimtis“ (Θεοῦ ὁμοίωσις κατὰ τὸ ἐνδεχόμενον ἀνθρώπου φύσει)⁷⁴. Vėl, kaip ir „aukščiau-siojo gėrio“ klausimo atveju, sunku nustatyti tikslus tiesioginius Origeno ar Bazilijaus šaltinius, tačiau kyla klausimas, ar visais trimis atvejais norima pasakyti tą pačią mintį? Norint bent kiek atsakyti į šį klausimą, reikia pažvelgti, apie kokias galimybes, tiksliau – galimybių ribas, kalbama? Turima mintyje etinė ar ontologinė plotmė?

Kaip matėme, Platonas paaiškina, ką reiškia panašėti – tai puoselėti dorybes, būti teisingu ir dievobaimingu. Vadinasi, turime etinės ar moralinės veiklos visumą, priklausomą nuo žmogaus veiklos galimybių. Perimdamas platoniškąją tradiciją, Origenas lieka abstrakčiausias – „kiek tai įmanoma“. Klemensas Aleksandrietis taip pat jau buvo perėmęs platoniškąją tradiciją dėl „panašėjimo kiek tai įmanoma“: „būti panašiems į teisųjį Logosą tiek, kiek įmanoma“⁷⁵. Tačiau Origeno teksto sekoje aiškiai pasakoma, kad panašumą žmogus „turi įgyti savo veiklos pastangomis imituodamas Dievą“⁷⁶. Vadinasi, panašumas įmanomas tiek, kiek tai leidžia „žmogaus veiklos pastangos imituojant Dievą“. Vėl turime moralinę plotmę – veiklą. Kokia veikla

⁷¹ Origenas, *Apie pradus*, III, 6, 1, 10.

⁷² Platonas, *Valstybė*, 613 b.

⁷³ Platonas, *Teaitetas*, 176 b; plg. Crouzelio ir Simonetti komentara (op. cit., p. 122); Görgemannso ir Karppo komentarus (Origenes, *Vier Bücher von den prinzipien*, p. 643); Behro komentara (Origen, *On First Principles. Volume II*, p. 441); Giulia Sfameni Gasparro, „Corpo“, in: Adele Monaci Castagno (a cura di), op. cit., p. 89–90; Manlio Simonetti, *Origene esegeta e la sua tradizione*, p. 31.

⁷⁴ Bazilijus Cezarietis, *Apie žmogaus kilme*, I, 17.

⁷⁵ Klemensas Aleksandrietis, *Stromatai*, II, 134, 2.

⁷⁶ Origenas, *Apie pradus*, III, 6, 1, 10.

leidžia imituoti Dievą, ką ji apima ir ką konkrečiai žmogus turi daryti? Bent jau mūsų nagrinėjamas tekstas į šį klausimą, prie kurio dar grįšime, tiesiogiai neatsako.

Bazilijus Cezarietis tarsi perima aukščiau minėtą Origeno teiginį „kiek tai įmanoma“ ar Platono „kiek tai žmogui įmanoma“, tačiau patikslina – „kiek tai įmanoma žmogaus prigimčiai“. Galima pagrįstai susimąstyti, ar prigimties (φύσις) sąvokos įvedimas šioje diskusijoje neatneša ne tik kitokio atspalvio, bet ir naujos prasmės? Ar nekeičia moralinės perspektyvos į ontologinę? Tačiau ką šiuo atveju reiškia prigimtis? Kitose homilijos vietose Bazilijus panašumą aiškiai priskiria prigimčiai, o prigimtis yra tai, kas daro, kad žmogus yra žmogumi. Vadinasi, panašumas yra susijęs su pačia žmogiška būtimi ir jos būseną arba, kitaip tariant, panašumas, kaip ir paveikslas, būtų žmogaus savastis. Bazilijus taip pat kalba apie veiksmus, kuriuos žmogus turi atlikti, tik keičiasi tai, kad žmogus šiuo atveju seka Kristumi, kuris tobulai įvykdė, galima sakyti, panašėjimo reikalavimus. Tada kyla klausimas, ką iš tiesų leidžia žmogaus prigimtis – ar tik gerus moralinius veiksmus, kurių dėka panašėjama į Dievą? O gal kaip tik prigimtis brėžia tą ontologinę ribą tarp Kūrėjo ir kūrinio ir kalba apie žmogiškosios būties pilnatvės pasiekimą, tačiau visada išliekant žmogumi ir niekada, kitaip negu teigė Origenas, netampant viena su Dievu? Be to, jei panašumas yra prigimtinis, vadinasi, jis nėra tarsi iš išorės pridėtas koku nors metu. Tad prigimties paminėjimas šiuo atveju gali brėžti ne tik paskutinę ribą laikų pabaigoje, bet ir pirminę laikų pradžioje, todėl natūralu, kad Bazilijus kalbės apie Kūrėjo pačioje pradžioje žmogui suteiktą panašumo galimybę.

3.3. *Panašumo kilmė ir santykis su paveikslu.* Tad iš kur kyla panašumas? Tiek Origenas, tiek Bazilijus atkreipia dėmesį į neatitikimą tarp dieviškojo sprendimo ir jo įgyvendinimo, tačiau pasiūlo skirtingus paaiškinimus. Origenas paveikslu suteikimą priskiria pradžiai, o panašumo pasiekimą – pabaigai: „žmogus gavo paveikslu orumą pirmos kūrinijos metu, bet panašumo tobulumas jam paliktas pabaigai“⁷⁷. Prieš leisdamiesi į tolesnius svarstymus, galime trumpai patikslinti, kad Origenas savo filosofinėje teologijoje „pirmąją kūriniją“ vadina protingų dvasinių būtybių ir žmogaus dvasinės plotmės, t. y. sielos, sukūrimą, apie kurį pasakoja *Pr* 1, 26–27, o „antrąją kūriniją“ bus įvardijamas žmogaus kūno nulipdymas, papasakotas *Pr* 2, 7. Šią perskyrą Origenas perima iš Filono Aleksandriečio, kuris

⁷⁷ *Ibid.*, III, 6, 1, 16–20.

atskiria Pr 1, 26–27 ir Pr 2, 7 pasakojimus. Šiam atskyrimui pagrindą suteikė skirtingi veiksmoždziai – ποιειν pirmu atveju ir πλασσειν antru⁷⁸. Taigi, anot Origeno, paveikslas suteiktas sielos kūrimo metu, o panašumo suteikimas paliktas pabaigai⁷⁹. Savo poziciją Origenas argumentuoja 1 Jn 3, 2: „Mylimieji, mes dabar esame Dievo vaikai, bet dar nepasirodė, kas būsime. Mes žinome, kad kai pasirodys, būsime panašūs į jį (ὅμοιοι αὐτῷ ἐσόμεθα), nes matysime jį tokį, koks jis yra“. Šitaip, anot Origeno, biblinis tekstas su dideliu tikrumu nurodo ir visų dalykų pabaigą, nors dar nepasirodė kokia ji bus, ir panašumą į Dievą, kurį viliamės gausią pagal nuopelnų tobulumą. Tad svarbu pastebėti, kad, anot Origeno, panašumas ne tik realizuosis ateityje, bet ir bus duotas Viešpaties Jėzaus užtarimo dėka. Vadinasi, panašumas yra Dievo dovana, vainikuojanti „žmogaus veiklos pastangas imituoti Dievą“. Viena vertus, iš panašių teiginių sektų panašumo laipsniavimas, nes panašumas būtų suteiktas pagal kiekvieno žmogaus pastangas, kurios neišvengiamai skirtingos. Šių individualių panašumo laipsnių atskirai Origenas, kaip ir Bazilijus, nenagrinėja, tačiau jis aiškiai pasisako už panašumo vystymąsi iki tobulumo, kol galiausiai visa taps viena, nes pabaigoje Dievas bus visa visuose⁸⁰.

Tuo pat metu Origeno mintis yra kiek subtilesnė, nei galima suprasti iš pirmo žvilgsnio, ir neįmanoma užtikrintai teigti, kad paveikslas yra pradžios reikalas, o panašumas – tik pabaigos, net jei tobulas ar galutinis panašumas yra skirtas pabaigai. Panašumo vystymasis ir didėjimas suponuoja vyksmą ir skirtingus panašumo laipsnius. Šis vyksmas nepriklauso vien ateinančiai galutinei tikrovei, bet jau prasideda žmogaus gyvenimo metu. Tad panašumo realizavimas per žmogaus veiklą kelia panašumo galimybės klausimą dar nesulaukus laikų pabaigos. Pats žmogus turi pasirūpinti panašumu savo paties veiklos dėka imituodamas Dievą, – minėjo Origenas. Tad iš kur kyla panašumo galimybė arba, kitaip tariant, kodėl žmogus iš vis gali panašėti į Dievą? Norėdamas atsakyti į šį klausimą, nors kalba apie pabaigos dalykus, Origenas yra priverstas atsigręžti į pradžią. Panašumo galimybę jis kildina iš paveikslo: „todėl paveikslo orumas jam pradžioje davė galimybę įgyti tobulumą“ (*quo possibilitatem sibi perfectionis in*

⁷⁸ Henri Crouzel, *Théologie de l'image de Dieu chez Origène*, p. 148–153, 222.

⁷⁹ Origenas nėra pirmas aiškiai atskyręs paveikslą ir panašumą. Apie šį atskyrimą jau buvo užsiminę Ireniejus Lionietis (*Prieš erezijas*, V, 6, 1) ir Klemensas Aleksandrietis (*Protreptikas*, 12, 122; *Stromatai*, II, 8, 38; II, 22, 131).

⁸⁰ Origenas, *Apie pradus*, III, 6, 1, 25–40.

inistiis datam per imaginis dignitatem)⁸¹. Vadinasi, panašumas yra nuo pradžios duota galimybė. Tačiau koks čia yra paveikslo vaidmuo? Sunku tiksliai atsakyti, ar šiuo atveju paveikslas yra tik priemonė, per kurią Dievas suteikia panašumo galimybę, ar priešastis, tiksliau – šaltinis, iš kurio kyla panašumo galimybė? Kitaip tariant, ar Dievas yra tiesioginis panašumo galimybės davėjas, tą galimybę tarsi įdėjęs į paveikslą, ar panašumas yra tik paveikslo pasekmė, ar savotiškas produktas? Matome, kad Origeno tekste panašumas yra daug sudėtingesnė tikrovė, nei gali iš pradžių atrodyti. Jis skirtas pabaigai, bet nuo pradžių duotas ir vystosi, didėja, auga.

Bazilijaus mintis panašumo kilmės klausimu yra daug aiškesnė. Kiek anksčiau toje pačioje homilijoje argumentuotai atmesdamas galimas priešastis, nulėmusias skirtumą tarp dieviškosios tarybos sprendimo ir jo realizavimo, Bazilijus daro išvadą – jei Dievas nusprendė sukurti žmogų pagal paveikslą ir panašumą, „būtina, kad žmogus būtų pagal paveikslą ir panašumą“⁸². Taigi kaip ir atvaizdo atveju, kuris tarsi spaudas yra žmogaus racionaliojoje prigimtyje, taip ir panašumas yra žmogaus prigimtyje, kaip ir atvaizdas, taip ir panašėjimas žmogui duotas dar sukūrimo metu. Ankstesniame mūsų straipsnyje teko pabrėžti, kad būtent čia slypi vienas iš savitų Bazilijaus įnašų į *ὁμοίωσις* temos gvildinimą⁸³. Vis dėlto atidesnis Bazilijaus teksto palyginimas su Origeno tekstu rodo kiek kitaip. Tuo atveju, jei Origeno mintyje paveikslas yra tik tarsi panašumo laiduotojas, tai Bazilijaus originalumas ženkliai menksta. Originalumas išlieka nebent aiškiai išreikštoje mintyje, kad paveikslas ir panašumas skiriasi tarpusavyje, tiksliau – panašumo gavimas nepriklauso nuo paveikslo ir abu yra Dievo duoti žmogui sukūrimo metu. Panašumas nėra vien tik pabaigoje pasiekta būseną, bet prigimtinei galia ir galimybė, kuri, tiesa, bus įgyvendinta žmogaus veikimo dėka. Būtent panašumo įgyvendinimas, bet ne pats panašumas ar panašumo galimybė, gali būti suprasta kaip asmeninių pastangų ir veiklos reikalas.

3.4. *Panašumas ar panašėjimas?* Kalbėdami apie panašumą jau galėjome pastebėti bekylantį klausimą – ar panašumas yra tam tikra dovanota būseną,

⁸¹ *Ibid.*, III, 6, 1, 23–24. Epifanijus, Teofilis ir Jeronimas manė, kad kalbėdamas apie paveikslo gavimą pradžioje, o panašumą pabaigoje, Origenas esą mokęs apie paveikslo praradimą per nuodėmę. Tačiau toks nėra Origeno mokymas; žr. Henri Crouzel, *op. cit.*, p. 206–211.

⁸² Bazilijus Cezarietis, *Apie žmogaus kilme*, I, 15.

⁸³ Saulius Rumšas, *op. cit.*, p. 30.

priklausanti nuo davėjo, ar vyksmas, priklausantis nuo žmogaus? Pagal Origeną, tobulas panašumas yra galutinė būseną, kurią suteiks pats Dievas laikų pabaigoje. Šia prasme galime kalbėti apie panašumą kaip būseną, kurią Dievas apvainikuos žmogaus pastangas. Savo *Homilijose apie Ezekeelį* Origenas tvirtina, kad žmogus gavo paveikslo spaudą pradžioje, o panašumo spaudas bus duotas pabaigoje. Jis akcentuota panašumo gavimą ir apgailėstauja, kad tik nedaugelis, t. y. apaštalai, jį tikrai yra gavę⁸⁴. Tačiau negalime atmesti ir kitos nuomonės, kurią skaitome mūsų nagrinėjamoje ištraukoje – ėjimas link tobulos būsenos jau yra panašumo vystymasis. Vadinasi, galime kalbėti apie panašėjimą kaip veiklą, leidžiančią imituoti Dievą ir taip užsitikrinti tobulo panašumo dovaną. Iš čia kyla žmogaus atsakomybė už savo veiklą, nuo kurios priklauso jo galutinė būseną.

Tuo tarpu Bazilijus Cezarietis nei nagrinėjamoje ištraukoje, nei kituose savo tekstuose nesako, kad panašumas yra galutinė dovaną, kurią Dievas suteiks laikų pabaigoje, bet visur labiau pabrėžia panašumą kaip vyksmą. Panašumas tampa ėjimo link galutinio tikslo būdas. Tad vietoj panašumo labiau tiktų panašėjimas, t. y. aktyvi, veikimą reiškianti sąvoka. Be to, pats Bazilijus homilijose *Apie žmogaus kilmę* keturis kartus vartoja veiksmąžodinę formą – panašėti (ὁμοίω) ⁸⁵. Jei žmogus atlieka tam tikrus gailestingumo darbus, jis panašėja į Dievą (ὁμοιωθης Θεῷ) ⁸⁶. Tad Bazilijaus teologinėje mintyje panašėjimas labiau asocijuojasi su visiems kapadokiečiams būdinga dvasinio gyvenimo, kaip kelio ar progreso, vaizdiniu ⁸⁷. Kaip matome iš jo teksto, ėjimas panašėjimo keliu yra paliktas vien žmogaus atsakomybei. Tačiau būtų netikslu manyti, kad Bazilijaus teologijoje žmogus yra paliktas vienas kurti savo ateitį. Panašėjimo kelią prilygindamas tapimui krikščioniu, Bazilijus suteikia žmogui aiškias priemones ir nurodo kristologinę perspektyvą, kur Kristus nėra tik pavyzdys, rodantis ką reikia daryti, bet pats tobuliausiai įgyvendina panašumą su Dievu ir šitaip suteikia konkrečią pagalbą žmonėms. Tad kaip įgyvendinamas panašėjimas?

3.5. *Panašėjimo įgyvendinimas.* Anot Origeno, panašumą užsitarnauja pats žmogus per darbus, atlikdamas juos ne bet kokius, o tuos, kuriais imituoja Dievą – panašumas „įgyjamas savo veiklos pastangomis imituojant

⁸⁴ Origenas, *Homilijos apie Ezekeelį*, XIII, 2, 112–125.

⁸⁵ Bazilijus Cezarietis, *Apie žmogaus kilmę*, I, 16–17.

⁸⁶ *Ibid.*, I, 17.

⁸⁷ Plg. Brooks Otis, *op. cit.*, p. 101.

Dievą⁸⁸. Tad žmogaus veikla, imituojanti Dievą, tampa sąlyga, norint pasiekti galutinį ir tobulą panašumą. Kaip jau užsiminta aukščiau, iš šios nagrinėjamos ištraukos nesužinome, kokia konkrečia veikla žmogus turi užsiimti, tačiau kitose *Apie pradus* ar ypač *Paaiškinimuose Jono evangelijai* vietose artimo ir net priešų meilė išreiškia Dievo sekimą⁸⁹. Taip pat žmogus imituoja Dievą sekdamas Kristaus žmogišką gyvenimą, jo dorybes, mirtį, o per kankinystę – tobuliausią susivienijimą su Kristumi⁹⁰. Gali atrodyti, kad panašumas priklauso vien nuo žmogaus veiklos pastangų, tačiau taip nėra. Viena vertus, Išganytojas Jėzus sutinkamas pabaigoje ir pristatomas kaip panašumo etalonas, į kurį būsime panašūs. Taip pat Origenas užsimeina apie Jėzaus suteiktą užtarimo pagalbą, tačiau čia jis nekalba apie Jėzaus sekimą ar imitavimą, kas žmogaus pastangoms suteiktų konkrečią ir aiškia kristologinę perspektyvą. Kita vertus, Origenas labiau kalba iš filosofinės perspektyvos, kuri linksta tapti teologine, bet Dievas jam nėra abstrakcija, o turi labai konkrečią išraišką ir nėra bet koks ar bet kuris dievas. Be to, kituose savo veikaluose Origenas didžiulę reikšmę teikia Dievo malonei, kuri kartais net keliama į pirmą vietą⁹¹.

Bazilijus Cezarietis įvardija žmogaus valią kaip priešastį ar sąlygą tam, kad žmoguje būtis formuotųsi pagal Dievo panašumą. Vadinas, žmogaus valios sprendimas yra tarsi tas pirmas žingsnis panašėjimo keliu. Valios pastangos neturi būti nukreiptos į bet kokią veiklą, o pirmiausia į tapimą krikščionimi. Tad Bazilijaus raštuose panašėjimas į Dievą traktuojamas grynai teologinėje, dar tiksliau – kristologinėje perspektyvoje. Perfrazuojant garsųjį posakį *extra ecclesiam nulla salus*, galima drąsiai teigti, kad, anot Bazilijaus, nėra jokio panašėjimo be krikščionybės. Iš tokio panašumo apibūdinimo išplaukia konkrečios veiklos, o tai – sakramentai ir pirmiausia krikštas, apie kurį Bazilijus plačiai kalba ne tik homilijose *Apie žmogaus kilme*⁹², bet ir atskirame veikale *Apie krikštą*⁹³. Homilijose *Apie žmogaus kilme*

⁸⁸ Origenas, *Apie pradus*, III, 6, 1, 25.

⁸⁹ *Ibid.*, I, 6, 2; I, 9, 6; III, 5, 7; IV, 4, 4; IV, 4, 10; Origenas, *Paaiškinimai Jono evangelijai*, XX, 13, 106–107; XX, 17 (15), 141–143; XX, 33 (27), 280; pastarieji trys tekstai cituoja Mt 5, 43–45: „Jūs esate girdėję, jog buvo pasakyta: Mylėk savo artimą ir nekėsk priešo. O aš jums sakau: mylėkite savo priešus ir melskitės už savo persekiotojus, kad būtumėte savo dangiškojo Tėvo vaikai“; plg. Crouzelio ir Simonetti komentarą (*op. cit.*, p. 125).

⁹⁰ Apie tai Origenas kalba daugelyje savo raštų vietų, pvz.: *Paaiškinimai Jono evangelijai*, II, 34 (28), 210–211; XIX, 22 (5), 150; XXVIII, 3, 18–22.

⁹¹ Plg. Henri Crouzel, *op. cit.*, p. 218.

⁹² Bazilijus Cezarietis, *Apie žmogaus kilme*, I, 17.

Bazilijus išskleidžia panašėjimo tampant krikščionimi dedamąsias ir paaiškina, ką reikia daryti norint eiti panašėjimo keliu. Cituojant ta tvarka, kurią pasirinko pats Bazilijus, tai – „tapti blogio priešu, be pagiežos ir vakarykščių skriaudų prisiminimo, mylėti brolius ir būti jiems atlaidžiam, iš širdies atleisti priešui, būti gailėstingam artimui, prisipildyti gėrio, turėti atjautos“⁹⁴. Atlikdamas šias veiklas, tikina Bazilijus, žmogus tampa panašus į Dievą. Šios veiklos nėra savitikslys, bet skatina priimti Evangeliją ir apsilvilti Kristumi, o „artima bendrystė su juo [Kristumi], padaro tave artimu su Dievu“, – sako Bazilijus⁹⁵. Bent jau šiose homilijose Bazilijus šio apsilvilkimo Kristumi ekspresyviai netapatina su krikštu, tačiau aiškiai parodo, kad krikštas yra būtina sąlyga norint apsilvilti Kristų. Krikštas kaip tik ir apvelka žmogų negendančiu rūbu, o tas negendantis rūbas ir yra pats Kristus.

3.6. *Panašumas amžinybėje*. Eschatologinis panašumo likimas, kaip jis yra pristatytas Origeno teksto ištraukoje, kelia ne vieną pamąstymą. Origenas aiškiai kalba apie panašumo tobulumą, kurį suteiks Dievas pagal žmogaus nuopelnus. Panašumo tobulumas išlieka galimybe, bet ne garantuotu atlygiu. Apie individualų panašumo laipsnį, kaip matėme, Origenas nekalba, bet galima apie tai susimąstyti dėl kiekvieno žmogaus veiklos pastangų. Be to, sunku užtikrintai pasakyti, ar panašumo laipsnis dar galės kisti amžinybėje. Origeno argumentacija tarsi preziūmuoja panašumo laipsnio kismą, nes panašumas vystysis iki tokio tobulumo, kol galiausiai visa taps viena, nes pabaigoje Dievas bus visa visuose⁹⁶. Nors Origenas to tiesiogiai nesako, tačiau toks argumentavimas tarsi sunaikina patį panašumą, kuris tampa identišku, nes iš panašių bus tampama viena. Tada natūraliai kyla tiek dieviškosios, tiek žmogiškosios būties klausimas. Viena vertus, ar dieviška būtis liks dieviška? Ar žmogiškos būties prisiėmimas nekeis ko nors dieviškoje būtyje? Kita vertus, kas atsitiks su žmogiškąja būtimi ir ar ji neišnyks Dieve? Tenka pripažinti, kad Origeno mintis šiuo vienio klausimu nėra pakankamai aiški. Anot Henri Crouzelio ir Manlio Simonetti, čia slepiasi pitagoriškasis monados ir diados priešpriešinimas, įprastas platoniskajai tradicijai⁹⁷.

⁹³ Tiesa, šis veikalas nėra sakramentinis traktatas, o vienuoliams skirti asketiniai mokymai. Tačiau tai nenuvertina krikšto reikšmės, iš kurio išplaukia asketiniai imperatyvai.

⁹⁴ Bazilijus Cezarietis, *Apie žmogaus kilmę*, I, 17.

⁹⁵ *Ibid.*

⁹⁶ Origenas, *Apie pradus*, III, 6, 1, 25–40.

⁹⁷ Plg. Crouzelio ir Simonetti komentarą (*op. cit.*, p. 125).

Vienis būtų tobulumas, o daugis – netobulumas. Tad kadangi kalbama apie tobulą panašumą, tai vienis yra neišvengiamas. Crouzelis ir Simonettis primena Origeno raštų leidėją Ernstą Rudolfą Redepenningą (1810–1883), kuris kategoriškai atsisakė traktuoti galutinę protingų kūrinių vienybę su Dievu kaip panteistinę absorbciją. Šią dilemą jie aiškina remdamiesi teze, pagal kurią protas galės suprasti ir mąstyti tik Dievą⁹⁸. Tačiau šie bandymai paaiškinti Origeno poziciją neišsklaido visų neiškumų.

Neaiškumas dėl vienio traktavimo tikriausiai padarė įtakos Konstantinopolio II Susirinkimo, vykusio 553 m., sprendimui pasmerkti siūlymą, pagal kurį protingos būtytys anksčiau esą sudariusios viena su Logosu. Šis siūlymas buvo priskiriamas Origenui, nors iš tiesų susirinkimas pasisakė prieš VI a. ir ankstesnius origenistus, ypač Evagrių Pontietį⁹⁹.

Bazilijaus Cezariečio atveju, mintis apie eschatologinį panašumo likimą yra daug paprastesnė. Ją patikslino ne mūsų nagrinėjamosiose homilijose *Apie žmogaus kilmę*, bet traktate *Apie Šventąją Dvasią*¹⁰⁰, o įvairiose homilijose ne kartą užsiminė. Eidama panašėjimo keliu, žmogiškoji būtis taps labai artima Dievui ir, anot Bazilijaus, bus sudievinata, tačiau jokiais būdais negalima kalbėti apie žmogaus susiliejamą su Dievu ar išnykimą jame. Egzistuoja neperžengiama riba tarp Kūrėjo ir kūrinio, tarp dieviškos ir žmogiškos būties. Sudievinatas žmogus vėl taps tobulu, Dievo norėtu žmogumi, o santykis tarp Dievo ir žmogaus taps vis glaudesnis. Bazilijus neperžengia ontologinės ribos ir niekada neteigia, kad Dievas ir žmogus bus viena ar kad Dievas bus visa visuose. Gal norėdamas išvengti dviprasmybių, Bazilijus niekada necituoja 1 Kor 15, 28 eilutės.

⁹⁸ *Ibid.*; plg. Henri Crouzel, *Origène et la connaissance mystique*, préface du R. P. Henri de Lubac, (*Museum Lessianum: Section Théologique*, 56), Bruges: Desclée de Brouwer, 1961, p. 518–521.

⁹⁹ Plg. Antoine Guillaumont, *Les 'Képhalaia Gnostica' d'Évagre le Pontique et l'histoire de l'origénisme chez les Grecs et chez les Syriens*, (*Patristica Sorbonensia*, 5), Paris: Éditions du Seuil, 1962, p. 124–130. Šis pasmerkimas sukėlė nemažą sąmyšį origenistų tarpe ir teologijos istorijoje apskritai, tačiau dabartinė kritika linkusi manyti, kad ne Konstantinopolio II Susirinkimas nagrinėjo ir pasmerkė Origeno bei jo sekėjų tezes, o imperatorius Justinianas šias tezes kaip juodraščių pasiūlė susirinkimo diskusijai tuo metu, kai susirinkimas nevyko. Todėl šios origenistus smerkiančios tezės nebededamos į naujausius ekumeninių susirinkimų rinkinius; žr. *Conciliorum oecumenicorum generaliumque decreta: Editio critica. I: The Oecumenical Councils: From Nicaea I to Nicaea II (325–787)*, Curantibus Giuseppe Alberigo, Adolf Martin Ritter, Luise Abramowski, Ekkehard Mühlenberg, Pietro Conte, Hans Georg Thümmel, Georges Nedungatt, Silvano Agrestini, Erich Lamberg, Johannes Bernhard Uphus, (*Corpus christianorum*), Turnhout: Brepols Publishers, 2006, p. 161.

¹⁰⁰ Plg. Bazilijus Cezarietis, *Apie Šventąją Dvasią*, IX, 23, 25.

Išvados. Šiuo tyrimu buvo siekta kaip galima išsamiau palyginti Bazilijaus Cezariečio homilijų *Apie žmogaus kilmę* (I, 16–17) ištrauką apie žmogaus sukūrimą καθ' ὁμοίωσιν su Origeno veikale *Apie pradus* (III, 6, 1, 10) sutinkamais bene išsamiausiai svarstymais apie ὁμοίωσις. Šios dvi ištraukos svarbios filosofijos ir teologijos istorijai tuo, kad ypatingą dėmesį skiria ne „pagal paveikslą“ nagrinėjimui – kas įprasta patristinėje literatūroje, o „pagal panašumą“ temos aptarimui. Tokia prieiga rodo ne tiek abiejų temų artumą, kiek „pagal panašumą“ temos savitumą. Ji nėra tik kitoks būdas kalbėti apie paveikslą žmoguje, nes panašumo su Dievu galimybė, suteikta žmogui dar kūrimo metu, atlieka savitą vaidmenį tiek žmogaus gyvenime, tiek jo santykiyje su Dievu, o, anot Bazilijaus, iš čia kyla krikščioniškojo gyvenimo imperatyvas. Be to, šios trumpos ištraukos parodo, kaip vystėsi krikščioniškosios filosofijos ir teologijos mintis, kaip komentuojant tuos pačius biblinius tekstus tikslinta terminologija, plėtota argumentacija, kaip keitėsi teologinės pozicijos ir akcentai. Galiausiai galime pastebėti, kaip filosofijos ir Šventojo Rašto dialogas vystosi ir tampa krikščionišku kristocentrinu diskursu apie žmogų.

Pristačius abiejų ištraukų vertimus pirmoje straipsnio dalyje, antroje ilgiau apsisvota prie Šventojo Rašto naudojimo, tiksliau – prie tekstų ištraukose sutinkamų *Pr 1, 26–28, Jn 17, 21.24, 1 Jn 3, 2* ir *Kor 15, 28* analizės, kuri atskleidė tiek kiekvieno teksto savitumus, tiek priminė pagrindinius patristinės egzegezės principus. Trečioje straipsnio dalyje analizuotos ir lygintos įvairios su panašumu susijusios potemės, randamos abiejose ištraukose, kaip antai – panašumas kaip aukščiausiasis gėris, panašumas žmogaus galimybių ribose, panašumo kilmė ir santykis su paveikslu, panašumas ar panašėjimas, panašumo įgyvendinimas ir galiausiai panašumas amžinybėje. Kaip tik šių temų analizė parodė, kuo panašios ir kuo skiriasi abi ištraukos bei Origeno ir Bazilijaus teologinės pozicijos. Iš tiesų savo forma šie tekstai akivaizdžiai giminingi, tačiau jų turinys slepia reikšmingus skirtumus, kurie galimai kyla iš skirtingų filosofinių ir teologinių perspektyvų, savito Šventojo Rašto naudojimo, skirtingo abiejų veikalų tikslo. Tiek vienas, tiek kitas autorius pateikia savitą žmogaus sukūrimo „pagal Dievo panašumą“ interpretaciją. Origenas pristato „panašumą su Dievu“ kaip protingos žmogiškosios prigimties aukščiausiajį gėrį ir tikslą, kurį pasiekti žmogus gali savo paties veiklos dėka imituodamas Dievą. Nors panašumą Origenas kildina iš paveikslu, tačiau jis yra rezervuotas pabaigai, kai visa taps viena, nes pabaigoje Dievas bus visa visuose. Bazilijus teigia, kad nuo pat sukūrimo pradžios žmogui duotas panašėjimas yra gebėjimas ir galimybė, o jo įgyvendinimas paliktas žmogaus atsakomybei. Tapti „pagal panašumą“ – tai tapti krikščionimi. Bazilijus

Cezarietis nėra nei prieš, nei už Origeną, nei *versus* nei *adversus*. Jis akivaizdžiai išmano Origeno raštus, juos naudoja, tačiau pateikia savitą poziciją, o jo perspektyva tampa grynai teologinė ir kristologinė.

BASILE DE CÉSARÉE *VERSUS* OU *ADVERSUS* ORIGÈNE?
RETOUR SUR LA CRÉATION DE L'HOMME
„À LA RESSEMBLANCE“ (GN 1, 26–27)

Résumé

Basile de Césarée (329–379), dans les *Homélie sur l'origine de l'homme* (I, 16), donne une interprétation particulière de la création de l'homme „à la ressemblance de Dieu“ et affirme que la ressemblance donnée à l'homme dès le début de la création est une capacité, et que son accomplissement est laissé à la responsabilité de l'homme. Devenir „à la ressemblance“, c'est devenir chrétien. Un texte apparemment similaire se trouve déjà dans le *Traité sur les Principes* (III, 6, 1) d'Origène (+254), où la „ressemblance à Dieu“ est présentée comme le but de la nature humaine rationnelle qui ne peut être atteint que par l'activité propre de l'homme dans l'imitation de Dieu. Bien qu'Origène fait dériver la ressemblance de l'image, elle est réservée pour la fin, lorsque tous deviendront un, car à la fin, Dieu sera tout en tous. Le disciple Basile copie-t-il le maître Origène? Après avoir présenté les traductions des deux passages dans la première partie de l'article, la deuxième partie s'est longuement attardée sur l'utilisation de l'Écriture, et plus particulièrement sur l'analyse des textes de Gn 1, 26–28, Jn 17, 21–24, 1 Jn 3, 2 et 1 Co 15, 28, qui a révélé à la fois les spécificités de chaque texte et a rappelé les principes de l'exégèse patristique. La troisième partie a analysé et comparé les différents sous-thèmes liés à la ressemblance que l'on trouve dans les deux passages, tels que la ressemblance en tant que bien suprême, la ressemblance dans les limites de la capacité humaine, l'origine de la ressemblance et sa relation avec l'image, la ressemblance – état ou processus, la réalisation de la ressemblance et, enfin, la ressemblance dans l'éternité. C'est l'analyse de ces thèmes qui a montré les similitudes et les différences entre les deux passages et, en fin de compte, entre les positions théologiques d'Origène et de Basile. Si les textes sont clairement apparentés dans leur forme, leur contenu recèle des différences significatives, qui peuvent découler de perspectives philosophiques et théologiques différentes, d'utilisations différentes de l'Écriture et d'objectifs différents. Basile de Césarée n'est ni contre ni pour Origène. Il connaît et utilise les écrits d'Origène, mais il présente une position distincte, et sa perspective devient purement théologique et christologique. Ces courts passages comparés ici montrent le développement de la pensée philosophique et théologique dans l'Antiquité tardive.

„PRIVAČIOS“ PASVALIO MUITINĖS ĮKŪRIMAS IR FUNKCIONAVIMAS XVI A. PIRMOJE PUSĖJE

LAIMONTAS KARALIUS

Įvadas. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės privatūs muitai – tai ne valdovo paskirtų pareigūnų renkami muitai. Grynai darbinis apibrėžimas. Būtina pabrėžti, kad visų muitų teisė LDK buvo valdovo muitų regalijos (aukščiausios valdovo teisės) dalis. Ši teisė XVI a. pirmoje pusėje funkcionavo pilnai ir įprastai be valdovo žinios bei valios „privačių“ (ne valdovo) muitinių steigimas nevyko¹. Tai buvo rimtas dalykas. Neatsitiktinai straipsnis apie šią valdovo prerogatyvą Pirmajame Lietuvos Statute (1529) patalpintas pirmame skyriuje, apibrėžiančiame didžiojo kunigaikščio juridinę tapatybę, „valdovišką asmenį“, „apie su valdovu susijusius dalykus“ (*О парсуне господарской; De hijs, que principi proprius accedere videntur*)². Pirmojo Lietuvos Statuto pirmo skyriaus 21 straipsnis skelbė, kad visoje LDK draudžiama rinkti naujus muitus – tokius muitus, kurie nėra paremti senove (papročiu) ir valdovo pirmtakų bei jo paties raštais; šio draudimo nepaisymas baudžiamas dvaro, kuriame buvo rinkti nauji muitai, konfiskavimu³.

Privatūs muitai yra nevienareikšmis reiškiny. Viena vertus, jie buvo trukdis prekybai, prekių judėjimui valstybės teritorijoje⁴. Kita vertus, XVI a. pirmoje pusėje gerai matyti jų teisinio reglamentavimo ir naujų privačių

¹ Privačių muitinių Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje raidos XVI a. apibendrinimą ir istoriografiją žr. Laimontas Karalius, „Privatūs muitai XVI a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje: dar viena bajorų ekonominio aktyvumo sritis?“, in: *Tarp istorijos ir būtovės: Studijos prof. Edvardo Gudavičiaus 70-mečiui*, sudarė Alfredas Bumblauskas ir Rimvydas Petrauskas, Vilnius: Aidai, 1999, p. 265–270.

² Станиславас Лазутка, Ирена Валиконите, Эдуардас Гудавичюс, *Первый Литовский Статут (1529 г.)*, Вильнюс: Издательство Марги Раштай, 2004, p. 138–149, 325–334.

³ *Ibid.*, p. 146–147.

⁴ Laimontas Karalius, „Kam reikalingos valdovų privilegijos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje? Lucko miestiečių 1469 m. Kazimiero Jogailaičio privilegijos dėl naujų muitų draudimo Voluinėje teisinis, politinis ir ekonominis kontekstas 1469–1547 m.“, in: *Istorijos šaltinių tyrimai*, sudarė Artūras Dubonis, Vilnius, 2012, t. 4, p. 63–65.

muitinių steigimo politikos posūkis į komunikacijos gerinimą valstybėje, finansuojant įvairių komunikacinių įrenginių statybą ir jų išlaikymą keliuose⁵. Iš esmės abi paminėtos temos visiškai išsemia aptariamo istorijos reiškinių vaidmens tyrimą historiografijoje. Tačiau išlikę unikalūs istorijos šaltinių duomenys apie privačią Pasvalio muitinę, tiksliau, Pasvalio Šv. Jono Krikštytojo parapijinės bažnyčios klebono rinktą muitą miestelyje (1531–1551), atskleidžia dar vieną galimą privačių muitų reiškinių aspektą. Išlikusios Pasvalio klebono pajamų 1550–1551 m. metinės apyskaitos liudija apie muitinėje surenkamą finansiškai reikšmingą sumą, vertinant visumos atžvilgiu. Ne veltui Pasvalio klebonijos 1551 m. pajamas Konstantinas Jablonskis panaudojo „feodalinių pajamų didėjimui iš miestų ir miestelių prekybos“ LDK XVI a. antroje pusėje iliustruoti⁶. Pabrėžtina, kad teisiškai Pasvalio muitinės pajamos nebuvo susietos su jokia komunikacinio įrenginio statyba ar išlaikymu, buvo paremtos senove (papročiu), o vėliau valdovo privilegija.

Duomenų unikalumas kelia tam tikras tirtinas problemas. Muitų rinkimo teisėmis ar, geriau sakyti, privilegijomis aptariamu laiku nesišvaistyta (išskyrus LDK Voluinės regioną)⁷, kas savaime sumažina galimybes tokiai informacijai atsirasti, juo labiau išlikti iki šių dienų. Kita vertus, reikėjo ir tam tikrų palankių sąlygų, prekybinės konjunktūros, geros geografinės pozicijos prekybos kelių kontrolei, gero administravimo, kad muitinės pajamos duotų juntamos naudos. Tiesą sakant, istoriko patirtis kužda, kad duomenų skurdumas gali būti vertinamas kaip privačių muitinių duodamos finansinės vertės menkumo liudininkas.

Kita problema yra muitinės atsiradimas Pasvalyje. Pirma žinia apie muitinę išliko iš 1531 m. Pirmąkart valdovui 1549 m. privilegija tvirtinant šios muitinės teisę, ji buvo grindžiama tik papročiu (rinkimo senumu). Privilegijoje kažin kodėl neatsispindėjo nei muitų regalijos „šeimininko“, valdovo, malonė (jis nesuteikė, tik patvirtino paprotį), nei ryški rašytinės teisės

⁵ Laimontas Karalius, „Privatūs muitai XVI a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje“, p. 265–270; Laimontas Karalius, „Tiltai, pervažiuojamieji perkolai, kamšos, pagrandos, mediniai grindiniai, pylimai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sausumos keliuose XVI amžiuje“, in: *Lietuvos istorijos metraštis. 2008/1*, Vilnius, 2009, p. 5–25.

⁶ *Lietuvos TSR istorija*, t. I: *Nuo seniausių laikų iki 1861 metų*, redakcinė kolegija Konstantinas Jablonskis, Juozas Jurginis, Juozas Žiugžda (vyr. redaktorius), Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1957, p. 190.

⁷ Laimontas Karalius, „Kam reikalingos valdovų privilegijos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje?“, p. 63–91.

plėtra LDK XV a. pabaigoje – XVI a. pirmoje pusėje, įtvirtinanti rašytinio dokumento dominavimą reguliuojant teisinius santykius. Fundacinėse Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro Jogailaičio (1492–1506) laikų Pasvalio bažnyčios privilegijose (1497, 1498)⁸ ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Žygimanto Senojo (1506–1544) jų patvirtinime 1530 m.⁹ nėra nė žodžio apie tokią ypatingą maitų rinkimo dovaną. Tiesa, Ldk Aleksandro Jogailaičio privilegijose minima ypatinga ir sunkiai paaiškinama Pasvalio miestelėnų laisvė prekiauti LDK be maitų mokėjimo, kurios dėl duomenų trūkumo nepavyko konkretizuoti.

Paprotinis privačios maitinės teisės patvirtinimo kelias Pasvalio klebonui buvo lygiai toks pat kaip ir kitoms katalikų bei stačiatikių institucijoms, turėjusioms maitų rinkimo teises, tačiau šių teisių genealogija turi daug senesnes šaknis. Toks šių institucijų renkamų maitų išskyrimas iš kitų LDK privačių maitų turi pagrindą, kuris aprašytas Jerzy Ochmańskio straipsnyje apie privilegijuotą bažnyčios padėtį¹⁰. Strešyno (dabar Strešyno (*Стрэшын*)) gyvenvietė pietryčių Baltarusijoje) valdas prie Dnipro (ukr. *Дніпро*) upės Vilniaus kapitula gavo XIV a. pabaigoje iš Ldk Jogailos ir Vytauto¹¹. Ankstyvose privilegijose neminama maitų teisė. Ji atsiranda

⁸ Vilniuje išduotos (1497-12-06) Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro Jogailaičio privilegijos originalas neišliko. Ji žinoma iš 1498-06-08 Vilniuje išduoto Vilniaus vyskupo Alberto Taboro (1492–1507) patvirtinimo steigiant Pasvalio parapiją, in: *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – LMAVB RS)*, f. 6, b. 72; publikuota in: *Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej*, wydali ks. Jan Fijałek i Władysław Semkowicz, Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1948, p. 523–525, Nr. 449 (1497-12-06); p. 532–534, Nr. 455 (1498-06-08). Šių lotyniškų privilegijų vertimus į lietuvių kalbą žr. Darius Antanavičius, „Pasvalio miestelio ir bažnyčios steigimo 1497–1499 m. privilegijos“, in: *Pasvalio krašto istorija XV–XVIII a.*, sudarė Vytautas Didžpetris, Kaunas: Žiemgalos leidykla, 2009, p. 13–21, Nr. 1 (1497-12-06); p. 22–27, Nr. 2 (Vilnius, 1498-06-08).

⁹ Lietuvos didžiojo kunigaikščio Žygimanto Senojo transumpto (1530-07-04) originalas neišliko, tik nuorašai, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 203, p. 55–61; *Российский Государственный Архив Древних Актов* (toliau – РГАДА), f. 389, ap. 1, d. 1–2 (naudotasi Lietuvos valstybės istorijos archyve (toliau – LVIA) saugomais mikrofilmais), b. 115, l. 165–169.

¹⁰ Ježis Ochmańskis, „Privilegijuota katalikų bažnyčios padėtis viduramžių Lietuvoje“, in: Ježis Ochmańskis, *Senoji Lietuva*, iš lenkų kalbos vertė Reda Griškaitė ir Ona Mickevičiūtė, Vilnius: Mintis, 1996, p. 109–118.

¹¹ *Kodeks dyplomatyczny katedry*, p. 33–35, Nr. 20 (1391-05-25); *Ibid.*, p. 64–66, Nr. 36 (1399 m.). Dėl Lietuvos didžiojo kunigaikščio Jogailos privilegijos, parengėjų laikomos įtartiną „išteisinimo“ žr. Jerzy Ochmański, *Powstanie i rozwój latyfundiów biskupstwa wileńskiego (1387–1550): Ze studiów nad rozwojem wielkiej własności na Litwie i Białorusi w średniowieczu*, (*Historia*, Nr. 13), Poznań: Wydawnictwo Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 1963, p. 42–44.

Ldk Aleksandro Jogailaičio 1500 m. privilegijos tekste. Privilegija buvo patvirtintas nuo senų laikų renkamas nustatyto dydžio maitas (*theloneo eciam ab antiquis temporibus illuc designato hodie e in posterum in sua taxa debita stante et durante*)¹². Stačiatikių Kijevo Pečiorų vienuolyno valdytame Navozy dvare (dab. Dniprovskas (Дніпро́вське), Ukrainos Respublika) prie Dnipro upės rinktas maitas, kuris 1538 m. (!) buvo pagrįstas papročiu (senų žmonių liudijimu), kad su visu dvaru buvo suteiktas paties Ldk Vytauto „dėl savo bobutės sielos“¹³.

Suprantama, Pasvalio parapijinė bažnyčia ir miestelis pačioje XV a. pabaigoje negalėjo būti įkurti tuščioje, be žmonių, teritorijoje. Tačiau pirmos žinios apie Pasvalyje renkamą maitą atsiranda tik 1531 m., klebonaujant Erazmui, Eustachijaus sūnui (†1545/1546), Vilniaus kanauninkui (1531–1545), Pasvalio klebonui (1524–1544), ir sutampa su ilga jo Kauno muitininko karjera (1530–1544)¹⁴. Kyla pagrįsta hipotezė, kad Erazmas savavališkai praturtino Pasvalio parapijinės bažnyčios pajamas privačia muitine (tam tikro dydžio maitu kaip klebono pajamos?). Jei taip, tai jį lydėjo tikra sėkmė, nes neiššaukė jokios pirklių reakcijos. Vilniaus miestiečių skundo išsprendimo pagrindu 1542 m. valdovas pagrasino Vilniaus vyskupui dvaro atėmimo bausme už Verkiuose bandytą rinkti, „nuo seno Vilniaus vyskupų turėtą“ (pagrindimas kaip Pasvalio muitinės atveju, neturėta jokių valdovo

¹² *Kodeks dyplomacyjny katedry*, p. 550–553, Nr. 469 (Vilnius, 1500-06-03).

¹³ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 20 (1535–1537). Užrašymų knyga 20*, parengė Raimonda Ragauskienė ir Darius Antanavičius (tekstai lotynų kalba), Vilnius: LII leidykla, 2009, p. 151, Nr. 90 (Petraukas, 1538-01-25).

¹⁴ Erazmas, Eustachijaus sūnus (†1545/1546), Krokuvos miestietis, Vilniaus kanauninkas (1531–1545), Kauno parapinės Šv. apaštalų Petro ir Povilo bažnyčios (1531–1545), Kernavės Šv. Mikalojaus bažnyčios (1522–1545) ir Pasvalio Šv. Jono Krikštytojo bažnyčios (1524–1545) klebonas, valdovo lotyniškasis raštininkas, apaštališkasis Laterano rūmų grafas *comes apostolicus* (1524, 1527–1530), valdovo sekretorius (1528–1536), Kauno muitininkas (1530–1544), Žemaičių, Alytaus ir Punios girininkas (1538–1544); žr. Vytautas Ališauskas, Tomasz Jaszczolt, Liudas Jovaiša, Mindaugas Paknys, *Lietuvos katalikų doasiminkai XIV–XVI a., (Bažnyčios istorijos studijos, II)*, Vilnius: Aidai, 2009, p. 86–87, Nr. 421; Zigmantas Kiaupa, „Kanonik mytnikiem. Kartka z dziejów Litwy w pierwszej połowie XVI w.“, in: *Origines, fontes et narrationes – pośród kręgów poznania historycznego: Prace ofiarowane Profesorowi Marcelemu Antoniewiczowi w 65. rocznicę urodzin*, pod redakcją Marka Cetwińskiego i Macieja Janika, przy współudziale Marka Nity, Częstochowa: Wydawnictwo im. Stanisława Podobińskiego Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego im. Jana Długosza, 2018, p. 383–396. Svarbūs Stepheno Rowello patikslinimai, ypač miestietiškos kilmės patvirtinimas: Stephen C. Rowell, „Meilužė ir ragana: Kotryna Telničietė ir „juodasis“ jos mitas“, in: *Lietuvos istorijos metaštis. 2019/2*, Vilnius, 2019, p. 45 (išn. Nr. 10), 47, 54–56.

raštų) muitą po 12 pinigėlių už kiekvieną Neries upę plukdomą plaustą¹⁵. Pasvalyje taip pat rinkta po 12 pinigėlių už vieneta, tik toks skirtumas, kad rinkta nuo sausumos transporto vienetų – vežimų.

Taigi hipotetiškai sėkmingas savavališkas privačios Pasvalio muitinės įsteigimas ir jos tolesnė sėkmės istorija neturėtų būti laikoma savaimė suprantamu dalyku. Jai atsirasti būtų buvę nepakakę vien Erazmo noro, būtų reikėję ir palankių institucinių svertų, ir atitinkamos konjunktūros. Tam galėjo padėti ir ilgametė Kauno muitininko karjera, garantavusi to muito rinkimo „senumą“, ir galimybė išnaudoti palankią prekybos kelių požiūriu geografinę Pasvalio miestelio padėtį, kaip šiauriausią Kauno muitinės tašką sienos su Livonija sargybai ir muito rinkimui. Atkreiptinas dėmesys į palankią konjunktūrą XVI a. pirmoje pusėje, kuri pasižymėjo didele apmuitinimo principų kaita, ryškiomis apmuitinimo naujovėmis valdovo Kauno muitinėje. Todėl nežymūs „privačios iniciatyvos“ produktai tokia kontekste galėjo būti nepastebėti ir visai nepalikti pėdsakų, pavyzdžiui, visokioms naujovėms, ypač naujoms rinkliavoms jautrių pirklių skundų. Juo labiau būtų nepastebėtas, jei privataus muito rinkimas būtų integruotas į pačios valdovo Kauno muitinės organizaciją. Kad galimai buvo pasirinktas šis muitinės Pasvalyje „įsteigimo“ kelias, rodo tai, jog Pasvalyje renkamas muitas istorijos šaltiniuose atsiranda tik įteisinant muito rinkimą po Erazmo mirties. Įteisinant muitą 1546–1549 m., buvo siekiama jį atriboti, išimti iš Kauno muitinės struktūros, draudžiant Kauno muitininkams kištis į rinkimą.

Taigi čia sukomponuotas toks straipsnio¹⁶ problemos dėstymas: pradedama (I) bendromis pastabomis apie Erazmo privačiai iniciatyvai palankių institucinių sąlygų, Kauno muitininko karjeros, muitinės organizacijos, „naujų muitų/muitinių“ XVI a. pirmoje pusėje konjunktūros apibūdinimu, paskui (II) analizuojami išlikę duomenys apie privačios Pasvalio muitinės struktūrą ir jos funkcionavimą, nemažas klebono pajamas iš jos, jų santykį su bendromis klebonijos pajamomis, ir svarstomas duomenų unikalumo

¹⁵ Lietuvos didžiojo kunigaikščio Žygimanto Senojo teismo sprendimas byloje tarp Vilniaus miestiečių ir dvarų prie Neries ir Žeimenos upių savininkų dėl jų neteisėtai įvestų naujų muitų nuo tomis upėmis plukdomų plaustų, Vilnius, 1542-01-23, in: *LMAVB RS*, f. 1, b. 132.

¹⁶ Nuoširdus ačiū kolegoms Algirdui Baliuliui už geranorišką pasidalinimą informacija apie Pasvalį liečiančius istorijos šaltinius, Zigmantui Kiaupai už galimybę susipažinti su dar neišspausdintu darbu apie Erazmą, Eustachijaus sūnų, Stephenui C. Rowellui, patikslinusiame asmenvardžio *Erasmus Eustachii* rašybą – Erazmas, Eustachijaus (kilmininko linksnis!), ir paaiškinusiame jo turėto *comes apostolicus* titulo reikšmę, ir Tomui Čelkiui už prekybos kelius Pasvalio regione ir redakcines pastabas.

klausimas, vertinant Jablonskio paminėtą pavyzdinį „feodalinių pajamų didėjimui iš miestų ir miestelių prekybos“ Pasvalio atvejį.

I. Erazmas – Kauno muitininkas (1530–1544). Pirmą kartą Kauno muitininku Erazmas paminėtas 1530 m. spalio mėnesį. Dokumentas adresuotas trims asmenims: Erazmui, valdovo dvarioniui Andriejui Prokopovičiui ir Trakų žydui (karaimui) Agronui Nachimovičiui¹⁷. Valdovas įsakė naudoti muitinės reikalams tik vieno Erazmo signetinį spaudą ir visiems trims bendrai vesti pajamų registrus¹⁸. Šis dokumentas liudytų apie vadovaujantį Erazmo vaidmenį Kauno muitinės reikaluose. Ankstesnis valdovo įsakymas, apytiksliai datuojamas 1530 m. birželio mėnesiu, buvo skirtas tik dviem Kauno muitininkams – Prokopovičiui ir Nachimovičiui¹⁹. Vadinasi, būtent dokumentas apie antspaudo naudojimą žymi Erazmo paskyrimą į pareigybę²⁰. Nuo 1532 m. pradžios Prūsijos kunigaikščio (1525–1568) Albrechto Brandenburgiečio laišakai įvairiais savo ir pirklių klausimais, adresuoti Erazmui kaip Kauno muitininkui, tikslesniam pradžios datavimui nieko neduoda, bet rodo Erazmo kaip muitinės viršiausio padėtį²¹. Senieji Kauno muitininkai, valdovo paskirti „patikėtiniai“ Prokopovičius ir Nachimovičius minimi nuo 1526 m. Nors tais metais šalia minėtųjų užfiksuo-

¹⁷ Pilną Trakų žydo (karaimo) asmenvardį su tėvavardžiu žr. *Lietuvos Metrika (1522–1530). 4-oji Teismų bylų knyga (XVI a. pabaigos kopija)*, spaudai tekstus parengė Stanislovas Lazutka, Irena Valikonytė, Genutė Kirkienė, Edvardas Gudavičius, Jolanta Karpavičienė, Saulė Viskantaitė, dalykų žodyną-rodyklę sudarė Irena Valikonytė, Stanislovas Lazutka, Jolanta Karpavičienė, asmenvardžių rodyklę sudarė Neringa Šlimienė, Inga Ilarienė, Saulė Viskantaitė, vietovardžių rodyklę sudarė Lirija Steponavičienė, Inga Ilarienė, Saulė Viskantaitė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1997, p. 265, Nr. 318 (1528-10-25).

¹⁸ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 17 (1530–1536). Užrašymų knyga 17*, parengė Laimontas Karalius, Darius Antanavičius (tekstai lotynų kalba), Vilnius: LII leidykla, 2015, p. 106, Nr. 48 (1532-10-18).

¹⁹ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 7 (1506–1539). Užrašymų knyga 7*, parengė Inga Ilarienė, Laimontas Karalius, Darius Antanavičius (tekstai lotynų kalba), Vilnius: LII leidykla, 2011, p. 521–522, Nr. 300.

²⁰ Zigmantas Kiaupa, *op. cit.*, p. 391–392.

²¹ *Elementa ad fontium editiones. Documenta ex Archivo Regiomontano ad Poloniam spectantia XXIII pars Ostpr. Fol., vol. 42, 49, 1532–1534*, edidit Carolina Lanckorońska, Romae: Institutum Historicum Polonicum Romae, 1981, t. LIII, p. 7, Nr. 687 (1532-02-17). Čia reikia padaryti pastabą, kad šiame dokumente Erazmas vadinamas Vilniaus muitininku. Kauno muitininku Erazmas pradėtas vadinti 1533-02-04, in: *Elementa ad fontium editiones. Documenta ex Archivo Regiomontano ad Poloniam spectantia XXII pars: Ostpr. Fol., vol. 42, 43, 48, 49, 1529–1531*, edidit Carolina Lanckorońska, Romae: Institutum Historicum Polonicum Romae, 1981, t. LII, p. 65–66, Nr. 804; taip pat žr. Zigmantas Kiaupa, *op. cit.*, p. 392–393.

tas ir trečias pareigūnas – LDK žemės išdininko Bohušo Bohovitinovičiaus dijokas Jackas²², tačiau 1528 m. Kauno muitinės (druskos ir vaško) pajamų ataskaitas vykdė tik pirmieji du²³. 1530 m. buvo praplėstas Kauno muitininkų ratas, matyt, taip mėginta užtikrinti valdovo „patikėtinių“ vienas kito kontrolę muitinėje. Šiuo atveju būtina pabrėžti, kad Erazmas buvo valdovo „patikėtinis“, „protobiurokratas“, o ne „verslininkas“, kaip, pavyzdžiui, žymusis jo amžininkas, LDK muitinių nuomotojas Bresto žydas Michelis Jezofovičius. Pastarasis pirmiausia atsakytų savo asmeniniu kapitalu, o jau po to valdovo pasitikėjimo praradimu, ir tai daugiau kaip nepatikimas, skolingas nuomotojas²⁴. Erazmui už prasižengimus būtų tekę prieš valdovą atsakyti savo garbe (turtu) ir gyvybe (*держати на нас к верной руке на ваши цноты, и на души, и на горла ваши, абы есте ни в чомъ некоторое речи намъ ку шкоде не выпустили, але верне правдиве намъ служили, а иначе то бы не было*)²⁵. Ir, kas svarbiausia, muitinių atpirkėjas turėjo finansinę laisvę savo uždirbtų pajamų atžvilgiu, o valdovo patikėtinių pajamos už muitinių valdymą buvo griežtai apibrėžtos.

1530–1531 m. sandūra datuojamas reikšmingas įvykis LDK muitinių valdyme: 1530 m. antroje pusėje mirus senajam žemės išdininkui Bohovitinovičiui, iš visų LDK muitinių valdytojų buvo pareikalauta pateikti ataskaitas naujai paskirtam žemės išdininkui Ivanui Hornostajui²⁶. Todėl, radus neatitikimus buvusio žemės išdininko registruose, Prokopovičius ir Nachimovičius jau 1531 m. tapo „buvusiais Kauno muitininkais“²⁷. Nors kitais

²² *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 14 (1524–1529). Užrašymų knyga 14*, parengė Laimontas Karalius, Darius Antanavičius (tekstai lotynų kalba), Vilnius: LII leidykla, 2008, p. 93, Nr. 43 (1526-05-14).

²³ *Lietuvos Metrika (1522–1530)*, p. 265, Nr. 318 (1528-10-25).

²⁴ Jurgita Šiaučiūnaitė, „Michelis Jezofovičius – žymus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės verslininkas (XV a. pabaiga – XVI a. pirmasis trečdalis)“, in: *Lietuvos Metrikos studijos: Mokymo priemonė*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1998, p. 99–123.

²⁵ Paskutinė 1536-11-08 dokumento publikacija, in: Лариса Жеребцова, „Деякі аспекти практичної роботи митної служби на землях Великого князівства Литовського“, in: *Ukraina Lithuanica: Студії з історії Великого князівства Литовського*, Київ, 2013, т. 2, р. 224–226.

²⁶ Лариса Жеребцова, „Повноваження підскарбія земського що до контролю за доходами від митних зборів у Великому князівстві Литовському“, in: *Соціально-економічні трансформації в Україні та Білорусі в XVI–XVIII ст.: фактор реформ*, Київ: Інститут історії України НАН України, 2016, р. 85–100.

²⁷ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 15 (1528–1538). Užrašymų knyga 15*, parengė Artūras Dubonis, Vilnius: Žara, 2002, p. 141, Nr. 107 (apie 1531-11-??).

metais (1532) jie buvo išteisinti²⁸, tačiau žinomuose istorijos šaltiniuose jie nebeminėti kaip Kauno muitininkai.

Taigi darbo pradžioje (1531) visa Kauno muitinės darbo organizacija turėjo gulti ant vieno Erazmo pečių iki kito etapo – iki Lietuvos didžiosios kunigaikštienės Bonos Sforcos LDK muitinių valdymo perėmimo 1536 m.²⁹ Erazmas buvo vienvaldis, niekieno „kolegialiai“ nekontroliuojamas Kauno muitinės šeimininkas, tad turėjo visas sąlygas „savivalei“ – naujų privačių muitinių steigimui. Tačiau dėl šios Erazmo vienvaldystės muitinėje būtina paminėti kelias išlygas. Ne visai yra aiškus Mikalojaus Petkaičio Šukaičio (*Szukaytis*), Žemaitijos Pajūrio valsčiaus tįjūno, „Žemaitijos muitininko“ ar „Lietuvos muitininko“ (*zolner in Lithuaen*) statusas. Ši pareigybė fiksuota tik Prūsijos kunigaikščio Brandenburgiečio korespondencijoje 1532–1533 m.³⁰ Vietinės LDK valdovo kanceliarijos dokumentuose tokių jo pareigų nefiksuota. Žemaitija buvo Kauno muitinės jurisdikcijoje. Kitas realesnis pretendentas į Erazmo muitinės „kolegas“ buvo valdovo dvarionis Ivanas Kuncėvičius. Jis buvo paskirtas dirbti Kauno muitininku kartu su Erazmu 1536 m. Sforcos įvykdytos LDK muitinių pertvarkos metu³¹, tačiau yra viena užuomina iš 1535 m., rodanti, kad Kauno muitinėje jis dirbo ir anksčiau³².

²⁸ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 226 (1532–1534). 7-oji Teismų bylų knyga*, parengė Laimontas Karalius, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2019, p. 51–52, Nr. 45 (Krokuva, 1532-11-11).

²⁹ Apie Lietuvos didžiosios kunigaikštienės Sforcos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės muitinių reformas paskutinius darbus žr. Larisa Жеребцова, „Деякі аспекти практичної роботи митної служби на землях Великого князівства Литовського“, p. 212–226; Larisa Жеребцова, „Назначене справец мытних на всіх коморах у Великому Князстві Литовском. Тое сть справа мытная“: митна реформа 1536 р. королеви Бони у Великому князівстві Литовському (дипломатичний і джерелознавчий аналіз)“, in: *Ukraina Lithuanica: Студії з історії Великого князівства Литовського*, Київ, 2015, t. 3, p. 313–331.

³⁰ Žr. Eugenijus Saviščevas, *Žemaitijos savivalda ir valdžios elitas 1409–1566 metais*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010, p. 350–351.

³¹ Мітрафан Доўнар-Запольскі, *Дзяржаўная гаспадарка Вялікага Княства Літоўскага пры Ягелонах*, падрыхтавалі до друку Аляксандр Груша, Рагнеда Аляхновіч (ser. *Помнікі гістарычнай думкі Беларусі*), Мінск: Беларуская навука, 2009, p. 445–446; Wojciech Rosiecha, *Królowa Bona (1494–1557): Czasy i ludzie. Odrodzenia*, Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1958, t. 3, p. 141–142; Larisa Жеребцова, „Деякі аспекти практичної роботи митної служби на землях Великого князівства Литовського“, p. 224–226; Larisa Жеребцова, „Назначене справец мытних на всіх коморах у Великому Князстві Литовском. Тое сть справа мытная“, p. 313–315.

³² *Lietuvos Metrika (1533–1535). 8-oji Teismų bylų knyga (XVI a. pabaigos kopija)*, tekstus spaudai parengė Irena Valikonytė, Stanislovas Lazutka, Neringa Šlimienė, dalykų rodyklė-

Deja, ši užuomina negali pasakyti, kiek anksčiau. Nieko pridurti negali ir Kuncevičiaus kaip Ldk Sforcos Jurbarko vietininko pareigos. Jų pradinė data (1536–1545) sutampa su oficialiu paskyrimu į Kauno muitinę³³.

Naują – Kauno muitininko – etapą Erazmui žymėjo paskyrimas į tas pačias pareigas 1536 m. gruodžio 27 d.³⁴ Tuo metu Vilniaus kanauninkas Erazmas iš naujo buvo nominuotas kartu su minėtu Jurbarko vietininku Kuncevičiumi ir neįvardytu žemės išdininko Hornostajaus tarnybininku, kuris neturėjo žemės LDK, todėl buvo paskirtas su specialiu valdovo pritarimu ir instrukcija. Dėl šio tarnybininko tolesnio darbo muitinėje duomenų neišliko, o štai Kuncevičiaus atveju nėra abejonės, kad jis dirbo muitinėje iki pat Erazmo mirties³⁵. 1536–1544 m. visi trys minėti asmenys bendrai valdė Kauno muitinę. Prūsijos kunigaikščio Brandenburgiečio laišakai, adresuoti tik Erazmui, dėl Kauno muitinės reikalų rodytų, kad jis savo pareigomis buvo aukštesnis už Kuncevičių. Paskutinis Prūsijos kunigaikščio laiškas Erazmui datuotas 1544 m. balandžio mėn.³⁶

Šioje vietoje verta pabrėžti, kad Erazmas buvo vienintelis dvasininkas tarp visų 1536 m. Ldk Sforcos paskirtų muitininkų, neskaitant kiek išskirtinio Voluinės muitinės atvejo. Jonas iš Lietuvos kunigaikščių (1510–1538), Poznanės, po to Vilniaus vyskupas, buvo Voluinės muitinės nuomotojas (1532–1538)³⁷, o Jurgis Chvalčevskis, Lucko vyskupas (1536–1549) nuo

žodyną sudarė Jolanta Karpavičienė, Irena Valikonytė, Stanislovas Lazutka, asmenvardžių rodyklę sudarė Jurgita Šiaučiušaitė, Saulė Viskantaitė, vietovardžių rodyklę sudarė Neringa Šlimienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1999, p. 190–191, Nr. 409 (1535-03-05); taip pat žr. Zigmantas Kiaupa, *op. cit.*, p. 393.

³³ Eugenijus Saviščevas, *op. cit.*, p. 291.

³⁴ Zigmantas Kiaupa, *op. cit.*, p. 393.

³⁵ Plg. *Lietuvos Metrika (1540–1541). 10-oji Teismų bylų knyga (XVI a. pabaigos kopija)*, tekstus spaudai parengė Stanislovas Lazutka, Irena Valikonytė, Saulė Viskantaitė-Saviščevienė, dalykų rodyklę sudarė Jolanta Karpavičienė, asmenvardžių ir vietovardžių rodykles sudarė Saulė Viskantaitė-Saviščevienė, Irena Valikonytė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2003, p. 68–69, Nr. 97 (1540-12-18); *Lietuvos Metrika (1528–1547). 6-oji Teismų bylų knyga (XVI a. pabaigos kopija)*, tekstus spaudai parengė Stanislovas Lazutka, Irena Valikonytė, mokslinį-informacinį aparatą parengė Stanislovas Lazutka, Lirija Steponavičienė, Jolanta Karpavičienė, Inga Vidugirytė, Nerenga Truskauskaitė, Rima Cicėnienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1995, p. 249, Nr. 368 (1542-11-26); p. 261, Nr. 382 (1542-12-18).

³⁶ *Elementa ad fontium editiones. Documenta ex Archivo Regiomontano ad Poloniam spectantia XXVIII pars: Ostpr. Fol., vol. 43, 44, 52, 1543–1544*, editit Carolina Lanckorońska, Romae: Institutum Historicum Polonicum Romae, 1984, t. LX, p. 139, Nr. 2413 (1544-04-24).

³⁷ Jono iš Lietuvos kunigaikščių Voluinės muitinių valdymo pabaiga yra aiški – tai jo mirtis, tačiau pradžią gaubia paslaptys. Naujoje muitinių nuomos sutartyje su Sforca mini-

1538 m. Ldk Sforcos pavedimu tiesiogiai administravo šią muitinę³⁸. Pastarasis sulaukė kai kurių XVI a. amžininkų griežto vertinimo, *mercator et raptor*³⁹, ir galėtų būti geras socialinės tipologijos pavyzdys kaip Erazmo porininkas, kuris taip pat, tik jau XXI a., sulaukė istoriko vertinimo kaip „itin gobšus Krokuvos kilmės kunigas“, „gabus ir, toli gražu, nekuklus verslininkas“⁴⁰.

Atkreiptinas dėmesys į išskirtinę Kauno muitinės reikšmę valdovo išdo pajamų struktūroje. Įdomiausia yra Gardine padaryta (1522-02-18) valdovo muitininko Hanuso Sudormano ataskaita už trejus metus valdytos Kauno ir Vilniaus druskos ir vaško kamaros pajamas kiekvienais metais (1519, 1520, 1521), su pateiktais atskirais svarbiausių prekių – druskos (importas) ir vaško (eksportas) – transportavimo kiekiais. Tai suteikia galimybę įvertinti prekių apyvartos ir jos apskaitos muitinėje darbo apimtį⁴¹. Iš viso tais metais Kauno muitinė gavo 11 657 kapas grašių ir 3,5 grašio. Per metus po 3885 kapas grašių. Ši suma nedaug kuo skiriasi nuo vėlesnės, 1528 m. atskaitoje nurodytos sumos už dvejų metų Kauno druskos importą ir vaško eksportą – 1526 ir 1527 m. atsiskaityta už gautas 6808 kapas grašių⁴². Žemės išdininkas Hornostajus 1535 m. LDK seimui pateikė ataskaitą už 82 700 kapų

ma, kad jis buvo Poznanės vyskupu, kai laikė muitines; žr. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 15*, p. 226–227, Nr. 175 (1538-02-18–1538-06-29): „яко на нас держаны и справованы, за небожчыка князя Яна, бискупа позьнанского, наоньчас будучого бискупа виленського [...]“. Poznanės vyskupu buvo nominuotas 1531 m., paskirtas 1536 m. (*Lietuvos katalikų doasininkai XIV–XVI a.*, p. 135–136, Nr. 796). Išliko turbūt 1531 m. rudenį parengtos sutarties projektas Voluinės muitų nuomai tam tikriems žydams 3 metams (*Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 15*, p. 225–226, 303, Nr. 174). Ar jis buvo įgyvendintas, neaišku.

³⁸ *Lietuvos katalikų doasininkai XIV–XVI a.*, p. 187–188, Nr. 187.

³⁹ *Ibid.*

⁴⁰ *Acta primae visitationis diocesis Vilnensis anno domini 1522 peractae = Vilniaus kapitulos archyvo Liber IIb atkūrimas*, sudarė S. C. Rowell, (*Historiae Lituaniae Fontes Minores*, VIII), Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2015, p. 235. Matyt, turėtas omenyje Erazmo ginčas su Kauno bažnyčios parapijiečiais dėl bažnyčios sidabro. Klebonas tikėjosi sidabrą parduoti, o parapijiečiai pasipriešino. Po to sekė nevykęs klebono kerštas parapijiečiams. Vilniaus vyskupo teisme buvo iškeltas klausimas dėl kai kurių Kauno miestiečių atskyrimo nuo Bažnyčios (žr. Stephen C. Rowell, „Parapijos dangaus ir žemės globėjų vaidmuo formuojantis bendruomenės identitetui – Polonkos pavyzdys 1437–1529 m.“, in: *Kultūra – ekonomika – visuomenė: Sąveika ir pokyčiai viduramžiais ir ankstyvaisiais naujaisiais laikais Baltijos rytinėje pakrantėje: Mokslinių straipsnių rinkinys*, sudarytojas Marius Ščavinskas, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2015, p. 276).

⁴¹ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 11 (1518–1523). Įrašų knyga 11*, parengė Artūras Dubonis, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997, p. 124–125, Nr. 125.

⁴² *Lietuvos Metrika (1522–1530)*, p. 265, Nr. 318 (1528-10-25).

grašių pajamas, gautas per penkių metų (1531–1535) laikotarpį⁴³. Per metus susidaro po 16 540 kapų grašių pajamų. Taigi šiuos skaičius palyginus su daugiau nei 3000 kapų grašių siekiančiomis Kauno muitinės metinėmis pajamomis, aiškiai matyti pastarosios finansinė reikšmė. Tai turėjo lemti padidintą valdovo dėmesį ir atitinkamą parenkamų patikimų kadru politiką.

Pažymėtina, kad valdovo pajamų iš Kauno muitinės atžvilgiu negalėjo būti jokios privačios paskirto muitininko iniciatyvos. Jų paskyrimo raštuose 1536 m. buvo numatytas muitininkų atlyginimas už darbą. Remiantis dėl formuliaro pavyzdžio į kanceliarijos knygas įrašytu Polocko muitininkų paskyrimo raštu, buvo numatytas toks atlyginimas „už darbą“ (*за працу*): kilmingas „valdytojas“ (*снравец*) gaudavo 20 grašių atlyginimą už savaitę, o miestiečiai – po 10 grašių⁴⁴. Kilmingieji per metus turėjo gauti virš 17 kapų grašių sumą ($20 \times 52 = 1040 \div 60 = 17,33$). Miestiečiai, kas tiesiogiai lietė Krokuvos miestiečių kilmės Erazmą, galėjo tikėtis dvigubai mažesnės sumos: virš 8 kapų grašių (8,66). Prokopovičius ir Nachimovičius 1528 m. ataskaitose kiekvieniems metams pasilikdavo po 20 kapų grašių. Kadangi apie to laiko „patikėtinių“ valdytojų atlyginimą neišliko aiškiai suformuluotų duomenų, remiantis panašiomis 1536 m. pinigų sumomis, tuos 20 kapų grašių galima drąsiai laikyti abiejų muitininkų atlyginimu už darbą. Taigi Erazmas kaip valdytojas galėjo tikėtis tik 8 kapų grašių per metus atlyginimo. Keistas atlyginimo dydis. Ką tik aptartose Kauno muitinės pajamų ataskaitose nėra jokių duomenų, išskyrus minėtas pasiliekomas 20 kapų grašių per metus, apie išlaidas muitinės organizacijos funkcionavimo palaikymui. Tikra „pilka zona“ tiek istorijos šaltinių, tiek, matyt, vidinės muitinių organizacijos principų atžvilgiais.

Darbo pradžioje (nuo 1530) visa didžiulės ir labai svarbios LDK išdui Kauno muitinės darbo organizacija turėjo gulti ant vieno Erazmo pečių iki kito etapo, iki Sforcos LDK muitinių valdymo perėmimo 1536 m. Tolesnė jo karjera šiose pareigose rodo jį buvus geru administratoriumi. Juk jis turėjo susigaudyti įvairiausių specifinių prekybos ir apmuitinimo režimų bei privilegijų, teisių pasaulyje, susidurti su dideliais sunkumais – pradedant nuo specifinių techninių muitininko žinių apie prekes, jų transportavimo ir skaičiavimo vienetus, baigiant patikimos savo komandos suformavimu,

⁴³ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 15*, p. 259, Nr. 200 (1535-12-31).

⁴⁴ Мітрафан Доўнар-Запольскі, *op. cit.*, p. 687–688 (Priedas Nr. 5); Лариса Жеребцова, „Деякі аспекти практичної роботи митної служби на землях Великого князівства Литовського“, p. 224–226.

reikalingos norint sukontroliuoti pirklių ir prekių judėjimą milžiniškoje Kauno muitinės teritorijoje⁴⁵. Primintina, kad Kauno muitinė kontroliavo visą vakarinę LDK teritoriją. Nuo šiaurinės LDK sienos su Livonija, iki Vilniaus ir Polocko muitinių apygardų, nors jų ribos neaiškios. Upytės pavieto, besiribojančio su Livonija, priklausymas Kauno muitinei matyti iš Pasvalio miestelio atvejo. Vakarinė LDK siena – beveik visa siena su Vokiečių Ordenu iki Drohičino ir Brastos muitinių apygardų. Erazmas su šiuo darbu susitvarkė, bent jau Ldk Žygimantą Senąjį ir jo žmoną Boną Sforcą jo tarnyba tenkino.

Erazmo Kauno muitininko karjera sutapo su gana kardinaliomis Kauno muitinės organizacijos naujovėmis, kurios iššaukė nemažą užsienio pirklių ir jų valdovų pasipriešinimą; tuo ypač pasižymėjo Lenkijos karaliaus vasalas Prūsijos kunigaikštis Brandenburgietis. Kaip tik ginčai dėl „naujų muitų“ LDK ir Mazovijoje prasidėjo 1529 m., atsinaujino 1541 m., tęsėsi iki pat 1548 m. ir vėliau⁴⁶. Po „naujų muitų“ termino kepure glūdėjo ir apmuitinimo naujovės LDK muitų sistemoje (įvesti papildomi nauji muitai), ir muitinės organizacijos pakeitimai (įrengtos naujos muitinės). Apmuitinimo sferoje buvo padidinti muitai išvežamai iš LDK medienai, pridėtas vienas grašis už eksportuojamo vaško akmenį ir žymiai praplėstas apmuitinamų išvežamų prekių asortimentas (gyvuliai, odos, lajus, linai, vietiniai audiniai)⁴⁷. Įdomiausiomis naujovėmis mūsų tiriamo objekto atžvilgiu reikėtų laikyti naujų prekybos kelių ir naujų muitinių steigimą aptariamam laikui. Galima matyti aiškų norą sustiprinti pirklių su prekėmis judėjimo kontrolę, išplečiant muitinių organizaciją į pasienio zonas. Tuo ypač pasižymėjo Kauno muitinė, kurios centras buvo Kauno miestas. Tai buvo natūralus pasienio su Prūsija dykros kolonizavimo ir urbanizavimo padarinys, kuris išplėtė prekybos kelių tinklą. Be to, muitinėms buvo būtina bent minimali miestelio statuso infrastruktūra, skirtingai nuo, pavyzdžiui, muitinės sargybos, kuri galėjo įsikurti kad ir Nemuno saloje prie Dubysos žiočių⁴⁸ ar Upytės bajo-

⁴⁵ Išliko tik kelios užuominos apie žemesnį Kauno muitinės personalą. 1531 m. „Kauno muitinės raštininku“ (*notarius theloni regii Cawnae*) dirbo Andriejus Kmita (*Andrea Cmitha*) (Kaunas, 1531 m., in: *PGAДА*, f. 389, ap. 1, d. 1–2, b. 115, l. 161v–162), o 1544 m. tose pačiose pareigose (*scribus theloni Kawnensi*) Fiodoras Kručevičius (*Phiedor Kruczewicz Petruviona*) (Kaunas, 1544 m., in: *LMAVB RS*, f. 1, b. 548).

⁴⁶ Janusz Małek, *Dwiecześnie Prus: Studia z dziejów Prus Książęcych i Prus Królewskich w XVI i XVII wieku*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2015, p. 188.

⁴⁷ Мітрафан Доўнар-Запольскі, *op. cit.*, p. 413–416.

⁴⁸ Lietuvos didžiojo kunigaikščio Žygimanto Senojo atsakyme (1533-10-04) Prūsijos kunigaikščiui Branderburgiečiui dėl naujų muitinių Žemaitijoje minima sargyba (*custodia*)

ro valstiečio ūkyje prie Mūšos upės⁴⁹. XVI a. trečiame dešimtmetyje Kauno muitinės sferoje esančių Bugo ir Narevo upių kelių kontrolei buvo įsteigtos atskiros muitinės Magdeburgo teises turinčiuose Cechanoveco (*Теханов*) ir Vysokoje (*Высокое*) miestuose prie Bugo upės bei Chelmo teisę turinčiame Tykocine prie Narevo upės⁵⁰. Pagal 1540 m. nutarimą visa Žemaitijos teritorija turėjo naudotis dviem naujai nužymėtais privalomais prekybos keliais pirkliams su naujais muitų rinkimo punktais. Kitaip nei urbanizuotoje Palenkėje, čia naujos muitinės turėjo būti Ldk Sforcos naujai steigiamame Jurbarko miestelyje ir jos Platelių pilies Gargždų dvare⁵¹. Šiame kontekste atsiradusi privati muitinė Pasvalio miestelyje pasienyje su Livonija puikiai derėjo prie bendros valdovo muitinių arčiau sienos steigimo tendencijos. Kadangi ją įsteigė valdovo paskirtas Kauno muitininkas, tad nenuostabu, kad tuo dinamišku laikotarpiu tokia įprasta naujovė galėjo likti visai nepastebėta tiek pirklių, tiek kitų Kauno muitininkų. Tik jei prekyboje su Prūsija naujų kelių ir apmuitinimo vietų Žemaitijoje ginčai su Prūsijos kunigaikščiu buvo spęsti valdovo ir LDK Ponų Tarybos lygiu, tai daug mažesnio masto prekybai su Livonija per Pasvalį pakako ir privačios muitininko iniciatyvos, kuri, beje, visai nesulaukė pirklių dėmesio.

II. Privati Pasvalio muitinė (1531–1551). Privati Pasvalio muitinė šaltiniuose atsiranda 1546 m., praėjus kiek laiko po Erazmo mirties. Tais metais Pasvalio kleboniją perėmė žymusis Valerijonas Protasevičius Šuškovskis (1533–1579), 1532–1548 m. Ldk Sforcos ir valdovo notaras, sekretorius, 1537 m. priimtas į Vilniaus kapitulą (iki 1555 m.), 1549 m. paskirtas Lucko

Dubysos žiotyse Nemuno upėje (*in ostinis fluvii illius Dubissa locata est custodia*). Ji buvo skirta pramuitinės apsaugai, nes pirkliai, nusileidę ar pakilę Dubysos upe, nebeužsukdavo į Kauną, kur buvo mokamas pagrindinis valdovo maitas (*Elementa ad fontium editiones. Documenta ex Archivo Regiomontano ad Poloniam spectantia I pars*, edidit Carolina Lanckorońska, Romae: Institutum Historicum Polonicum Romae, 1973, t. XXX, p. 43, Nr. 108).

⁴⁹ Vilnius, 1536-10-16, in: *Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – VUB RS), f. 214, b. 152, l. 1.

⁵⁰ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 10 (1440–1523). Užrašymų knyga 10*, parengė Egidijus Banionis, Algirdas Baliulis, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997, p. 66–67, Nr. 54 (1520-05-07).

⁵¹ *Lietuvos Metrika (1540–1543). 12-oji Teismų bylų knyga (XVI a. pabaigos kopija)*, parengė Irena Valikonytė, Neringa Šlimienė, Saulė Viskantaitė-Saviščeivenė, Lirija Steponavičienė, Vilnius: LII leidykla, 2007, p. 85–86, Nr. 83 (1540-07-14). Apie Jurbarką plačiau žr. Algirdas Baliulis, „Jurbarko praeitis istoriniuose dokumentuose“, in: *Jurbarkas: Istorijos puslapiai*, sudarytojas ir ats. redaktorius Arnoldas Piročkinas, Vilnius: Pradai, 1996, p. 27–63.

vyskupu (1549–1556), o nuo 1556 m. – Vilniaus vyskupas. Pasvalio kleboniją jis laikė iki pat mirties⁵². Pasvalio maitinės pajamos buvo tiesiog išskirtos iš Kauno maitinės. Kauno maitininkai Kuncevičius ir Kasparas Leibneris 1546 m. savo tarnybininkui Ambraziejui (*Амброс*) pranešė, kad Pasvalyje velioniui Erazmui iš seno rinktos „klebono pajamos“ (*доход плебанский*), kurias sudarė „muitas nuo kiekvieno pirklio prekių ir nuo lanko (*з дуги*) po 12 pinigėlių nuo vežimo“, nebepriklauso Kauno maitininkams. Muitą valdo ir renka Pasvalio klebono Protasevičiaus paskirtas pareigūnas⁵³. Beje, tai vienintelė minėto maito tarifo (dydžio) nuoroda išlikusiuose istorijos šaltiniuose. Taigi Pasvalio maitas 1546 m. išnyra kaip iš seno rinktos Erazmo „klebono pajamos“.

Pilną privačioje Pasvalio maitinėje renkamo maito pavadinimą ir maitinės teisinę organizaciją įtvirtino 1549 m. Ldk Žygimanto Augusto (1544–1572) privilegija, išduota neseniai Lucko vyskupu nominuotam Protasevičiui. Pirmiausia iš šios privilegijos išaiškėja, kad Kauno maitininkai – minėtas Jurbarko vietininkas Kuncevičius ir naujasis jo „kolega“ Liebneris – pripažino būdami priešais valdovą ir žemės išdininką Hornostajų, atsakingą už visas LDK maitines, kad Pasvalyje klebonai rinkdavo „laisvą sausumos ir vandens Mūšos ir Lėvens upėse maitą už prekes ir vadinamą vežlankinę (rinkliavą) iš bet kurios tautos pirklių, keliaujančių iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės į Livonijos žemes, ir iš Livonijos į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę“ (*liberum [...] theloneum terrestre et aquaticum in fluviis Muscha et Lavien de mercibus et poduzne nuncupatum a mercatoribus cuiuscunque nationis de Magno Ducatu nostro Lithuania in terra Livoniae et ex Livonia ad Magnum Ducatum Lithuania commigrantibus exigere [...]*), ir kad Pasvalyje niekada nebūta Kauno ar kitų maitinių sargybų⁵⁴. Tuo remdamasis valdovas patvirtino minėto maito rinkimo teises. Čia su Kauno maitininkų pagalba Pasvalio maitinė galutinai buvo teisiškai atskirta nuo Kauno maitinės. Kitaip sakant, buvo pripažinta, kad Pasvalyje rinktas „laisvas“ maitas, t. y. maitinė nuo seno buvo „laisva“ nuo Kauno maitinės maitininkų pretenzijų ir nuo jų turėjo teisinį imunitetą.

⁵² Lietuvos katalikų dvasininkai XIV–XVI a., p. 415–417, Nr. 2526.

⁵³ Kaunas, 1546-02-17, in: VUB RS, f. 214, b. 165.

⁵⁴ Lietuvos didysis kunigaikštis Žygimantas Augustas, prašomas Protasevičiaus Lucko vyskupo, patvirtina Lietuvos didžiųjų kunigaikščių Aleksandro ir Žygimanto Senojo privilegijas, duotas Pasvalio bažnyčiai, atstato jos valdų ankstesnes ribas (gražina *Viburiska* žemę) ir leidžia rinkti vežlankinės (*paduzne*) maitą bei sulaikyti pirklius, mėginančius apilenkti kelią per Pasvalį, Krokuva, 1549-03-26, in: LMAVB RS, f. 6, b. 193.

Kauno muitininkų liudijimas rodytų muitų regalijai įprasto senumo motyvo panaudojimą, įteisinant Pasvalio muitinę, kas leistų manyti, kad Erazmas muitinę įsirengė miestelyje jau nuo savo darbo Kauno muitinėje pradžios ir ją reikia sieti su specialaus muitininko buvimu Pasvalyje. Pasvalio miestelėnas (*civis Poswoliensis*) Petras Montuzevičius, „mūsų [Erazmo] Pasvalio muitininkas“ (*Петр, мытник наш посволскии*), Pasvalio dokumentuose minimas 1531–1534 m.⁵⁵ Šiaip sau valdovo muitinių valdytojai savo pavaldinių ar tarnų muitininkais nevadino, pakakdavo „tarno“ ar „tarnybininko“ (*служебник*) termino. Nuostabą kelia privačios muitinės šiame miestelyje atsiradimo greitis, nes, kaip jau žinome, pirmas Erazmo paminėjimas Kauno muitininko pareigose datuojamas 1530 m. gruodžio mėn. Šiuo atveju pravartu prisiminti, kad 1531–1536 m. laikotarpis buvo Erazmo vienvaldystės laikas Kauno muitinėje.

Minėtą „Pasvalio muitininko“ faktą lyginant su vėlesniu Kauno muitininkų liudijimu apie valdovo muitinių sargybų Pasvalyje nebuvimą, atsiskleidžia visas patrimonialinės biurokratijos žavesys ir šiuolaikinės istoriko interpretavimo kolizijos. Ar išties Pasvalio miestelėnas Montuzevičius, „mūsų [Erazmo Kauno muitininko] Pasvalio muitininkas“ nebuvo Kauno muitinės darbuotojas!? Palikus ironiją nuošalyje, į šį faktą galima pažvelgti seno Erazmo „kolegos“ Kauno muitinėje Kuncevičiaus, liudijusio 1549 m., akimis: Erazmas buvo Pasvalio miestelėno Montuzevičiaus bei Pasvalio miestelio viešpats (ponas) ir be jo žinios kažin ar galėjo būti koks nors pareigybinis santykis tarp to pavaldinio ir Kuncevičiaus. Taip pat sunkiai įsivaizduojamas Kuncevičiaus ar jo tarnų bet koks šeimininkavimas Pasvalyje. Aišku, čia svarstoma tik teoriškai, kažin ar Kuncevičius realiai turėjo galimybės susidurti su minėtu Pasvalio muitininku, nes prie Kauno muitinės valdymo turėjo prisijungti vėliau – jis istorijos šaltiniuose fiksuotas nuo 1535 m. Bet įsivaizduokime situaciją atvirkščiai: Jurbarko kryptis, Jurbarkas turėjo būti Kuncevičiaus kuruojama sritis, kurioje Erazmo šeimininkavimas abejotinas. Kartu turėtų būti savaime suprantamas dalykas, kad Erazmas išnaudojo savo valdomą Pasvalį taip pat ir valdovo Kauno muitinės interesams, pirklių su prekėmis judėjimo kontrolei pasienyje su Livonija. Išliko vienas 1536 m. dokumentas apie Kauno muitininko Erazmo „tarnybininkus“ (jie „muitininkais“ nevedinami!), muitinės „sargybą“ (*сторожа*), apgyvendintus Upytės pavieto bajoro Mikalojaus Mykolaičio neidentifikuojamame

⁵⁵ Pasvalys, 1531-01-21, in: *VUB RS*, f. 1 (F 993), b. 8, l. 2–3; [be vietos], 1534-03-20, in: *VUB RS*, f. 214, b. 166/1, l. 1.

(pavadinimas dokumente išskustas) Pamūšio (prie Mūšos upės) dvarelyje, pas to bajoro žmogų Rudkelį, kad saugotų pramuitinę, gaudytų ir baustų valdovui maito nesumokėjusius pirklius⁵⁶. Šis dokumentas tikrai nėra, kaip manyta, valdovo įsakymas „savo tarnautojui Jonui Kuncevičiui padėti Pasvalio klebonui konfiskuoti prekes tų pirklių, kurie važiuoja į Rygą ir nemoka maito Pasvalio miestui“⁵⁷. Pamūšis yra platus Mūšos upės regioną apimantis terminas, bet tikriausiai čia turėtas omenyje koks privatus Pamūšio dvaras, XVI a. pakankamai nutolęs nuo Pasvalio, kito Pamūšio kontrolės punkto. Savi privačios Pasvalio maitinės interesai neturėjo kliudyti Kauno maitininko interesams. Dar daugiau – juos tik stiprino. Tik štai į subtilų klausimą, kaip Pasvalyje buvo įvardijamas maitas jį mokantiems pirkliams – ar Pasvalio klebono Erazmo, ar valdovo Kauno maitininko? – atsakymo nesužinosime.

Ldk Žygimanto Augusto 1549 m. privilegijoje į akis krenta labiau valdovo maitinių papročiams būdingos formuluotės, maitų nomenklatūra, ypač platus sausumos ir vandens maito Lévens ir Mūšos upėse įvardijimas. Pirmintina, kad 1546 m. Kauno maitininkai kaip klebono pajamas žinojo tik vežlankinę. 1549 m. maitas suformuluotas plačiau. Tai kelia interpretavimo keblumų. Pradėkime nuo aiškių dalykų.

⁵⁶ Vilnius, 1536-10-16, in: *VUB RS*, f. 214, b. 152, l. 1.

⁵⁷ Algirdas Baliulis, „Iš Pasvalio istorijos“, in: *Žiemgala, (Žiemgalos krašto praeitis, t. 2)*, Kaunas: Žiemgalos leidykla, 1999, p. 46; taip pat plg. su ankstesniu Algimanto Miškinio tos pačios informacijos panaudojimu, tik su viena skirtybe, kad „valdovas nurodė savo tarnautojui matininkui (sic!) Jonui Kuncevičiui“ (Algimantas Miškinis, „Pasvalio istorinės urbanistinės raidos (iki 1940 m.) bruožai“, in: *Užaugau Pasvaly*, sudarė Antanas Apynis, Bronius Grigelionis, Genovaitė Jusaitienė, Joana Pribušauskaitė, Vilnius: Danielius, 1997, p. 23); informacija pakartota: Eugenijus Saviščevas, „XVI a. vidurio Lietuvos miestelio rinka: Pasvalys 1551 m.“, in: *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, Šiauliai, 2009, t. 9, p. 257. Istorikai nekritiškai pasinaudojo Pasvalio papapildinusių bažnyčios dokumentus aprašiusio XIX a. pradžios archyvaro klaidingai suformuluota informacija. Matyt, jis nemokėjo skaityti kirilica parašytų XVI a. tekstų ir „kūrybingai“ pasinaudojusio cituoto dokumento originalo dorsalinėmis pastabomis. Tokia informacija pateikta 1829 m. Pasvalio dokumentų registre: „1536 8bra 16. List czyli rozkaz krola Zygmunta do urzędnika Jana Kuncewicza pisany, aby kupcow z towarami przez rekę po Muszą i Narze [s] do Rygi i nazad jadących, nie płacujących myta do Poswola, dopomogał plebanowi poswolskiemu za przmyczenie się grabić“ (*LVIA*, f. 525, ap. 8, b. 1475, l. 85v). Rusėniško originalo (1536-10-16) dorsalinėse pastabose taip nebuvo formuluota. Šalia inventorinio dokumento saugojimo šifro „Z fascikułu 2^ssublitt. B, N 3 Poswol“, pakankamai tiksliai atpasakotas originalo turinys su patikslintomis Pamūšės ir Naczę upėmis (*VUB RS*, f. 214, b. 152, l. 1v), bet prie jo vėliau pridurta paslaptinas ir iš dalies paaiškinantis XIX a. pradžios archyvaro kūrybą prierašas apie „įrodymą, kad Pasvalio klebonams priklauso maitas“: „valet: & vestigio, že myto do Poswola należy Plebanom“ (*ibid.*).

Akivaizdu, kad šioje privilegijoje minimas „vežlankinės“ maitas (*poduzne*) yra tapatus jau cituotoms 1546 m. „klebono pajamoms“ – 12 pinigėlių „nuo (vežimo) lanko“ (*з дьзу*)⁵⁸. Tai dar kartą leidžia įsitikinti, kad vežlankinė buvo vartojama kaip sinonimas muito rinkimo būdai „nuo vežimo“⁵⁹ ir atmesti ankstesnes tikslios reikšmės paieškas. Matviejus Liubavskis manė, kad šis maitas buvo renkamas nuo tuščių vežimų, važiuojančių į turgų pirkinių⁶⁰. Tokiai reikšmei pagrįstai prieštaravo Mitrofanas Dovnar-Zapolskis, nors vėlgi, jai priskyrė labai konkretų turinį. Jo nuomone – tai turgaus maitas nuo vežimo su druska ir javais, miltais⁶¹. Matyt, jis pažodžiui interpretavo Kijevo pilies 1552 m. revizijos duomenis⁶². Tiesa, kartais vežlankinės buvo turgaus institucijos ir jo turgapinių sudėtinė dalis. Miesteliuose turgapinius dažniausiai sudarydavo „matavimo“ (*pomierne*), „turgaus“ (*targove*) arba „mėsos“ (*мясное*), „svėrimo“ (*вазце*) ir minėtos vežlankinės (*paduzne*) rinkliavos⁶³. Šiuo atveju turgaus vežlankinės esminis skirtumas nuo to paties pavadinimo rinkliavos Pasvalyje yra tai, kad ji buvo priklausoma nuo turgaus funkcionavimo laiko. Mūsų atveju jokio trukmės

⁵⁸ Kaunas, 1546-02-17, in: *VUB RS*, f. 214, b. 165.

⁵⁹ Konstantinas Avižonis, „Lietuvos istorijos terminų žodynas“, in: Konstantinas Avižonis, *Rinktiniai raštai*, t. 2, redagavo Angelė Avižonienė, Rapolas Krasauskas, Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1978, p. 385: „maitas už pravažiuojantį vežimą“. Tokiu būdu Antano Igno Veryhos-Darevskio pasiūlymas lietuviškai šią rinkliavą vadinti „vežlankine“ visai pateisinamas; žr. Antanas Ignas Veryha-Darevskis, „Lietuvos mokesčiai XV–XVI amž.“, in: *Lietuvos universiteto Teisių fakulteto darbai*, Kaunas, 1929, t. V, kn. 5, p. 31.

⁶⁰ *Областное деление и местное управление Литовско-Русского государства ко времени издания первого Литовского Статута: Исторические очерки Матвея Любавскаго*, Москва: Университетская Типография, 1892, p. 505.

⁶¹ Мітрафан Доўнар-Запольскі, *op. cit.*, p. 347.

⁶² *Торгівя на Україні, XIV–середина XVII століття: Волинь і Наддніпрянина*, автори передмови Микола Котляр, Валерій Смолій, упорядники Володимир Кравченко, Наталя Яковенко, автор вступу від упорядників Наталя Яковенко, коментарі підготували Геннадій Боржак, Володимир Кравченко, Олена Сидоренко, Наталя Яковенко, Київ: Наукова Думка, 1990, p. 80, Nr. 57: „Подужьеное а обестка и поветщина. Кгды которые чужоволостыцы зъ заполя або отъкуль кольвекъ привозять на торыгъ муку, соль, жито або якое кольвекъ збожье, даюь на замокъ подужьного отъ воза по польтора гроша, а обестки по грошу, а отъ меду отъ кади кождое отъ века повестницы по грошу“.

⁶³ Stanisław Alexandrowicz, „Miasteczka Białorusi i Litwy jako ośrodki handlu w XVI i w połowie XVII wieku“, [1961], in: Stanisław Alexandrowicz, *Studia z dziejów miasteczek Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2011, p. 171 (išn. Nr. 87), 173.

apribojimo nėra. Pasvalio dvaro pajamų apyskaitoje 1550–1551 m. turgaus pajamos yra aiškiai atskirtos nuo muitinės vežlankinės. Išliko atskiras Pasvalio turgaus kiekvienos 1551 m. savaitės ketvirtadienio pajamų registras, LDK mastu unikalus šaltinis. Eugenijus Saviščevas detalai išanalizavo šį labai retą šaltinį⁶⁴.

Kadangi vežlankinės objektas yra vežimas, tad akivaizdu kad tai yra sausumos maitas. Žinomas ir jo tarifas – 12 pinigėlių nuo vežimo. Įdomi 12 pinigėlių maito paralelė su tokio pat dydžio standartiniu „senu“ vandens maitu nuo plausto Vilniaus miestiečių plukdomai medienai Neries ir Žeimenos upėse⁶⁵. Erazmas pagal savo pareigas turėjo gerai išmanyti vietinius apmuitinimo papročius ir pasirinkti „įprastus“ (normalius) savo laiko dydžius ir pavadinimus. O štai vandens maito, renkamo Lėvens ir Mūšos upėse, forma lieka nežinoma, kaip ir motyvas taip plačiai (sausumos ir vandens) suformuluoti maito teisę. Klausimo sprendimo nepalengvina ir sudėtinga bendra sausumos bei vandens maito Pasvalyje apyskaita 1550–1551 m. Pajamų registravimas kažin kodėl buvo padalintas į dvi dalis. Pavyzdžiui, 1551 m. „muitas už prekes ir vežlankinė“ (*мыта от товаров и надужного*) per visus metus davė 18 kapų grašių, 15 grašių ir 7 pinigėlius. „Muitas už pelenus, druską ir iš užsienio“ (*мыта от пелелу, от соли и з рубежом*) per tuos pačius metus davė 23 kapas grašių ir 11,5 grašio⁶⁶. Kodėl vesti atskiri pajamų registrai – neaišku. Gal pirmu atveju maitas buvo apskaičiuotas pagal vežimus, o antruoju – pagal statines? Pirmu atveju būtų sausumos maitas, o antruoju – vandens? Tačiau taip manyti neturime tvirto pagrindo. Cituotoje 1550–1551 m. apyskaitoje atskirai minimi pelenai ir druska „iš užsienio“ išties gabenti statinėmis, tačiau jos taip pat sėkmingai galėjo būti transportuojamos ir vežimais.

Aiškesnė vežlankinės prigimtis leidžia teigti, kad 1551 m. per Pasvalį į abi puses pervaziavo 913 arklių vežimų su prekėmis. Skaičiuojant, kad 1 grašis lygus 10 pinigėlių, o viena kapa lygi 60 grašių, tad kapą sudarytų 600 pinigėlių. Šį skaičių padauginus iš 18 kapų ir pridėjus 15 grašių su 7 pinigėliais, gautą sumą padalinus iš 12 pinigėlių ($18 \times 600 + 157 \div 12 = 913$), per metus išeina 913 vežimų. Taigi per dieną Pasvalį kirsdavo vidutiniškai po 2,5 vežimo su prekėmis. Deja, neturint detalių Pasvalio muitinės renka-

⁶⁴ Pasvalio turgaus registras, 1551 m., in: *VUB RS*, f. 77, b. 28, l. 1–7v; Eugenijus Saviščevas, „XVI a. vidurio Lietuvos miestelio rinka“, p. 255–264.

⁶⁵ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 19 (1535–1537). Užrašymų knyga 19*, parengė Darius Viliamas, Vilnius: LII leidykla, 2009, p. 153–154, Nr. 143 (1536-05-18).

⁶⁶ Pasvalio inventorių, 1550–1551 m., in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 14734, l. 11–11v.

mo muito nuostatų, nieko negalima pasakyti apie vandens muitą. Vandens muito atveju nežinomas lieka ir judėjimo mastas didesnėje Mūšoje ir daug mažesniame Lėvenyje, skirtingai nuo minėtos sausumos vežlankinės⁶⁷. Lieka tik kelios bendros pastabos. Pirma, privačios Pasvalio muitinės kontrolė apėmė ir Mūšos bei Lėvens upes. Verta pridurti, kad Mūšos ir Lėvens upių kontrolę turėjo palengvinti Pasvalio klebonijos dvaro žemėvalda. Pagrindinis žemėvaldos masyvas buvo ant dešiniojo Lėvens ir Svalios upės krantų su nedideliu Čečevicos žemės anklavu kairiajame Lėvens krante, kur formavosi ankstyvasis užupis⁶⁸. Daug didesnė Mūšos upė nebuvo dažnas svečias Pasvalio dvaro jurisdikcijoje sudarytuose žemių pirkimo ir pardavimo ar dovanojimo dokumentuose, bet tų lopinėlių turėjo pakakti priėjimui prie upės ir jos kontrolei⁶⁹. Antra, 1547 m. buvo numatytas Žemaitijai medienos sandėlis (sankrova) Saločiuose ant Mūšos upės, kas rodytų pakankamą medienos plukdymo upe lygį tokiai statybai⁷⁰.

Aptariamoje 1549 m. privilegijoje prie „senos“ teisės rinkti „laisvą sausumos ir vandens muitą ir vežlankinę“ valdovas pridėjo teisę pirkliaus, kurie norės aplenkti „įprastą kelią“ (*viam solitam*) per Pasvalį, „sulaikyti pagal muitinių teises ir papročius, skirtus prieš muitų nemokančius“ (*detinendi secundum iura et consuetudines contra transgressores teloneorum*)⁷¹. Rusėniškos „pramuitinės“ (*промыто*) teisinio instituto vertimo į lotynų kalbą formuluotės nepasizymėjo aiškumu, nes reikėjo išreikšti ir pramuitinę kaip pirkliaus „nusikaltimą“ – muitinės apėjimą „naujais keliais“ nemoquant muito, ir pramuitinę kaip sankciją už nusikaltimą, dažniausiai prekių

⁶⁷ Bendras Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės hidrografinis tinklas aptartas: Juozas Petruelis, „Lietuvos istorinės vandens kelių geografijos ir kartografinės medžiagos klausimu (XIV–XVI a.)“, in: *Geodezijos darbai*, Vilnius, 1964, t. 2, p. 137–176.

⁶⁸ Algimantas Miškinis, *op. cit.*, p. 20.

⁶⁹ Pasvalio klebonui Erazmui už 60 kapų grašių sumą jo pavaldiniai Pasvalio miestelėnai pardavė žemę prie Svirupio ir Mūšos upių, Kaunas, 1544-06-09, in: *LMAVB RS*, f. 1, b. 548.

⁷⁰ Книга Посольская Метрики Великаго княжества Литовскаго, содержащая в себе дипломатические сношения Литвы в государственование короля Сигизмунда Августа (с 1545 по 1572) издана, по поручению Императорскаго Московскаго общества истории и древностей российских, кн. Михаилом Оболенским и проф. Игнатием Даниловичем, Москва: в Университетской Типографии, 1843, t. 1, p. 36–39, Nr. 27.

⁷¹ Lietuvos didysis kunigaikštis Žygimantas Augustas, prašomas Protasevičiaus Lucko vyskupo, patvirtina Aleksandro ir Žygimanto Senojo privilegijas, duotas Pasvalio bažnyčiai, atstato jos valdų ankstesnes ribas (gražina Viburiska žeme) ir leidžia rinkti vežlankinės (*paduzne*) muitą bei sulaikyti pirkliaus, mėginančius aplenkti kelią per Pasvalį, Krokuva, 1549-03-26, in: *LMAVB RS*, f. 6, b. 193.

atėmimą⁷². Privačių LDK muitinių kontekste tai ypatinga privilegija. Įprastai „privačių“ muitų rinkimo teisių suteiktyse pabrėžiama pirklių laisvė netrukdomai apeiti, jei turi galimybę, privilegijuotąją komunikaciją, ar tai būtų keltas, tiltas, ar pylimas. Konkrečiai tai išreiškė laisvė naudotis vasaros laiku brasta, žiemą – ledu⁷³. Privalomo kelio institucija buvo valdovo muitinių ir didesnių miestų (sankrovos teisė) prerogatyva⁷⁴, nekalbant apie išskirtinę teisę bausti privačią muitinę aplenkiančius pirklius. Nors turtingoje LDK muitų ir muitinių praktikoje būta ir tokių pirklių baudymo atvejų. Ldk Žygimantas Senasis buvo nurodęs (1527-03-24) Vilniaus ir Naugarduko miestiečiams, kad jie turės privalomai naudotis Alberto Goštauto, Vilniaus vaivados, sutvarkytu „senuoju keliu“ per jo mūrinį dvarą Geranainyse vietoj tuo metu jų naudoto „naujo vieškelio“. Kaip skelbė valdovo dokumentas, tas kelias vaivados pastangomis tapo ir artimesnis, ir geresnis. Greta to pažymėjo, kad Goštautui suteikta teisė visus pirklius, kurie nesinaudos tuo keliu vykdami iš Naugarduko į Vilnių ar atvirksčiai, „sulaikyti ir prekes atimti“⁷⁵. Tačiau kad tai buvo daroma pagal muitinės papročius, neminima.

Privačios muitinės pramuitinės teisės „kaip valdovo muitinių“ išimtinumą gerai atskleidžia unikalus galingųjų kunigaikščių Ostrogiškių tėvonijos Ostrogo muitinės kazusas XVI a. pirmoje pusėje. Ostrogo muitinė ir pramuitinės teisė joje jau minėtos Ldk Kazimiero Jogailaičio (1440–1492) laikais⁷⁶, kas muitų regalijos požiūriu būtų tvirtas pagrindas tokios teisės teisėtumui. Tačiau nepaisant viso savo politinio svorio, kunigaikščiai Ostrogiškiai XVI a. pirmoje pusėje privalėjo dėl „muitinės kaip pas valdovą“ ir „pramuitinės kaip valdovo muitinių“ (*transgressionibus, id est promyta, secundum consuetudinem capitalis thelonei*) Ostrogo pilyje kovoti visais teisėtais

⁷² Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 25 (1387–1546). Užrašymų knyga 25, parengė Darius Antanavičius, Algirdas Baliulis, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998, p. 296, Nr. 245: „et transgressionibus, id est promyta, secundum consuetudinem capitalis thelonei [...]“. Tai tikrai ne mokeskis už muitinės pervažiavimą, kaip mano parengėjas (*Ibid.*, išn. Nr. 7).

⁷³ Laimontas Karalius, „Privatūs muitai XVI a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje“, p. 263–276.

⁷⁴ Ši institucija pilniau aptarta: Laimontas Karalius, „Upių keltų rinkliavos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės muitų sistemoje XVI a. I pusėje“, in: *Mūsų praeitis*, Vilnius, 1999, Nr. 6, p. 3–22.

⁷⁵ Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 14, p. 360–361, Nr. 849.

⁷⁶ Laimontas Karalius, „Kam reikalingos valdovų privilegijos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje?“, p. 63–90.

ir neteisėtai būdais⁷⁷. Jei žymiajam kunigaikščiui Konstantinui Ivanovičiui Ostrogiškiui (+1530) buvo leista išplėtoti Ostrogo muitinę „kaip pas valdovą“, tai po jo mirties iš palikuonių šis statusas buvo atimtas. Griežtai priminta apie išimtinę muitų regalijos valdovo teisę ir gerokai apkarpytos tos muitinės teisės bei rinkliavos⁷⁸.

Atkreipkime dėmesį, kad savo formuluote Ostrogiškių dokumentuose pramuitinės teisė beveik tapati Pasvalio muitinės atvejui. Todėl tokios plačios ir nekvestionuojamos išimtinės pramuitinės teisės suteikimo Pasvalio muitinei motyvai lieka neaiškūs. Galbūt šiuo atveju pasireiškė ankstesnės Erazmo „valdoviškos“ muitinės teisinė inercija. Arba tai buvo valdovo malonės privilegijuotai Katalikų Bažnyčiai LDK apraiška. Tai liudytų Lietuvos didikų kunigaikščių viražai, kai nenorint sumažinti „bažnyčios pajamų“, buvo suspenduojamos jų pačių išduotos LDK miestiečiams imunitinės laisvės nuo valdovo muitų mokėjimo valstybėje. Laisvės nuo muitų privilegijos negarantavo tokios teisės Katalikų Bažnyčios renkamų muitų atžvilgiu: *а старыхъ вечныхъ мытъ церковныхъ никому есмо неоднуцали [...]?*⁷⁹. Viena, kuo ši privilegijuota pramuitinės „kaip pas valdovą“ teisė mums praverčia, yra tai, kad ji leidžia daryti prielaidą, jog teisiniu požiūriu Pasvalio muitinėje tarp ankstesnio Erazmo ir vėlesnio Protasevičiaus valdymo laikotarpių nėra didelio teisinio skirtumo. Galbūt Erazmas turėjo didesnes galimybes naudotis valdovo Kauno muitininko vardu ir tos muitinės pirklių judėjimo kontrolės resursais užtikrinant Pasvalio muitinės pajamas, tačiau 1550–1551 m. muitinės pajamų apyskaita galima pasinaudoti apytikrio vaizdo susidarymui apie ankstesnę jos būseną ir pajamingumą.

Kita vertus, kažin ar aukščiau aptartos pramuitinės teisės labai reikėjo Pasvalio muitinei. Po kelerių metų, po 1549 m. privilegijos suteikimo Kauno muitininkai Kunccevičius ir naujas jo kolega Ulrichas Hozijus „nuolančiai prašydami“ siuntė savo nedatuotą laišką neįvardytam Lucko vyskupo

⁷⁷ Tokios pretenzijos buvo suformuluotos 1539 m. kunigaikščio Iļjos Ostrogiškio testamente (*Lietuvos Metrika. knyga Nr. 25*, p. 296, Nr. 245).

⁷⁸ Лариса Жеребцова, „Суперечка між Острозькими та Заславськими з приводу острозького мита“, in: *Історія торгівлі, податків та мита, Дніпропетровськ*, 2010, Nr. 2 (2), p. 73–80.

⁷⁹ Vilniaus kapitulos Strešyno dvare rinkto muito patvirtinimas, Vilnius, 1529-10-06, in: *Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографическою комиссией*, t. 1: 1361–1598, Санктпетербург: Типография Эдуарда Праца, 1863, p. 75, Nr. 90.

(iki 1556) Protasevičiaus Pasvalio vietininkui, prašydami suteikti informaciją ir pagalbą dviems jų siunčiamiems tarnybininkams saugoti prekybos kelių per Pasvalio miestelį iš Žemaitijos į Livoniją ir iš Livonijos, ir gaudyti Kauno muitinėje valdovo maito nemokėjusius pirklius⁸⁰. Ši žinutė parodo gerą geografinę Pasvalio miestelio poziciją kaip prekybos kelių sankirtos punktą kelionei į Livoniją ir iš jos. Pridėkime dar Mūšos ir Lėvens upių kliūtį sausumos transportui. Kaip minėta, Erazmas 1536 m. kaip Kauno muitininkas dėjo nemažai pastangų Pamūšio regiono kontrolei. Be to, pirklius ir muitininkus turėjo vilioti ir Pasvalio miestelio siūloma karčiamų ir turgaus infrastruktūra, teikiamos svarbios saugumo ir pastovio paslaugos. Ir, kas gal svarbiau, sudarytos lengvesnės maisto įsigijimo sąlygos. Natūrinio ūkio sąlygomis, net ir turint pinigų, valstiečiai ne kažin ką galėdavo pasiūlyti maisto produktų pardavimui. Ldk Aleksandro Jogailaičio išduota fundacine privilegija (1497) Pasvalio parapijinei bažnyčiai buvo apribotas karčiamų steigimas aplink Pasvalio miestelį 3 mylių (apie 24 km) spinduliu⁸¹.

Gaila, kad žinių XVI a. pirmoje pusėje apie 1549 m. privilegijoje minėtą „įprastą kelią“ (*viam solitam*), ar kitaip – „vieškelį“ (*гостиницу*), „didelį kelią“ (*via magna*) per Pasvalį nėra daug⁸². Panaši situacija – nedaug informacijos – yra ir XVI a. pirmos pusės LDK lietuviškųjų žemių prekyboje su Ryga, tiksliau sakant, tai, kas susiję su dabartinės Lietuvos šiaurės regionu⁸³. Kad ir kaip paradoksaliai skambėtų, čia analizuojamos privačios Pasvalio maiti-

⁸⁰ Kaunas, 15??-12-05, in: *LMAVB RS*, f. 21, b. 1371, l. 1. Datavimui svarbus Protasevičiaus Lucko vyskupo titulas (1549–1556).

⁸¹ Darius Antanavičius, „Pasvalio miestelio ir bažnyčios steigimo 1497–1499 m. privilegijos“, p. 16, Nr. 1 (Vilnius, 1497-12-06); plg. vertimą į lietuvių kalbą (*ibid.*, p. 19).

⁸² Apie kelius žyminčius istorijos šaltinių terminus žr. Tomas Čelkis, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kelių evoliucija: Sausumos užvaldymas*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2021, p. 31–39. Ten pat nuoroda tik į vieną XVI a. Pasvalys–Saločiai vieškelį (*ibid.*, p. 192, Nr. 135).

⁸³ Zenonas Ivinskis, „Lietuvos prekybiniai santykiai su užsieniu XVI amžiuje ir jų vaidmuo ano meto Europos prekyboje“, in: *Praeitis*, Vilnius, 1992, t. 3, p. 108–112. Nors išlikusiuose Ivinskio archyvinių paieškų Rygos archyvuose kortelėse įrašyta pastaba apie prekybos su Lietuva informacijos trūkumą, bet tai netrukde jam vėliau įteiktame straipsnyje (1941) teigti, kad „[n]ors dar neturime daug tikslių žinių iš XVI a., tačiau matyti, kad ir šiaurinės etnografinės lietuvių sritys nuolat prekiaavo su Ryga“ (*ibid.*, p. 112). Tai kontrastuoja, pavyzdžiui, su pastabomis, kurias Ivinskis anksčiau padarė peržiūrėjęs iki 1552 m. Rygos miesto archyvo fondų aprašus: „Iš dokumentų aiškiai matyti: eina stambi prekyba su Rusija–Moscau (Apie Lietuvą tyli!)“ (*Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius*, f. 29, b. 435, l. 130). Taip pat panašias pastabas žr. *Ibid.*, l. 25, 131.

nės faktas ir 1550–1551 m. apyskaitos kol kas yra vieninteliai šios prekybos mastą konkretizuojantys duomenys.

Pasvalio miestelėnai XVI a. pirmos pusės Pasvalio dokumentuose ne dažnai naudojo didžiųjų kelių terminą. Šalia didžiojo kelio (*via magna*) į Vilnių per Anykščius⁸⁴ taip pat fiksuotas „didysis kelias (*великая дорога*) iš Pasvalio į Saločius“⁸⁵. 1582 m. vieškelis iš Vilniaus į Rygą ėjo pro Ukmergę, Upytę, Pasvalį, Saločius (Lietuva), Bauskę, Kiesę, Mintaują, Valmuinę (Latvija), turėdamas atsišakojimą nuo Ukmergės į Svėdasus, Vyžuonas, Alantą, Rokiškį ir Kuoknesę⁸⁶. Per Lėvens upę keltasi brasta, buvusia Pasvalio miestelio centre, visai šalia Pasvalio parapijinės bažnyčios kapinių, o per didesnę Mūšos upę, pagal XVIII a. duomenis, netoli dabartinio Ustukių kaimo ar šalia dabartinio Vaizdžiūnų kaimo (Pasvalio raj.)⁸⁷.

Sudėtingiau interpretuoti Subačiaus „gatvės“ (*улиця*) Pasvalio miestelyje genezę be pradinės „kelio“ pavadinimo fazės. XVI a. pirmoje pusėje minėtos vietovės kaip komunikacinio orientyro miestelėnai nenaudojo, nors pagal geografinę padėtį Subačius turėjo būti susijęs su vieškeliu į Vilnių, ir jis buvo daug arčiau nei Anykščiai. Pirmą kartą „Subačiaus gatvė“ paminėta 1559 m.⁸⁸ Paskutinį kartą Pasvalio inventoriuose Subačiaus gatvė minima 1654 m.⁸⁹, o prieš 1678 m. buvo pervadinta į Biržų (dab. taip pat Biržų)⁹⁰.

⁸⁴ Kelyje tarp Pasvalio ir Vilniaus Anykščių tarpinis punktas matyti iš sutampančių kelio krypties į Vilnių ir Anykščius aprašymų, kur vis išlenda Džiaugštupio upelis; plg. „penes via magna, qua tenditur versus Vilnam et penes fluviolum dictum Dzakschtupis [...]“ (Pasvalys, 1532 m., in: *VUB RS*, f. 214, b. 166/13, l. 1), ir kituose dokumentuose: „viam que transit ad Onykschty et nostrum fluviolum dictum Dzyawschtupis [...]“ (Pasvalys, 1528-03-08, in: *VUB RS*, f. 214, b. 161/5, l. 1; Pasvalys, 1528-03-01, in: *LMAVB RS*, f. 266, b. 374, l. 1).

⁸⁵ [be vietos], 1530-05-01, in: *LMAVB RS*, f. 266, b. 809, l. 1: „на великой дорозе, которая идетъ с Пособля до Солацы [...]“; [be vietos], 1540-02-18, in: *VUB RS*, f. 1 (F 993), b. 4, l. 1-2: „на великой дорозе до Солац едучи [...]“; taip pat žr. Tomas Čelkis, *op. cit.*, p. 192.

⁸⁶ Deimantas Karvelis, *Iš Radvilų giminės istorijos: Biržų kunigaikštystė ir jos visuomenė 1547–1655 metais*, Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, 2015, p. 74.

⁸⁷ Pasvalio parapijos aprašymas, 1784 m., in: *LVIA*, SA 19253, l. 133–144v; publikuota: *Pasvalys Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės laikų dokumentuose*, d. I: *Dokumentų tekstai, 1301–1795*, tekstus parengė Algimantas Krinčius, Krinčinas: Savilaida, 2010 p. 35–44.

⁸⁸ Pasvalys, 1559-04-03, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 14736, l. 1.

⁸⁹ Pasvalio inventorius, 1654 m., in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 14804; publikuota: *Pasvalys*, p. 243–253.

⁹⁰ Pasvalio inventorius, 1678 m., in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 14810, l. 1–8; publikuota: *Pasvalys*, p. 259–270.

Apskritai pirmas Pasvalio gatvės paminėjimas kaip „Vilniaus gatvė“ datuojamas 1552 m.⁹¹; dabar ši gatvė sutampa su dab. Pasvalio miesto pradine Vilniaus gatvės atkarpa.

Tai buvo vieškeliai, didieji keliai, kuriuos žinojo Pasvalio miestelėnai. Apie tuo metu buvusį vieškelį iš Kauno sužinome iš LDK centrinės kanceliarijos dokumentų. Ldk Žygimantas Augustas 1557 m. leido Motiejui Andriejaičiui savo dvaruose Pasvalyje ir Žižmoje turėti laisvas karčiamas. Pasvalyje, nepaisant minėtos Pasvalio bažnyčios turėtos 3 mylių privilegijos, leista įsirengti karčiamą pačiame Pasvalio miestelio centre, Svalios ir Lėvens upių santakoje, prie „didžiojo kelio iš Kauno į Saločius“⁹². Jo trasą dabartiniais laikais mena Pasvalio miesto Pumpėnų gatvės pradžia (pagal XVIII a. duomenis)⁹³.

Pasvalio kaip prekybos kelių sankirtos istorijai turėtų būti įdomus dar vienas Pasvalio miestelėnų minimas kelias į Linkuvą⁹⁴. Vietinė reikšmė šis kelias panašus į Pasvalio dokumentuose minimą kelią iš Pasvalio į Biržus⁹⁵, tačiau su viena išlyga – Linkuva XVI a. pirmoje pusėje stovėjo ant vieškelio į Rygą⁹⁶. XVIII a. duomenimis kelias į Linkuvą iš pradžių sutapo su keliu į Kauną Pumpėnų gatve⁹⁷.

Aptarus teisinę ir organizacinę (geografinę) Pasvalio muitinės infrastruktūrą, reiktų pereiti prie pagrindinio klausimo, ką gi ji davė Pasvalio ūkiui. Kalbant apie praktines Pasvalio ūkio pajamingumo pagerinimo (*mellioratio terrae*) privačia muitine pasekmes, atkreiptinas dėmesys į muitinės pajamų dalį bendroje Pasvalio klebono pajamų struktūroje. Jau minėta,

⁹¹ Pasvalys, 1552 m., in: *VUB RS*, f. 214, b. 166/2, l. 1.

⁹² Pasvalys, 1557-09-08, in: *РГАДА*, f. 389, ap. 1, d. 1–2, b. 38, l. 78v–79.

⁹³ Pasvalio parapijos aprašymas, 1784 m., in: *LVIA*, SA 19253, l. 133–144v; publikuota: *Pasvalys*, p. 35–44.

⁹⁴ Pasvalys, 1526-09-29, in: *VUB RS*, f. 214, b. 161/2, l. 1: „jacentem in via que tendit ad Lynkowo [...]“; Pasvalys, 1527-09-30, in: *Lietuvos nacionalinio muziejaus Istorijos skyrius, Senosios raštijos rinkiniai*, R–829, ir nuo originalo lotynų kalba padarytas Jablonskio XX a. nuorašas saugomas, in: *LMAVB RS*, f. 256, b. 3042: „via que tendit ad Lynkowo [...]“.

⁹⁵ Nuorašais išlikę dokumentai: 1) Pasvalys, 1527-09-29, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 203, p. 52–53 (l. 27v–28) (XVII a. pradžia); *РГАДА*, f. 389, ap. 1, d. 1–2, b. 115, l. 161v–162 (inserteras 1642 m. privilegijoje): „penes viam que aequitatur ex Posvole ad Birsie [...]“; 2) XX a. Jablonskio nuorašas iš neišlikusio rusėniško originalo, Pasvalys, 1542-08-23, in: *LMAVB RS*, f. 256, b. 1731, l. 75: „через дорогу биржанскую [...]“.

⁹⁶ Algimantas Miškinis, Žeimelis: *Istorija ir architektūra*, (Žiemgalos krašto praeitis, 3), Kaunas: „Žiemgalos“ leidykla, 2000, p. 12.

⁹⁷ Pasvalio parapijos aprašymas, 1784 m., in: *LVIA*, SA 19253, l. 133–144v; publikuota: *Pasvalys*, p. 35–44.

kad Pasvalio muitinės 1551 m. pajamos nuo vežlankinės ir muito už prekes sudarė 18 kapų grašių, 15 grašių ir 7 pinigėlius, o muitas už pelenus, už druską iš užsienio atnešė 23 kapas grašių ir 41 grašių pajamų. Vadinas, bendra muito suma buvo virš 41 kapos grašių per metus⁹⁸. Iš viso pajamų tais metais gauta 203 kapos grašių, 7,5 grašio ir 2,5 pinigėlio. Pasvalio klebonija buvo viena turtingesnių parapijų Vilniaus vyskupijos mastu⁹⁹. Muitinės pajamos buvo antroje vietoje po pajamų iš Pasvalio karčiamų (*от меду, от нива и от горелки*), kurios sudarė 82 kapas grašių. Kadangi mokestis buvo 1 kapa grašių nuo karčiamos dydžio, tai skaičiuojama, kad Pasvalio miestelyje galėjo būti virš 82 namų. Trečioje vietoje buvo miestelėnų mokestis nuo žagrių – 24 kapos grašių ir 15 grašių (nuo arklių dar 2 kapos grašių ir 12 grašių); ketvirtoje vietoje buvo turgaus pajamos – 16 kapų grašių, 18 grašių ir 17,5 pinigėlio¹⁰⁰. Bendroje klebonijos pajamų struktūroje muitinės pajamos užėmė reikšmingą 20% dalį. Suprantama, šis dydis žymi dalį pajamų pinigais bendroje struktūroje. Neįvertinama natūrinio ūkio svarba tais laikais – be piniginių pajamų Pasvalio klebonija su miesteliu ir dvaru buvo įvairių maisto produktų šaltinis. Kai kas buvo tiesiog suvartojama vietoje (Pasvalyje) arba miestelėnų ir valstiečių pastočių pagalba nugabenama į kitas Pasvalio klebonų rezidavimo vietas.

Kol kas dar neteko aptikti kito panašaus atvejo LDK valdų ūkį liečiančioje istoriografijoje su tokia žymia muitinės pajamų dalimi. Jau minėto Ostrogo atveju irgi galėjo būti surenkamos nemažos sumos, ką rodo įvairios muitinės atpirkimo sumos (80 kapų grašių per metus¹⁰¹ ar mažiau nei 200 kapų grašių per metus¹⁰²), bet tai buvo ne faktinės Ostrogo muitinės

⁹⁸ Pasvalio inventorius, 1550–1551 m., in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 14734, l. 11–11v.

⁹⁹ Jerzy Ochmański, *Biskupstwo wileńskie w średniowieczu: Ustrój i uposażenie*, (*Historia*, Nr. 55), Poznań: Wydawnictwo Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 1972, p. 106.

¹⁰⁰ Pasvalio inventorius, 1550–1551 m., in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 14734, l. 11–12v.

¹⁰¹ Kunigaikštis Konstantinas Ivanovičius Ostrogiškis už pusę 5 metų Ostrogo muitinės pajamų sumokėjo 200 kapų grašių bendravaldei kunigaikštieni Anai Jurijaus Zaslavskai, 1509-09-01, in: *Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie*, t. 3: 1432–1534, wydane przez Bronisława Gorcza kaserwatora tegoż archiwa, Lwów: Drukarnia Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1890, p. 67, Nr. 95. Remiantis šia suma, galima skaičiuoti bendras 80 kapų grašių metines pajamas.

¹⁰² Kunigaikštis Kuzma Zaslavskis pardavė savo pusę Ostrogo muitinės pajamų Lietuvos didžiajai kunigaikštieni Sforcai už metinę 100 kapų grašių sumą, – kas būtų viršaus, atitektų jai, 1539 m., in: *Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie*, t. 4: 1535–1547, wydane przez Bronisława Gorcza kaserwatora tegoż archiwa, Lwów: Drukarnia Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1890, p. 229–231, Nr. 176. Taigi skaičiuota,

pajamos. Šiuo atveju nežinomos ir bendros milžiniškų Ostrogiškių valdų pajamos. Pagal 1528 m. duomenis, turimų tarnybų skaičiumi kunigaikščiui Ostrogiškiui Voluinėje niekas negalėjo prilygti – jis išsipareigojo išrengti 426 arklius¹⁰³.

Įdomesni ir labiau vertingi būtų palyginimai su Vilniaus kapitulos Strešyno dvaro muitinės atveju. Privati Strešyno muitinė stovėjo prie Dnipro upės ir kontroliavo prekybos srautus šia upe. Kaip ir Pasvalio muitinė, ji buvo pasienio zonoje, nors prekybos sąlygas su Maskvos Didžiąja Kunigaikštyste kažin ar galima lyginti su Livonijos Ordinu. Teisę rinkti muitus pagal seną tarifą (*taxa*) Strešyne Vilniaus kapitula galėjo turėti nuo XIV a. pabaigos, nors raštu privilegiją patvirtino Ldk Aleksandras Jogailaitis XVI a. pradžioje¹⁰⁴.

Strešyno muitinė turėjo savo „seną muitą“ (*мыто звыклое стародавнее*) už „prekes, vežamas sausumos ir vandens keliais“. Ši formuluotė panaši į Pasvalio „sausumos ir vandens muitą“, bet skirtingai specialūs nuostatai (*taxa*) buvo pritaikyti tik upės transportui: nuo komiagos su prekėmis reikėjo mokėti 30 grašių, nuo mažesnės 8 sieksnių komiagos – 15 grašių, nuo plausto – 12 grašių, nuo valtės – 6 grašiai¹⁰⁵. Kijevo pirkliais, turintiems laisvę nuo visų LDK muitų, valdovui pritarus kaip kompromisas buvo nustatytas per pusę mažesnis tarifas¹⁰⁶. Deja, kalbant apie pačias muitinės pajamas, Ochmanskiui buvo žinoma tik 1541 m. bendra su Strešyno karčiamomis nuomos suma – 25 kapos grašių¹⁰⁷. Todėl pagal šią sumą sunku spręsti apie muitinės reikšmę dvaro pajamų struktūroje. Informacijos stoka,

kad metinės pajamos yra virš 200 kapų grašių, bet, kaip praktikoje pasirodė vėliau, Sforcos patikėtiniai patirdavo tik nuostolius. Tai reiškia, kad pusė Ostrogo muitinės pajamų neviršijo 100 kapų grašių ir teisė rinkti muitą Ostroge buvo gražinta (1543-05-25) atgal tam pačiam kunigaikščiui Kuzmai Zaslavskiui (*Lietuvos Metrika (1540–1543)*, p. 238–239, Nr. 271).

¹⁰³ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 523 (1528 m.). Viešųjų reikalų knyga 1*, parengė Algirdas Baliulis, Artūras Dubonis, Vilnius: LII leidykla, 2006, p. 22.

¹⁰⁴ *Kodeks dyplomatyczny katedry*, p. 550–553, Nr. 469 (1500-06-03); Jerzy Ochmański, *Powstanie i rozwój latyfundiów biskupstwa wileńskiego (1387–1550): Ze studiów nad rozwojem wielkiej własności na Litwie i Białorusi w średniowieczu*, (*Historia*, Nr. 13), Poznań: Wydawnictwo Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 1963, p. 42–44, 112, 124, 144–145; taip pat žr. Vilniaus kapitulos Strešyno dvare rinkto muto patvirtinimas, Vilnius, 1529-10-06, in: *Акты*, p. 75, Nr. 90.

¹⁰⁵ „Senojo muto“ tarifas žinomas iš Vilniaus kapitulos XVI a. antros pusės teisminių ginčų su Bychovo miesto pirkliais, 1576-09-03, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 17264, l. 2–3.

¹⁰⁶ *Торговля на Украині*, p. 87–88, Nr. 60 (1558-05-18).

¹⁰⁷ Jerzy Ochmański, *op. cit.*, p. 145.

matyt, nulėmė ir bendras Ochmanskio išvadas apie Vilniaus kapitulos bažnyčių pajamų struktūrą, kurioje pajamos iš muitinių užėmė išties kurioziškus 0,5%!¹⁰⁸ Kad ir kaip būtų, šio skaičiaus nedera ignoruoti. Atsižvelgiant į labai mažą muitinių procentinę dalį pajamose, išryškėja ypatingas Pasvalio muitinės pajamų dalies (20%) atvejis bendroje pajamų struktūroje. Kaip jau minėta pradžioje, Pasvalio klebonijos 1551 m. pajamas Jablonskis panaudojo „feodalinių pajamų didėjimui iš miestų ir miestelių prekybos“ LDK XVI a. antroje pusėje iliustruoti. Remiantis aukščiau pateiktais faktais, galima teigti, kad kaip iliustraciją naudojant Pasvalio atvejį, dėl duomenų unikalumo reikalingos tam tikros išlygos.

Vietoje išvadų. Istoriniai duomenys apie muitinę yra fragmentiški ir turėtų būti aišku, kad pagrindinė tezė apie Erazmo savavališkai įkurtą privačią muitinę Pasvalyje yra paremta netiesioginiais įrodymais. Todėl svarbu pabrėžti, kad tezės įtikinamumą lemia pateiktų argumentų visuma, o ne kuris nors vienas atskiras. Vertinant kiekvieną argumentą atskirai, jų pagrindimas nėra vienareikšmis. Reikia atsižvelgti į tai, kad straipsnyje naudotos kontekstinės žinios apie to meto LDK muitinių organizaciją, teisę, papročius ir tendencijas neturi paskutiniųjų tiesų statuso. Tačiau iš pateiktų duomenų turėtų būti aišku, kad sėkmingai funkcionuojanti privati muitinė ir iš jos gautos nemažos pajamos nebuvo įprastas to meto, XVI a. pirmos pusės, valdų pagerinimo (*melioratio*) būdas. Turėjo būti ir išskirtinės sąlygos, pavyzdžiui, Pasvalio klebono ir Kauno muitininko pareigų sutapimas viename asmenyje. Taip pat gera Pasvalio geografinė padėtis prie į Livoniją vedančių vieškelių ir upių; be abejo, ir geras administravimas.

Pagal 1536 m. paskyrimo muitininkais raštus metinis vadovo atlyginimas už darbą miestiečiui Kauno muitininkui Erazmui turėjo siekti 8 kapas grašių per metus. Pasvalio muitinė, atsižvelgiant į kintančią prekybą su Livonija konjunktūrą, Pasvalio klebonui Erazmui galėjo atnešti kartais ir penkis kartus (41 kapa grašių 1551 m.) didesnes pajamas.

Atkreiptinas dėmesys į tęstinę Pasvalio klebonų politiką Pasvalio muitinės atžvilgiu. Kito Pasvalio klebono (1546–1579), Lucko vyskupo (1549–1556) ir Vilniaus vyskupo (1556–1579) Protasevičiaus pastangomis 1549 m. ne tik galutinai raštiškai buvo įteisinta muitinė, bet ir užtikrintas sėkmingas jos administravimas bei nemažos klebonijos pajamos jos dėka.

¹⁰⁸ *Ibid.*, p. 148–149.

ESTABLISHMENT AND FUNCTIONING OF THE 'PRIVATE'
CUSTOMS OF PASVALYS IN THE FIRST HALF OF THE
SIXTEENTH CENTURY

Summary

The article defends the thesis that the right of the priests of the Church of John the Baptist of Pasvalys to collect customs duties in Pasvalys from the merchants travelling to or from Livonia, which is mentioned in the historical sources of the first half of the sixteenth century, was arbitrarily established by Erazmas (+1545/1546), son of Eustachius, the priest of Pasvalys (1524–1544) and a customs officer of Kaunas (1530–1544). The reasoning is based on circumstantial evidence, the data are scanty and fragmentary, but the totality of the evidence should support the thesis. The key arguments for justification of this thesis are the following: (1) documents from 1531–1534 contain records of a special officer of the priest of Pasvalys, the 'Pasvalys customs officer', and (2) after Erazmas's death in 1546, there survived the orders of the customs officers of Kaunas to their officers to (no longer) interfere in the affairs of the customs duty collected in Pasvalys and in the deceased 'parson's income'. It should be noted that Pasvalys (the town was founded in 1497, the parish in 1498) was located within the jurisdiction of the Kaunas customs and was situated at a convenient intersection of trade routes to and from Livonia; it could have been used for the interests of the Kaunas customs and for guarding the border with Livonia.

Valerijonas Protasevičius (1505–1579), another priest of Pasvalys (1546–1579), the bishop of Lutsk (1549–1576), and then of Vilnius (1556–1576), also made a considerable effort to confirm the legality of the private customs in Pasvalys by means of the privileges of the Lithuanian grand dukes (1549). The surviving revenue registers of the Pasvalys parish during his rule (1551) point to a considerable customs revenue that amounted to 20% of the total amount of the cash revenue of the parish. In historiography, these exceptional data have been used to illustrate the increase in trade revenue in the Grand Duchy of Lithuania in the mid-sixteenth century.

VILNIAUS VYSKUPIJOS KATEDROS KAPITULOS PROKURATORIAUS PAREIGYBĖ XIX A.: RAIDOS YPATUMAI IR PERSONALIJS

ALDONA PRAŠMANTAITĖ

Vilniaus katedros kapitula, įkurta drauge su vyskupija 1388 m., buvo vyskupijos ganytojui pavaldi, jam vyskupiją administruoti padėti pareigą turinti, tačiau suteiktų fondacijų dėka materialiai savarankiška institucija. Katedros kapitula bendrai valdė stalo dvarus – žemės valdas, skirtas katedrai išlaikyti ir kitoms bendroms korporacijos reikmėms. Kapitulai taip pat priklausė jurisdikcija Vilniaus mieste – žemės sklypai ir namai, kurių dauguma buvo nuomojama¹. Šį bendrai valdomą turtą administravo specialiai tam įsteigtas kapitulos pareigūno institutas – prokuratorija². Gniezno arkivyskupijai pavaldžių vyskupijų, tarp jų ir Vilniaus, katedrų kapitulų prokuratorijų įsteigimo aplinkybės, kaip ir konkreti data, nežinoma. Tokias pareigas einantys asmenys vadinti prokuratoriais. Pastarasis kapitulos pareigūno pareigybę įvardijantis terminas yra fragmentiškai minimas XIV a. vidurio Lenkijos ir Lietuvos vyskupijų dokumentuose. Stanisławas Zachorowski, XX a. pirmoje pusėje analizavęs Gniezno arkivyskupijos vyskupijų katedrų kapitulų raidą Viduramžių laikotarpiu, yra atkreipęs dėmesį, kad Vakarų Europos vyskupijų kapitulų turto administratoriams įvardyti buvo paplitęs terminas *cellararius*, kurio viena iš reikšmių yra ekonomas. Tyrėjo manymu, terminas *cellararius* kur kas taikliau nusako šiai pareigybei priskiriamos veiklos pobūdį³. Vilniaus katedros kapitulos dokumentuose kapitulos ekonominių reikalų tvarkymu besirūpinančiam pareigūnui įvardyti nuosekliai vartotas prokuratoriaus terminas.

¹ Jerzy Ochmański, *Biskupstwo wileńskie w średniowieczu: Ustrój i uposażenie*, Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu, 1972, p. 24–30.

² Hieronim Eugeniusz Wyczawski OFM, *Przygotowanie do studiów w archiwach kościelnych*, Kalwaria Zebrzydowska: Wydawnictwo OO. Bernardynów „Calvarianum”, 1990, p. 179.

³ Stanisław Zachorowski, *Rozwój i ustrój kapitul polskich w wiekach średnich*, Kraków: Towarzystwo Naukowe „Societas Vistulana”, 2005 (reedycja na podstawie wydania z 1912 r.), p. 147–151.

Turint omenyje prokuratoriaus tarnystės pobūdį, manytina, kad ši pareigybė buvo savalaikė Vilniaus katedros kapitulai. Prokuratorijos institutas yra apibrėžtas ir prokuratoriaus pareigos reglamentuotos tam skirtais kapitulos statutų dekretais⁴. Nepaisant prokuratoriui deleguotų užduočių svarbos (buvo atsakingas už valdų ir pastatų priežiūrą, mokesčių surinkimą, refekcijų konfratrams išmokėjimą, etc.), šios pareigybės istorija yra menkai tyrinėta. Pagrindinė priežastis – perdėm fragmentiški šaltinių duomenys. Tai nėra išskirtinis Vilniaus katedros kapitulos prokuratorijos raidos bruožas. Tyrėjai yra pastebėję, kad nors Gniezno arkivyskupijai priklausiusių vyskupijų katedrų kapitulų dokumentuose prokuratoriaus pareigybė fiksuota 1355 m., tačiau tik nuo XV a. yra duomenų, teikiančių pagrindą tiek pačią pareigybę, tiek jos veiklą išsamiau apibūdinti⁵. Vilniaus kapitulos atveju daugiau duomenų apie prokuratoriaus pareigybę yra pradedant XVI a. antru dešimtmečiu. Wioletta Pawlikowska-Butterwick, tyrusi Vilniaus katedros kapitulos prokuratorių veiklą XVI a. antroje pusėje, kaip pagrindinį normatyvinį dokumentą nurodo kapitulos 1515 m. statutus⁶. Tyrėja nustatė, kad Vilniaus katedros kapitulos korporacija XVI a. antroje pusėje iš savo tarpo rinkdavo vieną ar du prokuratorius, sudarė personalinę jų sąrašą ir apibūdino pagrindines veiklos kryptis. Pareigybės vietos kitų bažnytinių pareigybių kontekste sampratai ir raidos ilgesniame laiko tarpsnyje analizei svarbi yra mokslininkės išvada apie platų prokuratorių veiklos spektrą nagrinėtu laikotarpiu – nuo žemės valdų ir namų priežiūros iki kapitulos narių aprūpinimo kanceliariniais reikmenimis⁷. Poznańės ir Krokuvos vyskupijų katedrų kapitulų šio laikotarpio tyrimai leidžia teigti, kad platus kapitulos prokuratoriaus veiklos spektras buvo būdingas ir kitų Gniezno arkivyskupijos vyskupijų kapitulų raidos elementas⁸.

⁴ Statuta Capituli Cathedralis Vilmensis, in: Wioletta Pawlikowska-Butterwick, Liudas Jovaiša, *Vilniaus ir Žemaičių katedrų kapitulų statutai*, Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2015, p. 324–325, 329–331, st. 52, 53, 55, 64, 66, 72, etc.; Summariusz artykułów Statutu kapituły wileńskiej, [XIX a. ?], in: *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – LMAVB RS), f. 43, b. 176, l. 7–9.

⁵ Stanisław Zachorowski, *op. cit.*, p. 147.

⁶ Wioletta Pawlikowska, „Prokuratorzy wileńskiej kapituły katedralnej w drugiej połowie XVI wieku“, in: *Wschodni Rocznik Humanistyczny*, Lublin, 2009, t. VI, p. 52.

⁷ *Ibid.*, p. 51–64.

⁸ Stanisław Zachorowski, *op. cit.*, p. 147–151; Paweł Dembiński, *Poznańska kapituła katedralna schyłku wieków średnich*, Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 2012, p. 257–266; Paweł Dembiński, „Prokuratorzy poznańskiej kapituły katedralnej w latach 1428–1500“, in: *Roczniki Humanistyczne*, Lublin, 2003, t. 69, p. 127–165.

Tad Vilniaus vyskupijos katedros kapitulos prokuratoriaus veikla šiuo požiūriu nėra išimtis.

Šio straipsnio tikslas yra pristatyti tyrimą, kuriuo siekta išsiaiškinti Vilniaus kapitulos prokuratorijos pareigybės ypatumus imperiniu laikotarpiu. Nagrinėta prokuratoriaus rinkimų procedūra, aiškintasi imperijos valdžios pozicija šios pareigybės atžvilgiu, analizuotos pagrindinės prokuratoriaus veiklos kryptys. Keltas uždavinys identifikuoti prokuratorių personalijas, siekta nustatyti šios pareigybės statusą kapitulos narių bažnytinės karjeros kontekste. Nagrinėjant Vilniaus kapitulos prokuratoriaus pareigybės istoriją XIX a., aukščiau minėti Pawlikowskos-Butterwick tyrimai, viena vertus, tapo atspirties tašku pasirenkant metodologinę prieigą, kita vertus, tai reikšminga medžiaga vertinant laikotarpio raidos ypatumus. Po Abiejų Tautų Respublikos padalijimų Vilniaus vyskupijos katalikų dvasininkijai su vyskupu priešakyje tapus Rusijos imperijos valdiniais, katedros kapitula iki XIX a. penkto dešimtmečio pasaulietinės valdžios inicijuotų reformų išsaugojo bažnytinę teisę ir kapitulos statutais garantuotą pajamų šaltinį iš bendrai administruojamų žemės valdų ir kitokio turto. Pastaroji aplinkybė teikia pagrindą darbinei hipotezei, kad prokuratoriaus pareigybė nunyko Rusijos imperijos valdžios iniciatyva penktame amžiaus dešimtmetyje sekuliarizavus kapitulos valdas. Šiuo straipsniu pristatomas tyrimas yra mėginimas rekonstruoti XIX a. prokuratoriaus pareigybės veiklos modelį ir nepretenduoja į nuoseklią galimo raidos kismo analizę amžių bėgyje. Tam reikėtų pirmiau atlikti šios pareigybės raidos XVII–XVIII a. tyrimus.

Istoriografijos metmenys. Šaltiniai. Aukščiau cituotas Pawlikowskos-Butterwick straipsnis, skirtas Vilniaus katedros kapitulos prokuratorių veiklos XVI a. antroje pusėje problematikai, iki šiol yra vienintelis darbas, kuriame, pasitelkus pirminius šaltinius, išnagrinėtas pradinis šios pareigybės raidos etapas. XIX a. Vilniaus katedros kapitulos narių pareigybių, neišskiriant ir bažnytinių, raidos tyrimų apskritai nėra. Pagrindinis temai reikalingų duomenų šaltinis – katedros kapitulos posėdžių protokoluose fiksuoti duomenys apie prokuratoriaus rinkimus, išrinktus asmenis, jiems deleguojamas užduotis ir jų vykdymą. Katedros kapitulų posėdžių protokolų originalai saugomi Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje (toliau – LMAVB RS). Chronologine tvarka pamečiui į atskiras knygas rašyti posėdžių protokolai informatyvumo požiūriu labai įvairuoja – nuo kone pažodinės posėdžio stenogramos iki perdėm glausto pagrindinių svarstytų dalykų atpasakojimo. Išsamumu ir

kartu apimtimi, išskyrus vieną kitą išimtį, pasižymi amžiaus pirmos pusės, ypač pirmųjų dešimtmečių, posėdžių protokolai. Tačiau chronologinės šios dokumentų grupės spragos, kaip antai 1829–1831 m. protokolų originalų stygius, tapo nemenku iššūkiu nustatant tais metais prokuratoriaus pareigas ėjusius asmenis. Kita vertus, net ir išsamaus protokolo atveju anaipol ne kiekvieną kartą prokuratoriaus rinkimai ar juolab išrinktų šių pareigūnų veiklos apimtys fiksuotos. Neatmestina, kad tai nelaikyta svarbia, užrašymo verta informacija. Be to, akivaizdu, kad posėdyje svarstytų duomenų įrašymas į protokolą didele dalimi priklausė nuo posėdį protokolavusio sekretoriaus kvalifikacijų, individualaus rašymo ir minčių dėstymo stiliaus. Savo veikale, skirtame vyskupijos istorijai, aptardamas kapitulos vietą vyskupijos administracinėje struktūroje Jonas Kurčevskis (Jan Kurczewski)⁹ į prokuratoriaus, kaip, beje, ir kitų bažnytinių ar pasaulietinių kapitulos narių pareigybių istoriją, nesigilino. Tokia žinomo XIX a. Vilniaus vyskupijos istorijos tyrinėtojo, kurio veikalus Bažnyčios istorijos tema šių dienų tyrinėtojai neretai pasitelkia kaip patikimus šaltinius, visateisio kapitulos nario (kanauninkas 1898–1899 m., prelatas nuo 1899 m.) pozicija perša prielaidą, kad kapitulos narių pareigybės laikytos savaime suprantamu, tad ir aptarti nebūtinu dalyku. Pastebėtina, kad Kurčevskio parengta kapitulos posėdžių protokolų santrauka¹⁰ prokuratoriaus pareigybės analizei yra mažai informatyvi. Autorius XIX a. laikotarpiu prokuratoriaus pareigybės buvimą fiksuoja fragmentiškai, atskirais atvejais prie kanauninko ar prelato pavardės nurodydamas jį ėjus prokuratoriaus pareigas.

Kapitulos prokuratoriaus veiklos tyrimams vertingi yra išlikę XIX a. pirmųjų dešimtmečių prokuratorių korespondencijos, jų sudarytų sutarčių, raportų kapitulai fragmentai. Šių dokumentų yra saugoma LMAVB RS ir Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyriuje (toliau – LNMMB RKRS). Savaip informatyvus šaltinis apie prokuratoriaus pareigas ėjusius asmenis yra dvasininkų tarnybos lapai. Pastarieji pagal imperijos valdžios nustatytą formą nuo 1813 m. turėjo būti teikiami Kolegijai¹¹. Didžiausias šių dokumentų rinkinys yra Rusijos vals-

⁹ Jan Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie od jego założenia aż do dni obecnych*, Wilno: Druk Józefa Zawadzkiego, 1912, p. 105–124.

¹⁰ Jan Kurczewski, *Kościół zamkowy czyli katedra wileńska w jej dziejowym, liturgicznym, architektonicznym i ekonomicznym rozwoju*, cz. 3, Wilno: Druk Józefa Zawadzkiego, 1916.

¹¹ Aldona Prašmantaitė, „Archyviniai šaltiniai XIX a. Lietuvos katalikų dvasininkijos socialinės raidos tyrimams: tarnybos lapai“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2013, t. 37, p. 57–79.

tybės istorijos archyve Sankt Peterburge, tačiau dėl 2022 m. Rusijos pradėto karo Ukrainoje ir radikaliai pasikeitusios politinės situacijos tyrėjams iš Lietuvos ir kitų Europos Sąjungos valstybių Rusijos archyvuose saugomi dokumentai tapo neprieinami. Dalis XIX a. Lietuvos dvasininkų tarnybos lapų yra saugoma Lietuvos valstybės istorijos archyve (toliau – LVIA), tačiau dėl painios jų archyvinio sutvarkymo metodikos, rodyklių stygiaus, tyrėjai yra pasmerkti „aklai“ duomenų paieškai. Rengiant straipsnį ne visų prokuratoriaus pareigas ėusių asmenų tarnybos lapus pavyko rasti, nors tikėtina, kad jie yra išlikę LVIA rinkiniuose. Dabartiniame temos tyrimo etape turimi pirminių šaltinių duomenys leidžia bendrais bruožais pristatyti XIX a. prokuratoriaus pareigybės raidą pasirinktu aspektu.

Rinkimų procedūra. Kapitulos korporacijai statutais deleguota prokuratoriaus išrinkimo pareiga XIX a. nebuvo kvestionuota. Procedūra iš esmės nesikeitė, t. y. prokuratorius tradiciškai buvo renkamas generalinės sesijos metu vienerių metų kadencijai. Pawlikowskos-Butterwick duomenimis, šio pareigūno rinkimai XVI a. antroje pusėje vyko per rudens sesiją. Tuo tarpu XIX a. vyravo rinkimai pavasario generalinės sesijos metu. Pirmuoju per pavasario sesiją išrinktu prokuratoriumi tapo 1802 m. birželio mėnesį išrinktas Juozapas Mirskis (Jozefat Mirski)¹², Vilniaus katedros kapitulos kanauninko, Minsko vyskupo Jokūbo Dederkos (Jakub Dederko) koadjutorius. Turint omenyje, kad Mirskio pirmtakas kanauninkas Ignacijus Kontrimas (Ignacy Kontrym) 1798 m. buvo išrinktas rudens generalinėje sesijoje¹³, yra pagrindo manyti, kad su jo kadencija Vilniaus kapitulos tradicija rinkti prokuratorių rudeni baigėsi. Argumentais pagrįsti rinkimų datos pasikeitimą stinga duomenų. Pawlikowskos-Butterwick analizuotu XVI a. antros pusės laikotarpiu prokuratoriaus kadencija paprastai trukdavo vienerius metus ir galėjo būti pratęsiama, t. y. pasibaigus vienerių metų kadencijai, kapitula šioms pareigoms išrinkdavo tą patį asmenį. Tyrėja nustatė, kad pakartotinio išrinkimo faktas kapitulos dokumentuose ne visuomet fiksuotas¹⁴. Tokia tendencija išliko ir XIX a. Antai jau minėto Kontrimo kadencija prokuratoriaus pareigose truko ketverius metus. Yra pagrindo manyti, kad užbaigęs pirmuosius prokuratoriaus kadencijos metus, jis buvo apsisprendęs

¹² Katedros kapitulos posėdžio protokolas, 1802-06-28, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 246, p. 369.

¹³ Katedros kapitulos posėdžio protokolas, 1798-11-05, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 245, p. 240–241.

¹⁴ Wioletta Pawlikowska, *op. cit.*, p. 53.

pareigų atsisakyti, tačiau galiausiai sutiko jas eiti tiek, kiek reikės, t. y. iki kapitulai išrenkant jį šiose pareigose galėsiantį pakeisti konfratrą¹⁵. Norinčių kurį laiką neatsirado, tad Kontrimui dar trejetą metų teko eiti prokuratoriaus pareigas (žr. priedą).

Svarbiausias rinkimų į prokuratorius procedūros elementas buvo kandidato apsisprendimas imtis šių pareigų. Kandidato dalyvavimas posėdyje, kurio metu buvo renkamas prokuratorius, nebuvo būtinas. Būtent taip 1798 m. lapkritį į prokuratorius buvo išrinktas Kontrimas. Konfratrams pakako kapitulos prezidento patikinimo apie iš jo gautą sutikimą. Po poros savaitių vykusiame kapitulos posėdyje dalyvavęs Kontrimas jau asmeniškai patvirtino sutinkantis su prokuratoriaus tarnyste¹⁶. Nagrinėtu laikotarpiu prokuratorius dažnai pats apsisprendavo dėl kadencijos baigties. Antai prokuratorius kanauninkas Ignacijus Borovskis (Ignacy Borowski), 1837 m. gegužės pradžioje kapitulos sprendimo jo kadenciją pratęsti neginčijo¹⁷, tačiau po poros savaitių vykusiame kapitulos posėdyje šių pareigų atsisakė. Vienas iš kapitulai pateiktų tokio apsisprendimo argumentų tąkart buvo aštuonerius metus besitęsianti kadencija; turėjo ir kitų, konkrečiai neįvardytų priežasčių¹⁸. Matyt, jų būta svarių, nes kapitula tokio savo konfratro apsisprendimo nemėgino ginčyti ir tame pačiame posėdyje prokuratoriumi vienbalsiai išrinko kanauninką Juozapą Baukevičių (Józef Bowkiewicz)¹⁹. Pastarieji pavyzdžiai perša prielaidą, kad kapitulos prokuratoriaus pareigos nebuvo tarp tų, dėl kurių prelatai ir kanauninkai varžytųsi. Kaip įprasta, rinkimai į šias pareigas vyko pretenduojant vienam kandidatui. Neretai kapitulos nariams iš anksto tekdavo potencialų kandidatą įkalbėti neatsisakyti teikti savo kandidatūros balsavimui. Būta atvejų, kai tam pasitelkti tarpininkai, kurių užduotis buvo įkalbėti potencialų kandidatą imtis prokuratoriaus tarnystės ar šias pareigas tuo metu jau einantį dvasininką jų neatsisakyti. Pasitaikydavo, kad kandidatas pasinaudodamas situacija keldavo konfratrams savo sąlygas. Antai pasibaigus Kruševskio 1806–1807 m. kadencijai, jo darbu patenkinta kapitula delegavo kanauninką Joakimą Su-

¹⁵ Katedros kapitulos posėdžio protokolas, 1801-06-08, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 246, p. 250.

¹⁶ Katedros kapitulos posėdžio protokolas, 1798-11-19, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 245, p. 243.

¹⁷ Katedros kapitulos posėdžio protokolas, 1837-05-03, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 265, l. 41–41v.

¹⁸ Katedros kapitulos posėdžio protokolas, 1837-05-14, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 265, l. 43v.

¹⁹ *Ibid.*

listrovskį (Joachim Sulistrowski) pavesdama jam įkalbėti Kruševskį toliau dirbti prokuratoriumi. Kruševskis sutiko, tačiau su sąlyga, kad jam prireikus asmeniniais reikalais išvažiuoti iš Vilniaus, kapitula prokuratoriui deleguotas užduotis, jei jų atsirastų jam nesant Vilniuje, pavestų kam nors kitam. Kapitulai su tuo sutikus, Kruševskis liko prokuratoriumi dar vienerių metų kadencijai²⁰. Kapitula sprendimą dėl prokuratoriaus, kaip ir dėl kiekvienos kitos pareigybės, priimdavo slaptu balsavimu balsų dauguma. Tiek rinkimai dalyvaujant tik vienam kandidatui, tiek vyraujanti balsavimo rezultatų formulė, kad sprendimas priimtas vienbalsiai, perša prielaidą prokuratoriaus rinkimų procedūrą buvus ganėtinai formalia.

Analizei pasirinktu laikotarpiu statutų dekretais apibrėžta prokuratoriaus vienerių metų kadencija priskirtina prie išimčių (žr. priedą). Manytina, kad viena iš pagrindinių trukmės pratęsimo priežasčių buvo norinčiųjų šių pareigų imtis stoka. Akivaizdu, kad tokių kaip Baukevičius, manusių, jog dėl kapitulos gerovės kiekvienas jos narys privalo pagal eilę skirti savo laiką bendriems interesams²¹, buvo mažuma. XIX a. šias pareigas ėjusių iki gyvos galvos nenustatyta – Edvardo Tupalskio (Edward Tupalski) atvejis priskirtinas prie dabartiniame temos tyrimo etape argumentuotai pagrįsti neįmanų (žr. priedą).

Prokuratorius savo tarnystę pradėdavo tą dieną, kai kapitula pritardavo jo kandidatūrai. Dabartiniame temos tyrimo etape turimuose šaltiniuose duomenų apie prokuratoriaus priesaiką nerasta. Labai galimas dalykas, kad nagrinėjamu laikotarpiu tai buvo jau nunykęs procedūros elementas. Tačiau prokuratoriaus pareiga savo veiklą derinti su kapitula ir jai atsiskaityti liko iš esmės nepakitusi. Fragmentiški šaltinių duomenys leidžia teigti, kad prokuratorius kasmet kapitulai teikdavo išsamius raportus. Be to, kiekvienu sudėtingesniu atveju iš anksto pristatydavo reikalą bendrame kapitulos posėdyje ir gaudavo konfratrų pritarimą, kaip reikėtų elgtis. Dažniausiai svarstyti kapitulos finansiniai ir ekonominiai dalykai su mirusio konfratro paveldėtojais.

Šio laikotarpio šaltiniuose vartotas terminas „generalinis prokuratorius“ nebūtinai reiškė jį turint pavaldinių. Tačiau atskirais atvejais prokuratorius pagalbininkų turėjo. Antai Kontrimui dar prieš pradėdant eiti pareigas atsisakius rūpintis Jonavos ir Žiežmarių žemės valdomis, dėl kurių

²⁰ Katedros kapitulos posėdžio protokolas, 1807-06-01, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 247, l. 248v; Katedros kapitulos posėdžio protokolas, 1807-06-15, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 247, l. 142.

²¹ Katedros kapitulos posėdžio protokolas, 1837-05-14, l. 43v.

tuo metu kapitula bylinėjosi su Infiliantų vyskupo Juozapo Kosakovskio paveldėtojais, šių valdų reikalus tvarkyti buvo įpareigotas kanauninkas koadjutorius Pranciškus Kelpša (Franciszek Kełpsza/Kiełpsza)²². Kitas šaltiniuose minimas prokuratoriaus pavaduotojas sutinkamas Mirskio pirmosios prokuratoriaus kadencijos laikotarpiu – 1802 m. minimas kanauninko Nikodemo Puzinos (Nikodem Puzyna) koadjutorius Tomas Puzina (Tomasz Puzyna)²³. Ar jis prokuratoriaus pavaduotojo pareigas ėjo visos Mirskio kadencijos metu, ar tai buvo vienkartinis pavedimas, argumentuotai atsakyti neįmanu. Dabartiniame temos tyrimo etape turimi duomenys perša prielaidą, kad prokuratoriaus pavaduotojo ar laikino pagalbininko kandidatūrai kapitulos balsavimas nebuvo būtinas. Antai sprendimą dėl Kelpšos skyrimo prokuratoriaus Kontrimo pagalbininku priėmė kapitula, tačiau Zenkavičius, kai jam prireikė keletui mėnesių išvykti iš Vilniaus asmeniniais reikalais, kapitulą tik informavo, kad vietoj jo laikinai prokuratoriaus pareigas tuomet eisiąs Juozapas Boguslavskis (Józef Bogusławski)²⁴. Peršasi prielaida, kad pagalbininkų pasitelkimas priklausė nuo paties prokuratoriaus apsisprendimo.

Prokuratoriui už darbą kapitula mokėjo atlyginimą. Jo dydis pareigybės raidoje kapitulos sprendimu kito į viršų kylančia kreive. Pawlikowskos-Butterwick duomenimis XVI a. antroje pusėje prokuratoriaus atlygis per dešimtmetį padidėjo kone ketvirtadaliu – nuo 24 iki 30 kapų lietuviškų grašių²⁵. 1797 m. pavasarį kapitulos prokuratoriaus metinis atlyginimas buvo padidintas nuo 300 iki 1800 lenkiškų auksinų²⁶. Pasitaikydavo atvejų, kai prokuratorius atsisakydavo imti atlyginimą. Antai Kruševskis, 1797 m. rudenį dėkodamas konfratrams už pasitikėjimą ir jam perduotą ekonominių kapitulos reikalų tvarkymą, raštu deklaravo apie savo pasiryžimą sekti savo pirmtako Motiejaus Tiškevičiaus (Maciej Tyszkiewicz) pavyzdžiu ir atsisakė atlygio už darbą tiek prokuratoriaus, tiek ir kapitulos išdinininko pareigose²⁷. Kapitula tam neprieštaravo. Antrąkart 1806 m. sutikdamas

²² Katedros kapitulos posėdžio protokolas, 1798-11-05, p. 240–241.

²³ Katedros kapitulos posėdžio protokolas, 1802-07-21, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 246, p. 371.

²⁴ Prokuratoriaus Zenkavičiaus raštas kapitulai, 1811-07-21, in: *Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius* (toliau – *LNMMB RKRS*), f. 190, b. 261, l. 3–4v.

²⁵ Wioletta Pawlikowska, *op. cit.*, p. 58.

²⁶ Katedros kapitulos posėdžio protokolas, 1797-04-26, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 244, p. 382–383.

²⁷ Katedros kapitulos posėdžio protokolas, 1797-10-18, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 245, p. 30–31.

intis prokuratoriaus pareigų Kruševskis vėl patvirtino atsisakąs atlyginimo. Kapitula, kaip ir pirmąsyk, savo konfratrui buvo dėkinga už tokį apsisprendimą²⁸. Nėra žinoma, kad Kruševskį šiose pareigose pakeitę kapitulos nariai būtų pasekę jo pavyzdžiu. Yra pagrindo manyti, kad Kruševskio kadencijai pasibaigus, atlyginimas prokuratoriui kurį laiką nebuvo mokomas. Tik 1816 m. pavasarį argumentuojant, kad kapitulos nariai, eidami jiems patikėtas prokuratoriaus pareigas, gana dažnai turi nenumatytų ir į finansines ataskaitas negalimų įtraukti išlaidų, kapitula nusprendė tuomečiam prokuratoriui Simonui Porazinskiui (Szymon Poraziński) ir po jo šias pareigas eisiantiems iš kapitulos kasos mokėti metinį 150 rublių sidabru atlyginimą²⁹. Atsakymui, ar tokio sprendimo laikytasi, ir jei taip, tai ar kito/nekito atlygio dydis, duomenų stinga.

Kapitulos statutais buvo apibrėžta, kad prokuratoriais būtų renkami šioms pareigoms tinkami kandidatai. Keltas reikalavimas, kad tai būtų sąžiningi ir dorovingi asmenys. Klusnumas ir lojalumas vyskupijos dvasinei vyresnybei neabejotinai buvo svarbus, tačiau nesudarė kliūčių prokuratoriaus tarnystei. Tai vaizdžiai iliustruoja Kruševskio atvejis. Šis kanauninkas, 1804 m. ilgai atsikalbinėjęs ir galiausiai taip ir nepaklūsęs vyskupo nurodymui vizituoti vienuolynus, po kurio laiko savavališkai išvyko į Prūsiją³⁰. Pastebėtina, kad vyskupas Kosakovskis tąkart neatsitiktinai vizitatoriumi buvo pasirinkęs Kruševskį. Pasak vyskupo, pijorų ir laterano regulinių kanauninkų vienuolynų, ypač veikiančių Vilniuje, fundacijos esančios labai painios ir todėl reikalingos išsamesnės patikros, kurioms atlikti kanauninkas Kruševskis turi pakankamai gebėjimų³¹. Aplinkybė, kad nepaklusnumas šiuo konkrečiu atveju nesukliudė būti renkamam į prokuratorius, leidžia manyti, jog prioritetas teiktas ne asmens elgsenai, o jo turimoms kvalifikacijoms. Orientavimasis fundacijų tvarkymo reikaluose ir apskritai ekonominis išprusimas prokuratoriaus darbe buvo labai pravartus ir konfratrų vertintas dalykas. Čia pasitelktam Kruševskio atvejui įtakos, matyt, turėjo ir tai, kad jis prokuratoriaus tarnystės patirtį jau turėjo.

Pastebėtina, kad 1797–1798 m. Kruševskis lygia greta ėjo ir prokuratoriaus, ir kapitulos išdininko pareigas³². Pastarasis atvejis leidžia teigti,

²⁸ Katedros kapitulos posėdžio protokolas, 1806-07-28, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 247, l. 135v.

²⁹ Katedros kapitulos posėdžio protokolas, 1816-04-22, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 257, l. 11.

³⁰ Vyskupo Jono Nepomuko Kosakovskio raportas, 1804-08-28, in: *LNMMB RKRS*, f. 130, b. 2208, l. 153–153v.

³¹ *Ibid.*, l. 153.

³² Katedros kapitulos posėdžio protokolas, 1797-10-18, p. 30–31.

kad kitaip nei šių pareigybių genezės laikotarpiu, į XIX a. Vilniaus kapitula įžengė prokuratoriui jau neturint kapitulos išdo tvarkymo prievolės. Nustatyta, kad šios pareigos analizei pasirinktu laikotarpiu dvejetainis tik išskirtiniais atvejais. Antai Civinskis atskirais savo kadencijos prokuratoriaus pareigose metais buvo ir kapitulos išdininku³³. Veikiausiai tai buvo paties Civinskio, prieš tai kaip tik ėjusio išdininko pareigas, apsisprendimas. Kokie motyvai jį lėmė, neaišku. Visais kitais atvejais XIX a. išdininku buvo renkamas kitas kapitulos narys. Tas pats Kruševskis 1806 m. sutikdamas imtis prokuratoriaus pareigų, noro drauge tvarkyti ir kapitulos išdą neišreiškė. Be Civinskio, pirmoje amžiaus pusėje užfiksuotas dar vienas prokuratoriaus pareigybės dubliavimo atvejis. Kapitula 1798 m. Kontrimą išrinko prokuratoriumi ir Korsako bursos administratoriumi. Bursos administratorius turėjo pareigą prižiūrėti mokinius, užtikrinti deramą jų elgesį ir tvarkyti visus ekonominius reikalus, įskaitant ir bursai priklausiusių žemės valdų valdymą. Korsako bursos administratoriaus darbą kapitula įvertino 500 lenkiškų auksinų metiniu atlygiu³⁴. Spėtina, kad didelės bursos administratoriaus darbo apimtys buvo ta priežastis, kodėl Kontrimas sekėjų neturėjo. Pasibaigus Kontrimo kaip prokuratoriaus ir Korsako bursos administratoriaus kadencijai, šios pareigybės po to nedubliuotos. Kiek neįprastas pareigų dubliavimas fiksuotas XIX a. paskutiniame dešimtmetyje. Prokuratoriaus tarnystę pradėjęs 1896 m. rudenį Motiejus Harasimavičius (Maciej Harasimowicz) lygia greta ėjo ir katedros kapitulos sekretoriaus, ir punktatoriaus pareigas³⁵. Pastarasis atvejis akivaizdžiai yra prokuratoriaus darbo apimčių sumažėjimo pasekmė.

Kolektyvinio portreto bruožai. Šiuo metu yra identifikuota 20 asmenų, analizei pasirinktu laikotarpiu rinktų į katedros kapitulos prokuratorius (16) ar ėjusių jo pagalbininko (4) pareigas (žr. priedą). Juozapas Mirskis prokuratoriumi su poros metų pertrauka buvo du kartus (žr. priedą). Ar antrąkart prokuratoriaus pareigas ėjo Jonas Civinskis (Jan Cywiński), vienareikšmiškai atsakyti dabartiniame temos tyrimo etape neįmanu. Civinskio pavardės kaip prokuratoriaus paminėjimas jo kadencijai šiose pareigose pasibaigus, veikiausiai yra susijęs su vienkartinė užduotimi ar ka-

³³ Katedros kapitulos posėdžio protokolas, 1822-04-19, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 261, p. 11.

³⁴ Katedros kapitulos posėdžio protokolas, 1798-09-28, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 245, p. 242–243.

³⁵ Katedros kapitulos posėdžio protokolo santrauka, 1896-09-30, in: Jan Kurczewski, *Kościół zamkowy czyli katedra wileńska*, cz. 3, p. 530.

dencijos laikotarpiu tvarkyti pavesto reikalo užbaigimu, bet ne tais metais prokuratoriumi išrinkto Mykolo Avtuškevičiaus (Michał Awtuszkiewicz) pagalbininko statusu (žr. priedą). Aplinkybė, kad šiuo metu turimuose šaltiniuose po 1843 m. prokuratorių sąrašas nutrūksta iki 1865 m., anaiptol nereiškia, kad 1844–1865 m. tokios pareigybės Vilniaus kapituloje nebuvo. Juolab nėra aišku, kada baigėsi 1843 m. perrinkto Baukevičiaus kadencija. Turint omenyje Baukevičius atsidavimą kapitulos reikalams, labai galimas dalykas, kad jis prokuratoriaus pareigas galėjo eiti iki savo paskyrimo vyskupijos administratoriumi 1863 m. Versija, kad jas ėjo iki 1865 m. kapitulos rudens generalinėje sesijoje prokuratoriumi paskiriant Tupalskį³⁶ (žr. priedą), taip pat galima. Pagrindo teigti, kad prokuratoriumi 1896 m. išrinktas Harasimavičius (žr. priedą) buvo paskutinis jas ėjęs kapitulos narys, nėra. Tad šiame straipsnyje teikiamas prokuratorių sąrašas yra preliminarus ir koreguotinas. Kita vertus, mažai tikėtina, kad ateityje jį pavyks reikšmingai papildyti. Pagrindinė priežastis – perdėm fragmentiški šaltinių duomenys. Katedros kapitulos posėdžių protokoluose, kaip minėta, XIX a. antroje pusėje pateikiama kaskart vis labiau fragmentiška informacija visais klausimais. Šiuo aspektu prokuratoriaus pareigybė nėra išimtis. Neatmestina, kad duomenų stoka apie prokuratorius iš dalies sąlygojo ir po 1841 m. žemės valdų sekuliarizacijos sumenkusios prokuratoriaus darbo apimtys.

Dažniausiai prokuratoriais ar jų pagalbininkais rinkti kanauninkai – 65 % (13 iš 20). Tiesa, du iš jų prokuratoriaus kadencijos eigoje tapo prelatais (Kontrimas ir Baukevičius) (žr. priedą) ir tęsė prokuratoriaus tarnystę. Prelatų procentas jiems pradėdant eiti prokuratoriaus pareigas buvo mažiausias – 15 % (3 iš 20). Kanauninkams koadjutoriams, įskaitant ir garbės kanauninką Vaškevičių, tenka 20 % (4 iš 20). Adomas Kosakovskis, prokuratoriaus pareigas ėjęs 1812 m., kapitulos kanauninku buvo paskirtas 1814 m.³⁷ Visateisiu Vilniaus katedros kapitulos kanauninku po savo koadjutoriaus Nikodemo Puzino mirties 1819 m.³⁸ tapo ir Tomas Puzina. Tuo tarpu Juozapas Mirskis savo bažnytinę karjerą ir baigė būdamas kanauninku koadjutoriumi. Pastebėtina, kad nė vienas iš koadjutorių savo prokuratoriaus kadencijos laikotarpiu netapo visateisiu kapitulos nariu. Dabartiniame temos tyrimo etape turimi duomenys leidžia teigti, kad prokuratoriaus

³⁶ Katedros kapitulos posėdžio protokolas, 1865-09-28, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 268, l. 273.

³⁷ Katedros kapitulos posėdžio protokolas, 1814-07-20 [?], in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 253, l. 81v–82.

³⁸ Katedros kapitulos posėdžio protokolas, 1819-10-31, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 260, p. 145.

pareigos buvo patikimos kapitulos bendruomenės nariams nepriklausomai nuo jų tuometinio statuso ir turimos tarnystės kapituloje. Prokuratoriais rinkti tiek visateisiai kapitulos nariai, kanauninkai ir prelatai, tiek jų koadjutoriai. Tvirtinti, kad prokuratoriaus pareigybė analizuotu laikotarpiu buvo svarbus bažnytinės karjeros etapas, nėra pagrindo. Pakankamai iškalbinga detalė yra dvasininko biografijos duomenys dvasininkų tarnybos lapuose. Nors juose grafa apie asmens eitas ar einamas pareigas, žvelgiant iš laiko perspektyvos, įpareigotų įrašyti ir prokuratoriaus pareigybę, tačiau *de visu* peržiūrėtuose prokuratoriaus pareigas įvairiais XIX a. metais ėjusių dvasininkų tarnybos lapuose šios informacijos nerasta. Galima prielaida, kad prokuratoriaus pareigų nei pats asmuo, nei savo parašu tarnybos lapus tvirtinę vyskupijos hierarchai nevertino kaip minėtino biografijos ar juo labiau bažnytinei karjerai reikšmingo fakto. Tačiau tarp prokuratoriaus pareigas analizei pasirinktu laikotarpiu ėjusių dvasininkų yra su laiku pakilusių ant aukščiausių bažnytinės karjeros pakopų. Antai 1813–1816 m. prokuratoriaus pareigas ėjo būsimo Mogiliavo arkivyskupas metropolitas Kazimieras Dmochovskis. Tarp prokuratorių yra ir du būsimo Vilniaus vyskupijos administratoriai Baukevičius ir Civinskis (žr. priedą). Visi trys – Baukevičius, Civinskis, Dmochovskis – prokuratoriais tapo būdami kapitulos kanauninkais. Du iš jų (Civinskis ir Baukevičius) prokuratoriaus kadencijos laikotarpiu buvo į kapitulą įvesdinti prelatais, taigi pakilo bažnytinės karjeros laiptais. Prokuratoriaus pareigos vertintinos kaip svarbus jų imtis sutikusių asmens angažavimosi bendriems kapitulos, kartu ir vyskupijos reikalams elementas.

Angažavimasis bendrų kapitulos reikalų tvarkymui, atsakingas požiūris į pavestas pareigas, veikli tarnystė – tai bruožai, būdingi prokuratoriaus pareigas analizei pasirinktu laikotarpiu įvairiais metais ėjusiems asmenims. Ypač tuo pasižymėjo Baukevičius. Jį renkant prokuratoriumi, dvasininkas jau atstovavo kapitulą vyskupijos konsistorijoje kaip asesorius. Prokuratoriaus kadencijos metu buvo išrinktas vyskupijos konsistorijos viceoficijolu, vėliau oficijolu. Be šių pareigų dalyvavo įvairiuose komitetuose, komisijose, etc. Nuo 1837 m., t. y. tais pačiais metais kai sutiko imtis prokuratoriaus pareigų, pradėjo vadovauti Labdarybės draugijai³⁹. Daugybė laisva valia prisiimtų pareigų ir įsipareigojimų, atsakingas jų vykdymas netruko pelnyti jam konfratūrų pagarbą ir pasitikėjimą. Tad neatsitiktinai tuometis

³⁹ Czesław Falkowski, „Bowkiewicz Józef (1794–1866)“, in: *Polski Słownik Biograficzny* (toliau – PSB), t. 2, Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1936, p. 379–380.

Vilniaus vyskupas Adomas Stanislovas Krasinskis (Adam Stanisław Krasinski), kurio prašymą 1863 m. vasaros pradžioje išvykti porai mėnesių sveikatos reikalais Vilniaus generalgubernatorius Michailas Muravjovas nekvestionuodamas patenkinio, savo, kaip tuomet manyta, trumpalaikio išvykimo metu, jį pavaduoti turinčiu vyskupijos generaliniu vikaru paskyrė ne ką kitą, o prelatą Baukevičių⁴⁰. Vietos pasaulietinės valdžios pareigūnai tąkart tam ne tik kad neprieštaravo, bet Baukevičių vertino kaip lojalų dvasininką, tačiau jau 1864 m. pradžioje tą valdžios pasitikėjimą jis buvo praradęs. Centrinės Rusijos imperijos valdžios jam deleguotą misiją kuo greičiau numalšinti sukilimą uoliai vykdančiam generalgubernatoriui Muravjovui ėmus formuoti kapitulos korporaciją, įkuriant joje imperijos valdžiai lojalių dvasininkų „partiją“ ir kontroliuojant, kad jiems būtų perduotos svarbiausios kapitulos kompetencijai deleguotos pareigos⁴¹, Tupalskis, vienas iš valdžios į kapitulą inkorporuotų dvasininkų, 1865 m. rudenį buvo paskirtas prokuratoriumi⁴². Šaltiniuose apie jo kaip Vilniaus kapitulos prokuratoriaus veiklą duomenų kol kas nerasta, tad nieko negalima pasakyti apie Tupalskio kaip prokuratoriaus veiklą, tačiau pats vietos imperinės valdžios pareigūnų globojamo dvasininko paskyrimo į šias pareigas faktas byloja, kad Vilniaus generalgubernatoriaus aplinkoje pareigybė vertinta.

Prokuratoriaus pareigas analizei pasirinktu laikotarpiu ėję kapitulos dvasininkai išsiskyrė išsilavinimu. Ne vienas jų savo laiku buvo studijavę ne tik teologinių disciplinų mokslus. Antai Kelpša pora metų Vilniaus universitete, tuo metu veikusiame kaip Vilniaus vyriausioji mokykla, šalia kanonų teisės studijavo eksperimentinę fiziką ir aukštąją matematiką⁴³. Labunskis, Mogiliavo arkivyskupijos seminarijos auklėtinis, Varšuvoje prieš tai buvo studijavęs karo mokslus, išklausęs civilinės architektūros kursą⁴⁴. Avtuškevičius, baigęs Polocko jėzuitų gimnaziją, Vilniaus universitete šalia

⁴⁰ Adomas Stanislovas Krasinskis, *Atsiminimai*, parengė ir vertė Aldona Prašmantaitė, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2013, p. 201–202. Turėjusi būti trumpa, Vilniaus vyskupo kelionė į tuo metu populiarų Rusijos imperijos valstybinio kurortą statusą turėjusius Kemerius (nuo 1959 m. Kemeriai įeina į Jūrmalos kurortinį kompleksą), Vilniaus generalgubernatoriaus Muravjovo nurodymu tapo tremties keliu į Viatką. Iš tremties be teisės grįžti į vyskupiją 1882 m. paleistas vyskupas Krasinskis apsigyveno Krokuvėje.

⁴¹ Plačiau žr. Aldona Prašmantaitė, „Vilniaus vyskupijos katedros kapitula ir 1863 m. sukilimas“, in: *Lituanistica*, Vilnius, 2008, t. 54, Nr. 1 (73), p. 15–33.

⁴² Katedros kapitulos posėdžio protokolas, 1865-09-25, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 267, l. 273.

⁴³ Pranciškaus Kelpšos 1815 m. tarnybos lapas, in: *Lietuvos valstybės istorijos archyvas* (toliau – *LVIA*), f. 694, ap. 2, b. 6, l. 13v–14.

⁴⁴ Vincento Labunskio 1815 m. tarnybos lapas, in: *LVIA*, f. 694, ap. 2, b. 6, l. 12v–13.

teologijos mokslų studijavo filosofiją, teisę ir istoriją⁴⁵. Civinskis mokslą Vilniaus misionierių seminarijoje taip pat derino su studijomis Vilniaus universitete, lankė paskaitas Moralinių ir politinių mokslų fakultete. 1795 m. gavęs kunigystės šventimus, pradėjo pedagoginę karjerą Vilniaus vyskupijos seminarijoje ir pora dešimtmečių klierikams dėstė įvairias filosofijos disciplinas⁴⁶. Borovskis, Vilniaus misionierių seminarijos alumnas ir Vilniaus universiteto studentas, 1828 m. šioje aukštojoje mokykloje apsigynė darbą iš Bažnyčios kanonų srities, už kurį jam buvo suteiktas kanonų teisės daktaro laipsnis⁴⁷. Bene geriausia išsilavinimą tarp XIX a. prokuratorių buvo įgijęs Baukevičius. Pastebėtina, kad šis kapitulos prelatas, o 1863–1866 m. ir vyskupijos administratorius, savo laiku lygia greta su paskaitomis seminarijoje lankydamas universiteto Fizikos-matematikos bei Literatūros ir laisvųjų menų fakultetų paskaitas, nuosekliai gilinosi į teologijos disciplinas. Baigęs mokyklą Dotnuvoje, porą metų mokytojavo Panevėžyje, o 1815 m. įstojęs į Vilniaus vyskupijos seminariją, vėliau tęsė mokslus Vilniaus vyriausiojoje seminarijoje, kur įgijo ir teologijos magistro laipsnį. Vilniaus universitete Baukevičius 1832 m. sausio mėnesį apgynė teologijos mokslų daktaro laipsnį⁴⁸. Dmochovskis, tarp XIX a. prokuratoriaus pareigas ėjusių kapitulos narių pasiekęs aukščiausią – arkivyskupo metropolito – bažnytinės karjeros pakopą, išsilavinimu neišsiskyrė. Dvasininko karjerą pradėjęs Kraslavlio misionierių seminarijoje, iš kurios po metų perėjo mokytis į Vilniaus vyskupijos seminariją, polinkio studijuoti toliau, atrodo, neturėjo. Tai nesukliudė jam lengvai pasiekti bažnytinės karjeros aukštumas. Amžininkų akyse turėjo Bažnyčios reikalams visiškai atsidavusio, dievobaimingo, kuklaus ir nuolankaus dvasininko įvaizdį⁴⁹. Ganėtinai išpūdingas jo dvasinių tarnysčių ir pareigų sąrašas (Vilniaus vyskupų Kosakovskio ir Strojnovskio kapelionas, vyskupo kanceliarijos sekretorius, Vilniaus konsistorijos asesorius, Vilniaus vyriausiosios seminarijos tarybos narys, etc.) perša prielaidą Dmochovskį turėjus gebėjimų reikiamu laiku atsidurti reikiamoje vietoje. Diplomatinio talento, leidusiu jam laviruoti tarp bažnytinės teisės kanonų, neužsitraukiant imperijos valdžios nemalonės, taip pat pasižymėjo.

⁴⁵ Mykolo Avtuškevičiaus 1815 m. tarnybos lapas, in: *LVIA*, f. 694, ap. 2, b. 6, l. 19v–20.

⁴⁶ Czesław Falkowski, „Cywiński Jan Kajetan (1772–1846)“, in: *PSB*, t. 4, Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, 1938, p. 135–136.

⁴⁷ Czesław Falkowski, „Borowski Ignacy (?–1852)“, in: *PSB*, t. 2, p. 346–347.

⁴⁸ Czesław Falkowski, „Bowkiewicz Józef (1794–1866)“, in: *PSB*, t. 2, p. 379–380.

⁴⁹ Czesław Falkowski, „Dmochowski Kazimierz Roch (1780–1851)“, in: *PSB*, t. 5, Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, 1939, p. 208–209.

Prokuratoriaus veiklos sritys. Pagrindinė prokuratoriumi išrinkto kapitulos nario veiklos sritis nuo pat šios pareigybės įsteigimo buvo kapitulos bendrai valdomo turto, visų pirma žemės valdų, administravimo priežiūra ir kontrolė⁵⁰. Analizei pasirinktu laikotarpiu, iki jų nusavinimo Rusijos imperijos išdo labai 1841 m., prokuratorius daugiausia laiko skirdavo žemės valdų administravimo priežiūrai ir pajamų iš jų gavimo užtikrinimui. Liudo Truskos, analizavusio Katalikų Bažnyčios Lietuvoje XVIII a. antroje – XIX a. pirmoje pusėje žemėvalda, duomenimis 1772–1775 m. Vilniaus kapitulos stalo dvarui priklausė Pasvalio, Panerio, Adutiškio, Mažosios Kolpenicos, Volčos, Sožico, Braševičiaus, Kamenco ir Strešinos žemės valdos su 4000 dūmų⁵¹. Tad prokuratorius XIX a. pirmoje pusėje darbo stygiumi neturėjo pagrindo skųstis. Ypač daug laiko užimdavo bylinėjimasis su mirusių kapitulos narių turto paveldėtojais. Pastebėtina, kad analizei pasirinktu laikotarpiu prokuratoriai teismuose kapitulos reikalų nesiimdavo ginti. Visais atvejais kapitulos interesams atstovauti būdavo pasitelkiami pašaliniai, tikėtina, teisę gerai išmanę asmenys. Spėtina, kad tai galėjo būti nuolatinė su kapitula bendradarbiavusių profesionalų grupė. Juolab kad kai kuriems iš jų mokėtas metinis atlyginimas. Tačiau prielaidai apie kapitulos interesus teismuose gynusią nuolatinę profesionalių teisininkų grupę patikrinti reikia kitokio pobūdžio ir platesnės chronologinės imties tyrimų. Dabartiniame temos tyrimo etape turimi duomenys leidžia teigti, kad teismuose atstovauti kapitulos interesams kvalifikacijas turinčius asmenis surasti buvo prokuratoriaus pareiga. Prokuratorius kapitulos vardu su jais derėdavosi ir suteikdavo įgaliojimą ar pasirašydavo sutartį dėl atlygio už atstovavimą konkrečioje byloje. Antai Kontrimas 1800 m. spalio 15 d. kapitulos vardu pasirašė įgaliojimą Trakų medžiokliui Juozapui (?) Rosochackiui (Józef (?) Rossochacki)⁵² atstovauti Vilniaus katedros kapitulai Trakų apskrities žemės ir pilies teismuose⁵³. Trakų žemės teisme 1801 m. Rosochackis atstovavo kapitulai dviejose bylose su ponais Chominskiais dėl pinigų

⁵⁰ Wioletta Pawlikowska, *op. cit.*, p. 55.

⁵¹ Liudas Truska, *Bažnytinė žemėvalda Lietuvoje feodalizmo epochoje (XVIII a. 2-oje – XIX a. 1-oje pusėje)*, Vilnius: Lietuvos TSR aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerija, 1988, p. 11.

⁵² Czesławo Malewskio duomenimis, Trakų medžioklis Juozapas Rosochackis (Józef Rossochacki) sutinkamas 1808–1809 m. dokumentuose (Czesław Malewski, *Rodziny szlacheckie na Litwie w XIX wieku: Powiat święciański i trocki*, Warszawa: Instytut Historii PAN, 2023, p. 396).

⁵³ Prokuratoriaus Ignacijaus Kontrimo įgaliojimas Juozapui Rosochackiui, 1800-10-15, in: *LNMMB RKRS*, f. 190, b. 239, l. 1.

sumos ir Jasevo (Jasiewo) kaimo ginčo⁵⁴. Įgaliotasis asmuo už savo darbą atsiskaitydavo prokuratoriui, kuris savo ruožtu atsiskaitydavo kapitulai. Taip prokuratorius Mirskis atsiskaitė konfratrams pateikdamas raportą apie įgaliotinio regento Tomo Krasovskio (Tomasz Krassowski) atstovautus teisinius procesus⁵⁵. Pastebėtina, kad prokuratorius turėjo pareigą atsiskaityti su įvairiais ir įvairiomis aplinkybėmis kapitulos prisiimtais finansiniais įsipareigojimais tiek dvasininkams, tiek pasauliečiams. Antai prokuratorius Borovskis 1831 m. sausio mėn. atsiskaitė su Ignacijumi Bohdanovičiumi (Ignacy Bohdanowicz), Minsko gubernijos I departamento prezidentu, per jo brolių, buvusį Vilniaus pakamarių, sumokėdamas 162 sidabro rublius ir 50 kapeikų už jam priklausiusio valstiečio darbą pagal sutartį su kapitula pastarosios valdose⁵⁶. Prokuratoriaus pareiga buvo tartis ir dėl atlygio kapitulą teismuose atstovaujantiems asmenims. Į posėdį susirinkę kapitulos kanauninkai ir prelatai neretai primindavo prokuratoriui, kad užmokestis būtų sulygtas kapitulos naudai. Įprastai kiekvieną kartą toks pageidavimas motyvuotas lėšų kapitulos kasoje stygiu. Atveju, kad kapitula būtų atsisakiusi mokėti prokuratoriaus sutartą atlygį ją teismuose atstovavusiems asmenims nagrinėtu laikotarpiu nepasitaikė. Tad manytina, kad prokuratoriai paisė konfratūrų nurodymų ir stengėsi bendras lėšas naudoti taupiai. Teisinių reikalų tvarkymui prokuratorius, atrodo, iš anksto galėjo iš kapitulos išdo gauti atitinkamą sumą. Tačiau ne visada jos pakakdavo. Antai 1807 m. kadencijos pabaigoje prokuratoriui Kruševskiui kapitulai pateikus finansinę savo veiklos šiose pareigose apyskaitą, paaiškėjo, kad iš kapitulos išdo paimta suma yra viršyta. Tačiau 1783 lenkiškus auksinus ir 15,5 grašio, kuriuos Kruševskis sumokėjo iš savo lėšų, kapitula nutarė tokias išlaidas gražinti⁵⁷. Neatmestina, kad kartais prokuratoriui galėjo tekti sulygtą atlygį sumokėti pačiam neatlygintinai.

⁵⁴ Prokuratoriaus Ignacijaus Kontrimo raportas kapitulai, 1801-10-09, in: *LNMMB RKRS*, f. 190, b. 22 l. 9–10v; Korsakų giminės valdytą Jasevo palivarką Švenčionių paviete Ašmenos žemės teismo teisėjas Jonas Mikalojus Korsakas (Jan Mikołaj Korsak) 1618 m. užrašė savo Vilniuje įsteigtai Korsako bursai, kuri XIX a. buvo Vilniaus katedros kapitulos žinioje (*Słownik geograficzny Królestwa Polskiego in innych krajów słowiańskich*, t. 3, Warszawa: Druk „Wiek”, 1882, p. 479).

⁵⁵ Prokuratoriaus Juozapato Mirskio raportas kapitulai, 1808-06-06, in: *LNMMB RKRS*, f. 190, b. 22, l. 32–33v.

⁵⁶ Vincento Bohdanovičiaus raštas, 1831-01-21, in: *LNMMB RKRS*, f. 190, b. 370, l. 1.

⁵⁷ Katedros kapitulos posėdžio protokolas, 1807-07-01, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 247, l. 148v.

Prokuratorius pagal pareigas turėjo pasirūpinti nuomos už žemės sklypus ir kapitulai priklausiusius namus Vilniaus mieste surinkimu. Buvo atsakingas ir už deramą kapitulos konfratūrų rezidencinių namų priežiūrą bei jų santykius su miesto valdžia. Magistratui 1802 m. laikraščiuose paskelbus potvarkį, kuriuo kiekvienas mūrnamio savininkas ar valdytojas per nustatytą dviejų mėnesių terminą magistratui pateiktų savo valdomos nuosavybės dokumentus, prokuratorius nedelsdamas kreipėsi į posėdį susirinkusius konfratūrus siūlydamas įpareigoti vieną iš kapitulos narių paruošti dokumentus, reikalingus įrašyti į miesto knygas. Kapitula tąkart vienbalsiai pritarė prokuratoriaus siūlymui ir įpareigojo kapitulos archyvarą sudaryti visų kapitulai priklausančių mūrnamių, įskaitant ir rezidencinius namus, dvarelių ir sklypų sąrašą ir drauge su reikalaujamais nuosavybės dokumentais pateikti magistratui⁵⁸. Aplinkybė, kad žemės valdų ir kapitulai priklausiusių sklypų ir namų administravimo reikalai XIX a. pirmoje pusėje buvo viena iš pagrindinių bendruose kapitulos posėdžiuose svarstytų temų, leidžia teigti, kad prokuratoriaus savarankiškumas priimant sprendimus šiais klausimais buvo sąlyginis. Galutinis sprendimas visais svarbesniais valdų administravimo klausimais buvo priimamas bendru tądien posėdyje dalyvaujančių kapitulos narių sutarimu. Žvelgiant iš laiko perspektyvos, akivaizdu, kad kapitula dažnai naudojosi teise pavesti prokuratoriumi sutvarkyti vieną ar kitą einamąjį reikalą, ypač jeigu tai kaip nors buvo susiję su valdų administravimu. Antai kapitulos prelatams arkidiakonams priklausiusiose prestimonijos valdose⁵⁹ Rukainiuose, 1801 m. rugpjūčio 7 d. mirus jas valdžiusiam prelatui Jurgiui Polubinskiui (Jerzy Połubiński), kapitula pavedė tuomečiam prokuratoriumi Kontrimui nuvykus į vietą ne tik pasirūpinti mirusio konfratro laidotuvėmis, bet ir suinventorinti po mirties likusį turtą. Kapitulos sprendimu prokuratoriumi

⁵⁸ Katedros kapitulos posėdžio protokolas, 1802-07-09, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 246, p. 371.

⁵⁹ Prestimonija – katedros kapitulos žemės valda, susieta su konkrečia visateisio katedros kapitulos nario tarnyste – scholasterija, kustodija, etc. Pradėjęs eiti vienas ar kitas visateisio katedros kapitulos nario pareigas, prelatas/kanauninkas gaudavo valdyti jo tarnystės kapituloje pareigoms priklausančias žemės valdas. Prelatas/kanauninkas jas administravo ir naudojosi iš jų gaunamomis pajamomis tol, kol eidavo jam paskirtas visateisio katedros kapitulos nario tarnystės pareigas. Atvejais, kai pasikeisdavo prelato/kanauninko tarnystės statusas kapituloje, gaudavo administruoti tos tarnystės pareigoms priklausiusias žemės valdas. Liudo Truskos pateiktais duomenimis, 1775 m. Vilniaus katedros kapitulos prestimonijose (kartu su sufragano ir kanclerio valdomis) buvo 1200 dūmų; žr. Liudas Truska, *op. cit.*, p. 12.

ta kart buvo pavestas ir laikinas Polubinskio rezidencinio mūrnamos Vilniaus mieste administravimas⁶⁰. Tiesa, padėti pastarąjį nuodugniai aprašyti kapitula įpareigojo kanauninką Tada Jurevičių (Tadeusz Jurewicz)⁶¹. Tačiau atsakomybė už mūrnamos ir jame buvusių daiktų suinventorinimą, kaip ir santykius su prelatu Polubinskio paveldėtojais, teko prokuratoriui. Pastarasis atvejis gali būti priskirtas prie tipinių, kurie analizuotu laikotarpiu kartojoji pagal poreikį.

Pirmaisiais XIX a. penkto dešimtmečio metais Rusijos imperijai sekuliarizavus kapitulos bendrai administruotas žemės valdas, prokuratoriaus darbo apimtys pastebimai sumažėjo. Turint omenyje, kad kapitula išlaikė Vilniaus mieste turėtus mūrnamos, tikėtina, kad jų administravimas tapo pagrindine prokuratoriaus veiklos sritimi. Ar antroje amžiaus pusėje prokuratorius gaudavo kitų pavedimų, dėl duomenų stokos dabartiniame temo tyrimo etape atsakyti neįmanu.

Apibendrinimas. XIX a. prokuratoriaus pareigybės raidą pagal jai katedros kapitulos deleguotų darbų apimtį tikslinga skaidyti į du laikotarpius: a) iki katedros kapitulos valdų sekuliarizacijos 1841 m. ir b) po 1841 m. sekuliarizacijos. Pirmuoju laikotarpiu iš esmės buvo išlaikytos kapitulos statutais reglamentuotos prokuratoriaus darbo apimtys. Pagrindinis prokuratoriaus rūpestis buvo kapitulos stalo valdų administravimas. Šalia to, kaip ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikais, nestigo vienkartinį kapitulos skiriamų užduočių. Antroje amžiaus pusėje nelikus bendrai katedros kapitulos valdytų žemės valdų, pagrindinė prokuratoriaus darbo sritis tapo katedros kapitulai priklausiusių mūrnamių Vilniaus mieste deramo administravimo užtikrinimas.

Temos literatūroje funkcionuojantis teiginys, kad išdininko ir prokuratoriaus pareigas ėjo tas pats asmuo, yra koreguotinas. XIX a. prokuratoriaus pareigybė, kitaip nei XVI a. antroje pusėje, tik išimtiniais atvejais buvo dvejina su išdininko. Argumentuotam atsakymui, kuriuo laikotarpiu įvyko šių pareigybių skirtis, reikia platesnės chronologinės imties tyrimų. Prokuratoriaus pareigybės sudvejinimas su katedros kapitulos sekretoriaus ir punktatoriaus pareigomis XIX a. paskutiniame dešimtmetyje (Harasimavičiaus atvejis) yra sumažėjusios darbo apimties padarinys.

⁶⁰ Katedros kapitulos posėdžio protokolas, 1801-08-08, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 246, p. 270–271.

⁶¹ Katedros kapitulos posėdžio protokolas, 1801-08-17, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 246, p. 278–279.

Prokuratoriaus rinkimai, kaip ir laikotarpis iki Abiejų Tautų Respublikos padalijimų, buvo katedros kapitulos vidaus reikalas. Prokuratorius rinktas kapitulos posėdyje slaptu balsavimu, sprendimas priimamas bendru sutarimu. Aplinkybė, kad nagrinėtu laikotarpiu rinkimai vyko dalyvaujant vienam kandidatui, leidžia juos vertinti kaip formalią procedūrą. Rusijos imperijos valdžia progos pasirūpinti, kad prokuratoriumi būtų paskirtas lojalumu pasaulietinei valdžiai 1863 m. sukilimo metais ėmęs garbėti Tupalskis, nepraleido. Tačiau į prokuratorių skyrimo procedūros eigą pasaulietinė valdžia nesikišo.

Pagrindo prokuratoriaus pareigas priskirti prestižinėms nėra, tačiau faktas, kad į jas septinto dešimtmečio viduryje buvo paskirtas imperijos valdžios iniciatyva visateisio nario statusu į kapitulą inkorporuotas prelatas Tupalskis, perša prielaidą, kad ši pareigybė Rusijos imperijos valdžios pareigūnų buvo vertinama. Tiesioginių sąsajų apie tai, kad prokuratoriaus pareigybė XIX a. būtų buvusi atspirties taškas kapitulos nario bažnytinėje karjeroje, nenustatyta. Tačiau turint omenyje, kad Vilniaus katedros kapitulos prokuratoriais savo laiku buvo vėliau įtakingas pareigas ėję dvasininkai (arkivyskupas metropolitas Dmochovskis, Vilniaus vyskupijos valdytojai Baukevičius, Civinskis), šią pareigybę tikslinga skirti prie netiesioginių dvasininko bažnytinę karjerą lėmusių veiksnių.

Tyrimo metu buvo identifikuota 20 asmenų, katedros kapitulos kanau-ninkų ir prelatų bei jų koadjutorių, kurie įvairiais metais ėjo prokuratoriaus ar jo padėjėjo pareigas. Tai buvo veiklių, katedros kapitulos ir kartu vyskupijos reikalų tvarkymui angažuotų asmenų grupė. Vienas iš pagrindinių šios grupės kolektyvinio portreto bruožų – plataus profilio išsilavinimas. Be teologinių studijų, dauguma prokuratoriais XIX a. pirmoje pusėje dirbusių asmenų buvo išklauseję gamtos ir humanitarinių mokslų kursus Vilniaus universitete. Pateiktas XIX a. prokuratorių sąrašas nėra baigtinis, tačiau dėl fragmentiškų šaltinių duomenų mažai tikėtina, kad ateityje jį pavyks reikšmingai papildyti.

Atlikta analizė darbinę hipotezę apie prokuratoriaus pareigybės nu-nykimą, sąlygotą Rusijos imperijos inicijuotos plataus mąsto dvasininki-jai priklausiusių žemės valdų sekuliarizacijos pirmaisiais XIX a. penkto dešimtmečio metais, patvirtina iš dalies. Prokuratoriaus darbo apimtys, lyginant su XIX a. pirma puse, pastebimai sumenko, tačiau pati pareigybė nebuvo panaikinta.

THE OFFICE OF THE PROCURATOR OF THE CHAPTER
OF VILNIUS DIOCESAN CATHEDRAL IN THE NINETEENTH
CENTURY: PERSONALITIES AND THE PECULIARITIES
OF DEVELOPMENT

Summary

Based on the literature on the subject and on primary sources, the article analyses the development of the office of the procurator in the nineteenth century. It has been established that, as in the times of the Grand Duchy of Lithuania, the procurator was responsible for the administration of the economic affairs of the corporation of a cathedral chapter. In the period before the secularisation of the land holdings of the cathedral chapter in 1841, the main activity of the procurator was to ensure their proper administration. The procurator had the duty to submit the management of the common holdings to the cathedral chapter for consideration at a general meeting. Decisions were taken by consensus of the members of the chapter. After 1841, the main area of the procurator's work was to ensure proper administration of the brickwork buildings that belonged to the chapter in Vilnius. Also, as in the period of the Grand Duchy of Lithuania, there was no shortage of one-off assignments to the procurator of the cathedral chapter.

There is no reason to classify the office of the procurator as a prestigious one, but the fact that Edward Tupalski, who was incorporated in the chapter as a prelate on the initiative of the Russian imperial authorities, was appointed to these duties in the mid-1860s leads to the assumption that it was a position regarded as important in the eyes of the secular authorities.

In the context of the ecclesiastical careers of the members of the Chapter, the office of the procurator was not worthy of mutual competition. No direct link has been found to the office of procurator being a starting point in the ecclesiastical career of a Chapter member in the nineteenth century. However, given that at some time the procurators of the Vilnius cathedral Chapter were clergymen who later occupied influential positions (Kazimierz Dmochowski, the archbishop of Magileu, Józef Bowkiewicz and Jan Cywiński, administrators of the diocese of Vilnius), it is appropriate to include this position among the indirect factors that influenced the cleric's ecclesiastical career.

As in the period before the partitions of the Republic of the Two Nations, the election of the procurator was an internal matter of the cathedral Chapter. The procurator was elected by secret ballot at a meeting of the Chapter. The decision was taken by consensus. The fact that during the period in question the elections were held with the participation of a single candidate makes it possible to regard them as a formal procedure.

The examination identified twenty persons, canons and prelates of the cathedral Chapter and their coadjutors, who in various years had served

as procurators or assistant procurators. It was a group of active individuals committed to the cathedral Chapter and, at the same time, to the management of diocesan affairs. One of the outstanding features of their collective portrait is their broad educational background. In addition to their theological studies, most of the members of the cathedral Chapter who served as procurators in the first half of the nineteenth century had taken courses in the natural sciences and humanities at Vilnius University. The list of nineteenth-century procurators is not exhaustive, but the fragmentary nature of the sources makes it unlikely that it will be significantly expanded in the future.

Priedas

VILNIAUS VYSKUPIJOS KATEDROS KAPITULOS
PROKURATORIAI 1798–1896 M.

Eil. Nr.	Asmenvardis	Pareigybė ir titulas kapituloje rinkimų metu	Amžius	Kadencijos trukmė	Pastabos
1	Ignacijus Kontrimas (Ignacy Kontrym)	Kan.; prel. kustodas (nuo 1798-12-12)	n	1798-11 – 1802	Kan. Pranciškus Kelpša (Franciszek Kelpsza) – pagalbininkas bylai dėl žemės valdų su Infliantų vysk. Juozapo Kosakovskio paveldėtojų, in: <i>LMAVB RS</i> , f. 43, b. 245, p. 240–241.
2	Juozapatas Mirskis (Jozafat Mirski)	Kan. koad.	n	1802-06 – 1806	Kan. koad. Tomas Puzina (Tomasz Puzyna), pagalbininkas, minimas 1802-07-21, in: <i>LMAVB RS</i> , f. 43, b. 246, p. 371.
3	Antanas Kruševskis (Antoni Kruszewski)	Kan.	~ 56	1806-06 – 1808	
4	Juozapatas Mirskis (Jozafat Mirski)	Kan. koad.	n	1808-06 [?] – 1809-06 – 1810-06 [?]	
5	Ignacijus Zenkavičius (Ignacy Zienkowicz)	Kan.	n	1811-05 – 1812	Kan. Juozapas Konstantinas Boguslavskis (Józef Konstanty Bogusławski), 57 m., pavadavo 1811-07-09 [?] mėn.; kan. Adomas Kosakovskis (Adam Kossakowski), ~ 47 m., 1812-01-06 – 1812-02-13, in: <i>LNMMB RKRS</i> , f. 190, 290, l. 1–3.

6	Vincentas Labunskis (Wincenty Łabuński)	Kan.	~ 47	1812-05-[?] – 1813	Pasiprašė atleidžiamas 1813-04-19, in: <i>LMAVB RS</i> , f. 43, b. 252, p. 24.
7	Kazimieras Dmochovskis (Kazimierz Dmochowski)	Kan.	33	1813-04 – 1816-[?]	Nuo 1848 m. Mogiliavo arkivyskupas metropolitas
8	Simonas Porazinskis (Szymon Poraziński)	Kan. koad.	~ 47	1816-04-[?] – 1819	
9	Jonas Civinskis (Jan Cywiński)	Prel.	49	1821-05 – 1825	1819-01 – iždininkas, in: <i>LNMMB RKRS</i> , f. 190, b. 472, l. 1v.
10	Avtuškevičius Mykolas (Awtuszkiewicz Michał)	Kan.	~ 54	1827-04 – 1829 [?]	Prokuratorius Jonas Civinskis 1827-10, in: <i>LMAVB RS</i> , f. 43, b. 263, l. 94v.
11	Ignacijus Borovskis (Ignacy Borowski)	Kan.	~ 43	1829 [?] – 1837-05	Vilniaus katedros kapitulos prelatas nuo 1843 m.
12	Juozapas Baukevičius (Józef Bowkiewicz)	Kan., prel. nuo 1843-08	43	1837-05 – 1842-03 – 1844/1865 [?]	Vysk. admin. nuo 1863-06
13	Edvardas Tupalskis (Edward Tupalski)	Prel.	n	1865-09 – 1872 [?]	
14	Liudvikas Zdanavičius (Ludwik Zdanowicz)	Kan.	n	1872 [?] – 1875 [?]	Prel. arkidiakonas (1884–1887); prel. prepozitas (1888–1896)
15	Jonas Kulieša (Jan Kulesza/Kuliesza)	Kan.	n	1875-02 – 1879 [?]	Prel. kantorius (1880–1882)
16	Aleksandras Vaškevičius (Aleksander Waszkiewicz)	Garb. kan.	n	1879-02 –	
17	Motiejus Harasimavičius (Maciej Harasimowicz)	Prel.	~ 54	1896-09 –	Kapitulės prokuratorius, sekretorius, punktatorius, in: <i>KZ</i> , p. 530.

Šaltiniai

Jan Kurczewski, *Kościół zamkowy czyli katedra wileńska w jej dziejowym, liturgicznym, architektonicznym i ekonomicznym rozwoju*, cz. 3, Wilno: Druk Józefa Zawadzkiego, 1916; LVIA, f. 694, ap. 2, b. 6; LMAVB RS, f. 43, b. 176, l. 245–269; LNMMB RKRS, f. 190, b. 472, l. 2332.

Lentelės santrumpos

garb. kan. – garbės kanauninkas

kan. – kanauninkas

kan. koad. – kanauninkas koadjutorius

KZ – Jan Kurczewski, *Kościół zamkowy czyli katedra wileńska w jej dziejowym, liturgicznym, architektonicznym i ekonomicznym rozwoju*, cz. 3, Wilno: Druk Józefa Zawadzkiego, 1916

n – nenustatyta

prel. – prelatas

vysk. – vyskupas

vysk. admin. – vyskupijos administratorius

KONFLIKTAI DĖL KALBOS VARTOJIMO PRIDĖTINĖSE PAMALDOSE: LIETUVIŠKOS SPAUDOS REFLEKSIJA

ALGIMANTAS KATILIUS

Įvadas. XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje vienas Katalikų Bažnyčios Lietuvoje skiriamųjų bruožų buvo konfliktai dėl pridėtinių pamaldų kalbos bažnyčiose. Kaip žinoma, Katalikų Bažnyčios XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje liturgijos kalba buvo lotynų kalba. Tautinės kalbos buvo vartojamos vadinamosiose pridėtinėse pamaldose. Pridėtinės pamaldos apėmė evangelijos skaitymus, pamokslus, suplikacijas, rožinį, Graudžius verksmus, procesijų giedojimus, gegužines, birželio ir spalio mėnesių pamaldas. Lietuvoje pridėtinėse pamaldose konkuravo lietuvių ir lenkų kalbos. Susidūrimai dėl kalbos vyko visose trijose Lietuvos vyskupijose – Vilniaus, Žemaičių (Telšių) ir Seinų (Augustavo). Šiuos susidūrimus dėl kalbų vartojimo galima įvardyti „konfliktų“ terminu. Šį terminą vartojame platesne prasme, t. y. ne konkrečioms konfliktinėms situacijoms atskirose bažnyčiose apibūdinti, o kaip tos situacijos buvo atsispindėtos lietuviškoje spaudoje: kokius klausimus kėlė straipsnių ir korespondencijų autoriai, kokias išvadas priedavo. Konfliktų dėl kalbos pridėtinėse pamaldose nušvietimą galima suprasti kaip skatinimą, kad Bažnyčios hierarchai atsižvelgtų į lietuvių kalbos padėtį bažnyčiose. Žinoma, konfliktai bažnyčiose atskirose vyskupijose buvo ne vienodo intensyvumo. Labiausiai šiuo atžvilgiu pasižymėjo Vilniaus vyskupija. Įvykiai bažnyčiose atsispindėjo to meto periodinėje spaudoje. Terminą „konfliktai“ reikia suprasti kaip įtampą dėl pridėtinių pamaldų kalbos vartojimo bažnyčiose ir įtampų fiksavimą spaudoje. Konfliktai bažnyčiose dėl pridėtinių pamaldų kalbos vartojimo vyko įvairiomis formomis – nuo prašymų rašymo vyskupijų vyresnybei ir civilinės valdžios institucijoms iki pasistumdymų bažnyčiose ir netgi kruvinų atvejų. Visa tai atsispindėjo ir periodinėje spaudoje. Mūsų atveju lietuviška spauda stengėsi įvardyti lenkiškos tapatybės asmenų daromus trukdymus vartoti lietuvių kalbą pridėtinėse pamaldose. Taip pat čia atsispindi ir lietuvišką tapatybę turinčių asmenų pastangos apginti lietuvių kalbos lygiateisiškumą

bažnyčiose. Todėl konfliktus bažnyčiose galima įvardyti kaip lietuvių ir lenkų nacionalizmą apraiškas Katalikų Bažnyčioje.

Tyrimo objektu pasirinkta tiek spauda iki spaudos lotyniškėmis raidėmis panaikinimo, tiek po spaudos draudimo lotyniškais rašmenimis panaikinimo. Straipsnyje neaptariami Jungtinėse Amerikos Valstijose spausdinti lietuviški laikraščiai. Dėmesio susilaukė ne visi laikraščiai, o svarbiausi to meto periodiniai leidiniai. Straipsnyje bus apžvelgti įvairioms ideologinėms grupėms priklausę laikraščiai. Tai leis susidaryti pilnesnį vaizdą apie vykusias kovas dėl kalbų vartojimo pridėtinėse pamaldose Lietuvos bažnyčiose.

Istoriografijoje apie lietuviškos spaudos indėlį, tyrinėjant kalbinius santykius Lietuvos bažnyčiose XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje, yra nedaug rašyta. Kaip pavyzdžius galima pateikti Vytauto Merkio monografiją apie Vilniaus vyskupiją¹ ir Vytauto Jogėlos pateiktus duomenis apie lietuviškų pamaldų įvedimą Vilniaus Šv. Jokūbo parapijoje 1915 m.² XX a. pradžios spaudos istorijai yra skirta Leono Gudaičio monografija *Platėjantys akiračiai*³; čia yra platus skyrius apie Kaune leistą katalikišką žurnalą *Draugija*. Šiame žurnale buvo nagrinėjami literatūros, mokslo, politikos reikalai, Bažnyčios ir teologijos dalykai, gvildinti kritikos, visuomeninio gyvenimo ir administraciniai klausimai⁴. Čia taip pat paliesta pridėtinių pamaldų kalbos problema Lietuvos bažnyčiose ir apskritai lietuvių ir lenkų santykiai.

Straipsnyje bandysime atsakyti į keturis klausimus: 1) Kaip konfliktai reiškėsi atskirose vyskupijose ir kas lėmė konfliktų bažnyčiose intensyvumą? 2) Kokie buvo parapijiečių lenkų ir lietuvių siekiai? Kokios priežastys lėmė lietuvių kalbos neavartojimą pridėtinėse pamaldose? 3) Kokią taktiką lenkai naudojo, kad sutrukdytų lietuviškus pamokslus ir giedojimus? 4) Ar iš straipsnių periodinėje spaudoje atsiskleidžia nesutarimų bažnyčiose geografija? Daugiausia dėmesio bus skirta platesnio pobūdžio (analitiniams) straipsniams, bet neapsieita ir be korespondencijų iš atskirų vietų.

¹ Vytautas Merkys, *Tautiniai santykiai Vilniaus vyskupijoje 1798–1918 m.*, Vilnius: Versus aureus, 2006, 479 p.

² Vytautas Jogėla, Elmantas Meilus, Virgilijus Pugačiauskas, *Lukiškės: Nuo priemiesčio iki centro (XV a. – XX a. pradžia)*, Vilnius: Diemedžio leidykla, 2008, p. 158.

³ Leonas Gudaitis, *Platėjantys akiračiai: Lietuvių literatūrinė spauda 1904–1907 metais*, Vilnius: Vaga, 1977, 441 p.

⁴ *Ibid.*, p. 103.

Spauda iki spaudos lotyniškomis raidėmis draudimo panaikinimo.

Šią spaudą sąlygiškai galima suskirstyti į dvi grupes: katalikiškos ir pasaulietinės (liberaliosios) krypties. Prie katalikiškos spaudos reikia priskirti *Žemaičių ir Lietuvos apžvalgą* (1890–1896), *Tėvynės sargą* (1896–1904), *Žinycią* (1900–1902), prie pasaulietinių (liberalinių) laikraščių priskirtini *Varpas* (1889–1905), *Ūkininkas* (1890–1905).

Aptarimą pradėsime nuo *Žemaičių ir Lietuvos apžvalgos*. 1894 m. liepos 15 d. korespondencijoje iš Žaslių nurodoma, kad prieš vienuolika metų lietuviškoje Žaslių parapijoje buvo pradėti sakyti lietuviški pamokslai, bet klebonu paskyrus kun. Andriejų Daugį, dešimt metų lietuviški pamokslai nebuvo sakomi. 1894 m. pasiskundus Vilniaus vyskupui dėl lietuviškų pamokslų, buvo pakeistas klebonas ir pradėti sakyti lietuviški pamokslai. Parapijoje buvo šiek tiek lenkų ir jiems šventadieniais buvo sakomi lenkiški pamokslai. Parapijietis lenkai pradėjo prieštarauti lietuviškiems pamokslams, bet klebonas pasielgė išmintingai ir lietuviškus pamokslus paliko⁵. Daugiau korespondencijų apie kalbų vartojimą pridėtinėse pamaldose laikraštyje *Žemaičių ir Lietuvos apžvalga* nepavyko rasti.

Daugiau apie konfliktus bažnyčiose dėl kalbų vartojimo pridėtinėse pamaldose rašyta žurnale *Tėvynės sargas*. 1898 m. Nr. 9 buvo išspausdintas straipsnis „Tikras Bažnyčios mokslas apie tautystę“. Straipsnis pradėtas teiginiu, kad kiekvienas žmogus myli savo tėvynę, kalbą, tautą. Lietuviai jau supranta esą ne kokie maskoliai ar lenkai, o lietuviai, ir kad tik tamsuoliai gali gėdytis lietuvių vardo. Toliau straipsnio autorius klausia, ar Lietuvos mylėtojas gali būti geras katalikas ir ar tikras katalikas, ypač kunigas, gali išpažinti lietuviybę? Šiaip toks klausimas galėtų pasirodyti juokingas, nes

karszczai mokėjusių mylėti „Dievą ir Tėvynę“; vienok daug randas tokių, kurie par didelį religizšką uolumą, norėtų padaryti visus **tiktai** dangaus tėvynainiais, o ne kokios Lietuvos, ar Lenkijos; kunigams-gi, pasiūstiems be paliaubos minavoti žmonėms apie virszžemiszką anų paskyrimą, neleidžia nė išsižioti apie tautiszkus rupesnius, apie tautos kalbą, neturiczius neva nėjokio (?) sąryszio su dangiszkais.⁶

Remiantis Šv. Raštu, straipsnyje stengtasi pavaizduoti, kad krikščionybė (katalikybė) neprieštarauja tautybei ir kad Bažnyčios mokymas ne tik ne-

⁵ Burba, „Žaslei“, in: *Žemaičių ir Lietuvos apžvalga*, Tilžė, 1894, Nr. 14, p. 111.

⁶ [Juozas Stakauskas] Juosta, „Tikras Bažnyčios mokslas apie tautystę“, in: *Tėvynės sargas*, Tilžė, 1898, Nr. 9, p. 1–8.

draudžia mylėti tautos, bet dar ir skatina tai daryti. Remdamasis įvairiais Šv. Rašto pavyzdžiais straipsnio autorius rašo:

Todėl-gi tikra s. Bažnyčia visada kalbina žmones jų prigimtoje kaiboje, visur, kur tikt galėma, ganytojus jiems paskiria, iš jų paczių burio, visur skelbdama vieną ir tą patį mokslą gauna įvairią pavirszutinę išvaizdą pagal tautos dvasią. Bažnyčia nenaikina tautystės, ale ją apgina nuo neteisingųjų užpudinėjimų, užlaiko tautos padavimus, auklėja jos raszliavą. Nuo vieszpataujanczių galiunų, Bažnyčia visųpirmu reikalauja, kad jie tiesą apgintu o nusidėjimus draustu, nės iš savo vieszpataavimo turės išduoti skaitlių priesz karalių Karalių, visiems gi žmonėms duoda pažinti tikrą jų liuosybę ir vertybę.⁷

Straipsnyje „Išz Vilniaus vyskupystės“⁸ rašyta, kad lietuvių susipratimas Kauno gubernijoje bėdų nekelia. Kitas reikalas Vilniaus gubernija, kur lietuvių nepripažįsta rusai valdininkai, sulenkėję dvarininkai ir sulenkėjusi senesnioji dvasininkija. Straipsnyje kalbėta apie Trakų dekanato Kalvių parapiją. Kalvių parapijos tikintieji buvo grynai lietuviai, bet neturėjo lietuviškai mokančių kunigų. Dėl to negalėjo nei suprasti pamokslų, nei tinkamai priėti išpažinties. Kalvių parapijiečiai stengėsi gauti lietuviškai mokantį kunigą. Galų gale gavo tikrą lietuvi kun. Ignotą Šoparą. Šis kunigas ėmė sakyti po du pamokslus – lietuviškai ir lenkiškai, bet patyręs, kad lenkiško klauso tik keli asmenys, ėmė sakyti tik vieną pamokslą. Pridėtines pamaldas ėmė laikyti lietuvių ir lenkų kalba. Tačiau tai nepatiko keliems bajorams lenkams. Jie ėmė skūsti kleboną valdžiai, kad klebonas be policijos žinios įvedė gegužines pamaldas, platino uždraustas knygas, nesimeldė už carą. Tačiau tokie skundai nedavė vaisių. Tada tikintieji lenkai kreipėsi į Trakų dekaną, buvusį prolenkiškų pažiūrų. Visas reikalas pasiekė Vilniaus vyskupą ir vysk. Stefaną Zwierowiczius davė raštišką nurodymą, kad Kalvių bažnyčioje viskas būtų atliekama lenkiškai. Apie tai, atvykęs į Kalvius, pranešė Trakų dekanas. Žmonės su tuo nenorėjo sutikti ir pagrasino siųsiantys prašymus generalgubernatoriui ir vyskupui. Klebonas Šopara buvo iškeltas iš Kalvių ir paskirtas vikaru į lenkišką parapiją. Kalvių parapijiečiai kreipėsi į vyskupą, kad klebono neiškeltų motyvuodami tuo, kad negali klausyti pamokslų ir priėti išpažinties. Į tai vyskupas atsakė, kad „[j]ei nemokate lenkiskai, tai neikite ir spaviednės, nei į bažnyčią, tai prijungsiu jus prie sąsiedijos parapijos ir po visam!“⁹

⁷ *Ibid.*, p. 8.

⁸ Tavo Laszas, „Išz Vilniaus vyskupystės“, in: *Tėvynės sargas*, Tilžė, 1899, Nr. 1, p. 26–34.

⁹ *Ibid.*, p. 32.

Po metų paskelbtame panašaus pavadinimo straipsnyje¹⁰ pirmiausia nurodyta, kad daugelyje Vilniaus vyskupijos bažnyčių nėra lietuviškų giedojimų, pamokslų, lietuvių kunigų. Tačiau netiesa, kad vysk. Zwierowiczius nekenčia lietuvių, kad norintis juos sulenkinti, o netgi į lietuviškas parapijas skiria lietuvius kunigus. Vyskupui gerai nepažįstant vyskupijos, lenkomanai dekanai jam daugiausia pateikia neteisingas žinias, kad dekanatuose visi supranta lenkiškai, lyg lietuvių visai nebūtų likę, ir kai kurių kunigų įvesti lietuviški giedojimai ir pamokslai niekam nereikalingi, netgi pavojingi, nes gali sukelti neramumus bažnyčiose. Todėl nieko stebėtino, kad lietuviškai nemokantys kunigai skiriami į lietuvių gyvenamas parapijas. Toliau straipsnio autorius aptarė kelias lietuviškas parapijas: Gelvonų (Giedraičių dekanatas), Onušio (Merkinės dekanatas), Gegužinės (Trakų dekanatas) ir Širvintų (Giedraičių dekanatas). Į šias parapijas atėję lietuviškai nemokantys kunigai panaikino lietuviškus pamokslus, giedojimus, nors Gegužinės klebonas ir buvo žemaitis, bet norėdamas pasirodyti ne „litvomanu“, visa kas lietuviška panaikino, net vaikų katekizaciją. Kernavės klebonas buvo įvedęs lietuviškus pamokslus ir giedojimus, bet lenkams pasiskundus, vyskupo nurodymu viskas liko lenkiškai. Tiek apie konfliktus bažnyčiose minėjo *Tėvynės sargas*.

Katalikiškame žurnale *Žinyčia* 1900 m. balandžio 8 d. Žemaičių (Telšių) vyskupijos vyskupo pareigas einančio sufragano Gasparo Cirtauto nurodyme dėl kalbos sakyta:

Šiuose paskutiniuose laikuose kurie-ne-kurie neišmintingi (imprudentes) mūsų vyskupijos kunigai, ypač – jaunesniejie, savo valia drįso kalbą keisti tuose dalykuose, kuriuos vierniejie žmonės bažnyčiose nedėl[dieniais] ir šventadieniais geba giedoti, kaip antai rožančių, suplikacijas ir tt. Dėl tų priežasčių kuriose ne kuriose parapijose kilo apverktini nesutikimai, gimė neprieteliški pasielgimai; pagaliaus pačiose bažnyčiose šę-tę atsitiko didžiai papiktinantys maišatys (perturbationes).¹¹

Todėl įsakyta be vyskupo pritarimo nieko nekeisti. Prie nurodymo yra redakcijos paaiškinimas. Šiame paaiškinyje, be kita ko, pasakyta, kad parapijose, kur nuo seno viskas buvo lietuviškai ar žemaitiškai, vienam ar keliems bajorams paprašius, buvo „įvesti giedojimai ant procesijų, trumpos intonacijos prieš Švenčiausį Sakramentą, adynos ir tt., idant katalikų

¹⁰ [Juozas Rupšys?] Keleivis, „Isz Vilniaus vyskupijos“, in: *Tėvynės sargas*, Tilžė, 1900, Nr. 1, p. 20–23.

¹¹ „Bažnyčios kalbos dalykai“, in: *Žinyčia*, Tilžė, 1900, Nr. 2, p. 82.

bažnyčiose „**bent kas nors būtų lenkiškai**“, lyg tarytum be to katalikas negali būti išganytas“¹². Apibendrinant pasakyta, kad Žemaičių vyskupai nėra nei „litvomanai“, nei „lenkomanai“, kadangi jų rūpestis yra visus valdyti taip, jog visi būtų ramybėje, visi galėtų bažnyčioje atsigauti girdėdami savo kalbą. Tad tegul kai kurie kunigai negalvoja, jog tik lietuvių kalbos negalima įvesti, bet negalima ir lenkų, kur jau yra lietuvių kalba.

Žinyčios 1901 m. Nr. 3 paskelbtame straipsnyje „Lietuvių padėjimas Vilniaus vyskupijoje“ išvardytos Vilniaus vyskupijos lietuviškos parapijos, kuriose pridėtinėse pamaldose nėra lietuvių kalbos: Gelvonai, Gegužinė, Širvintos, Kernavė, Sudervė, Maišiagala, Nemenčinė, Verkiai arba Kalvarija, Giedraičiai, Videniškiai, Šešuoliai, Karvys, Semeliškės, Žiezmariai, Kalviai, Užuguostis, Rudininkai, Vija, Rykantai, Merkinė, Pivašiūnai, Graužiškiai, Salos, Geranainys, Adutiškis, Kamojys, Lentupis, Mielagėnai, Strūnaitis, Karkaziškė, Pavoverė, Kaltanėnai, Kliukščionys, Žaludkas, Liackas, Ščiutinas, Trakeliai, Benekainys, Asava, Ikaznė, Ežerai, Goža, Rosė, Druskininkai. Lietuviškus giedojimus ir pamokslus dar reikėtų įvesti šiose parapijose: Kazokiškių, Kietaviškių, Rodūnės, Nočios, Eišiškių, Punios, Dubingių, Nedzingės, Kuktiškių¹³. Iš šio parapijų sąrašo galime spręsti apie lietuvių kalbos poreikio pridėtinėse pamaldose arealą Vilniaus vyskupijoje.

Pasaulietinei (liberaliosios) krypties spaudai atstovavo *Varpas* ir *Ūkininkas*. 1896 m. Petro Matulaičio korespondencijoje „Iš Dzukijos“ *Varpe* rašyta, kad lietuviškos idėjos viena iš varomųjų jėgų buvo „reikalavimas įvedimo lietuviškos kalbos bažnyčiose“. Kol nebuvo tautiško susipratimo, lenkų kalbos vartojimas bažnyčiose buvo pakenčiamas. Prasidėjus tautiniam atgimimui, Dzūkijoje „lietuviai pradeda reikalauti tiesų – sugražinimo bažnyčioj jų prigimtos kalbos, ir tie reikalavimai taip yra energiška statomi, su tokiu taktu varomi, kad prisieina tik stebėtis, kaip tautiškas susipratimas tarpo Dzukų smarkiai platinasi“¹⁴. Toliau korespondencijoje aprašytas tarp lenkų ir lietuvių kilęs konfliktas dėl pridėtinių pamaldų kalbos Lazdijų bažnyčioje, perėjęs iki muštynių.

Tas pats Matulaitis korespondenciją iš Dzūkijos *Varpe* paskelbė ir 1897 m. Čia rašyta apie atsiliepimus į jo ankstesnę publikaciją, kur kalbėta apie įvykius Lazdijų bažnyčioje. Anot autoriaus, Lazdijų lietuvių kova už savo teises apskriejo visą Suvalkų guberniją. Lietuviai visur gyrė dzūkus „už jų

¹² *Ibid.*, p. 83.

¹³ „Lietuvių padėjimas Vilniaus vyskupijoje“, in: *Žinyčia*, Tilžė, 1901, Nr. 3, p. 55–60.

¹⁴ [Petras Matulaitis] Žm-tis, „Iš Dzukijos“, in: *Varpas*, Tilžė, 1896, Nr. 7, p. 103.

tiesų reikalavimą ir energišką pasipriešinimą lenkams“. Kitaip atsiliepė lenkai: „[K]aip tai galima guiti lenkišką kalbą, kuri turėjo per tiek laiko civiliškas tiesas Lazdijų bažnyčioj? kaip tai galima mindžioti tradiciją? teip elgtis, tai vis vien, ką gelbėti maskolius įvedime į bažnyčias maskoliškos kalbos“¹⁵. Toliau aptartas lenkiško laikraščio *Przegląd Wszepocholski* straipsnis apie įvykius Lazdijų bažnyčioje. Lenkiško straipsnio autorius, be kita ko, kaltintas faktų iškraipymu.

1900 m. korespondencijoje „Iš Dzukijos“¹⁶ rašyta apie Seinų vyskupo Antano Baranausko nurodymą, kad sekmadieniais ir šventadieniais prieš pamokslą lietuviškose parapijose būtų skaitoma evangelija lenkų kalba. Anot korespondencijos autoriaus, jei lietuviškose parapijose reikia skaityti lenkišką evangeliją, tai vyskupas turėtų duoti nurodymą lenkiškose parapijose prieš pamokslą skaityti evangeliją lietuvių kalba. Vysk. Baranauskas netgi lygintas su Seinų vyskupu Pawełu Straszyńskiu, kuris buvo priešiškas lietuviams.

1902 m. *Varpe* buvo paskelbtas straipsnis „Vilniaus gub. lietuviai ir jų tautiškas agyjimas“¹⁷, kur rašyta apie lietuvių padėtį Vilniaus vyskupijos parapijose. Duomenys pateikti iš Trakų ir Giedraičių dekanatų. Pirmiausia aprašytos Trakų dekanato parapijos. Pasakojimas pradėtas nuo susidariusios padėties jau minėtoje Kalvių parapijoje. Žaslių bažnyčioje pamokslai vieną sekmadienį sakomi lietuviškai, kitą – lenkiškai. 1899 m. įvesti lietuviški giedojimai. Žiežmarių bažnyčioje 1901 m. vikaras lietuvis pradėjo sakyti lietuviškus pamokslus, tik jie sakyti devintą valandą, kai bažnyčioje būna mažai žmonių, o lenkiški pamokslai sakomi po sumos, kai susirenka daugiau žmonių. Kaišiadorių parapijoje galima susikalbėti lietuvių kalba, bet ji niekinama kaip „prasčiokų, mužikų kalba“. Darsūniškio parapijoje prie kunigo Jotauto viskas buvo atliekama lietuviškai, o 1894 m. atkėlus sulenkėjusį lietuvių kunigą Juozapavičių, jis „daugiausiai griebiasi už lenkiškos kalbos, nors pamokslus šaip-teip pasako da lietuviškai“. Užuguosčio bažnyčioje giedama lietuviškai. Senujų Trakų ir Naujųjų Trakų parapijos priskiriamos prie lenkiškų parapijų, kur „lietuviška kalba visai išmirusi esanti“. Semeliškių parapijoje žmonės gerai kalbėjo lietuviškai. Kazokiškio parapijoje turi būti įvesti lietuviški pamokslai ir giedojimai, nes ten yra

¹⁵ [Petras Matulaitis] Žmogutis, „Dzukija“, in: *Varpas*, Tilžė, 1897, Nr. 2, p. 31.

¹⁶ [Juozas Garmus?] Sakalas, „Iš Dzukijos“, in: *Varpas*, Tilžė, 1900, Nr. 6, p. 70.

¹⁷ K-as, „Vilniaus gub. lietuviai ir jų tautiškas agyjimas“, in: *Varpas*, Tilžė, 1902, Nr. 6, p. 129–137.

daug lietuvių. Toliau rašyta apie Giedraičių dekanato parapijas. Gelvonų parapijoje apeigos vyksta lietuvių kalba. Korespondencijos autorius rašo, kad Gelvonų popas išmokęs lietuviškai, visai lietuviams gerinasi, lietuviškai juos kalbina, vaikus į cerkvę stengiasi patraukti. Videniškių parapijos klebonas niekina lietuvių kalbą. Širvintų parapijoje panaikinti lietuviški pamokslai. Šešuolių parapijoje pamokslai sakomi lenkiškai ir lietuviškai, rožančius giedamas lietuviškai. Molėtų parapijoje klebonas sakydamas lietuviškus pamokslus primaišąs daug nelietuviškų žodžių, vargonininkas giedas lenkiškai. Bagaslaviškio parapija yra lietuviška. Giedraičių parapijoje lietuviškai kalbama prastai.

Kitame liberalios krypties laikraštyje *Ūkininkas* taip pat rašyta apie konfliktus dėl pridėtinių pamaldų kalbos bažnyčiose. Tai daugiausia korespondencijos iš konkrečių parapijų, platesnių straipsnių yra nedaug. Vienas iš tokių pavadintas „Seinai“, kuriame kalbėta apie Seinų vyskupą Antaną Baranauską. Čia suformuluoti uždaviniai, kuriuos turėjo atlikti naujai paskirtas vyskupas: „1) Ištaisymo visų nuklydimų, įleistų į vyskupystę jo pranokėjų; 2) išblaškymo tamsybės miglų, kurias įvedė netikę kapitulos sąnariai, netekus vyskupo; 3) įvedimo lietuviškos kalbos į seminariją; 4) ir apskritai geros ir naudingos įtekmės ant visų Seinų vyskupystės kunigų ir lietuvių“¹⁸. Taip pat šiame straipsnyje pažymėta, kad vyksta kovos tarp lietuvių ir lenkų dėl pamaldų kalbos Liubavo, Alytaus, Rumbonių, Simno, Lazdijų, Metelių, Seirijų ir kitose bažnyčiose¹⁹.

1899 m. straipsnyje „Kokia kalba vartojama Vilniaus vyskupystės bažnyčiose?“²⁰ rašyta apie kalbų pasiskirstymą Vilniaus vyskupijos bažnyčiose. Švenčionių dekanate buvo 15 parapijų, iš kurių 4 bažnyčiose vartota tik lietuvių kalba, 7 – lenkų ir lietuvių kalbos ir 4 – tik lenkų kalba. Giedraičių dekanate lietuvių kalba nevirtota nė vienoje bažnyčioje, lietuvių ir lenkų kalbos vartotos 10 bažnyčių, nors turėtų būti vartojama vien lietuvių. Trakų dekanate lietuvių kalba vartota vienoje bažnyčioje, o kitoje dekanato bažnyčiose vartota lenkų kalba. Merkinės dekanate abi kalbos vartotos 14 bažnyčių, nors turėtų būti vartojama vien lietuvių. Vien lenkų kalba vartota Merkinės ir Nedzingės parapijose, nors turėtų būti vartojama vien lietuvių.

¹⁸ [Juozas Stankevičius] Dr-as Gelžinis, „Seinai“, in: *Ūkininkas*, Tilžė, 1898, Nr. 3, p. 41.

¹⁹ *Ibid.*, p. 42.

²⁰ „Kokia kalba vartojama Vilniaus vyskupystės bažnyčiose?“, in: *Ūkininkas*, Tilžė, 1899, Nr. 2, p. 26–27.

Spauda po spaudos draudimo lotyniškais raidėmis panaikinimo.

Šią spaudą taip pat skirstome į dvi grupes – katalikiškąją ir santykinai pavadinant pasaulietinę (liberalia). Pirmajai grupei priklauso *Nedėldienio skaitymas* (1905–1907), *Viltis* (1907–1915, prie katalikiškos spaudos priskirtina tik iš dalies)²¹, *Draugija* (1907–1914), *Šaltinis* (1906–1915), *Vienybė* (1907–1914), antrajai – *Vilniaus žinios* (1904–1909).

Daugiausia apie kalbų vartojimą pridėtinėse pamaldose rašyta *Viltyje*, čia skelbtose korespondencijose iš vietų; buvo ir keli platesnio pobūdžio straipsniai. Pagrindinis dėmesys skirtas Vilniaus vyskupijos bažnyčioms.

1908 m. rugsėjo 19 d. numeryje rašyta apie tas parapijas, kuriose gyveno daug lietuviškai kalbančių parapijiečių, bet klebonai nemokėjo lietuviškai arba mokėjo šiek tiek lietuviškai, bet buvo neigiamai nusistatę prieš lietuvius²². Tokios parapijos buvo Benekainys, Vievis, Kalviai, Strūnaitis, Gervėčiai (bažnyčioje nieko lietuviškai nėra), Pivašiūnai (čia lietuviški pamokslai sakomi per atlaidus ar retkarčiais), Asava (klebonas lietuviškai supranta, bet nekalba). Kaip matome, šiose parapijose lietuvių kalbos vartojimas pamaldose nustumtas į antrą planą, suteikiant pirmenybę lenkų kalbai, nors nemažą parapijiečių dalį sudarė lietuviai.

1908 m. spalio 5 d. numeryje išvardytos kitos Vilniaus vyskupijos parapijos, nei anksčiau pristatytoje korespondencijoje, kur reiktų gerai lietuvių kalbą mokančio kunigo²³. Varnionių parapijoje lietuviškai kalbančių buvo apie pusė parapijiečių. Lazdūnų parapijoje, išskyrus kelis kaimus, žmonės kalbėjo lietuviškai. Prieš keliolika metų kun. Ed. Petkevičius, nors ir ne lietuvis, buvo pradėjęs evangeliją skaityti lietuviškai, retkarčiais sakyti pamokslus ir mokyti katekizmo. Tačiau apie tai išgirdusi Vilniaus vyskupijos katedros kapitula pasistengė šį kunigą iškelti. 1908 m. buvęs klebonas, nors žemaitis, jokių pamaldų lietuviškai nelaiko. Lietuviams pareikalavus lietuviško žodžio, Vyšniavo dekanas pagrasino visai atimsias kunigą, jei jie nesiliaus reikalavę. Dieveniškių parapijoje parapijiečių ne lietuvių buvo trečdalis. Tačiau Vyšniavo dekanas uždraudė pamaldas laikyti lietuviškai.

²¹ Titas Krutulys, *Istoriniai pasakojimai Lietuvos periodinėje spaudoje lietuvių kalba 1904–1944 m.*, Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2023, p. 76; autorius *Viltį* apibūdino taip: „Kalbant apie laikraštį *Viltis*, jį nuo pat pradžių siejo glaudūs ryšiai su katalikų ir demokratų spauda, tad leidinio poziciją geriausiu atveju būtų galima įvardyti kaip tautininkišką, bet kartu kompromisingą, neoriginalią“.

²² [Antanas Smetona] Keleivis, „Lietuvių padėjimas [Vilniaus vyskupijoje, Vilniaus gubernijoje]“, in: *Viltis*, Vilnius, 1908-09-19, p. 1–2.

²³ Žr. *Viltis*, Vilnius, 1908-10-05, p. 2.

Čia buvo statoma bažnyčia ir parapijiečiai lietuviai atsisakė aukoti, kol nebus pakeistas klebonas ir neįvestos lietuviškos pamaldos, kad ir šalia lenkiškų. Kliukščionių parapijoje trečdalis tikinčiųjų buvo lietuviai. Armoniškių parapijoje du trečdaliai parapijiečių kalbėjo lietuviškai ir net meldėsi iš lietuviškų maldaknygių. Šioje parapijoje buvo lietuviškai skaitoma evangelija ir sakomi pamokslai, bet atkeltas klebonas lenkas nustojo taip daryti. Kaulekiškių parapijoje apie trečdalis parapijiečių kalbėjo lietuviškai. Geranainių parapijoje apie 300–400 parapijiečių dar kalbėjo lietuviškai. Korespondencijoje daugiausia pateikti duomenys iš Vilniaus gubernijos Ašmenos apskrities, kur dar buvo daug parapijiečių lietuvių, tačiau jų dvasiniai poreikiai bažnyčiose gimtąja kalba nebuvo tenkinami. Patys lietuviai dar nedrąsiai kovojo už savo teises.

1908 m. Vilniaus vyskupijos administratoriaus nurodymu buvo paskirti pamokslininkai lietuvių kalba prie šių Vilniaus bažnyčių: katedros, Šv. Jonų, dominikonų Šv. Dvasios, Aušros vartų, Šv. Jokūbo, Šv. Rapolo, bernardinų, Visų Šventųjų, Šv. Petro ir Povilo ir Šv. Mikalojaus²⁴. Visai kitas dalykas, kaip šio nurodymo buvo laikomasi. 1908–1909 m. *Viltyje* buvo paskelbta straipsnių serija bendru pavadinimu „Lietuvių padėjimas Vilniaus vyskupijoje“²⁵. Čia polemizuota su lenkiškų laikraščių publikacijomis apie lietuvių padėtį Vilniaus bažnyčiose, lietuvių kalbos padėtį atskirose Vilniaus vyskupijos parapijose (šiuo klausimu daugiausia rašyta), lenkų agitaciją, lietuvių surašymą Vilniaus bažnyčiose, lietuvių statistiką atskirose Vilniaus miesto bažnyčiose, skandalą Vilniaus Visų Šventųjų bažnyčioje²⁶, lietuvių kandidatų priėmimą į Vilniaus kunigų seminariją, lietuvių nutautinimą parapijose ir kita.

²⁴ Kun. Kukta, „Vilniaus vyskupijos valdytojo įsakymas“, in: *Viltis*, Vilnius, 1908-10-10, p. 1.

²⁵ „Lietuvių padėjimas Vilniaus vyskupijoje“, in: *Viltis*, Vilnius, 1908-10-15, 10-19, 10-24, 10-26, 10-29, 11-05, 11-12, 11-14, 11-16, 11-30, 12-03, 12-05, 12-19, 12-21, 12-31; 1909-01-06, 01-18, 01-23, 01-25, 02-22, 03-18, 03-25, 03-29, 07-24, 08-07, 10-18.

²⁶ Po mišių Visų Šventųjų bažnyčioje pasiliko tik lietuviai ir apie 20 lenkių ir 3 lenkai vyrai. Pamokslininkas kun. Petras Kraujelis lietuviškai perskaitė evangeliją ir buvo pagiedota. Tada bažnyčioje buvusios lenkės pradėjo giedoti kažkokią lenkišką giesmę. Lietuviai nutilo ir leido lenkėms giedoti. Nutilus giedojimui, pamokslininkas ėmė sakyti pamokslą lietuviškai. Netrukus lenkės vėl pradėjo giedoti. Pamokslininkas lenkiškai kreipėsi į giedotojas prašydamas Kristaus vardu gerbti šventą vietą ir nedaryti netvarkos. Kol kunigas kalbėjo lenkiškai, giedotojos tylėjo, pradėjus vėl lietuviškai kalbėti, lenkės ir vėl pradėjo giedoti. Nežiūrint į giedojimą, pamokslininkas sakė pamokslą. Pamokslo pabaigą visi lietuviai išklaušė suklaupę. Zakristijoje ir koridoriuose buvo agituojama visai kitų parapijų žmonių ir grasinama, jeigu kitą kartą bus sakomas lietuviškas pamokslas, tai pamokslininkui bus praskelta galva arba apmėtytas kiaušiniiais. Lietuviai laikėsi ramiai (žr. *Viltis*, Vilnius, 1908-10-29, p. 1).

Be Vilniaus vyskupijos pamaldų tvarkos, buvo rašyta ir apie pamaldų tvarką Kaune. Kauno miesto parapijų pamaldos vyko taip: 6 val. mišios su lietuvišku pamokslu, 11 val. suma su lenkišku pamokslu. Kokia kalba buvo sakomas pamokslas, tokia kalba buvo ir giedama. Tačiau lenkai ėmė ardyti tvarką. Pirmąjį advento sekmadienį lietuviams užgiedojus lietuviškai, lenkai ėmė kliudyti giesmininkams, juos stumdyti, juoktis, pravardžiuoti. Lietuviai bandė įspėti lenkus, kad jie pasiskųsą klebonui. Į tai lenkai atsakė: „Dešimtis jūsų žodžių, pasakytų klebonui, tiek tesvers, kiek mūsų vienas“²⁷. Antrą advento sekmadienį lenkai vėl ėmė kabinėtis prie lietuvių, kad jie esą bažnyčioje darą netvarką. Korespondencijos autorius pažymėjo, kad 6 val. lietuviams yra per ankstyva, nes dauguma lietuvių turi ateiti iš tolimų kaimų. Tiesa, katedroje pamokslai lietuvių kalba sakomi po visų pamaldų, tačiau juos sako ne kunigai, o seminarijos klierikai. Lietuviai reikalauja, kad pamokslai jiems būtų sakomi prieš sumą, o lenkams po sumos. Kauno katedroje 1910 m. per 40 valandų pamaldas visas tris dienas buvo sakomi lietuviški pamokslai²⁸, ir visas tas dienas buvo gausiai prisirinkę žmonių. Dėl to korespondencijos autorius pažymėjo: „Kad sekmadienį atsirado daug lietuvių pamokslo klausytojų – nestebina; stebina, kad pirmadienį ir ypač antradienį – darbo dienose didelė mūsų katedra buvo pilna atydžiai pamokslo klausančių. Taip-gi pasirodė, kad Lietuvoje vis delto esama lietuvių ir nemaža, nors mūsų kultūrageriai ir nori kalbėti dvasiškai vyriausybei, kad jų nesą“²⁹.

Kun. Juozas Tumas 1910 m. lapkričio 24 d. *Viltyje* rašė, kokiose Vilniaus vyskupijos bažnyčiose buvo panaikinta lietuvių kalba³⁰: Jonišio bažnyčioje panaikinti lietuviški giedojimai, Sužionių bažnyčioje panaikintos pridėtinės pamaldos lietuvių kalba, Gervėčių bažnyčioje nutrauktas lietuviškų poterių skaitymas, Dysnos bažnyčioje nustota skaityti evangeliją lietuviškai ir kartais sakyti pamokslus lietuvių kalba, Inturkės bažnyčioje nustota sakyti lietuviškus pamokslus; iš dalies lietuvių kalba panaikinta Kaišiadoryse, Varanave, Gelvonuose; Vilniaus gimnazijose nedėstoma tikyba lietuvių kalba.

1911 m. spalio 9 d. *Viltyje* buvo paskelbtas straipsnis „Lenkystė Kauno gubernijoje“³¹. Anot straipsnio, kai kam atrodo, kad Kauno gubernijoje

²⁷ Skardupis, „Kaunas. Nauja lenkų netvarka“, in: *Viltis*, Vilnius, 1909-12-13, p. 3.

²⁸ Žemkalnis, „Kaunas“, in: *Viltis*, Vilnius, 1910-03-07, p. 3.

²⁹ *Ibid.*

³⁰ Juozas Tumas, „Kame bažnyčiose lietuvių kalba panaikinta“, in: *Viltis*, Vilnius, 1910-11-24, p. 1.

³¹ Pelicanas, „Lenkystė Kauno gubernijoje“, in: *Viltis*, Vilnius, 1911-10-09, p. 1.

viešpatauja kuo geriausia tvarka, lietuviybė tvirta, lenkystės visai nėra ar viešai nerodoma arba neturi pasisekimo, nėra palaikymo. Tačiau tikrovėje buvo šiek tiek kitaip. Kauno katedroje kunigai lietuviai kasdien turi giedoti lenkiškas giesmes, sekmadieniais ir šventadieniais per sumą sakomi lenkiški pamokslai. Karmėlavoje dėl konfliktų net buvo uždaryta bažnyčia ir lietuviams sumažintas pamaldų skaičius. Žemiuose du kunigai lenkai „puikiai moka lenkystei tarnauti ir migdyti lietuvius“. Kėdainiuose vienoje bažnyčioje lietuviybės jau seniai nėra, o kitoj baigiama naikinti. Čekiškėje įvesti lenkiški pamokslai kiekvieną sekmadienį, šventadieniais ir kas ketvirtą sekmadienį bei šventadienį. Skaruliuose nuo 1911 m. per atlaidus nesakomi lietuviški pamokslai. Paželvėje lenkiškų pamaldų pareikalauta su tokiu triukšmu, kad garsas pasiekė Rusijos ministrą pirmininką Piotrą Stolypiną. Panevėžyje lenkai taip pat reikalauja plačių teisių. Ir tai dar ne visi pavyzdžiai.

Lietuviams Vilniuje buvo skirta tik Šv. Mikalojaus bažnyčia, kuri negalėjo sutalpinti visų norinčių. Dar Vilniaus katedroje buvo įvesti lietuviški pamokslai. Apie reikalingumą lietuvių kalbos kitose Vilniaus bažnyčiose *Viltis* korespondentas Antanas Smetona 1911 m. lapkričio 6 d. rašė:

Išsikalbėjus su Vilniaus kunigais, pasirodo, kad lietuvių nemaža po visas Vilniaus parapijas; klausydami išpažinties, lankydami kalendos laiku, jie dažnai su lietuviais susiduria, taigi gali turėti tikrą nuomonę. Ir ta lietuvių daugybė, eidami į bažnyčią, kur jiems arčiau ir parankiau, nei vieno žodelio neišgirsta savo prigimta kalba. Kuomet šv. Mikalojuje skaitoma visuomet ir lenkų kalba evangelija, kitose bažnyčiose (išskyrus katedrą) lietuviškai nei evangelijos neskaito. Taigi čia nelygybė aiški ir ji, rodos, reikėtų pašalinti.³²

Polemizuodamas su lenkų spauda Smetona 1912 m. vasario 10 d. rašė:

Didžiausius lietuvių-lenkų nesutikimų kaltininkus mato lenkų laikraščiai lietuvių kuniguose. Jie, girdi, norį sulietuvinti visą Vilniaus vyskupiją, siekią per nenorą įsprausti lietuvių kalbą tiems, kurie jos visai nesuprantą, kurstą miniose neapykantą lenkams, sprausite spraudžią lietuvių kalbą taip, kad net patys lietuviai dėl tokių „litvomanų“ užsiuolimų imą nebežesti savo tėvų kalbos ir išsiginą jos, imą nebežesti ir lietuvių kunigų, kad tik viskas taptų vėl ramu parapijoje.³³

³² [Antanas Smetona] Ab, „Sustiprintoji lenkybės apsauga“, in: *Viltis*, Vilnius, 1911-11-06, p. 1.

³³ [Antanas Smetona] V-is, „Lietuvių telegrama Šv. Tėvui ir lenkų endekų ordeno balsas“, in: *Viltis*, Vilnius, 1912-02-10, p. 1.

1912 m. liepos 20 d. numeryje buvo išspausdintas straipsnis „Lenkininkai nesiliauna“³⁴. Čia pirmiausia atkreiptas dėmesys į padėtį Rodūnios dekanate. Dekanas kun. Gintautas pasirūpino, kad iš dekanato bažnyčių būtų pašalinta lietuvių kalba. Matydamas, kad kunigai lietuviai kartais paprieštaruoja jo vykdytai lietuvių nutautinimo politikai, jis pasirūpino, kad tokie kunigai būtų iškelti už dekanato ribų, o atkeltieji kunigai netrukdytų lenkinimo darbų. Eišiškių parapijoje, kurioje klebonavo kun. Gintautas, buvo aktyviai vykdomas lenkinimas. Kita parapija – Švenčionių, kuri lenkų šalininkų laikyta lenkiška. Tačiau parapijiečių registracija pagal tautybes parodė, kad Švenčionių parapijoje lenkų buvo mažiau nei trečdalis. Tad norint vykdyti parapijoje lenkinimo darbą, buvo nutarta iškelti kunigus lietuvius ir atkelti tuos, kurie galėtų vykdyti parapijos lietuvių nutautinimo darbą.

Viltyje dėl pridėtinių pamaldų kalbos bažnyčiose daugiausia buvo informuojama apie padėtį Vilniaus mieste ir Vilniaus vyskupijos parapijose. Keli tekstai buvo apie Žemaičių (Telšių) vyskupiją, visai nebuvo informacijos apie Seinų (Augustavo) vyskupiją. Daugumoje korespondencijų lietuviai pavaizduoti kaip kovojantys su lenkais už savo gimtosios kalbos įvedimą pridėtinėse pamaldose, o lenkai kaip jiems trukdantys ar siekiantys nieko nekeisti. Kitaip tariant, vaizduotas dviejų nacionalizmų susidūrimas. Kai kuriuose tekstuose parodytos Vilniaus vyskupijos vyresnybės nuostatos, kurios buvo palankesnės lenkams, tačiau buvo atsižvelgiama ir į lietuvių poreikius.

Žurnale *Draugija* Aleksandras Dambrauskas-Adomas Jakštas publikavo savo rengtas apžvalgas „Lenkų ir rusų spauda apie Lietuvą“, kuriose, be kitų dalykų, rašė ir apie bažnytinę padėtį Lietuvoje. 1907 m. Nr. 7 pažymėta, kad lenkai pasisako už lietuvių ir baltarusių polonizaciją. Beveik kiekviename laikraščio *Dziennik Wileński* numeryje buvo kurstoma prieš lietuvių kalbą Vilniaus vyskupijos Jonišio, Maišiagalos, Butrimonių Varanavo, Asavos, Gelvonų ir kt. bažnyčiose³⁵. 1907 m. Nr. 11 rašyta, kad Seinų (Augustavo) vyskupijoje ne vienoje parapijoje kilo nesutarimai tarp lietuvių ir lenkų dėl pamaldų kalbos. Anot apžvalgos autoriaus, puikų atsakymą davė lenkas kun. dr. Vladislovas Namiotko. Atsakymas nepatikęs lenkams, ką liudija laikraštje *Przegląd katolicki* paskelbtas straipsnis³⁶. 1908 m. Nr. 14 rašyta

³⁴ „Lenkininkai nesiliauna“, in: *Viltis*, Vilnius, 1912-07-20, p. 1.

³⁵ Adomas Jakštas, „Lenkų ir rusų spauda apie Lietuvą“, in: *Draugija*, Kaunas, 1907, Nr. 7, p. 268.

³⁶ Adomas Jakštas, „Lenkų ir rusų spauda apie Lietuvą“, in: *Draugija*, Kaunas, 1907, Nr. 11, p. 323.

apie Kauno lietuvių paduotą prašymą Žemaičių (Telšių) vyskupijos vyskupui dėl lenkų ir lietuvių kalbų sulyginimo pridėtinėse pamaldose Kauno katedroje ir parapijinėje Švč. Trejybės bažnyčioje. Atsakymą į prašymą pateikė kun. Borovskis (neaišku, kuris), išspausdinęs laikraštyje *Kurjer litewski* platų straipsnį. Apie kun. Borovskio atsakymą apžvalgos autorius rašo:

Mes labai dėkingi kun. Borowski'ui, kad jis teikėsi viešai prabilti apie sulyginimą lenkiškos ir lietuviškos kalbos Kauno bažnyčiose. Tas klausimas, mūsų nuomone, labai svarbus ir reikalaujantis teisingo išrišimo. Bet, dėja, tikro kelio, kaip prie to išrišimo priėti kun. B. nenurodė. Anaip tol – visi jo protavimai, taip pritaikinti, kad juos beskaitant nenorom skverbiasi mintis, jog kun. B-skio čia norėta dvasišką valdžią suklaidinti ir prie neteisingo to klausimo išrišimo pastumėti.³⁷

Vilniaus vyskupijos administratoriaus prelato Kazimiero Michalkevičiaus nurodymą tris dienas registruoti Vilniaus bažnyčiose lietuvius, klausančius lietuviškų pamokslų, Dambrauskas savo apžvalgoje įvertino taip: „Jo parėdymas aiškiai parodo, jog jis turi tikrą norą lietuvių teisingus reikalavimus teisingu keliu sužinoti, ir juos teisingai užganėdinti“³⁸. Reikėjo paneigti ir lenkų autorių prasimanymus, kai kun. Kazimierz Majewski laikraštyje *Przeгляд Katolicki* 1909 m. Nr. 21, kaltindamas lietuvius parašė, kad lyg ir Vilniuje registruojant lietuvius, iš Žemaitijos lietuviškų parapijų buvo atsiųsti pilni vagonai asmenų, turinčių atstovauti nuolatiniam Vilniaus gyventojams³⁹. Prelato Michalkevičiaus inicijuoto tyrimo metu buvo nustatyta, kad Vilniuje buvo 2000 lietuvių katalikų, o lenkų – 95 000. Tad 5000 lenkų tenka viena bažnyčia. Todėl lietuviams pakanka vienos Šv. Mikalojaus bažnyčios, o kitose bažnyčiose lietuvių kalba nereikalinga. Aktyvesni lietuviai padavė protestą Vilniaus vyskupijos administratoriui, o tekstą paskelbė laikraštyje *Vilenskij vestnik*. Šis žingsnis sukėlė aštrią reakciją lenkiškuose laikraščiuose⁴⁰. Apžvalgos autorius nurodo, kad jeigu bažnyčioje susirenka nuo 100 iki 800 pamokslų klausytojų, tai pamokslus reikia sakyti, nes klausančiųjų pakanka. Apžvalgoje buvo pateiktas pavyzdys, kaip pamokslų ir

³⁷ Adomas Jakštas, „Lenkų ir rusų spauda apie Lietuvą“, in: *Draugija*, Kaunas, 1907, Nr. 14, p. 203

³⁸ Adomas Jakštas, „Lenkų ir rusų spauda apie Lietuvą“, in: *Draugija*, Kaunas, 1908, Nr. 22, p. 189.

³⁹ Adomas Jakštas, „Lenkų ir rusų spauda apie Lietuvą“, in: *Draugija*, Kaunas, 1909, Nr. 30, p. 224–225.

⁴⁰ Adomas Jakštas, „Lenkų ir rusų spauda apie Lietuvą“, in: *Draugija*, Kaunas, 1909, Nr. 25, p. 65.

giedojimų klausimas yra sutvarkytas Prahos bažnyčiose. Ten čekams ir vokiečiams yra paskirtos atskiros valandos. Tad taip reikėtų sutvarkyti ir Vilniuje. Kitoje apžvalgoje buvo atkreiptas dėmesys į giedojimų tvarką: „Tas sutvarkymas turi remties ne ant „įvykusių faktų“, ne ant to, kaip seniau buvo, bet ant to, kaip pagal teisybę dabar turėtų būti. Teisybės gi reikalavimas tame dalyke aiškus ir neabejotinas: ten kur randas žmonių lietuviškai kalbančių, reikėtų, kad būtų netik lietuviški pamokslai, bet ir lietuviški giedojimai“⁴¹. 1909 m. Nr. 36 Dambrauskas polemizavo su savaitraštyje *Tygodnik Suwalski* paskelbtais straipsniais. Čia nurodyta, kad lenkų publicistai, kovodami prieš lietuvių kalbą bažnyčiose, ieško paramos pasauliečių inteligentų tarpe galvodami, jog tie inteligentai, būdami nepalankūs Bažnyčiai, leis lenkams bažnyčiose daryti ką nori. Tačiau ir pasauliečiai inteligentai pradėjo suprasti Bažnyčios svarbą tautiniuose reikaluose⁴². Lenkų spauda pasisakė, kad mišrioje parapijose būtų ne tik kunigas lietuvis, bet ir lenkas. Dambrauskas į tokius teiginius atsakė, kad kiekvienas kunigas lietuvis moka lenkiškai ir savo pareigas atlieka ne blogiau už lenką. Bet čia buvo jau kiti dalykai, nes kunigai lietuviai nevykdė parapijiečių nutautinimo veiklos⁴³.

Draugijos 1910 m. Nr. 41 buvo paskelbtas straipsnis „Musų santykiai su lenkais“⁴⁴, kur aptarta lietuvių kalbos padėtis vyskupijų bažnyčiose. Anot straipsnio autoriaus Kazimiero Šaulio, daugiausia konfliktinių situacijų buvo Vilniaus vyskupijos parapijose. Nesutarimai tarp lietuvių ir lenkų pasireiškė įvairiomis formomis, pavyzdžiui, trukdyta klausyti lietuviškus pamokslus, lenkiškai giedota lietuviškų giedojimų metu, kunigai nemokėjo lietuviškai, niekino lietuvių kalbą ir kt. Kalbinė padėtis pristatyta šiose Vilniaus vyskupijos bažnyčiose: Alovės, Vilniaus miesto, Eišiškių, Asavos, Merkinės, Kernavės, Kalvių, Pivašiūnų, Giedraičių, Žaslių, Paparčių, Kazokiškių, Lentupio, Kietaviškių, Daugų, Dubingių, Aukštadvario, Valkininkų, Benekainių. Žemaičių (Telšių) vyskupijoje buvo išskirtos šios parapijos: Žeminių, Karmėlavos, Josvainių, Kėdainių, Kulvos, Bukonių ir Čekiškės. Iš Seinų (Augustavo) vyskupijos paminėtos šios parapijos: Berznyko,

⁴¹ Adomas Jakštas, „Lenkų ir rusų spauda apie Lietuvą“, in: *Draugija*, Kaunas, 1909, Nr. 27, p. 257.

⁴² [Kazimieras Šaulys, Adomas Jakštas] K. Š. ir A. J., „Lenkų ir rusų spauda apie Lietuvą“, in: *Draugija*, Kaunas, 1909, Nr. 36, p. 393.

⁴³ Adomas Jakštas, „Lenkų ir rusų spauda apie Lietuvą“, in: *Draugija*, Kaunas, 1911, Nr. 51, p. 271.

⁴⁴ [Kazimieras Šaulys] K. Š., „Musų santykiai su lenkais“, in: *Draugija*, Kaunas, 1910, Nr. 41, p. 59–73.

Kalvarijos, Seinų, Vištyčio. Straipsnio pabaigoje aptarti nesutarimai tarp lietuvių ir lenkų Jungtinių Amerikos Valstijų bažnyčiose.

Dambrauskas straipsnyje „Teisybė ir kalbų klausimas Lietuvos bažnyčiose“, remdamasis *Vilties* korespondencija dėl lenkų kalbos įvedimo Čekiškės bažnyčioje Žemaičių (Telšių) vyskupijoje, aptarė lenkų kalbos teises Lietuvos bažnyčiose⁴⁵. Plačiau nekalbėsime apie straipsnio autoriaus teisinius išvedžiojimus apie Čekiškės parapijiečių lenkų teisę bažnyčioje įvesti lenkų kalbą, tik pateiksime vieną citatą, apskritai atskleidžiančią jo nuostatą bažnyčiose vartojamos kalbos atžvilgiu:

Lietuvos teisė bažnytiniame kalbų klausime yra taip pat reališka ir neabejotina, kaip ir parapijiečių bei kunigų. Nes kaip Lenkija tur teisę, kad jos bažnyčiose skambėtų vien lenkiška kalba, kaip Vokietija ar Francija tur teisę turėti pridedamas pamaldas vien vokiška arba francuziška kalba, taip pat ir Lietuva turi pilną ir neužginčytiną teisę savose bažnyčiose girdėti vien lietuviškąją kalbą, Ar tai kam patinka ar ne, viešpataujanti Lietuvos bažnyčiose kalba privalo būti ne lenkiška, bet lietuviška. Lenkiška palaikytina tiktai ten, kur ji būtina reikalinga, kaip antai didesniuose Lietuvos miestuose, kur yra nemaž tikrų lenkų, arba kur sulenkėjusi liaudis nesupranta lietuviškai. Provincijoje gi, kas per ilgesnį laiką tarp lietuvių gyvena, privalo mokėti lietuviškai ir netur teisės reikalauti lenkų kalbos bažnyčiose. Jei kas to reikalauja, tai toks reikalavimas yra taip pat keistas ir neracionališkas, kaip keistas ir neracionališkas būtų apsigyvenusių Lenkijoje lietuvių būrelio užsispyrimas įvesti lietuvišką kalbą į vietines lenkų bažnyčias. Tatai reikalavimas lenkiškų pamokslų ir pamaldų Lietuvoje, mūsų nuomone, yra stačiai identiškas su reikalavimu, idant mes lietuviai pripažintume savo kraštą Lenkijos provincija.⁴⁶

Straipsnio autorius teigė, kad jeigu lenkų kalba būtų įvesta tokiose parapijose kaip Čekiškės, tai būtų pažeistos „trejopos svetimos teisės“: 1) vietinių lietuvių teisės, 2) vietinių kunigų teisės, 3) mūsų krašto teisės ir 4) pačios Bažnyčios teisės⁴⁷. Jeigu Bažnyčia palaikytų lenkų pretenzijas, tai lietuviams duotų progą manyti, kad ji nenori pripažinti: 1) Lietuvos kaip atskiros, savarankiškos etnografinės srities teisių, 2) lietuvių kalbos, kaip toje srityje vyraujančios, teisių ir 3) tos srities nepriklausymo nuo Lenkijos⁴⁸.

Draugijos 1911 m. Nr. 60 buvo išspausdintas straipsnis „Kalbų klausimas Lietuvos bažnyčiose ir Vilniaus „Sajunga““. Straipsnio autorius Antanas

⁴⁵ Adomas Jakštas, „Teisybė ir kalbų klausimas Lietuvos bažnyčiose“, in: *Draugija*, Kaunas, 1909, Nr. 33, p. 25–43.

⁴⁶ *Ibid.*, p. 37.

⁴⁷ *Ibid.*, p. 38.

⁴⁸ *Ibid.*, p. 39.

Alekna kalbėdamas apie lenkų pastangas lenkinti mišrias parapijas rašė, kad lenkai kelia triukšmą aplenkėjusiose parapijose reikalaudami lenkiškų pamaldų, rašo prašymus dvasinei vyresnybei, siunčia delegacijas pas vyskupus, bažnyčiose kelia riaušes, neleidžia lietuviams giedoti, klausyti lietuviškų pamokslų ir t. t.⁴⁹ Šiame straipsnyje svarbu tai, kad buvo nurodyti principai, kuriais vadovavosi Žemaičių (Telšių) vyskupijos vyskupas Gasparas Cirtautas dėl kalbų vartojimo parapijose:

- 1) Lietuva, kaip atskira etnografiška sritis, netur jokių ypatingų teisių bažnyčioje. Teises tegal turėt vien atskiros parapijiečių tautinės grupės. Per tatai Lietuvoje nėra viešpataujančios kalbos, kuri galėtu turėti didesnes teises už kitas kalbas. Įvairių tautinių grupių kalbos turi bažnyčioje absoliutiškai lygias teises.
- 2) Kiekviena iš tų tautinių grupių parapijos bažnyčioje privalo turėt pamokslus ir pamaldas savąja kalba.
- 3) Pamaldų tvarka pagal kalbas tegalima nustatyti vien pagal statistikos žinių.
- 4) Tos žinios gaunama klausiant asmeniškai kiekvieną parapijietį, kokia kalba jis nori kad but laikomos pridėdamosios pamaldos, ir teisingai užrašant jo asmenišką atsakymą.
- 5) Kitų normuojančių principų tame dalyke negali buti.
- 6) Ne Bažnyčios dalykas kištis į tautines kovas. Ji neprivalo tarnauti nei lenkiškiems nei lietuviškiems tautiniems siekiniams.⁵⁰

Lietuvių kalbos klausimas Vilniaus vyskupijos bažnyčiose plačiau ėmė reikštis po 1904 m., kai lietuviai, įgavę daugiau drąsos, pradėjo reikalauti sau teisių pridėtinėse pamaldose. Vilniaus vyskupas Eduardas von Roppas stengėsi teisingai išspręsti problemą, bet į tai priešiskai žiūrėjo Vilniaus kapitula, priešindamasi lietuvių kalbos įvedimui ir vien lietuviškose parapijose. Apie vyskupijos administratoriaus Michalkevičiaus situaciją rašyta:

Jis supranta iš karto, jog pirmiausiu išrišimo reikalaujančiu klausimu – yra praplatinimas lietuvių kalbos teisių bažnyčioje, ir mato visą to klausimo sunkybę. Tai beveik neatmezgamas mazgas. Po teisybei reiktu lietuviams šis tas duoti, bet ką pasakys lenkai – tokie skaitlingi ir galingi, – ne tik Vilniuj, bet ir pačiam Ryme! Čia visas keblumas.⁵¹

Kun. Antano Alekno redaguotame laikraštyje *Vienybė* buvo publikuota keletas korespondencijų apie kalbų vartojimą bažnyčiose. 1908 m. Nr. 44

⁴⁹ [Antanas Alekna] Kuronietis, „Kalbų klausimas Lietuvos bažnyčiose ir Vilniaus „Sajunga“, in: *Draugija*, Kaunas, 1911, Nr. 60, p. 386.

⁵⁰ *Ibid.*, p. 390–391.

⁵¹ Adomas Jakštas, „Faktai ir principai“, in: *Draugija*, Kaunas, 1911, Nr. 49, p. 65–66.

rašyta apie 1908 m. spalio 19 d. Vilniaus bažnyčiose sakytus pamokslus ir registruotus jų klausytojus. Apie tuos pamokslus lydėjusią nuotaiką korespondencijos autorius rašė:

Tą pačią devintą valandą rytą dešimtis pamokslininkų, pirma atlaikiusių šv. Mišias, lietuviškai paskelbė Dievo žodį. Įspūdį tai padarė į klausytojus didelį: susigraudeno patįs kalbėtojai, susigraudeno ir jų klausytojai. Devinta valanda ryto – tai laikas baisiai nepatogus lietuviams: vargšai tarnai, ypač tarnai, veik negali iš namų išeiti, nes kaip tik tuo laiku visų didžiausia ruoša.⁵²

Kitoje laikraščio korespondencijoje nurodyta, kad kai Vilniaus bažnyčiose buvo sakomi lietuviški pamokslai, lietuviai labai gražiai giedoję⁵³. Dar vėlesnėje korespondencijoje pažymėta, kad ne visose bažnyčiose pamokslai ir giedojimai vyko sklandžiai. Visų Šventųjų bažnyčioje lietuviams užgiedojus „O Dieve Tėve“, lenkai pradėjo giedoti lenkiškai ir toliau lietuviams trukdė giedoti. 1908 m. lapkričio 20 d. pas Vilniaus vyskupijos administratorių vyko Trakų apskrities bajorų ir klebonų susirinkimas, kurio metu daugiausia kalbėta apie kalbų padėtį Trakų apskrities bažnyčiose. Po ilgų ginčų buvo nutarta sudaryti komisiją iš bajorų ir kunigų, kuri parengtų taisykles, kaip suskaičiuoti, kiek lietuviškai ir lenkiškai kalbančių tikinčiųjų yra kiekvienoje Trakų apskrities parapijoje ir kitose Vilniaus vyskupijos parapijose⁵⁴. Vėlesniuose *Vienybės* numeriuose apie lietuvių kalbos vartojimą bažnyčiose neberašyta.

Pora metų leistuose *Nedėldienio skaitymuose* straipsnių apie lietuvių kalbos vartojimą bažnyčiose nepavyko aptikti. Seinuose spausdintame savaitraštyje *Šaltinis* buvo publikuotos korespondencijos apie konfliktus dėl pridėtinių pamaldų kalbos atskirose Seinų (Augustavo) vyskupijos parapijose, tačiau bendresnio pobūdžio ar probleminių straipsnių šia tema nepublikuota.

Santykiškai pasaulietinei (liberaliai) lietuviškos spaudos kryptčiai priskyrėme laikraštį *Vilniaus žinios*. Jame analizuojama tema tekstų buvo paskelbta nedaug. 1905 m. kovo 8 d. rašyta, kad daugumoje Vilniaus vyskupijos parapijų neleidžiama lietuviškai giedoti, nesakomi lietuviški pamokslai. Taip yra dėl to, kad dekanai vyskupijos vyresnybei pateikia netikslią informaciją, jog jų dekanatuose visi supranta lenkiškai, lietuvių visai nebelikę, todėl kai kurių kunigų sakomi lietuviški pamokslai ir giedojimai esą nereikalingi ir netgi pavojingi. Tokiems pranešimams pritardavo kapitulos prelatai

⁵² „Vilnius“, in: *Vienybė*, Kaunas, 1908, Nr. 44, p. 697.

⁵³ „Lietuviški pamokslai Vilniaus bažnyčiose“, in: *Vienybė*, Kaunas, 1908, Nr. 45, p. 715.

⁵⁴ „Vilnius“, in: *Vienybė*, Kaunas, 1908, Nr. 49, p. 777–778.

ir kanauninkai. Todėl vyskupas Stefanas Zwierowiczius lietuvių prašymus atmesdavo ir į lietuviškas parapijas siųsdavo lietuviškai nemokančius kunigus. Toliau straipsnyje pateikiamas 28 parapijų sąrašas, kuriose lietuviai sudaro gyventojų daugumą, o lietuvių kalba ignoruojama⁵⁵. 1905 m. rugsėjo 10 d. korespondencijos autorius pastebėjo, kad Vilniuje lietuviams yra per mažai vienos bažnyčios. Lietuviškos pamaldos turėtų vykti Šv. Rapolo, misionierių, bernardinų ir kitose bažnyčiose, ir pateiktas siūlymas: „Gera pamastęs, bet tiktai lietuviai teip-pat neprivalo toli vaikščioti ir ieškoti lietuviškos bažnyčios, aš visai sutinku su tuo; dėlto tai patarčiau vilniečiams-lietuviams maldauti J. E. Vilniaus R.-Katalikų Vyskupą, idant visose Vilniaus bažnyčiose greta lenkiškų pamaldų būtų ir lietuviškos“⁵⁶. Korespondencijoje „Iš Vilniaus vyskupijos“ rašyta, kad Vilniaus vyskupija tautiniu atžvilgiu yra apverktinoje padėtyje, ypač Ašmenos ir Lydos apskrityse:

Tuodu minėtuoju pavietu permainiusieji plunksnas Lietuvos vaikai jau laikė užmirusiu. Bet gyvybė buvo ir svetimais pelenais apibarstyta rusėjo. Tiktai reikėjo tą gyvybės kibirkštį gaivinti ir, degamosios medegos pridėjus, ją užlaikyti. Ta medega buvo: pamokslai gyvu žodžiu, dainos ir raštai, o užvis labiausiai – maldaknygės – šaltinėliai, katechizmai, elementoriai. Sunku, žinoma, jų buvo kur gauti; už tat ir laikomos jos buvo už didžiausią šventenybę.⁵⁷

1907 m. liepos 31 d. numeryje publikuotas straipsnis „Lietuvių skriauda Vilniaus bažnyčiose“, kur teigta, kad Vilniaus bažnyčiose, išskyrus Šv. Mikalojaus, negalima išgirsti evangelijos, pamokslų ir giedojimų lietuvių kalba. Tai lietuvius stumia nuo bažnyčios. Straipsnio autorius rašo, kad neturi nieko prieš evangeliją bei pamokslus lenkų kalba ir sutinka, kad Vilniaus bažnyčiose lenkų kalba reikalinga, nes čia gyvena daug lenkiškai kalbančių žmonių, tačiau ir lietuvių, norinčių Dievo žodį išgirsti gimtąja kalba, yra nemažai. Vilniaus vyskupijos vyresnybė vis žadanti įvesti lietuvių kalbą arba teisinasi, kad Vilniuje nėra pakankamai lietuviškai mokančių kunigų. Ir daroma išvada, kad „[š]iandien ir svietiškoji valdžia, mums svetima, ir ta taikinasi prie žmonių reikalavimų, o čion dvasiškoji valdžia, savoji – ir tai nenori užganėdinti brangiausių žmonių pageidavimų“⁵⁸. Daugiau tekstų aptariama tema *Vilniaus žiniose* nepublikuota.

⁵⁵ [Stanislovas Stakelė] Adomavietis, „Kame Vilniaus vyskupystėje ir delko lietuviai yra ištautėjimo paojuje?“, in: *Vilniaus žinios*, 1905-03-08, p. 1.

⁵⁶ „Lietuviška kalba ir Vilniaus bažnyčios“, in: *Vilniaus žinios*, 1905-09-10, p. 1.

⁵⁷ Kunigas Senelis, „Iš Vilniaus vyskupijos“, in: *Vilniaus žinios*, 1907-01-23, p. 1.

⁵⁸ „Lietuvių skriauda Vilniaus bažnyčiose“, in: *Vilniaus žinios*, 1907-07-31, p. 1.

Apibendrinimas. Visų trijų Lietuvos vyskupijų bažnyčiose XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje vyko konfliktai dėl pridėtinių pamaldų kalbos. Čia tarpusavyje kovojo lenkai ir lietuviai. Konfliktai prasidėdavo tada, kai lietuviai pareikalavo jiems priklausančių teisių bažnyčioje, o lenkai stengdavosi nieko nekeisti, palikti kaip buvo, t. y. kad pridėtinės pamaldos vyktų lenkų kalba. Konfliktai kartais įgaudavo ir aštrias formas. Visa tai atsispindėjo periodinėje spaudoje. Apie kalbų padėtį pridėtinėse pamaldose pradėta rašyti dar iki 1904 m., t. y. iki spaudos lotyniškais raidėmis panaikinimo, vėliau rašyta ir po jo. Tyrimo objektu buvo pasirinkti svarbiausi katalikiški ir santykinai pasaulietiniais (liberaliais) pavadinti laikraščiai. Dažniausiai tiek pirmos, tiek antros krypties spaudoje rašyta apie kalbų padėtį Vilniaus vyskupijoje, nes joje buvo daugiausia konfliktinių situacijų. Mažiau rašyta apie konfliktus Žemaičių (Telšių) vyskupijoje, o mažiausia Seinų (Augustavo) vyskupijoje, nors joje būta ir kruvinių susidūrimų bažnyčiose. Tyrinėtuose tekstuose autoriai daugiausia dėmesio skyrė parodyti lietuvius kaip nuskriaustus, o lenkus kaip jų skriaudų kaltininkus. Rašyta apie lietuvių kalbos nevarojimo bažnyčiose priežastis – tai vyskupijos vyresnybės (ypač Vilniaus katedros kapitulos) laikysena, dvasininkų nemokėjimas lietuviškai ar lietuvių kalbą niekinimas. Iš publikuotų tekstų aiškėja, kad lietuviai buvo teisūs reikalaudami teisių savo kalbai, o lenkų reikalavimai įvesti lenkų kalbą (Čekiškės parapijos pavyzdys) buvo neteisėti. Dažniausiai lenkų naudota trukdymo ar konfliktų kėlimo taktika – tai kai bažnyčioje pamokslas sakomas ar giedojimas vyksta lietuvių kalba, pradėti giedoti lenkiškai. Be to, laikraščių publikacijose atsiskleidžia bažnyčiose vykusius nesutarimų dėl kalbų vartojimo geografija (daugiausia jų vyko Vilniaus vyskupijos parapijose), žinoma, rašyta ne apie visus susidūrimus. Publikacijų intensyvumas ir kokybė tiek iki spaudos lotyniškais raidėmis panaikinimo, tiek po jo buvo maždaug tolygūs. Apskritai bažnyčiose vykusius konfliktus dėl kalbų vartojimo galima vertinti kaip dviejų nacionalizmų susidūrimą.

CONFLICTS OVER THE LANGUAGE OF ADDITIONAL
SERVICES: THEIR REFLECTION IN THE LITHUANIAN PRESS

Summary

In the late nineteenth and early twentieth centuries, conflicts over the language of additional services occurred in the churches of all three dioceses of Lithuania. It was a struggle between the Poles and the Lithuanians. These conflicts started when the Lithuanians demanded their rights in the church, while the Poles did all they could not to change anything, to leave things as they were, i.e., to have additional services in Polish. Conflicts sometimes took sharp turns. All this was reflected in the periodical press. Articles about the situation of languages in additional services appeared before 1904, that is, before lifting of the ban on the press in Latin characters, and continued afterwards. The main Catholic and relatively secular (liberal) newspapers were chosen as the object of the study. The most frequent articles in the press of both leanings were about the language situation in the diocese of Vilnius as it was there that the highest number of conflict situations arose. Less was written about the conflicts in the diocese of Samogitia (Telšiai), and least of all about the diocese of Seinai (Augustów), although conflicts that led to bloodshed occurred in churches there. In the texts analysed, their authors focused on showing the Lithuanians as the wronged and the Poles as the perpetrators of their wrongs. The authors wrote about the reasons for not using the Lithuanian language in the churches: the attitude of the diocesan hierarchy (especially the Vilnius Cathedral Chapter), the inability of the clergy to speak Lithuanian, or the contempt for the Lithuanian language. The texts in the press make it clear that the demands of the Lithuanians to press for the rights for their language were justified, while the demands of the Poles to introduce Polish (in the case of the parish of Čekiškė) were illegal. The Poles' most common tactic to disrupt or cause conflict was to start singing in Polish when a sermon was being preached or hymns were sung in Lithuanian. In addition, newspaper publications pointed to the geography of the language-related discord in the churches (mainly in the parishes of the Vilnius diocese), but of course not all of the clashes were reported. The intensity and quality of publications were roughly equal both before and after the ban on the press in Latin characters. In general, the conflicts over the use of languages in churches can be seen as a clash of two nationalisms.

DRAUGIJOS SIMBOLIO SVARBA: JAV LIETUVIŠKŲ KATALIKIŠKŲ DRAUGIJŲ ŽENKLELIAI (XIX A. PABAIGA – XX A. PIRMA PUSĖ)

EDUARDAS REMECAS

Jungtinės Amerikos Valstijos lietuviams visada buvo laisvės ir didelių galimybių šalis. Pirmas gausenis lietuvių atvykimas į JAV įvyko po nesėkmingai pasibaigusio 1863 m. sukilimo. Vėliau į Ameriką vyko daug ekonominių migrantų. Pamažu augant lietuvių skaičiui, atsirado poreikis jungtis į bendruomenes. Pirmosios organizacijos buvo kuriamos kaip religinės ir pašalpinės, kai nariui dėl mirties ar nedarbingumo buvo išmokamos pašalpos. Ilgainiui atsirado ir kitokio pobūdžio organizacijų – ekonominės, meno, politinės, profesinės, sportinės, švietimo ir kt. Skaičiuojama, kad iki XX a. JAV buvo įkurta apie 500 įvairių lietuviškų draugijų¹. XX a. pirmoje pusėje tokių draugijų galėjo būti apie 2–3000. Tikslus skaičius niekada nebus žinomas, nes jos nebuvo registruojamos. 1886 m. kilo sumanymas visas lietuviškas organizacijas apjungti. Tais metais Šenandoa (Pensilvanija) buvo įkurtas laisvamaniškas Susivienijimas lietuvininkų Amerikoje, o katalikai Plimute (Pensilvanija) įkūrė Susivienijimą lietuviškų draugysčių Amerikoje. 1890 m. abu susivienijimai susijungė ir nuo 1896 m. veikė Susivienijimo lietuvių Amerikoje (SLA) pavadinimu. 1901 m. šis susivienijimas vėl suskilo. Laisvamaniška organizacija ir toliau vadinosi Susivienijimu lietuvių Amerikoje, o katalikiškos organizacijos šalininkai pasirinko pavadinimą Lietuvių Romos katalikų susivienijimas Amerikoje. Tai buvo dvi didžiausios ir turtingiausios lietuvių organizacijos JAV. XX a. pradžioje, ypač prieš Pirmąjį pasaulinį karą, pradėjo kurtis ir daugiau įvairių susivienijimų. Vieni jų buvo laisvamaniški, kiti katalikiški. Pastaruosius jungė 1906 m. balandžio 17 d. Vilks Baryje (Pensilvanija) įkurta JAV lietuvių katalikų organizacijų sąjunga – Amerikos lietuvių Romos katalikų federacija. Ši sąjunga 1925 m. vienijo tokias organizacijas kaip Lietuvių Romos katalikų susivienijimą Amerikoje

¹ Antanas Kučas, *Amerikos lietuvių istorija*, redagavo Antanas Kučas, Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1971, p. 132.

(apie 30 000 narių), Lietuvių katalikų labdarių sąjungą (5000 narių), Lietuvos vyčius (4000 narių), Lietuvių Romos katalikų darbininkų sąjungą (apie 4000 narių), Amerikos lietuvių Romos katalikų moterų sąjungą (2500 narių), Šv. Kazimiero akademijos rėmėjų draugiją (apie 2000 narių), Moksleivių susivienijimą arba Giedrininkus (500 narių), blaivininkų susivienijimą (apie 500 narių), Vargonininkų sąjungą (įk. 1911 m.), Ateitininkų sąjungą (įk. 1917 m.) ir apie 50 įvairių smulkių draugijų². 1925 m. federacija vienijo apie 100 000 narių.

Apie šių lietuviškų organizacijų veiklą iki šiol buvo skelbta nedaug. Pavyzdžiui, apie Lietuvių Romos katalikų susivienijimo Amerikoje veiklą 1886–1939 m. buvo rašyta kunigo Fabijono Kemėšio (1880–1954) knygoje³. Apie Lietuvos vyčių istoriją galima rasti Igno Sakalo (1892–1976) ir kunigo Vinco Valkavičiaus (1929–2005) 1965 ir 1988 m. išleistose knygose⁴. Apie katalikų moterų sąjungą buvo rašyta jos 25 ir 50 metų jubiliejams skirtose knygose⁵. Labai trumpai apie katalikiškų draugijų veiklą buvo pristatyta ir 1943 m. išleistoje knygoje *Amerikos lietuvių katalikų darbai*⁶. Gerokai plačiau organizacijų veiklą atspindi jų leisti periodiniai leidiniai. Pavyzdžiui, vyčiai leido žurnalą *Vytis*, katalikų moterų sąjungą – žurnalą *Moterų dirva*, katalikų darbininkų sąjungą – laikraštį *Darbininkas*, blaivininkų susivienijimas – laikraštį *Tautos rytas*, moksleiviai – laikraščius *Moksleivis* ir *Giedra*.

Didesnė dalis organizacijų, siekdamos išsiskirti iš kitų, gaminosi savo simbolius – vėliavas, uniformas ir ženklelius. Šie simboliai dažniausiai buvo matomi įvairiuose šventiniuose renginiuose ir tai buvo organizacijos reklama. Amerikos lietuviams svarbiausia buvo parodyti savo tautiškumą, todėl simboliuose labai dažnai matome lietuvišką Vytį ar lietuviškos vėliavos spalvas (mėlynai balta arba trispalvė). Šie simboliai turėjo atskirti lietuvius nuo lenkų ar kitų tautų imigrantų. Katalikiškos organizacijos tautiškus simbolius papildydavo dar ir religiniais.

² Balys F. Mastauskas, „Federacijos kongresas“, in: *Vytis*, Čikaga, 1925, Nr. 13, p. 355.

³ Fabijonas Kemėšis, *Am. Liet. R. Katalikų susivienijimo istorija, 1886–1939*, [JAV]: išleido A.L.R.K. susivienijimas, 1940.

⁴ *Lietuvos Vyčiai Amerikoje: Katalikiškojo jaunimo organizacijos penkiasdešimt metų veikimo žymesnieji broožai*, surinko ir redagavo Ignas Sakalas, [Chicago, Ill.]: išleista Organizacijos lėšomis, [1965]; William Wolkovich-Valkavičius, *Lithuanian Fraternalism: Seventy-Five Years of U.S. Knights of Lithuania*, Brooklyn, N. Y.: Knights of Lithuania, 1988.

⁵ A. L. R. K. *Moterų Sąjunga 25 metų veikimo šviesoje*, redagavo Sofija Sakalienė, Chicago, Ill.: „Draugo“ sp., 1939; A. L. R. K. *Moterų sąjunga, 1914–1964* = A. L. R. C. *Women's Alliance*, paruošė Donna Zilis, Chicago: A. L. R. K. *Moterų Sąjunga*, 1965.

⁶ *Amerikos lietuvių katalikų darbai*, Harissburg, Pa.: Kunigų vienybė, 1943.

JAV lietuvių organizacijoms gaminti ženkleliai netyrinėti nei Amerikoje, nei Lietuvoje. Organizacijų istorinėse apžvalgose apie šiuos draugijų simbolius galima rasti tik vos po kelis sakinius. Pavyzdžiui, Amerikos lietuvių Romos katalikų susivienijimo istorijoje nedidelės žinutės yra pateiktos tik apie ankstyvuosius ženklelius, kurių klausimai buvo svarstyti 1889, 1893, 1894 m. seimuose, bet nėra jokios informacijos apie vėlesnių laidų ženklelius⁷. Tik nedideles žinutes randame ir Lietuvos vyčių knygose, kur rašoma, kad 1915 m. narių ženklelio projektą parengė Mykolas Norkūnas⁸. Katalikių moterų sąjungos knygose informacijos taip pat mažai. Vienoje jų rašoma, kad 1937 m. XVIII seime nutarta pagaminti Sąjungos ženklelius⁹, o kitoje, kad 1915 m. I seimo metu buvo nutarta pasigaminti ženklelius. Ženkleliai buvo Lietuvos vėliavos spalvų – žalia, balta, raudona¹⁰. Lietuvoje mes turime tik kelias publikacijas, kuriose yra aprašyti JAV lietuvių draugijų ženkleliai arba pateikti tik jų vaizdai, nenurodant jų pagaminimo datų ar nurodant jas klaidingai¹¹.

Šio straipsnio pagrindinis tikslas – atskleisti nežinomus arba pamirštus faktus apie Amerikos lietuvių katalikiškų organizacijų ženklelius XIX a. pabaigoje – XX a. pirmoje pusėje. Taip pat parodyti, kiek šie simboliai buvo svarbūs organizacijoms ir jų nariams, kaip kito požiūris į juos. Straipsnyje bus nurodoma, kokie simboliai ženkleliuose buvo vaizduojami, kokie ženklelių tiražai, kas buvo jų gamintojai ar projektų autoriai ir pateikta kita su ženkleliais susijusi informacija. Taip pat bus bandoma Amerikos lietuvių organizacijų ženklelius palyginti su panašių organizacijų ženkleliais Lietuvoje. Pagrindiniais straipsnio šaltiniais pasirinkta įvairi JAV lietuvių katalikiška periodinė spauda – Bostono *Darbininkas*, Čikagos *Draugas*, Šenandoa *Garsas Amerikos lietuvių*, Filadelfijos *Žvaigždė* ir pačių draugijų leisti leidiniai. Šiuose leidiniuose buvo skelbiami organizacijų protokolai ir

⁷ Fabijonas Kemėšis, *op. cit.*, p. 55, 84, 88.

⁸ *Lietuvos Vyčiai Amerikoje*, p. 12.

⁹ A. L. R. K. *Moterų Sąjunga 25 metų veikimo šviesoje*, p. 33.

¹⁰ A. L. R. K. *Moterų sąjunga, 1914–1964*, p. 23.

¹¹ Algimantas Astikas, *Lietuvos ordinais, medaliai ir ženkleliai 1918–1940*, Vilnius: Mintis, 1993, p. 380–389; Rūta Verkeliene, „Retesni mažosios faleristikos eksponatai“, in: *Mažieji Lietuvos istorijos paminklai Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus Numizmatikos skyriaus rinkiniuose*, Kaunas: Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, 1999, 119–131; Ignas Narbutas, „XIX a. pabaigos – XX a. pradžios JAV lietuvių faleristikoje naudojamos heraldikos kilmė“, in: *Šiuolaikinės gairės ir aktualijos numizmatikoje, faleristikoje ir sfragistikoje: Konferencijos medžiaga. Trakų salos pilis, 2005 m. gegužės 13 d.*, sudarė Donatas Žukauskas, Trakai: Trakų istorijos muziejus, 2006, p. 56–58 ir kt.

finansinės ataskaitos. Gaila, bet ne visos organizacijos šią medžiagą pateikdavo nuolat ir išsamiai. Rašant straipsnį, buvo stengtasi peržiūrėti visus paminėtus periodinius leidinius iki 1940 m., tačiau dalis jų numerių ar net metų komplektų viešai nėra prieinami. Šios priežastys neleido temos iširti išsamiai. Straipsnį papildė Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus (NČDM) ir Lietuvos nacionalinio muziejaus (LNM) rinkiniuose saugomų ženklelių vaizdai.

Lietuvių Romos katalikų susivienijimas Amerikoje (Susivienijimas lietuvių Rymo katalikų Amerikoje). 1886 m. Plimute katalikai įkūrė Susivienijimą lietuviškų draugysčių Amerikoje, 1890 m. jis susijungė su laisvamanišku Susivienijimu visų lietuvininkų Amerikoje, o nuo 1896 m. veikė Susivienijimo lietuvių Amerikoje (SLA) pavadinimu. Tai buvo JAV lietuvių savišalpos organizacija, kuri rūpinosi tautiniais, kultūros, visuomeniniais ir politiniais išėivijos lietuvių reikalais. 1901 m. Seime organizacija skilo į katalikiškos pakraipos Lietuvių Romos katalikų susivienijimą Amerikoje ir liberalų, laisvamanišką Susivienijimą lietuvių Amerikoje. Katalikiška organizacija 1901–1916 m. leido laikraščius *Draugas* (1909–), *Tėvynė* (1896–), *Žvaigždė* (1901–1944), savaitraštį *Garsas* (1917–1994). 1910 m. vienijo daugiau kaip 5500, o 1922 m. apie 24 000 narių.

Organizacijos narių ženklelių klausimas buvo iškeltas 1889 m. lapkričio 5 d. įvykusiame IV seime. Buvo nutarta konstitucijoje įrašyti sakinį apie ženklelių su Lietuvos raiteliu (žirgvaikiu) ir su lietuviška bei Amerikos vėliavomis pagaminimą. Ženklelis turi būti nešiojamas prie švarko (žipono)¹². Spaudoje buvo kiek patikslinta ženklelio išvaizda – sidabrinis herbas su raiteliu, apjuostas vainiku iš Lietuvos ir Amerikos vėliavų¹³. 1893 m. spalio 25 d. VIII seime nutarta, kad susivienijimui nepriklausantis asmuo teisės nešioti susivienijimo ženklelį neturi¹⁴. Pirmieji ženkleliai (200 vnt.) buvo pagaminti 1893 m. Jie buvo dviejų rūšių – auksiniai po 1,75 USD ir sidabriniai po 0,75 USD be siuntimo kainos. Ženkleliuose buvo pavaizduotas juodas raitelis raudoname fone, apačioje raidės S.L.A. (Susivienijimas lietuvių Amerikoje), o viršuje kryželis, rodantis, kad jo nešiotojas yra krikščionis¹⁵

¹² *Susivienijimo lietuvių Amerikoje istorija: nuo 1886 iki 1915 metų*, New York: išleista S. L. A. lėšomis, 1915, p. 34; Fabijonas Kemėšis, *op. cit.*, p. 55.

¹³ *Garsas* išz sejmo, in: *Vienybė lietuvininkų*, Plimutas, 1889-11-13, Nr. 46, p. 3.

¹⁴ Fabijonas Kemėšis, *op. cit.*, p. 84.

¹⁵ Dėl „Susivienijimo“ ..., in: *Vienybė lietuvininkų*, Plimutas, 1893-10-03, Nr. 40, p. 473.

(ilustracija Nr. 1). Tad pagamintų ženklelių išvaizda gerokai skyrėsi nuo pirminio projekto. Už ženklelių pagaminimą buvo sumokėta 221,90 USD¹⁶. Po pusmečio buvo pastebėta, kad ženkleliai, pardavinėti kaip auksiniai, iš tikro buvo tik paauksuoti žalvariniai, tad šį klausimą nutarta iškelti seime¹⁷. 1894 m. rugsėjo 25 d. įvykusiame IX seime nutarta, kad turimi paauksuoti žalvariniai ženkleliai bus pardavinėjami be jokio SLA pelno po 0,30 USD ir kartu bus pagaminti tokios pat išvaizdos nauji auksiniai¹⁸. Ženkleliai buvo užsakyti Niujorke firmoje *Benzinger and Bros Regalia makers* (įst. 1877 m.), o prieš tai dalis ženklelių (brangesnių) buvo pagaminta Baltimorėje (Merilendas), kita dalis, kainavusi

1 iliustracija. Susivienijimo lietuvių Amerikoje ženklelis. 1894. Auksas, emalė, 25 × 20,7 mm. NČDM, Nn 44542

sių po 0,35 USD, Niujorke arba Filadelfijoje¹⁹. Apie auksinių (14 karatų / 585) ženklelių pagaminimą buvo paskelbta tų pačių metų gegužės mėnesį ir nurodyta jų kaina – 2 USD; tai tik 2 centais daugiau nei jų savikaina²⁰. Bendrai už naujų ženklelių pagaminimą buvo sumokėta 375 USD²¹. Tad galima manyti, kad ženklelių buvo užsakyta 200 vnt., o jų vieneto kaina – 1,875 USD; tai buvo 12 centų pelnas. 1897 m. XII seime buvo nutarta ženklelių kainas nuleisti – auksinius pardavinėti po 1,5 USD, sidabrinčius – po 0,50 USD²². Tačiau duomenų, kad tuo metu būtų buvę pagaminta naujų ženklelių, nerasta.

1899 m. spalio 3–5 d. įvykusiame XIV seime buvo nutarta moterims pagaminti kitokius ženklelius, kadangi buvusieji joms nešioti nepatiko,

¹⁶ Rokunda 1893 ant 8 „Susiv. seimo“, in: *Vienybė lietuvininkų*, Plimutas, 1893-11-14, Nr. 46, p. 551.

¹⁷ Plymouth, Pa., August 26 d., 1894 m., in: *Vienybė lietuvininkų*, Plimutas, 1894-08-28, Nr. 35, p. 419.

¹⁸ *Susivienijimo lietuvių Amerikoje istorija*, p. 94; Fabijonas Kemėšis, *op. cit.*, p. 88.

¹⁹ Jonas Žilinskas, „Detroit Mich. Kuopos komitetui ir visiems, kurie „Susiv.“ knygų už ženklelius be reikalo kaltina“, in: *Vienybė lietuvininkų*, Plimutas, 1895-03-26, Nr. 13, p. 157.

²⁰ Auksiniai ženkleliai jau padaryti, in: *Vienybė lietuvininkų*, Plimutas, 1895-05-14, Nr. 20, p. 241.

²¹ Klaidų atitaisymas, in: *Vienybė lietuvininkų*, Plimutas, 1895-12-24, Nr. 52, p. 626.

²² Nutarimai XII susiv. Seimo, in: *Tėvynė*, Plimutas, 1897, Nr. 11, p. 350.

taip pat pagaminti jų daugiau²³. 1900 m. kovo mėnesį pranešta, kad moterų ženkleliai jau pagaminti. Jie mažesni ir gražesni už vyriškus, visai kitokios formos. Auksinių kaina buvo po 1,5 USD, paaukuotų – 1,20 USD, sidabrinų – 0,75 USD²⁴. Kaip šie ženkleliai atrodė, kas jų gamintojas ir kiek jų pagaminta, duomenų rasti nepavyko.

Po to, kai 1901 m. seime organizacija skilo į dvi, kilo ginčai dėl teisių į organizacijos simbolių – antspaudus, blankus, vėliavą ir ženklus. Visą šį turimą perėmė Lietuvių Romos katalikų susivienijimas Amerikoje, bet 1903 m. gegužės 21–23 d. Susivienijimo lietuvių Amerikoje seime buvo nutarta viską susigražinti, nes katalikiška organizacija savo konstitucijoje įsirašė naują pavadinimą, kurio santrumpa buvo S.L.R.K.A.²⁵

Apie naujosios organizacijos ženklelius prabilta 1904 m. XIX seime, kai Šenandoa 40 kuopa pareikalavo ženklelių²⁶. Naujieji ženkleliai buvo pagaminti 1906 m. kovo mėnesį ir jie buvo trijų rūšių: auksiniai po 1,25 USD, paaukuoti ir sidabriniai po 0,75 USD²⁷. Kas ir kiek pagamino šių ženklelių, nėra žinoma, bet 1908 m. kovo mėnesį už 300 auksinių ženklelių firmai *A. Coran* buvo sumokėta 262,50 USD²⁸. Gal būt ir pirmąjį kartą ženklelius gamino ta pati firma, bet kur ir kada ši firma buvo įkurta, duomenų rasti nepavyko. 1909 m. organizacijos centras turėjo dar nepardavęs 567 ženklelius: 187 vnt. auksinių, 158 vnt. paaukuotų ir 222 vnt. sidabrinų²⁹. 1912 m. įvykusiame XXVII seime buvo nutarta pagaminti 500 vnt. naujų auksinių ženklelių. Jie pagaminti storesni ir geresnio aukso, bet parduoti už tą pačią 1,25 USD kainą³⁰. Už ženklelius sumokėta 412,15 USD arba po 0,825 USD³¹. Tačiau jų savikaina gavosi dar mažesnė. Taip atsitiko dėl to, kad pervežimo kompanija juos prarado ir buvo pagaminti nauji, bet vėliau senieji atrasti, kuriuos kompanija pasiūlė įsigyti pigiau –

²³ *Susivienijimo lietuvių Amerikoje istorija*, p. 136; XIV Seimas S.L.A. Waterbury, Conn. 1899. Protokolas, in: *Tėvynė*, Plimutas, 1899, Nr. 11, p. 398.

²⁴ „Ženkleliai! Ženkleliai!“, in: *Tėvynė*, Plimutas, 1900-03-03, Nr. 7, p. 55.

²⁵ Atsizaukimas, in: *Vienybė lietuvininkų*, Plimutas, 1903, Nr. 25, p. 300.

²⁶ Susivienijimo kuopų įnesimai XIX Seimui, in: *Žvaigždė*, Filadelfija, 1904-06-03, Nr. 22, p. 346.

²⁷ Susiv. L.R.K.A. reikaluose, in: *Žvaigždė*, Filadelfija, 1906-04-13, Nr. 15, p. 118.

²⁸ Bertainine atskaita susivien. L.R.K.A., in: *Žvaigždė*, Filadelfija, 1908-05-22, Nr. 21, p. 4.

²⁹ K. Krušinskas, „Kasos stovis susiv. L.R.K.A. vasario mėn. 1910 meto“, in: *Draugas*, Čikaga, 1910-05-12, Nr. 19, p. 371.

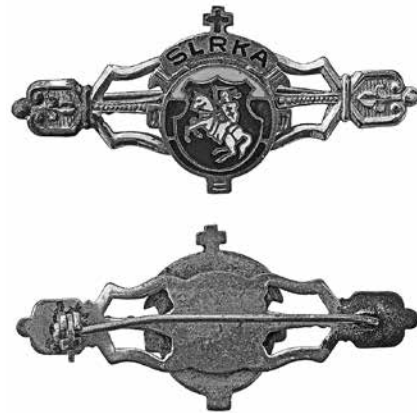
³⁰ Susiv. L.R.K.A. narių domai, in: *Draugas*, Čikaga, 1913-07-31, Nr. 31, p. 5.

³¹ Sus. L.R.K.A. seimas. Metinė apyskaita, in: *Draugas*, Čikaga, 1913-06-12, Nr. 24, p. 5.

už 250 USD³². Taip ir buvo padaryta. Tad ženklelių savikaina nukrito iki 0,66 USD. Kas buvo šių ženklelių gamintojas, duomenų nėra. Ženkleliai buvo dviejų rūšių – vyrams (su veržlele) ir moterims (su žiogeliu)³³. Vėliau buvo pagaminta ir kitokių susivienijimo ženklelių. Pavyzdžiui, 1919 m. buvo reklamuojama apie galimybę įsigyti 7 variantų ženklelius: vyriškus ir moteriškus 10 karatų (416,6 prabos) aukso po 1,5 USD (ilustracija Nr. 2), vyriškus ir moteriškus auksuotus po 1 USD, anksčiau darytus moteriškus po 0,75 USD, krūtinės sagutes po 1,5 USD (ilustracija Nr. 3) ir laikrodžių pakabukams skirtus ženklelius po 1 USD³⁴. Dar vėliau buvo pagaminti naujo pavyzdžio ženkleliai su pakeistomis vėliavos spalvomis. Pirmuosiuose ženkleliuose vėliava buvo žalia-balta-raudona, vėliau geltona-žalia-raudona. Kada buvo pagaminti šie nauji ženkleliai – spaudoje neminima, bet ne anksčiau 1920 m.

2 iliustracija. Lietuvių Romos katalikų susivienijimo Amerikoje ženklelis. 1906. Aukštas, emalė, ø 18 mm. NČDM, Nn 44495

3 iliustracija. Lietuvių Romos katalikų susivienijimo Amerikoje ženklelis. Po 1920. Žalvaris, emalė, 17,9 × 38,5 mm. LNM, GRD 117208/2

Amerikos lietuvių Romos katalikų moterų sąjunga. Ši JAV lietuvių kultūros ir savišalpos organizacija buvo įkurta 1914 m. gruodžio 13 d. Čikagoje. Sąjunga rūpinosi lietuvių išlaikymu, doriniu ir religiniu narių mokymu, profesiniu lavinimu. Aukščiausioji institucija seimas šaukiamas kas dveji metai. Sąjunga turi dvasios vadus, garbės narių. Žemiausias organizacinis vienetas – kuopos, kurios jungiasi į apskritis. Turi

³² Pastabos susivienijimo liet. R.K. Am. 29-sai seimas, in: *Draugas*, Čikaga, 1914-06-11, Nr. 24, p. 4.

³³ S.L.R.K.A. ženkleliai (guzikėliai), in: *Draugas*, Čikaga, 1915-09-02, Nr. 36, p. 6.

³⁴ „Garso“ katalogas, in: *Garsas*, Bruklinas, 1919-08-14, Nr. 33, p. 5.

3 skyrius – pašalpių, draudimo ir socialinį. 1916–1972 m. leido žurnalą *Moterų dirva*. 1920–1924 m. sąjunga turėjo apie 2000 narių, 1937 m. – 70 kuopų su 2330 narių.

Organizacijos ženklelis buvo patvirtintas I seimo metu, vykusio 1915 m. birželio 29–30 d. Ženklelis aprašytas taip: apvalus, žvaigždės formos su

4 iliustracija. Amerikos lietuvių Romos katalikių moterų sąjungos ženklelio piešinys. 1915. Dailininkas Matas Žaldokas

viduje pavaizduotu tikėjimo (kryžius), vilties (inkaras) ir meilės (širdis) ženklų. Ap linkui rūtų vainikas ir žvaigždės kampuose raidės A. R. L. K. M. S. Ženklelis trijų tautiškių spalvų – raudonos, baltos ir žalios (ilustracija Nr. 4). Jo projektą nemokamai parengė architektas Matas Žaldokas (1880–1966)³⁵. 1915 m. rugsėjo 20 d. už ženklelio projektą buvo sumokėtas 1 doleris³⁶. Ženkleliai buvo pagaminti ir gauti 1915 m. gruodžio mėnesį. Jie buvo auksiniai 10 karatų (417/1000) ir kainavo 1 dolerį³⁷. Už ženklelius sumokėta 270 dolerių³⁸. 1916 m. II seime 10 kuopa paprašė pagaminti piges-

nius ženklelius, bet gavo atsakymą, kad jei kuopa surastų pigiau galinčią pagaminti firmą – praneštų centro valdybai³⁹. 1917 m. birželio 4 d. *J. Eulenberg Co* firmai buvo sumokėta 300 USD už 300 vnt. naujai pagamintų ženklelių. Kartu jų pardavimo kaina buvo pakelta iki 1,1 dolerio⁴⁰. Galima manyti, kad ir 1915 m. buvo pagaminta 300 vnt. ženklelių. 1920 m. birželio 25 d. toje pačioje firmoje vėl buvo pagaminta 300 vnt. ženklelių, bet už juos sumokėta jau 425,25 USD⁴¹. Naujų ženklelių pardavimo kaina

³⁵ Protokolas Amer. Liet. Rymo-katalikių moterų sąjungos, in: *Draugas*, Čikaga, 1915-07-29, Nr. 31, p. 5; „Atminčiai brangių sukaktuvių“, in: *Draugas*, Čikaga, 1935-07-09, Nr. 160, p. 5.

³⁶ Am. Liet. R. K. moterų sąjungos raportas, in: *Draugas*, Čikaga, 1915-12-02, Nr. 49, p. 9.

³⁷ Antanina Nausiedienė, „A. L. R. K. Mot. sagos kuopoms“, in: *Draugas*, Čikaga, 1915-12-30, Nr. 53, p. 5

³⁸ Antanina Nausiedienė, „A. L. R. K. Mot. są-gos išdo stovis“, in: *Draugas*, Čikaga, 1916-06-27, Nr. 74, p. 2.

³⁹ Moterų s-gos 2-ras seimas, in: *Darbininkas*, Bostonas, 1916-08-05, Nr. 91, p. 3.

⁴⁰ A. L. R. K. M. są-gos centro išd. ataskaita už birželio m. 1917, in: *Moterų dirva*, Čikaga, 1917, Nr. 8, p. 23.

⁴¹ A. L. R. K. moterų sąjungos išdininkės ataskaita nuo rugs. 20, 1919 iki rugpjūčio 1 d., 1920, in: *Moterų dirva*, Čikaga, 1921, Nr. 1, p. 13.

pakelta iki 1,5 dolerio⁴². Tad nuo 1915 iki 1920 m. iš viso buvo pagaminta 900 vnt. sąjungos narių ženklelių. Tikėtina, kad visų jų gamintojas buvo žydų kilmės Budapešte gimęs Čikagos juvelyras Johnas Eulenbergas (1868–1927).

1927 m. ženkleliai pasibaigė ir rugpjūčio 16 d. vykusiamе XIII seime buvo nutarta pagaminti naujų, bet pakeičiant Lietuvos vėliavos spalvas⁴³. Taip pat nutarta pagaminti ženklelius jaunimui (jaunametėms)⁴⁴. Tačiau ženklelių pagaminimas užtruko. 1929 m. nutarta, kad ženkleliai jaunimui dar nebus gaminami, nes dar nėra 500 narių, o ir esamos narės nesu-simoka nario mokesčio⁴⁵. 1935 m. vykusio XVII seimo posėdyje pranešta, kad naujų ženklelių negaminta dėl jų brangumo⁴⁶. Galima numanyti, kad mirus buvusiam ženklelių gamintojui, kitų gamintojų kainos buvo gero-kai didesnės, bet ženklelių poreikis sąjungos narių tarpe buvo. 1937 m. rugsėjo 19 d. centro valdybos posėdyje buvo iškeltas ir ženklelių paga-minimo klausimas. Nutarta kreiptis į Šv. Kazimiero seseris užkla-siant, ar jos negalėtų pagaminti⁴⁷. 1937 m. vykusio XVIII seimo posėdyje vėl buvo iškeltas ženklelių klausimas. Centro raštinė pranešė, kad ženkleliai dar nepagaminti, nes jų pageidavo vos viena kuopa. Nutarta, kad ženklelius pagamins centro valdyba ir jie bus medžiaginės juostelės su vie-na puse gedulo (juodos), o kita mėlynos ir baltos spalvos⁴⁸. 1938 m. kovo 23 d. centro valdybos posėdyje buvo plačiai kalbėta apie ženklelius. Nu-tarta pagaminti 1000 vnt. ženklelių, o dėl jų pagaminimo kreiptis į kelias firmas⁴⁹. 1938 m. birželio mėnesį pranešta, kad naujieji, visoms kuopoms bendri ženkleliai kainuotų 0,50 USD, bet kuopos turėtų pranešti, kiek joms jų reiktų, nes tada paaiškėtų, ar ženklelius verta užsakyti⁵⁰. Rugpjū-čio mėnesį George'ui Lautereriui už 1000 vnt. ženklelių buvo sumokėta

⁴² Protokolas, in: *Moterų dirva*, Čikaga, 1925, Nr. 9, p. 9.

⁴³ M. są-gos XIII-tojo seimo protokolas, in: *Moterų dirva*, Čikaga, 1927, Nr. 11, p. 6.

⁴⁴ *Ibid.*, p. 7.

⁴⁵ Centro valdybos poseiminis posėdis. Jaunamečių klausimas, in: *Moterų dirva*, Čika-ga, 1929, Nr. 5, p. 10.

⁴⁶ Protokolas, in: *Moterų dirva*, Čikaga, 1935, Nr. 10, p. 10.

⁴⁷ A. L. R. K. Moterų sąjungos Centro valdybos posėdis..., in: *Moterų dirva*, Čikaga, 1938, Nr. 1, p. 8.

⁴⁸ A. L. R. K. Moterų są-gos 18-jo seimo užrašai (protokolas), in: *Moterų dirva*, Čikaga, 1937, Nr. 12, p. 7; A. L. R. K. *Moterų Sąjunga 25 metų veikimo šviesoje*, p. 33.

⁴⁹ Protokolas, in: *Moterų dirva*, Čikaga, 1938, Nr. 7, p. 16.

⁵⁰ Svarbūs pranešimai, in: *Moterų dirva*, Čikaga, 1938, Nr. 6, p. 15.

283,25 USD⁵¹. Spalio 17 d. centro valdybos posėdyje pranešta, kad ženkleliai jau pagaminti ir kainuoja po 0,40 USD⁵² (ilustracija Nr. 5). Naujieji ženkleliai buvo pagaminti Čikagoje 1881 m. įsteigtoje George'o Lautererio (1856–1936) firmoje, kuri vis dar vykdo savo veiklą.

Aprašyti narių ženkleliai nebuvo vieninteliai šios sąjungos pagaminti ženkleliai. Kiekvieno seimo narėms ir svečiams buvo gaminti specialūs

5 iliustracija. Amerikos lietuvių Romos katalikų moterų sąjungos ženklelis-juostelė. 1938. Audeklas, metalas, 110 × 40 mm. Gamintojas George Lauterer. LNM, GRD 117209/10

suvažiavimų ženkleliai-juostelės. Taip pat yra žinomi ir atskirų kuopų pasigaminti medžiaginiai ženkleliai-juostelės. Tokių ženklelių pasigaminimą, matyt, sąlygojo dvi priežastys. Pirmoji – per didelė metalinių ženklelių kaina, antra – jų išvaizda. Pavyzdžiui, 1925 m. gegužės 3 d. Konektikuto apskrities suvažiavime Mančesterio 28 kuopa pageidavo, kad Moterų sąjunga įsigytų gedulo ženklelių mirusiai narei atminti, kuriuos narės turėtų nešioti 6 mėnesius. Buvo nu-

tartą šį klausimą iškelti kitame seime⁵³. Akivaizdu, kad kuopa pageidavo turėti tuo laiku JAV plačiai paplitusius medžiaginius ženklelius-juosteles (vadinamąsias šarpas), kurių viena pusė buvo juoda (gedulo), kita spalvota (švenčių). Tokius medžiaginius ženklelius-juosteles 1924 m. už 140 dolerių įsigijo Klevelendo (Ohajas) 26 kuopa, turėjusi 176 nares⁵⁴. Tais pačiais metais, kaip matome iš nuotraukos žurnale, savo ženklelius jau turėjo ir Maspetho (Niujorkas) 30 kuopa, turėjusi vos 33 nares⁵⁵. 1926 m. kovo 14 d. savo

⁵¹ A. L. R. K. Mot. Są-gos centro raštinės ataskaita, in: *Moterų dirva*, Čikaga, 1939, Nr. 4, p. 11.

⁵² Centro valdybos protokolas, in: *Moterų dirva*, Čikaga, 1938, Nr. 12, p. 11, 14.

⁵³ Protokolas. A. L. R. K. M. S. Conn. Apskr. 12-to suvažiavimo, in: *Moterų dirva*, Čikaga, 1925, Nr. 6, p. 20.

⁵⁴ Moterų sąjungos 26 kuopa, Cleveland, Ohio, in: *Moterų dirva*, Čikaga, 1924, Nr. 7, p. 60.

⁵⁵ *Moterų dirva*, Čikaga, 1924, Nr. 7, p. 55.

ženklelius išsidalino ir Cicero (Ilinojus) 2 kuopa⁵⁶. 1927 m. nuotraukoje matome, kad savo ženklelius turėjo ir Rockfordo (Ilinojus) 9 kuopa⁵⁷. 1932 m. ženklelius įsigijo ir Worcesterio (Masačusetsas) 69 kuopa. Ženkleliai atrodė kaip Dievo Motinos Nuolatinės Pagalbos medalikėliai ant šviesiai mėlyno kaspinėlio; mirus narei šviesūs kaspinėliai buvo keičiami į juodus⁵⁸. Lietuvos nacionaliniame muziejuje yra saugomas ir Baltimorės (Merilendas) 8 kuopos ženklelis, o į Nacionalinį M. K. Čiurlionio dailės muziejų yra patekęs Hudsono (Masačusetsas) 45 kuopos ženklelis⁵⁹. Gali būti, kad viena pirmųjų savo ženklelius 1922 m. pasigamino Grand Rapids (Mičiganas) 42 kuopa, turėjusi 60 narių⁶⁰.

Lietuvos vyčiai. JAV lietuvių katalikų organizacija susikūrė 1913 m. ir pirmaisiais metais vadinosi Lietuvos sakalai. Jos tikslas – kovoti su laisvamanybe ir nutautėjimu. Aukščiausioji institucija seimas šauktas kasmet. Žemiausias organizacinis vienetas – kuopos, kurios jungėsi į apskritis. Nuo 1921 m. organizacija turėjo draudimo ir šalpos skyrius, fondą moksleiviams šelpti, turėjo skaityklų, chorų, orkestrų, sporto klubų. 1914–1918 m. rūpinosi Lietuvos nepriklausomybės atgavimu. Lietuvai atgavus nepriklausomybę, Lietuvos vyčiai rėmė Lietuvos Respublikos krikščioniškos pakraipos partijas, palaikė ryšius su katalikiškėmis Lietuvos jaunimo organizacijomis, ypač pavasarininkais, surengė ekskursiją į Lietuvą. Turėjo savo vėliavą, uniformas, ženklus. Leido žurnalą *Vytis* (1915–). 1917 m. turėjo apie 3000 narių, 1930–1940 m. – mažiau nei 2000 narių.

Jau 1913 m. parengtoje Lietuvos vyčių konstitucijoje buvo parašyta, kad organizacijos ženklelyje yra pavaizduotas ant ažuolo šakos sėdintis sakalas, taip pat buvo numatyti pagaminti ir garbės narių ženklai⁶¹. 1914 m. liepos 7–9 d. vykusiame II seime organizacijos įkūrėjas ir ženklų (metaliinių ženklelių, medžiaginių juostelių, juostų) bei vėliavų gamintojas Mykolas Norkūnas pasiūlo pagaminti vienodus sidabrinčius narių ženklelius.

⁵⁶ Mot. sąg-os 2 kp. susirinkimas, in: *Draugas*, Čikaga, 1926-03-19, Nr. 66, p. 5.

⁵⁷ *Moterų dirva*, Čikaga, 1927, Nr. 9, p. 17.

⁵⁸ A. L. R. K. *Moterų Sąjunga 25 metų veikimo šviesoje*, p. 114.

⁵⁹ [JAV lietuvių draugijų, veikusių nuo XIX a. pabaigos, kongresų ženklelių sąrašas, 1935], in: Aleksandro Račkaus rankraščių fondas, in: *Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka*, f. 63, b. 73, l. 8, nr. 206.

⁶⁰ Grand Rapids, Mich., in: *Draugas*, Čikaga, 1922-04-17, Nr. 90, p. 3.

⁶¹ Konstitucija „Lietuvos vyčių“ draugijos po Šv. Kazimiero globa, in: *Draugas*, Čikaga, 1913-11-27, Nr. 48, p. 5.

Tam buvo pritarta, o kartu nutarta ženklelių patentą įregistruoti Vašingtone⁶². Rugsėjo 8–9 d. vykusiame centro valdybos susirinkime pranešta, kad valdybos pasirinkimui yra paruošti trys ženklelio projektai⁶³. Norkūnas savo prisiminimuose nurodo, kad iš daugelio jo parengtų projektų ženklelio iš-

6 iliustracija. Lietuvos vyčių ženklelio piešinys. 1914. Dailininkas Mykolas Norkūnas. Iš: *Vytis*, Čikaga, 1934, Nr. 2, p. 6, 12

vaizdą išrinko visuomenės veikėjas Juozas Gabrys (1880–1951)⁶⁴. Tų pačių metų gruodžio mėnesį Norkūnas pranešė, kad jau pagamino ženklelius⁶⁵. Po užpatentavimo be Vyčių komisijos jų niekas negalėjo gaminti septynerius metus, o nešioti galėjo tik Vyčiai. Ženkleliai buvo įkainoti po 0,45 USD⁶⁶. Knygoje apie Lietuvos Vyčių istoriją rašoma, kad iš viso buvo pateikti šeši Norkūno parengti ženklelio projektai, bet pateikta klaidinga informacija, kad jis buvo priimtas 1915 m. liepos 1–2 d. III seime. Ženklelyje pavaizduotas raitelis su iškeltu kardu, kuris yra lietuvių tautos – valstybės ženklas,

o virš kardo esantis kryžius simbolizuoja aukščiausią vyčių idealą – Kristų (iliustracija Nr. 6). Projektas buvo artimiausias vyčių šūkiams – „Dievui ir Tėvynei“, „Viskas Lietuvai, Lietuva gi Kristui“. Ženklelio vaizdas užpatentuotas Norkūno vardu, nes pagal patentų gavimo taisykles, organizacijos to padaryti negalėjo⁶⁷.

Tačiau pagaminti ženkleliai patiko ne visiems. 1915 m. liepos 1–2 d. vykusiame III kongrese buvo iškeltas klausimas, kodėl pagaminti ne sidabriniai ženkleliai, kaip buvo numatyta, o paausuoti. Taip pat pažymėta, kad ženkleliai pagaminti nevykusiai, nes auksavimas labai greitai nusitrina. Dauguma delegatų pageidavo, kad ženklelių patentas iš Norkūno būtų

⁶² Antras „Lietuvos vyčių“ kongresas, in: *Draugas*, Čikaga, 1914-07-30, Nr. 31, p. 7.

⁶³ Mykolas Norkūnas, Aleksandras Račkus, Protokolas, in: *Draugas*, Čikaga, 1914-10-22, Nr. 43, p. 7.

⁶⁴ Mykolas Andrius Norkūnas, in: *Vytis*, Čikaga, 1930, Nr. 15, p. 349.

⁶⁵ „L. vyčių“ reikale, in: *Draugas*, Čikaga, 1914-12-17, Nr. 51, p. 5.

⁶⁶ Mykolas Norkūnas, „Vyčiams pranešimas“, in: *Draugas*, Čikaga, 1915-02-04, Nr. 6, p. 8; Mykolas Norkūnas, „Officialis pranešimas vyčiams“, in: *Draugas*, Čikaga, 1915-03-04, Nr. 10, p. 6.

⁶⁷ *Lietuvos Vyčiai Amerikoje*, p. 12.

atimtas ir perduotas organizacijai⁶⁸. Norkūnas paaiškino, kad sprendimas vietoje sidabrinių ženklelių gaminti paausotus buvo priimtas centro valdybos Čikagoje. Kongresas nutarė visus iki šiol pagamintus ženklelius – 1440 vnt. – iš Norkūno nupirkti po 0,45 USD ir pardavinėti po 0,50 USD, taip pat iš jo perimti patentą ir apmokėti ženklelio pagaminimo išlaidas – 40 USD už raitelio išskirtimą ir 30 USD už išliejimą⁶⁹. 1916 m. rugpjūčio mėnesį Norkūnui už ženklelių pagaminimą buvo sumokėta 228,15 USD⁷⁰. Ši pinigų suma už 1440 vnt. nėra labai didelė, tad gali būti, kad tai buvo naujas mokestis už papildomą ženklelių kiekį. 1916 m. spaudoje nurodoma, kad buvo pagaminti ženkleliai vyrams (užsukami) ir moterims (su žiogeliu) bei dviejų variantų – geresni po 1 USD ir po 0,5 USD⁷¹. 1915 m. buvo minimi ženkleliai tik po 0,5 USD. Nuotraukose galima matyti, kad pirmieji ženkleliai buvo didelio Vyčio formos arba apvalūs su Vyčio atvaizdu. Šio pavyzdžio ženklelių Norkūnas dar gamino ir vėliau. Spaudoje yra minima, kad 1935 m. atvykęs į Lietuvos vyčių seimą, jis visus atstovus apdovanojo šiuo ženkleliu, o 1949 m. tą patį jis padarė dar kartą⁷². Vis dėlto tam tikros dalies organizacijos narių noras pakeisti ženklelių išvaizdą niekur nedingo.

1917 m. liepos 23–25 d. vykusiame kongrese buvo nutarta, kad Vyčių ženklelis bus pakeistas – prie raitelio prisidės vėliava ir visi ženkleliai bus vienodi. Taip pat buvo nutarta vyčių chorams leisti nešioti kitokius ženklelius – raitelio su lyra kompozicijos, bet juos pasigaminti turės patys choristai⁷³. Ženklelius choristams 1920 m. pagamino Norkūnas⁷⁴. 1918 m. rugpjūčio 27–29 d. vykusiame VI seime pranešta, kad praitame seime buvo pateiktas Mulevičiaus ženklelio projektas, bet jis pradingo ir, anot pateikėjo, šiam ženkleliui reiktų keisti vėliavos spalvas bei visą išvaizdą ir geriau būtų parengti naują projektą, tad naujo pavyzdžio ženkleliai nebuvo pagaminti⁷⁵.

⁶⁸ Protokolas Lietuvos vyčių III kongreso, laikyto 1 ir 2 d.d. liepos m. 1915 m. Chicago. Ill., in: *Draugas*, Čikaga, 1915-09-02, Nr. 36, p. 5.

⁶⁹ Protokolas Lietuvos vyčių III kongreso, laikyto 1 ir 2 d.d. liepos m. 1915 m. Chicago. Ill., in: *Draugas*, Čikaga, 1915-09-09, Nr. 37, p. 5.

⁷⁰ Lietuvos vyčių izdo stovis, in: *Vytis*, Čikaga, 1916, Nr. 10, p. 12.

⁷¹ *Ibid.*

⁷² Lietuvos vyčių 23-čias seimo protokolas, in: *Vytis*, Čikaga, 1935, Nr. 9, p. 6; Iš Lietuvos vyčių seimo, in: *Draugas*, Čikaga, 1949-09-15, Nr. 216, p. 8.

⁷³ Diena po puotos, in: *Draugas*, Čikaga, 1917-08-09, Nr. 187, p. 2.

⁷⁴ Mykolas Norkūnas, „Vyčių chorams“, in: *Vytis*, Čikaga, 1920, Nr. 7, p. 19.

⁷⁵ Protokolas L. Vyčių VI-jo seimo įvykusio 27, 28 ir 29 dd. rugp. mėn. Cleveland, Ohio., in: *Vytis*, Čikaga, 1918, Nr. 12, p. 14.

Buvo nutarta ženklelius palikti tuos pačius, bet kai jie pasibaigs, centro valdybai pagaminti patobulintus – naujos formos⁷⁶. 1919 m. rugpjūčio 12–14 d. vykusiam seime buvo nutarta naujo ženklelio projektų padarymui išrinkti dr. Joną Julijų Bielskį (1891–1976) ir kitame seime šiuos projektus pateikti⁷⁷. 1920 m. seimas nutarė ženklelių išvaizdos nekeisti⁷⁸. 1922 m. rugpjūčio 21–23 d. vykusiam seime vėl nutarta patobulinti Vyčių ženklelius ir tai buvo pavesta padaryti centro valdybai⁷⁹. 1923 m. tai dar kartą buvo pakartota⁸⁰. 1924 m. rugpjūčio 26–28 d. vykusiam XII seime buvo pateiktas naujo pavyzdžio ženklelio projektas. Buvo nutarta įdėti jo atvaizdą žurnale *Vytis* ir išgirsti narių nuomones⁸¹. Tačiau tai nebuvo padaryta. 1925 m. gegužės mėnesį pranešta, kad centro valdyba patvirtino galutinį naujojo ženklelio projektą, kuris bus gryno aukso ir kainuos 1 USD. Jo projektą parengė kunigas Ignas Boreišis (1887–1959)⁸². Gegužės 1 d. už 500 vnt. ženklelių pagaminimą vienai Detroito firmai buvo užmokėtas 125 USD avansas ir buvo tikėtasi iki seimo ženklelius jau turėti⁸³. Vis dėlto įvyko nesusikalbėjimas dėl kainos ir buvo nutarta išpirkti spaudus, o darbą pavesti kitai firmai Čikagoje⁸⁴. Naujo pavyzdžio ženkleliai buvo pagaminti 1925–1926 m. sandūroje⁸⁵. Jie aprašomi taip: raudoname fone auksinis raitelis, rėmai auksiniai, širdies formos, viršuje mažas kryželis (ilustracija Nr. 7). Vaikinams su užsukimais, merginoms su žiogeliu, ir pažymima, kad centras jokio pelno neturės, o gal ir nuostolių⁸⁶. Kaip nurodyta finansinėje ataskaitoje, ženklelius pagamino Čikagos firma *Hankan Jewelry Co*, kuriai už tai buvo sumokėti 475 USD⁸⁷. Ši Rusijoje gimusio Williama Hankano (~1882–?) juvelyrinė ir gramfonų parduotuvė, veikusi apie 1912–1926 m., ne kartą reklamavosi

⁷⁶ *Ibid.*, p. 19.

⁷⁷ Lietuvos vyčių 7-tojo seimo protokolas, in: *Vytis*, Čikaga, 1919, Nr. 10, p. 16.

⁷⁸ Liet. Vyčių 8jo seimo protokolas, in: *Vytis*, Čikaga, 1920, Nr. 16, p. 12.

⁷⁹ Protokolas. Lietuvos vyčių 10-jo jubilėjinio seimo, in: *Vytis*, Čikaga, 1922, Nr. 16, p. 566.

⁸⁰ Protokolas. Lietuvos vyčių vienuoliktojo seimo, in: *Vytis*, Čikaga, 1923, Nr. 13, p. 398.

⁸¹ Lietuvos vyčių XII seimas, in: *Draugas*, Čikaga, 1924-09-03, Nr. 208, p. 2.

⁸² Nauji vyčių ženkleliai, in: *Vytis*, Čikaga, 1925, Nr. 10, p. 297.

⁸³ Iš centro raštinės, in: *Vytis*, Čikaga, 1925, Nr. 12, p. 350.

⁸⁴ Lietuvos vyčių centro valdybos posėdžio protokolas nr. 2, in: *Vytis*, Čikaga, 1925, Nr. 15, p. 439.

⁸⁵ Adelė Rubliauskaitė, Iš centro raštinės, in: *Vytis*, Čikaga, 1926, Nr. 2, p. 57.

⁸⁶ Pastabos ir apžvalga, in: *Vytis*, Čikaga, 1926, Nr. 4, p. 112.

⁸⁷ Adelė Rubliauskaitė, Lietuvos vyčių centro raštininkės finansų ataskaita, in: *Vytis*, Čikaga, 1926, Nr. 9, p. 272.

7 iliustracija. Lietuvos vyčių ženklelis. 1925. Auksas, emalė, 13,8 × 11,3 mm. Dailininkas Ignas Boreišis. Gamintojas *Hankan Jewelry Co.* LNM, GRD 117212/7

ir Čikagos lietuviškuose laikraščiuose. Žinant, kad prieš tai reikėjo sumokėti kompensaciją ir buvusiam gamintojui, ženklelių gamybos išlaidos tikrai turėjo viršyti jų pardavimo kainą. Šiuo metu mums yra žinomi dviejų variantų aprašytos išvaizdos ženkleliai. Vieni yra su antroje pusėje esančiu įkalu 14K (14 karatų / 585), o kiti su įrašu *St. Louis Button Co.* Akivaizdu, kad Hankano firmai reikia priskirti ženklelius su įkalu 14 K, o kiti ženkleliai buvo gaminti Sent Luiso (Misūris) mieste nuo 1893 m. įsteigtoje firmoje ir jie turėjo būti užsakyti vėliau.

1929 m. rugpjūčio 5–7 d. vykusiame XVII seime buvo pateiktas pageidavimas, kad centras pagamintų dviejų rūšių ženklelių – brangesnių ir pigesnių bei iškelta idėja, kad nariai, kurie organizacijoje išbuvo 10 metų, gautų tam tikrą centro paruoštą dovaną⁸⁸. Po metų, rugpjūčio 4–6 d. vykusiame XVIII seime pranešta, kad dviejų rūšių ženklelių nebus gaminama, nes nebuvo tam reikalavimų (iš kuopų), o ženkleliai, išbuvusiems 10 metų organizacijoje, jau pagaminti⁸⁹. Daugiau jokios informacijos apie šiuos ženklelius aptikti nepavyko. 1932 m. pasirodė trumpa žinutė, kad nuo lapkričio 1 d. centre bus galima gauti narių ženklelių po 1 USD⁹⁰. Gali būti, kad tuomet ir buvo pagaminti minėti ženkleliai su įrašu *St. Louis Button Co.*

1935 m. rugpjūčio 13–15 d. vykusiame XXIII seime buvo iškelta idėja, kad būtų pagaminti nauji ženkleliai ir projektų pagaminimui buvo išrinkta trijų asmenų grupė, į kurią įėjo ir Mykolas Norkūnas⁹¹. 1936 m. pranešta,

⁸⁸ Liet. Vyčių XVII-jo seimo protokolas, in: *Vytis*, Čikaga, 1929, Nr. 16, p. 393.

⁸⁹ Liet. Vyčių XVIII-jo seimo protokolas, in: *Vytis*, Čikaga, 1930, Nr. 16, p. 368.

⁹⁰ Įsidėmėtina, in: *Vytis*, Čikaga, 1932, Nr. 14, p. 246.

⁹¹ Bronė Rimkiutė, Lietuvos vyčių 23-čias seimo protokolas, in: *Vytis*, Čikaga, 1935, Nr. 9, p. 8.

kad XXIV seime buvo nuspręsta dėl naujojo ženklelio formos ir užrašų⁹². 1937 m. rugpjūčio 3–5 d. vykusiame jubiliejiniam XXV seime buvo galutinai priimtas naujo ženklelio projektas. Svarstymui buvo pateikti du pagaminti bandiniai. Abu jie buvo medalių formos – didesnis pagamintas Norkūno su prašymu, kad ir jų gamyba būtų patikėta jam, o antrasis mažesnis, kurį pateikė A. Manstavičius. Po balsavimo paaiškėjo, kad 29 balsai buvo už mažesnę ir tik 5 balsai už Norkūno ženklelį-medalį, bet darbą pavesta atlikti Norkūnui⁹³. Ženkleliai turėjo būti pagaminti lapkričio 1 d. Vieneto kaina buvo nustatyta 0,5 USD. Visas pelnas nuo ženklelių turėjo būti

8 iliustracija. Lietuvos vyčių ženklelis. 1938. Audeklas, vario lydinys, 78 × 41 mm. NČDM, Tt 3708

skirtas Vyčių namo fondui ir pagal seimo nutarimą visi naujai įstojusieji nariai šį ženklelį turėjo įsigyti⁹⁴. Bet ir vėl ženklelių pagaminimas nusivėlino ir apie galimybę juos įsigyti pranešta tik 1938 m. vasario mėnesį⁹⁵. 1938 m. XXVI seime informuota, kad Čikagos centro valdyba gavo 496 ženklelius-medalius ir pageidavo, kad grandelė būtų padaryta stipresnė⁹⁶. 1939 m. seime informuota, kad išplatinta 130 vnt. ženklelių-medalių⁹⁷. Šie medalio formos ženkleliai turi užrašą „Lietuvos vyčių organizacijos / 25 metų veikimo atminimui / 1913–1937“, o ant trispalvės tautinės juostelės – „Ei vyčiai, gyvenam / tautai ir bažnyčiai“ (ilustracija Nr. 8).

Be nariams skirtų ženklelių, Lietuvos vyčių organizacija buvo pasigaminusi ir garbės ženklų bei įvairių atminimo-rinkliavų ženklelių. Lietuvos vyčių istorijai skirtoje knygoje rašyta, kad 1931 m. rugpjūčio 18–20 d. seime buvo nutarta įvesti narių laipsnius. Nariai pradėti skirstyti į: a) paprastus eilinius, b) pirmojo laipsnio, c) antrojo laipsnio ir d) trečiojo laipsnio. Šie laipsniai teikti

⁹² Raštininkės užrašai. Ženkilai, in: *Vytis*, Čikaga, 1936, Nr. 9, p. 2.

⁹³ Lietuvos vyčių 25-jo jubiliejinio seimo protokolai, in: *Vytis*, Čikaga, 1937, Nr. 10, p. 7.

⁹⁴ Kuopoms žinotina, in: *Vytis*, Čikaga, 1937, Nr. 10, p. 1.

⁹⁵ Bernice Petraitis, Centro protokolų raštininkės pranešimai, in: *Vytis*, Čikaga, 1938, Nr. 2, p. 10.

⁹⁶ Protokolas XXVI seimo, in: *Vytis*, Čikaga, 1938, Nr. 8, p. 5.

⁹⁷ Protokolas L. V. XXVII seimo, in: *Vytis*, Čikaga, 1939, Nr. 8, p. 4.

skyriuose. Ketvirtas laipsnis buvo Lietuvos vyčių centrinės vadovybės laipsnis. Į šį laipsnį skyriai rekomendavo žymiausius, daugiausia nusipelnusius ir tris metus išbuvusius trečiajame laipsnyje. Visiems šiems laipsniams gauti buvo paruošti ritualai⁹⁸. Tačiau ši informacija nebuvo tiksliai.

Narių laipsnių ir ritualų įvedimo klausimai buvo iškelti dar 1925 m. įvykusiame XIII seime⁹⁹. Vėliau kasmet šis klausimas buvo atidedamas, nes tam paskirti asmenys nieko neparuošdavo. 1931 m. seime laipsnių sudarymo komisija pagaliau pateikė savo projektą ir seimas jį priėmė¹⁰⁰. Bet parengtas projektas nebuvo patvirtintas. 1935 m. seime vėl buvo iškeltas klausimas dėl narystės laipsnių ir ritualų įvedimo, o projekto parengimui buvo sudaryta nauja komisija¹⁰¹. Lietuvos vyčių organizacijos laipsnių projektas buvo paskelbtas 1937 m.¹⁰² Jis buvo svarstytas 1938 m. seime ir su pataisymais patvirtintas¹⁰³. Iš viso buvo įvesti 4 laipsniai: 1-asis skirtas visiems nariams; 2-asis – išbuvusiems 9 mėnesius; 3-iasis – organizacijoje esantiems dvejus metus ir išpildžius tam tikrus reikalavimus; 4-asis – trečiame laipsnyje išbuvusiems trejus metus. Aukščiausias laipsnis – garbės narys. Pirmąjį ir antrąjį laipsnius teikia kuopos, trečiąjį – apskritys, ketvirtąjį – centras, o garbės laipsnį – seimas¹⁰⁴. Pirmieji ženklai buvo įteikti 1939 m. Nurodoma, kad tam tikrus ženklelius gavo visi nuo pirmojo iki ketvirtojo laipsnio¹⁰⁵. Kokie ženkleliai buvo įteikti pirmojo ir antrojo laipsnio nariams, nežinoma. Trečiojo laipsnio ženklai buvo medalio formos su Ldk Vytauto atvaizdu, pakabinti ant raudono audeklo juostelės, o ketvirtojo laipsnio ir Garbės ženklai buvo žvaigždės formų su vyčių globėjo šv. Kazimiero atvaizdu centre¹⁰⁶.

Apie Lietuvos vyčių įvairius atminimo-rinkliavų ženklelius žinoma nedaug. Žinių trūkumą sąlygoja tai, kad šie ženkleliai buvo gaminti ir platinėti ne centro valdybos, o atskirų kuopų. Atminimo-rinkliavų ženkleliai buvo gaminti įvairioms šventėms, o jų paskirtis buvo surinkti pinigines

⁹⁸ *Lietuvos Vyčiai Amerikoje*, p. 45.

⁹⁹ Lietuvos vyčių tryliktojo seimo protokolas, in: *Vytis*, Čikaga, 1925, Nr. 13, p. 371.

¹⁰⁰ Lietuvos vyčių 19-tojo seimo protokolas, in: *Vytis*, Čikaga, 1931, Nr. 19, p. 319.

¹⁰¹ Bronė Rimkiutė, Lietuvos vyčių 23-čias seimo protokolas, in: *Vytis*, Čikaga, 1935, Nr. 9, p. 8.

¹⁰² Lietuvos vyčių organizacijos laipsnių projektas, in: *Vytis*, Čikaga, 1937, Nr. 4, p. 6–7.

¹⁰³ Protokolas XXVI seimo, in: *Vytis*, Čikaga, 1938, Nr. 8, p. 2–4.

¹⁰⁴ Lietuvos vyčių organizacijos ritualas, in: *Vytis*, Čikaga, 1939, Nr. 5, p. 7–9.

¹⁰⁵ Laipsnius apturėjo sekantieji Vyčių nariai per 1939 metus, in: *Vytis*, Čikaga, 1940, Nr. 3, p. 8; Laipsnius apturėjo sekantieji Vyčių nariai, in: *Vytis*, Čikaga, 1940, Nr. 5, p. 7.

¹⁰⁶ *Lietuvos Vyčiai Amerikoje*, p. 117.

aukas. JAV lietuvių tarpe populiariausia metų šventė buvo lietuvių diena, o vyčiai organizuodavo vyčių dieną. Spauldoje pavyko rasti informacijos apie tris tokias šventes, kurioms buvo išleisti ir atminimo-rinkliavų ženkleliai.

1917 m. liepos 4 d. Pitstone (Pensilvanija) Valley View parke buvo švenčiama lietuvių diena. Šventės organizatoriai buvo Lietuvos vyčiai ir joje dalyvavo apie 10 000 žmonių. Įėjimo mokestis buvo 0,15 USD, už kurį buvo duodamas ženklelis su užrašu *Lithuanian Day 1917* Vyčių vėliavos fone. Šventės metu buvo rinkti pinigai, skirti Lietuvių tautos tarybos išdui nuo karo nukentėjusiems lietuviams paremti¹⁰⁷. Ženklelius už 116,20 USD pagamino *W. B. Regalia Co*, už juos buvo surinkta 970,55 USD¹⁰⁸. 1931 m. liepos 4 d. Čikagoje North Side Vytauto kuopa organizavo vyčių dieną, bet dar kelias savaites prieš renginį už 0,25 USD ėmėsi platinti vyčių dienos ženklelius, kurie buvo kaip mokestis už įėjimą į renginį¹⁰⁹. 1932 m. liepos 3 d. vyčių diena vyko Kenoša (Viskonsinas). Šiam renginiui ženkleliai buvo platinti po 0,20 USD, skirti jie buvo Vyčių organizacijos 20 metų sukakčiai¹¹⁰.

Šv. Juozapo lietuvių Romos katalikų darbininkų sąjunga (Lietuvių darbininkų sąjunga). Ši sąjunga įkurta 1915 m. birželio 10 d. Bostone ir veikė iki 1965 m. 1923 m. buvo pervadinta į Lietuvių darbininkų kooperatyvę sąjungą. Aukščiausioji institucija – seimas, žemiausias organizacinis vienetasis – kuopos, kurios jungėsi į apskritis. Sąjunga šelpė lietuvių darbininkus, rinko aukas religiniams ir tautiniams reikalams, leido knygas ir laikraštį *Darbininkas* (1915–1950 m. Bruklina). 1916 m. veikė 46 kuopos su daugiau kaip 1000 narių, 1921 m. – 92 kuopos su daugiau kaip 4000 narių.

Netrukus po sąjungos įsteigimo buvo susirūpinta pagaminti narių ženklelius. Tam buvo išrinkti trys asmenys, kurie turėjo parinkti ženklelių išvaizdą ir sužinoti jų pagaminimo kainas¹¹¹. Tais pačiais metais pirmieji ženkleliai buvo ir pagaminti, bet jų padaryta labai nedaug, nes po metų pranešta, kad ženkleliai jau baigėsi ir nutarta kiek galima greičiau pagaminti naujų¹¹².

¹⁰⁷ Pittston, Pa., in: *Vienybė lietuoninkų*, Bruklinas, 1917-07-18, Nr. 29, p. 4.

¹⁰⁸ Atskaita lietuvių dienos komiteto, in: *Vytis*, Čikaga, 1917, Nr. 13, p. 12.

¹⁰⁹ Iš vyčių veikimo, in: *Draugas*, Čikaga, 1931-06-22, Nr. 146, p. 6.

¹¹⁰ Vyčių diena liepos-July 3 diena, in: *Draugas*, Čikaga, 1932-06-11, Nr. 139, p. 5.

¹¹¹ Jonas Ramanauskas, „Lietuvių darbininkų sąjungos reikale“, in: *Katalikas*, Čikaga, 1915-06-28, Nr. 151, p. 3.

¹¹² Jonas E. Karosas, L. D. S. centro valdybos 2-ro posėdžio protokolas, in: *Darbininkas*, Bostonas, 1916-08-05, Nr. 91, p. 7.

1916 m. rugpjūčio 16 d. centro valdybos posėdyje informuota, kad ženkleliai dar nepagaminti, nes nesurastos tą galinčios padaryti firmos¹¹³. 1916 m. lapkričio 16 d. posėdyje pranešta, kad centras nariams jau pagamino naujų „guzikučių“, kurie labai gražūs. Seniesiems nariams jų kaina buvo nustatyta 0,5 USD, o naujiems – nemokamai¹¹⁴. Ženklelių buvo pagaminta ne mažiau 500 vnt. už 150 USD¹¹⁵. 1918 ir 1919 m. vasario mėnesiais buvo pagaminta dar dukart po 500 vnt. ženklelių už 300 USD¹¹⁶. Tad iš viso 1915–1919 m. buvo pagaminta daugiau kaip 1500 vnt. narių ženklelių po 0,3 USD. Tai turėjo būti paprasti sagutės formos ženkleliai. Dalis iš šių ženklelių (264 vnt.) buvo prarasti, kai buvo apvogta *Darbininko* laikraščio redakcija¹¹⁷. 1920 m. balandžio 18 d. Konektikuto apskrities suvažiavime 5 kuopa pageidavo, kad ženkleliuose esančios spalvos būtų pakeistos į Lietuvos vėliavos spalvas. Šį pasiūlymą buvo nutarta pateikti seimui¹¹⁸. 1920 m. liepos 19 d. centro valdybos posėdyje pranešta, kad keletas kuopų nori pakeisti ženklelių spalvas ir kadangi senieji ženkleliai pasibaigę, tai centro valdyba nutarė padaryti 500 vnt. naujų su dabartinės Lietuvos vėliavos spalvomis¹¹⁹. Rugpjūčio 20 d. centro valdybos posėdyje informuota, kad kol kas nauji ženkleliai nepagaminti, jų gamybos kainos pakilo ir klausimas paliekamas ateičiai¹²⁰. 1921 m. vasario mėnesį buvo pagaminta naujų ženklelių su pakeistomis Lietuvos vėliavos spalvomis¹²¹. 1921 m. rugpjūčio 30 d. vykusiame seime buvo nutarta naujai įstojusiems nariams ženklelio nemokamai nebeduoti¹²². 1922 m. ženkleliai vėl baigėsi¹²³. Duomenų apie tai, kad šių ženklelių vėliau dar būtų buvę pagaminta, rasti nepavyko. Ženklelių

¹¹³ Jonas E. Karosas, L. D. S. centro valdybos 3-čio posėdžio protokolas, in: *Darbininkas*, Bostonas, 1916-08-19, Nr. 97, p. 7.

¹¹⁴ Iš L. D. S. raštinės, in: *Darbininkas*, Bostonas, 1916-11-25, Nr. 129, p. 7.

¹¹⁵ Protokolas L. D. S. antrojo seimo, in: *Darbininkas*, Bostonas, 1917-08-09, Nr. 93, p. 2.

¹¹⁶ Atskaitos, in: *Darbininkas*, Bostonas, 1918-10-22, Nr. 119, p. 3; L. D. S. centro atskaita, in: *Darbininkas*, Bostonas, 1919-08-16, Nr. 95, p. 4.

¹¹⁷ Atskaitos, in: *Darbininkas*, Bostonas, 1918-10-22, Nr. 119, p. 3.

¹¹⁸ L. D. S. reikalai. Protokolas, in: *Darbininkas*, Bostonas, 1920-05-15, Nr. 56, p. 7.

¹¹⁹ Antanas Pranas Knežis, LDS centro valdybos protokolas susirinkimo laikyto liepos 19 d. 1920, in: *Darbininkas*, Bostonas, 1920-08-05, Nr. 89, p. 2.

¹²⁰ L. D. S. reikalai, in: *Darbininkas*, Bostonas, 1920-08-31, Nr. 100, p. 2.

¹²¹ Protokolas L. D. S. Conn. apskričio 10-tojo suvažiavimo, in: *Darbininkas*, Bostonas, 1921-02-12, Nr. 18, p. 2.

¹²² L. D. S. seimas, in: *Darbininkas*, Bostonas, 1921-09-03, Nr. 102, p. 1.

¹²³ Atsakymai į paklausimus, in: *Darbininkas*, Bostonas, 1922-06-10, Nr. 67, p. 2.

išvaizdos aprašymo spaudoje pateikta nebuvo, tad tenka pažvelgti į muziejinius rinkinius. Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus rinkiniuose yra saugomi net 5 šios organizacijos ženklelių variantai. Jų centrinėje dalyje

9 iliustracija. Šv. Juozapo lietuvių Romos katalikų darbininkų sąjungos ženklelis. 1915–1919. Žalvaris, emalė (raudona, balta, žalia), ø 16 mm. Gamintojas Boston Regalia Co. NČDM, Nn 30722

10 iliustracija. Šv. Juozapo lietuvių Romos katalikų darbininkų sąjungos ženklelis. 1921. Žalvaris, emalė (raudona, geltona, žalia), ø 16 mm. NČDM, Nn 30724

matome pavaizduotą šv. Juozapą su Kūdikėliu Jėzumi ant rankų, laikančiu migdolo žiedų šakelę. Aplinkui – trijų vėliavos spalvų apskritimas, kurio kiekvienoje spalvoje yra po vieną raidę – LDS. Vieni ženkleliai, kaip matome iš įrašų veržlelėse, buvo gaminami Bostono firmoje *Boston Regalia Co*, kiti Niujorko firmoje *Whitehead and Hoag Company* (jie yra dviejų rūšių – su veržlelėmis ir su žiogeliais), tretieji yra be įrašų. Dar vieni, taip pat be gamintojo įrašų, ženkleliai yra jau vėlesni – su pakeistomis vėliavos spalvomis (ilustracijos Nr. 9–10). Manytina, kad vieni pirmųjų ženklelių buvo pagaminti

1890 m. Bostono įsteigtoje firmoje, nes šiame mieste buvo įsikūrusi ir pati organizacija. Peržiūrėjus visus muziejuje saugomus ženklelius, galima konstatuoti, kad jie buvo gaminti ne mažiau kaip keturiose skirtingose firmose. Tai reiškia, kad kiekvienas naujas užsakymas buvo atliekamas kitur. Lietuvių darbininkų sąjunga kaskart ieškojo pigiausių gamintojų, nors vienu kartu užsakant didelį kiekį ženklelių buvo galima gauti ir didesnių nuolaidų, bet, greičiausiai, organizacija tam neturėjo pakankamai lėšų.

1926 m. pradžioje laikraštyje *Darbininkas* vėliavų ir ženklų gamintojas Norkūnas paskelbė žinutę, kad jis paruošė Lietuvių darbininkų sąjungos kuopoms ženklų juostų pavyzdžius (*sampelius*)¹²⁴. Ar jų buvo užsisakyta, nežinome.

¹²⁴ Mykolas Norkūnas, „Kuopų domei“, in: *Darbininkas*, Bostonas, 1926-01-08, Nr. 3, p. 7.

Lietuvių Rymo katalikų pilnųjų blaivininkų Amerikoje susivienijimas. 1909 m. rugsėjo 22 d. Waterbury (Konektikute) buvo įkurta Lietuvių blaivininkų sąjunga. Ši organizacija toleravo saikingą alkoholio vartojimą. Tais pačiais metais sąjungos įkūrėjas ir vėliavų bei ženklų gamintojas Mykolas Norkūnas parengė sąjungos kuopoms ženklelių pavyzdžius, bet norėjo, kad vadovų suvažiavimas išrinktų ir patvirtintų¹²⁵. To nelaukdam, Waterbury kuopa išrinko komitetą, kuris 1910 m. Čikagoje pagamino medžiaginius ženklelius-juostas¹²⁶. 1910 m. rugpjūčio 10 d. vykusiame II seime buvo nustatyta ženklelio išvaizda – žvaigždutės formos, panašus į keturkampį kryželį, viduryje Sopulingosios Dievo Motinos atvaizdas. Nutarta, kad ženklelius, kurie bus skirtingo brangumo, gamins Norkūnas¹²⁷. Ar šių ženklelių buvo pagaminta, nežinoma. 1913 m. sausio 21 d. vykusiame IV seime nutarta, kad centro komitetas pagamins ženklelius (sagutes)¹²⁸. Tačiau šie ženkleliai tikrai nebuvo pagaminti, nes 1914 m. birželio 23 d. vykusiame VI seime buvo nutarta vienyti su pilnųjų blaivininkų susivienijimu, o jei nepavyks, tai naudoti pasaulinius blaivininkų ženklelius¹²⁹.

Tam tikra dalis Lietuvių blaivininkų sąjungai priklausiusių narių, taip pat ir kunigai, nebuvo patenkinti tuo, kad organizacijoje buvo leistinas saikingas alkoholio vartojimas, todėl Amerikos lietuvių Romos katalikų kunigų sąjunga (įst. 1909 m.) 1911 m. rugsėjo 20 d. Waterbury (Konektikute) įkuria Lietuvių Rymo katalikų pilnųjų blaivininkų Amerikoje susivienijimą. Nuo 1916 iki 1942 m. pavadinimas buvo pakeistas į Lietuvių blaivininkų susivienijimą. Ši organizacija 1915–1921 m. Bostone leido laikraštį *Tautos rytas* ir 1916 m. turėjo daugiau kaip 1000, o 1925 m. apie 500 narių.

Jau 1912 m. rugpjūčio 23 d. vykusiame susivienijimo II seime buvo nutarta įsigyti bendrus organizacijos ženklelius ir patvirtinta jų išvaizda. Ženklelių forma nustatyta panaši į JAV blaivininkų ženklelius, bet daug mažesni, baltos ir mėlynos spalvos. Ženklelių centre buvo Šv. Katalikų tikėjimo trijų paslapčių ženklas – tikėjimas, viltis, meilė (iliustracija Nr. 11). Nustatyta, kad ženkleliai bus trijų variantų – brangesni, pigesni ir labai

¹²⁵ Mykolas Norkūnas, „Lietuvių blaivininkų sąjungos reikaluose“, in: *Žvaigždė*, Filadelfija, 1909-11-29, Nr. 44, p. 11.

¹²⁶ P. Saulėnas, Waterbury, Conn., in: *Žvaigždė*, Filadelfija, 1910-08-05, Nr. 31, p. 8.

¹²⁷ Juozas Kovas, Lietuvių blaivin. Sąjungos antrasai seimas Boston'e Mass., in: *Žvaigždė*, Filadelfija, 1910-08-26, Nr. 34, p. 12.

¹²⁸ Protokolas, in: *Žvaigždė*, Filadelfija, 1913-04-11, Nr. 15, p. 13.

¹²⁹ Protokolas, in: *Žvaigždė*, Filadelfija, 1915-05-28, Nr. 22, p. 3.

pigūs¹³⁰. 1913 m. rugpjūčio 19 d. vykusiame III seime pranešta, kad pirmieji ženkleliai jau pagaminti ir jie yra skirti vyrams bei moterims (su žiogeliu). Seimas nustatė tokias jų kainas: sidabriniai po 0,25 USD, paaukuoti po 0,50 USD, auksiniai po 1 USD¹³¹. 1914 m. rugsėjo 15–16 d. vykusiame IV

11 iliustracija. Lietuvių Rymo katalikų pilnųjų blaivininkų Amerikoje susivienijimo ženklelis. 1913–1917. Žalvaris, emalė, 16 × 13 mm. NČDM, Nn 34341

seime pranešta, kad už ženklelius sumokėta 310,40 USD ir jų dar apie 200 vnt. yra neišparduotų, bet nutarta užsakyti naujų – 150 vnt. po 0,25 USD ir 100 vnt. po 0,50 USD, visus su žiogeliais¹³². Galima manyti, kad pirmąjį kartą buvo užsakyta apie 500 vnt. ženklelių. Ženklelių gamintojas nenurodytas, bet 1928 m. buvo rašyta, kad senieji ženkleliai atsirado Johno P. Daleideno firmoje ir

jų kaina neviršija 0,50 USD, o perkant daugiau, galima gauti ir pigiau¹³³. Vokiečio emigranto Johno P. Daleideno (1847–1930) firma buvo įkurta 1872 m. Čikagoje ir vertėsi įvairių dažnytinių daiktų gamyba ir prekyba. Tad greičiausiai ši firma ir bus pirmųjų ženklelių gamintoja. 1914 m. seime nutarta, kad asmuo, išstojęs iš susivienijimo, praranda teisę nešioti ženklelį.

1915 m. kovo 9 d. pilnųjų blaivininkų susivienijimo centro valdyba nutarė, kad būsimajam seimui, kuris vyko Minersville (Pensilvanija), reikia pagaminti 50 vnt. ženklelių seimo delegatams ir 1500 vnt. vietos lietuviams pasipuošti. Gyventojams skirti ženkleliai buvo dviejų spalvų (baltos ir mėlynos), medžiaginės juostelės su užrašu „Liet. R.-Kat. Piln. Blaiv. A. S-mo Seimas“, o delegatų tokios pat juostelės su JAV vėliavos kaspinu ir seimui skirtu užrašu. Ženkleliai lietuviams turėjo būti pardavinėjami po 5 ct, surinkti pinigai persiųsti į centrą, o neparduoti ženkleliai sugrąžinti¹³⁴. Šiuos

¹³⁰ Juozas Kovas, A. Pocius, Lietuvių Rymo Katalikų Pilnųjų Blaivininkų Amerikoje susiv. antrasai seimas, in: *Draugas*, Čikaga, 1912-09-12, Nr. 37, p. 6.

¹³¹ V. P. Karkauskas, Juozas V. Kovas, Protokolas III seimo, in: *Draugas*, Čikaga, 1913-10-09, Nr. 41, p. 3, 6.

¹³² J. J. Jakaitis, J. Navickas, Protokolas, in: *Draugas*, Čikaga, 1914-10-01, Nr. 40, p. 7–8.

¹³³ West Side, in: *Draugas*, Čikaga, 1928-09-11, Nr. 215, p. 6.

¹³⁴ Juozas V. Kovas, Lietuvių R. Kat. Piln. Blaivininkų A. susiv.-mo reikalai, in: *Draugas*, Čikaga, 1915-05-13, Nr. 20, p. 6.

ženklelius pagamino Norkūnas, kuriam 1917 m. kovo 19 d. buvo sumokėti 102 USD¹³⁵. Seimų ženkleliai JAV lietuvių draugijų suvažiavimuose buvo įprasta praktika, bet kitų atvejų, kad ženkleliai būtų platinti ir miestiečiams, aptikti nepavyko. Medžiaginių ar vadinamųjų seiminių ženklelių platinimas nepasiteisino. Nors jie buvo pardavinėjami ir vėliau, bet 1918 m. pabaigoje jų buvo likę virš 900 vnt.¹³⁶, 1930 m. – 520 vnt.¹³⁷

1917 m. vasario 16 d. centro valdybos susirinkime pranešta, kad padaryti nauji ženkleliai vyrams ir moterims su veržlėmis ar žiogeliu po 0,50 ar 0,25 USD¹³⁸. Tais pačiais metais liepos 18–19 d. vykusiame VII seime iš kuopų buvo gautas prašymas turėti išskilmėms pritaikytus ženklelius ir buvo nuspręsta kuopoms tokius ženklelius leisti pačioms pasigaminti¹³⁹. Šie ženkleliai buvo Amerikoje paplitusios medžiaginės juostelės, kurių viena pusė buvo šventinė (spalvota), kita gedulinga (juoda). 1918 m. rugpjūčio 22–23 d. vykusiame VIII seime nutarta pagaminti naujų ženklelių, nes senieji pasibaigė¹⁴⁰. Bet vėliau centro valdyba savo 1919 m. vasario 25 d. posėdyje pranešė, kad ženklelių dar atsirado ir jų iki naujo seimo turėtų dar užtekti, o vėliau galbūt juos būtų galima pagaminti pigiau¹⁴¹. 1918 m. pabaigoje organizacijoje dar buvo po 120 vnt. vyriškų ir moteriškų ženklelių po 0,25 USD ir 8 vnt. po 0,50 USD¹⁴². Kada ženkleliai visiškai baigėsi, nežinoma, tačiau naujų pagaminimo klausimas buvo atidėtas ilgam. Tik 1923 m. spalio 3 d. centro valdybos susirinkime vėl svarstytas ženklelių klausimas. Pranešta, kad kelios kuopos prašo naujų ženklelių, todėl nutarta, kad kuopos tiksliai nurodytų, kiek joms reikia ir kad nebūtų eikvojamos susivienijimo lėšos, tiek jų bus ir

¹³⁵ J. P. Vaitkus, Iždininko ataskaita, in: *Tautos rytas*, Bostonas, 1917, Nr. 6, p. 15.

¹³⁶ V. Liutkevičienė, L.B.S. centro iždininkės ataskaita, in: *Tautos rytas*, Bostonas, 1919, Nr. 3, p. 13.

¹³⁷ O. Sidabrienė, Pilnųjų blaivininkų susivienijimo centro iždininkės finansinė apyskaita, in: *Darbininkas*, Bostonas, 1931-01-23, Nr. 6, p. 5.

¹³⁸ P. V. Jakaitis, Protokolas, in: *Tautos rytas*, Bostonas, 1917, Nr. 2, p. 13; J. P. Vaitkus, „Nauji auksiniai ženkleliai“, in: *Tautos rytas*, Bostonas, 1917, Nr. 1, p. 15.

¹³⁹ A. L. R. K. P. Blaivininkų sus-mo VII seimo protokolas, in: *Tautos rytas*, Bostonas, 1917, Nr. 9, p. 12.

¹⁴⁰ Protokolas, in: *Tautos rytas*, Bostonas, 1918, Nr. 9, p. 11.

¹⁴¹ Lietuvių rymo katalikų pilnųjų blaiv. susiv. Amerikoje centro valdybos susirinkimo protokolas, in: *Tautos rytas*, Bostonas, 1919, Nr. 4, p. 11.

¹⁴² V. Liutkevičienė, L.B.S. centro iždininkės ataskaita, in: *Tautos rytas*, Bostonas, 1919, Nr. 3, p. 13.

užsakyta¹⁴³. 1924 m. vasario 24 d. vykusiame centro valdybos susirinkime nutarta pagaminti 250 vnt. ženklelių suaugusiesiems ir 1000 vnt. vaikams¹⁴⁴. Tų pačių metų liepos 13 d. vykusiame trečiame centro valdybos susirinkime pranešta, kad ženkleliai jau pagaminti: 50 vnt. auksinių po 1 USD, 200 vnt. paaukuotų po 0,50 USD ir 500 vnt. bronzinių vaikams po 0,25 USD¹⁴⁵. Pažymėta, kad naujieji ženkleliai yra labai gražūs. Visi jie turėjo užrašą „Būk blaivus“¹⁴⁶. Ženklelius pagamino Niujorko firma *Whitehead and Hoag Company*, kuriai rugpjūčio mėnesį buvo sumokėta 176,99 USD¹⁴⁷. Ši firma buvo įsteigta 1892 m. Chesterio R. Hoago ir Benjamino S. Whiteheado. Naujųjų ženklelių platinimas vyko sunkiai. 1930 m. (vėlesnių duomenų rasti nepavyko) dar buvo likę daugiau nei pusė neišparduotų narių ženklelių – 30 vnt. po 1 USD, 109 vnt. po 0,50 USD ir 400 vnt. po 0,25 USD¹⁴⁸. Galima manyti, kad tai lėmė laipsniškas narių mažėjimas organizacijoje.

Amerikos lietuvių Romos katalikų moksleivių (studentų) susivienijimas (Giedrininkai). 1912 m. rugpjūčio 23 d. Čikagoje buvo sušauktas pirmasis moksleivių suvažiavimas, kuriame buvo įsteigtas Lietuvių Rymo – Katalikų Moksleivių Amerikos susivienijimą. 1921 m. X seimas pakeitė pavadinimą į Giedrininkus. Organizacija veikė iki 1926 m. Ji vienijo lietuvius katalikus vidurinių mokyklų moksleivius, studentus ir baigusiuosius studijas. Leido laikraščius *Moksleivis* (1912–1921) ir *Giedra* (1922–1926). 1925 m. turėjo apie 500 narių.

Apie organizacijos narių ženklelių įsigijimą buvo diskutuota jau II seime, įvykusiame 1913 m. rugpjūčio 29–31 d. Buvo nutarta pagaminti 100 vnt. auksu graviruotų ženklelių ir antspaudą, atsakingu buvo paskirtas Matas

¹⁴³ J. Navickas, J. Svirskas, P. B. centro valdybos susimo protokolas, in: *Draugas*, Čikaga, 1923-11-23, Nr. 276, p. 4.

¹⁴⁴ J. Navickas, J. Svirskas, Blaivininkų C. V. susirinkimo protokolas, in: *Draugas*, Čikaga, 1924-04-04, Nr. 81, p. 4.

¹⁴⁵ J. Navickas, J. Svirskas, Blaivininkų centro valdybos susirinkimo protokolas, in: *Draugas*, Čikaga, 1924-08-08, Nr. 187, p. 4; O. Sidabrienė, „A. L. R. K. P. blaivininkų susivienijimo kuopoms“, in: *Draugas*, Čikaga, 1924-08-15, Nr. 193, p. 4.

¹⁴⁶ O. Sidabrienė, „Pasipuoškime“, in: *Darbininkas*, Bostonas, 1930-03-07, Nr. 19, p. 5.

¹⁴⁷ O. Sidabrienė, Blaivininkų susivienijimo c. išd. seimui apyskaita, in: *Draugas*, Čikaga, 1924-09-26, Nr. 228, p. 4.

¹⁴⁸ O. Sidabrienė, Pilnujų blaivininkų susivienijimo centro išdininkės finansinė apyskaita, in: *Darbininkas*, Bostonas, 1931-01-23, Nr. 6, p. 5.

Žaldokas¹⁴⁹. Kaip jau minėta, 1915 m. jis buvo pagaminęs ženklelio projektą Amerikos lietuvių katalikų moterų sąjungai, tad gal jo autorystei priklauso ir moksleivių sąjungos ženklelio projektas. Organizacijos įstatuose rašoma, kad ženklelio emblemoje bus šie simboliai: knyga, tautiška vėliava, kryžius ir *darvakšnė* (aliejinė lempa)¹⁵⁰. Tokią simboliką randame

ir viename iš Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus rinkiniuose saugomame ženklelyje. Jo centrinė dalis yra padengta šviesiai mėlyna emale, skydas – balta. Skydo šonuose yra raidės L-R-K ir M-S-A (Lietuvių Romos katalikų moksleivių susivienijimas Amerikoje) (ilustracija Nr. 12). Ženkleliai buvo pagaminti 1915 m. pradžioje ir buvo pardavinėjami po 1 USD¹⁵¹. 1918 m. ženklelių buvo likę apie 20 vnt., todėl 1920 m. pabaigoje buvo pagaminta naujų¹⁵². Šie ženkleliai buvo auksiniai ir iš pradžių pardavinėti po 1,5 USD¹⁵³.

12 iliustracija. Amerikos lietuvių Romos katalikų moksleivių (studentų) susivienijimo (Giedrininkų) ženklelis. 1915 arba 1920. Žalvaris, emalė, ø 15 mm. NČDM, Nn 30730

1921 m. rugpjūčio 23–25 d. Čikagoje vykęs jubiliejinis X seimas pakeitė organizacijos pavadinimą į Giedrininkus. Kilo klausimas, ką daryti su naujai pagamintais ženkleliais, kuriuose buvo senas organizacijos pavadinimas. 1922 m. XI seime nutarta pagreitinti ženklelių pardavimą ir iki metų galo ženklelius pardavinėti po 1 USD, o vėliau po 1,15 USD – už savikainą¹⁵⁴. Ženklelių platinimas, dėl jų brangumo, vyko sunkiai, todėl jų pardavimo kaina 1925 m. buvo sumažinta iki 1 USD, o 1926 m. kovo 15 d. įvykusiame centro valdybos posėdyje nutarta jų kainą nariams sumažinti

1921 m. rugpjūčio 23–25 d. Čikagoje vykęs jubiliejinis X seimas pakeitė organizacijos pavadinimą į Giedrininkus. Kilo klausimas, ką daryti su naujai pagamintais ženkleliais, kuriuose buvo senas organizacijos pavadinimas. 1922 m. XI seime nutarta pagreitinti ženklelių pardavimą ir iki metų galo ženklelius pardavinėti po 1 USD, o vėliau po 1,15 USD – už savikainą¹⁵⁴. Ženklelių platinimas, dėl jų brangumo, vyko sunkiai, todėl jų pardavimo kaina 1925 m. buvo sumažinta iki 1 USD, o 1926 m. kovo 15 d. įvykusiame centro valdybos posėdyje nutarta jų kainą nariams sumažinti

¹⁴⁹ Julius Kaupas, Anicetas Linkus, Antrojo Amerikos lietuvių katalikų moksleivių seimo protokolas, in: *Moksleivis*, Čikaga, 1913, Nr. 11, p. 20.

¹⁵⁰ Lietuvių R. K. Moksleivių Sus-mo Am. įstatai, in: *Moksleivis*, Čikaga, 1913, Nr. 13, p. 21.

¹⁵¹ A. L. R. Kat. M. S. išdo stovis iki balan. 30 d. 1915, in: *Moksleivis*, Čikaga, 1915, Nr. 30, p. 30; Pranešimas, in: *Moksleivis*, Čikaga, 1916, Nr. 42, p. 25.

¹⁵² Ženkleliai, in: *Moksleivis*, Bostonas, 1920, Nr. 12, p. 44.

¹⁵³ Petras Česnulis, „Ženkleliai“, in: *Giedra*, Čikaga, 1922, Nr. 3, p. 94.

¹⁵⁴ Iš Giedrininkų 11-to Seimo protokolo, in: *Draugas*, Čikaga, 1922-09-26, Nr. 226, p. 2.

iki 0,5 USD¹⁵⁵. Ženklius pagamino Bardiškių kaime, Lauksodžio parapijoje (Pakruojo r.) gimusi čikagietė Aleksandra Požėlaitė (A. J. Požėla, 1887–1974), 1919 m. ištekėjusi už Mato Žaldoko. Jai už ženklelių pagaminimą nebuvo sumokėta net dvejus metus¹⁵⁶. Spauldoje nurodoma, kad ženklelių buvo pagaminta už 300 USD, bet finansinės apyskaitos patikslina, kad 1921 m. spalio mėnesį buvo sumokėta 100 USD, 1922 m. vasarį – 129,1 USD, kovą – 115,9 USD¹⁵⁷. Tad iš viso sumokėti 345 USD. Jei savikaina buvo 1,15 USD, tai už šią sumą buvo pagaminta 300 vnt. ženklelių. Galima manyti, kad didelė šių ženklelių dalis taip ir nebuvo išplatinta, nes 1926 m. organizacija buvo panaikinta.

Šv. Kazimiero akademijos rėmėjų draugija (ARD). 1911 m. Šv. Kazimiero seserų kongregacija (įst. 1907 m. Čikagoje) įsteigė Šv. Kazimiero akademiją, kurią iki 1942 m. baigė 1091 mokinė. Akademijai išlaikyti 1919 m. buvo įsteigta rėmėjų draugija, kuri rūpinosi pinigų pritraukimu. 1925 m. turėjo 15 skyrių su apie 2000 narių.

Šios draugijos narių ženklelių klausimas buvo svarstytas 1919 m. rugsėjo 21 d.¹⁵⁸ 1920 m. birželio 13 d. vykusiame draugijos I seime buvo patvirtintas gautas ženklelio projektas¹⁵⁹. Tų pačių metų liepos 18 d. Čikagos apskrities susirinkime nutarta ženklelius pagaminti¹⁶⁰. 1920 m. rugsėjo 19 d. susirinkime pranešta, kad užsakyta 300 vnt. auksinių ženklelių su žiogeliu, kurie bus pagaminti lapkričio 1 d.¹⁶¹ Pagal finansinę ataskaitą nuo 1920 m. birželio 13 d. iki 1921 m. birželio 12 d. už ženklelius buvo sumokėta 457,07 USD¹⁶².

¹⁵⁵ Giedros organizacijos..., in: *Giedra*, Čikaga, 1925, Nr. 10, p. 314; Iš giedrininkų gyvenimo, in: *Giedra*, Čikaga, 1926, Nr. 3–4, p. 58, 59.

¹⁵⁶ Jokūbas Šlikas, Išlaidos, in: *Giedra*, Čikaga, 1922, Nr. 7, p. 222.

¹⁵⁷ Anicetas Linkus, „Paaiškinimas J. A. Vilkišiui“, in: *Draugas*, Čikaga, 1921-11-24, Nr. 134, p. 6; Jokūbas Šlikas, Giedrininkų centro pusės metų izdo atskaita, in: *Giedra*, Čikaga, 1922, Nr. 3, p. 92, 93; Jokūbas Šlikas, Išlaidos, in: *Giedra*, Čikaga, 1922, Nr. 7, p. 222.

¹⁵⁸ Šv. Kazimiero akademijos rėmėjų draugijos pranešimas, in: *Draugas*, Čikaga, 1919-09-20, Nr. 222, p. 6.

¹⁵⁹ Protokolas. Švento Kazimiero akademijos rėmėjų draugijos pirmo seimo, in: *Moterų dirva*, Čikaga, 1920, Nr. 8, p. 10.

¹⁶⁰ Protokolas. Švento Kazimiero akademijos rėmėjų Chicagos aps. susirinkimo, in: *Moterų dirva*, Čikaga, 1920, Nr. 8, p. 22.

¹⁶¹ Protokolas. Švento Kazimiero akademijos rėmėjų draugijos susirinkimo, in: *Draugas*, Čikaga, 1920-09-29, Nr. 229, p. 4.

¹⁶² Protokolas. Šv. Kazimiero akademijos rėmėjų draugijos antrojo seimo, in: *Draugas*, Čikaga, 1921-07-12, Nr. 162, p. 3.

Duomenų, kokia buvo ženklelių pardavimo kaina, rasti nepavyko, bet jie turėjo būti vieni iš brangiausių Amerikos lietuvių draugijų ženklelių, nes jų savikaina viršijo 1,5 USD. Ženklelių išvaizdos aprašymo rasti nepavyko, bet vienas jų yra saugomas Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus rinkiniuose. Šiame ženklelyje matome auksinį kryžių su balta lelija (šv. Kazimiero simboliu) mėlyname fone ir raides Š. K. A. R. D. (ilustracija Nr. 13). 1923 m. lapkričio 11 d. susirinkime buvo nutarta papildomai užsakyti 100 vnt. ženklelių, nes prieš tai visi pagaminti buvo išplatinti¹⁶³. 1928 m. pranešta apie pagamintus naujus ženklelius¹⁶⁴. 1930 m. gegužės 18 d. vykusiame seime buvo nutarta pagaminti dar 400 vnt. ženklelių¹⁶⁵. Ar tai buvo ir padaryta, nežinoma.

1931 m. gruodžio mėnesį Čikagos 8 skyriaus narės pasigamino savo skyriaus ženklelius – baltas rožes. Ženklelius pagamino ponia Gricienė; su šiais ženkleliais narės dalyvavo laidotuvėse ir šventėse¹⁶⁶. 1934 m. pranešta apie tai, kad kiekviena 5 skyriaus narė gaus naujus ženklelius¹⁶⁷. 1937 m. savo ženklelius – baltas gėles, turėjo ir Čikagos 2 skyriaus narės¹⁶⁸. Trūkstant duomenų, nėra aišku, ar baltų gėlių ženkleliai buvo gaminti norint labiau išsiskirti, ar tai, kaip ir su Amerikos lietuvių Romos katalikių moterų sąjunga, buvo susiję su metalinių ženklelių gamybos kaštų padidėjimu. 1944 m. švenčiant draugijos 25 metų jubiliejų, buvo pagaminti proginiai – sidabrinio jubiliejaus ženkleliai¹⁶⁹.

13 iliustracija. Šv. Kazimiero akademijos rėmėjų draugijos ženklelis. 1920–1923. Žalvaris, emalė, 17 × 14 mm. NCDM, Nn 30731

¹⁶³ Šv. Kazimiero akademijos rėmėjų draugijos darbuotė, in: *Draugas*, Čikaga, 1923-11-15, Nr. 269, p. 4.

¹⁶⁴ Rėmėjų dėmesiui, in: *Draugas*, Čikaga, 1929-03-01, Nr. 52, p. 6.

¹⁶⁵ Antanina Nausėdienė, Veronika Galnaitė, Iš Š.K.A.R.D. susirinkimo, in: *Draugas*, Čikaga, 1930-05-16, Nr. 116, p. 4.

¹⁶⁶ Marquette Park, in: *Draugas*, Čikaga, 1931-12-11, Nr. 191, p. 6.

¹⁶⁷ Rėmėjos in corpore, in: *Draugas*, Čikaga, 1934-03-02, Nr. 52, p. 5.

¹⁶⁸ Atiduosim paskutinį patarnavimą, in: *Draugas*, Čikaga, 1937-02-01, Nr. 26, p. 6.

¹⁶⁹ Rengiamės prie gražių iškilnių, in: *Draugas*, Čikaga, 1944-02-04, Nr. 29, p. 7.

Amerikos lietuvių Romos katalikų vargonininkų sąjunga. Sąjunga įsteigta 1911 m. gegužės 31 d. Baltimorėje. Ji kūrė chorus, leido muzikos leidinius, rengė Dainų šventes. Į sąjungą pradžioje buvo priimami tik lietuviai katalikai vyrai. Leido žurnalą *Muzikos žinios* (1934–1949). 1920 m. turėjo apie 55 narius. 1968 m. 48 seime organizacijos pavadinimas buvo pakeistas į Amerikos lietuvių Romos katalikų vargonininkų bei kitų lietuvių muzikų sąjungą.

Vargonininkai savo ženklelio nepasigamino. Sąjungos ženkleliai buvo pagaminti tik po organizacijos pavadinimo pakeitimo – 1972 m. Ženklelio projektą parengė žurnalistas, dailininkas Paulius Jurkus (1916–2004), o juos pagamino bostonietis Petras Novaselskis. Ženkleliai, ant kurių pavaizduota rūtų šakelė ir kanklės su įrašu „ALV-M sąjunga“ buvo nikeliniai ir auksiniai, skirti garbės nariams¹⁷⁰.

Apibendrinimas ir išvados. Iš visos pateiktos medžiagos matome, kad JAV lietuviškos katalikiškos organizacijos – susivienijimai, sąjungos ar draugijos – savo simboliu dažniausiai susirūpindavo jau pirmaisiais organizacijos įsisteigimo metais ir ženklelio klausimai buvo kelti pirmuosiuose ar antruosiuose jų seimuose. 1914 m. gruodžio mėnesį įsisteigusi Amerikos lietuvių Romos katalikų moterų sąjunga savo ženklelius pasigamino lygiai po metų, 1915 m. įsisteigusi Šv. Juozapo lietuvių Romos katalikų darbininkų sąjunga ženklelius turėjo 1916 m., o 1919 m. įkurta Šv. Kazimiero akademijos rėmėjų draugija ženklelius įsigijo 1920 m. Ne daug ilgiau užtruko ir kitos organizacijos – 1890 m. susikūręs Susivienijimas lietuvių Amerikoje savo ženklelius pasigamino 1893 m., o 1901 m. nuo jo atsiskyręs Lietuvių Romos katalikų susivienijimas Amerikoje – 1906 m. 1911 m. įkurtas Lietuvių Rymo katalikų pilnųjų blaivininkų Amerikoje susivienijimas ženklelius įsigijo 1913 m., 1912 m. įsteigtas Amerikos lietuvių Romos katalikų moksleivių susivienijimas – 1915 m., o 1913 m. įsikūrę Lietuvos vyčiai ženklelius galėjo įsigyti jau 1915 m.

Lietuvoje panašios organizacijos savo nariams ženklelius gaminosi kiek ilgiau. Pavyzdžiui, Lietuvos katalikų moterų draugija buvo atkurta 1919 m., o ženkleliai pasigaminti tik 1935 m., Ateitininkų federacija atkurta 1919 m., o ženkleliai pasigaminti tik 1929 m., Lietuvos krikščionių darbi-

¹⁷⁰ Paulius Jurkus, „Muzikų seimas New Yorke“, in: *Darbininkas*, Bostonas, 1972-09-15, Nr. 39, p. 12; Petras Matekūnas, „New Yorke lietuvių kolonija“, in: *Draugas*, Čikaga, 1982-07-29, Nr. 156, p. 3.

ninkų sąjunga įkurta 1934 m., o ženkleliai pagaminti 1939 m.¹⁷¹ Greitai savo ženklelius pasigamino tik „Pavasario“ sąjunga, įkurta 1919 m., o ženklelius turėjusi jau 1920 m.¹⁷², ir Lietuvių katalikų blaivybės draugija, atgaivinta 1919 m., o ženklelius pasigaminusi 1922 m. Lietuvoje ženklelių pagaminimas užtrukdavo dėl dviejų priežasčių – pirma, dėl to, kad lietuviškos organizacijos ženklelių projektų paruošimui dažnai organizuodavo konkursus, kurie ne visada buvo sėkmingi, o antra, dėl gamybos kaštų. Amerikoje ženklelių projektus paruošdavo organizacijų nariai (moterų sąjungos ir, galimai, moksleivių susivienijimo – Matas Žaldokas, Lietuvos vyčių – Mykolas Norkūnas ir Ignas Boreišis) arba jų gamintojai, bet jų pagaminimas kartais dėl įvairiausių priežasčių taip pat užtrukdavo. Kartais gamintojai nespėdavo darbo atlikti sutartu laiku, o kartais jų gaminių kokybė neatitikdavo lūkesčių ir tekdavo kreiptis į kitus.

Ženklelių pasigaminimas organizacijoms buvo labai svarbus dėl dviejų priežasčių. Pirmiausia, jie leido išsiskirti iš kitų ir reprezentavo organizaciją. Tai buvo miniatiūrinė organizacijos reklama. Jei Amerikos lietuvių katalikiškų organizacijų ženklelius palygintume su lietuviškų katalikiškų ženklelių simbolika, pamatytume ženklus skirtumus. Lietuviškų organizacijų ženkleliuose dominuoja religinė simbolika ir tik dalyje jų pastebime tautiškus simbolius – tokius kaip rūtų šakeles (moterų draugijos ir pavasarininkai) ar gediminaičių stulpus (ateitininkų ir darbininkų). O Amerikos katalikiškų organizacijų ženkleliuose matome ryškią tautišką simboliką. Beveik visų Amerikos draugijų ženkleliai yra tautiško spalvų. Tai arba JAV lietuvių tautinės vėliavos – mėlyna ir balta (blaivininkų ir moksleivių), arba trispalvė – žalia, balta ir raudona (moterų), arba trispalvė – geltona, žalia ir raudona (abi trispalvės katalikų susivienijimo ir darbininkų). Susivienijimas lietuvių Amerikoje ir Lietuvos vyčiai turėjo ženklelius su Lietuvos raiteliu raudoname lauke. Vienintelės Akademijos rėmėjų draugijos ženkleliai neturėjo aiškių tautiško simbolių. Tad Amerikos lietuvių ženkleliai ne tik reprezentavo draugijas, bet jie buvo ir tautiškumo simboliai. Būtent dėl to Lietuvių Romos katalikų susivienijimas Amerikoje ir Lietuvių Romos katalikų darbininkų sąjunga po 1920 m. pasikeitė savo ženklelių vėliavos

¹⁷¹ Eduardas Remecas, „Katalikiški ženkleliai tarpukario Lietuvoje: jų priklausomybė, datavimas, platinimas ir tiražai“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2013, t. 37, p. 207–222.

¹⁷² Eduardas Remecas, „Lietuvių katalikų jaunimo sąjungos „Pavasaris“ ženkleliai: datavimas, gamintojai, tiražai ir simboliai“, in: *Lietuvos istorijos studijos*, Vilnius, 2016, t. 37, p. 140–141.

spalvas į Lietuvos. Tą patį norėjo padaryti ir Amerikos lietuvių Romos katalikių moterų sąjunga.

Antra priežastis, kodėl ženklelių pasigaminimas organizacijoms buvo labai svarbus, yra tai, kad ženklelių turėjimas leido pritraukti daugiau naujų narių. Bet ši priežastis daugiau buvo svarbi lietuviškoms, o ne Amerikos lietuvių organizacijoms. Lietuvos katalikiškų organizacijų ženklelių tiražai siekė nuo 1000 iki kelių dešimčių tūkstančių. Amerikos lietuvių katalikiškų organizacijų ženklelių tiražai buvo gerokai mažesni nei jų gaminta Lietuvoje. Pavyzdžiui, moksleivių ženklelių pagaminta tik apie 400 vnt., o kitų organizacijų žinomi tiražai siekė apie 1000–1500 vnt. Mažus Amerikos lietuvių draugijų ženklelių tiražus sąlygojo gerokai mažesnis turimų narių skaičius, bet šiais kiekiais buvo galima aprūpinti beveik visus narius, ko nebuvo Lietuvoje. Nors tikslų duomenų, kiek organizacijose buvo narių, ir nėra¹⁷³, tačiau pagamintų ženklelių galėjo užtekti nuo 50 iki 90 % narių. Per ilgesnį organizacijų gyvavimo laikotarpį jose vyko natūrali narių kaita, tad po kurio laiko atsirasdavo poreikis įsigyti naujų ženklelių, nes senieji būdavo pasibaigę. Dėl to didelė dalis organizacijų ne kartą ženklelius gaminosi papildomai. Naujuose užsakymuose ženklelių išvaizda šiek tiek keisdavosi, nes beveik visada darbus atlikdavo naujas gamintojas. Tokį gamintojų kaitaliojimą lemdavo pigesnių kainų paieška ir tai, kad po kurio laiko mažesni gamintojai savo veiklą nutraukdavo. Dalis katalikiškų organizacijų savo pirminius narių ženklelius pakeisdavo visiškai nauja išvaizda. Pavyzdžiui, taip padarė Lietuvos vyčiai, Lietuvių Rymo katalikų pilnųjų blaivininkų Amerikoje susivienijimas ir Amerikos lietuvių Romos katalikių moterų sąjunga. Lietuvos vyčiai narių ženklelius keitė net tris kartus, o Amerikos lietuvių Romos katalikių moterų sąjunga metalinius ženklelius pakeitė į audeklines juosteles; tokį sprendimą nulėmė metalinių ženklelių gamybos brangumas. Lietuvoje tokią kardinalią ženklelių išvaizdos kaitą turėjo tik vienintelė pavasarininkų organizacija. Organizacijos, kurioms ženklelių išleidimas buvo susijęs su naujų narių pritraukimu, buvo tik Lietuvių Rymo katalikų pilnųjų blaivininkų Amerikoje susivienijimas, kuris 1924 m. pagamino ir vaikams skirtus ženklelius.

¹⁷³ Organizacijų suvestinėse buvo pateikiami vieni skaičiai su mokančiais nario mokesčių ir kiti su nariais, bet nemokančiais mokesčių.

THE IMPORTANCE OF THE ASSOCIATION SYMBOL:
BADGES OF LITHUANIAN CATHOLIC ASSOCIATIONS IN
THE USA (THE LATE NINETEENTH CENTURY–THE FIRST
HALF OF THE TWENTIETH CENTURY)

Summary

Around 2000–3000 of various types of Lithuanian societies and associations were established in the United States of America in the first half of the twentieth century. Most of them were small Catholic relief organisations. In 1906, the American Lithuanian Roman Catholic Federation was established, which united the largest Catholic organisations. The federation comprised seven associations and one society: the Association of Lithuanian Roman Catholics in America, the Lithuanian Catholic Women's Alliance, Knights of Lithuania, the Lithuanian Workers' Union, the Association of Lithuanian Roman Catholic Abstinence in America, the Association of American Lithuanian Roman Catholic Schoolchildren (students), the Society of St Casimir Academy Supporters, and the Union of Lithuanian Roman Catholic Organists of America.

The article is about the badges of these Catholic organisations in the late nineteenth century–the first half of the twentieth century. It reveals how important these symbols were to the organisations themselves and their members and also to other people's attitudes towards them. The article discusses the symbols that used to be depicted on the badges, the authors of their designs, their manufacturers, the time of their production, and their variants. It was established that for American Lithuanian Catholic organisations it was important to show not only religious but also national symbols on their badges. The article is based on various Lithuanian Catholic periodicals in the United States of America.

BAŽNYTINIAI JUOZO ZIKARO KŪRINIAI

SKIRMANTĖ SMILINGYTĖ-ŽEIMIENĖ

Straipsnis¹ skirtas aptarti mažiau žinomą garsaus skulptoriaus veiklos barą. Juozas Zikaras (1881–1944) kolektyvinėje atmintyje išskyla kaip patriotinių simbolių, lietuviškų monetų ar skulptūrinių portretų kūrėjas, jo religinės tematikos kūryba kaip visuma neišskiriama. Vienas ar kitas bažnyčiose esantis jo skulptūros kūrinys² minėtas, reprodukuotas tarpukario dailės istoriografijoje ar ne itin gausiose publikacijose apie skulptoriaus kūrybą³. Šie objektai netyrinėti nuodugniau dėl dviejų pagrindinių priežasčių: vertinant prieškarį daile, modernumas buvo laikomas bene svarbiausiu kriterijumi, o jį Zikaro kūriniai retai atitinka. Kitai priežasčiai nusakyti simptominė būtų dailės istorikės Giedrės Jankevičiūtės nuomonė. Pastebėjusi, kad jauniems lietuvių dalininkams XX a. pradžioje reikėjo įrodyti, jog jie pajėgūs varžytis su įvežtiniais dailės kūriniais, kaip vieną pirmųjų jų skulptūrų ji nurodė Zikaro darbą Pajstrio bažnyčioje „Šv. Jurgis“, bet meninę kūrinio vertę diagnozavo taip: „geriausiu atveju liudija amatininko gebėjimus, bet ne menininko talentą ar ambicijas“⁴.

¹ Straipsnis parengtas pranešimo „Juozo Zikaro bažnytiniai kūriniai Panevėžio krašte“, skaityto Panevėžio kraštotyros muziejaus 2021-11-19 surengtoje konferencijoje „Iš Panevėžio praeities: Juozas Zikaras ir jo kultūrinė aplinka“, pagrindu. Už pagalbą ieškant ikonografinės medžiagos autorė dėkinga kolegėms muziejininkėms Rasai Ruibienei ir dr. Zitai Pikelytei.

² Dažniausiai – skulptūros: „Šv. Kazimieras“, „Kristus Karalius“ (Panevėžio katedra), „Šv. Antanas“ (šio titulo Kauno bažnyčia) ar „Šv. Jurgis“ (Pajstrio bažnyčia) ir vyskupų skulptūriniai portretai Kauno arkikatedroje. Straipsnio autorė savo knygoje *Lietuvos bažnyčių dailė: XX a. I pusė* (Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2009) taip pat yra jas minėjusi, publikavusi jų nuotraukų.

³ Iš jų išsiskiria leidinys: *Juozas Zikaras: Albumas*, autorės ir sudarytojos Miglė Banytė, Vaiva Laukaitienė, Kaunas: Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, 2009. Čia publikuota dauguma skulptoriaus kūrinių, taip pat ir bažnyčiose esančios skulptūros, pateiktos jų metrikos.

⁴ Giedrė Jankevičiūtė, *Dailė ir valstybė: Dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje 1918–1940*, Kaunas: Nacionalinis M. K. Čiurlionio muziejus, 2003, p. 263, 276.

Toliau straipsnyje siekiama išaiškinti bažnytinius skulptoriaus kūrinius, pristatyti juos XX a. pirmos pusės mūsų bažnyčių dailės kontekste ir per santykį su užsakovais. Faktų ir hipotezių atspirčiai pasitelktas archyvinis Zikaro palikimas, jo bičiulių kun. Juozo Tumo ir Mato Grigonio publikacijos ar kan. Povilo Dogelio atsiminimai.

Imtis tokio tyrimo paskatino tai, kad Zikaro kūrinių sąrašas bažnyčiose yra kur kas ilgesnis nei jo kartos ar net jaunesnių kolegų – tapytojų (Petro Kalpoko, Antano Žmuidzinaučiaus, Adomo Varno ar Adomo Galdiko) ir skulptorių (Kazimiero Uliansko, Petro Rimšos, Vinco Grybo ar Broniaus Pundziaus). Kita vertus, kai kurie Zikaro darbai ar jų projektai bažnyčioms nėra identifikuoti arba atvirksčiai – neteisingai jam priskirti. Pats skulptorius savo 1941 m. autobiografijoje yra surašęs tokius kūrinius bažnyčiose: „Kauno Archikatedroje vysk. Giedraičio, vysk. Pali[u]llionio, vysk. Cirtauto ir vysk. Karevičiaus bareljefai. Panevėžio Katedroje: Kristaus Karaliaus skulptūra. Marijampolėje: archievskupo Matulevičiaus paminklas-sarkofagas ir vysk. Karevičiaus bareljefas⁵. Pajstrio bažnyčioje: šv. Jurgio, šv. Petro ir Povilo statulos“⁶. Tai anaipol nepilnas sąrašas, greičiausiai būtent šiuos savo kūrinius, esančius bažnyčiose, autorius laikė reikšmingesniais, vertais minėti, mat ir kitą kartą savo kūrinių sąrašė, deja, nedatuotame, vardi-jo tuos pačius⁷.

Vaizduojamosios dailės objektų poreikis XX a. pirmoje pusėje Lietuvos šventovėse buvo didelis, bet profesionalūs dailininkai ne itin daug darbavosi bažnyčiai. Užsakovai dvasininkai dažniau rinkosi jiems gražią bažnytinių reikmenų dirbtuvių produkciją. Kriterijai: pirmiausia – kaina (tik to paties siužeto ir dydžio dailininko kūrinys kainavo panašiai kaip masinės gamybos produktas, kartais – net pigiau) ir gamintojo pripažintumas (dvasininkų rekomendacijos ir jau kitose bažnyčiose paplitę dirbiniai). Menininkui, kuriančiam šventovei, kelti specialūs reikalavimai: būti maldingu, geros reputacijos („kad nebūt pijokas ar laidokas“) ir kad bažnyčiai būtų „priderama“ jo kūrinių meninė išraiška. Du paskutinius ir pripažinimo kriterijus Zikaras puikiai atitiko. Kilęs nuo Pajstrio, tarpukariu dešimtmetį

⁵ Nežinia, koks vysk. Karevičiaus bareljefas minimas: tikėtina, ne tas pats, kuris buvo Kauno arkikatedroje? Iš kitos pusės – Marijonų gimnazija Marijampolėje 1927 m. pasipuošė Zikaro darbu – vysk. Karevičiaus portretu („Marijonų gimnazijos mokslo pradžia“, in: *Šaltinis*, Marijampolė, 1927, Nr. 3, p. 624).

⁶ Dailininko skulptoriaus Juozo Zikaro trumpa autobiografija, 1941-11-20, in: *Lietuvos literatūros ir meno archyvas* (toliau – LLMA), f. 61, ap. 5, b. 59, l. 21v.

⁷ LLMA, f. 189, ap. 1, b. 2, l. 13.

mokytojavęs Panevėžyje, jis daugiausia religinės tematikos savo darbų paliko būtent Panevėžio vyskupijoje.

Pirmasis Juozo Zikaro biografas kun. Juozas Tumas rašė: „Iš medžio Juozas pjaustė iš pat mažens. O pirmuoju modeliu jam buvo „Mūkelė“. Padirbo tokią pat, kun. Stanislovas Stakelė ją pašventino, o kaimynas Buziliauskas užmokėjo už ją visą pusę rublio. [...] Paskui ėmė ir daugiau dirbti mūkelių, bet jau po 20 kap. begaudamas už kiekvieną“⁸. Paauglystėje dailininko išdrožtos ir turguje parduotos *mūkelės*, šventųjų skulptūrėlės plito jo gimtojo Pumpėnų valsčiaus apylinkėse ir, matyt, net platesniame Panevėžio krašto areale.

Vienu pirmųjų Zikaro, jau žengiančio profesionalaus skulptoriaus keliu, bažnytinių kūrinių užsakovu tapo poetas kun. Jurgis Tilvytis-Žalvarnis (1881–1931). 1908 m. gruodį į Pajstrį paskirtas kun. Tilvytis ėmėsi čionykštės Švč. Mergelės Marijos Globos bažnyčios statybos ir puošybos darbų. Šventovės statybai atminti dvasininkas 1912 m. išleido savo eilių knygelę *Palaimintas triūsas*, kurioje nurodė, kad Zikaras bažnyčios didžiajam altoriui sukūrė apaštalų šv. Petro ir Povilo skulptūras (aukotojai – Povilas Mikolajūnas ir Juknevičienė), be to, nulipdė šv. Jurgio „figūrą“⁹. Pajstrio bažnyčios kronikoje taip pat minima, kad 1911 m. už apaštalus Zikarui sumokėta 100, o už šv. Jurgio skulptūrą – 130 rublių (palyginimui: už bažnytinių reikmenų dirbtuvėse pagamintą Švč. Mergelės Marijos skulptūrą – 170 rb.)¹⁰. Šv. Jurgio altorių fundavo Elžbieta Pakarnienė ir pats kun. Tilvytis, greičiausiai būtent jis ir paaukojo savo šventojo globėjo – Jurgio skulptūrą. Išsamiam 1916 m. straipsnyje apie Zikarą Tumas taip pat nurodė minėtas skulptūras, sukurtas Pajstrio bažnyčiai¹¹ ir klebonijoje kun. Tilvyčio turėtas menininko skulptūras „Mintytojas“ ir „Aušra“ („Žvaigždė“). Beje, Tumas pirmasis viešai įvardijo, kad lipdydamas šv. Jurgį Pajstriui dailininkas sekė garsiosios florentiečio Donatello (1386–1466) skulptūros „Šv. Jurgis“¹² įvaizdžiu

⁸ Juozas Tumas, „Juozas Zikaras – dailininkas“, in: Vaižgantas, *Raštai*, t. 20: *Kritika, 1915–1922*, parengė Vytautas Vanagas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009, p. 51.

⁹ Jurgis Tilvytis, *Palaimintas triūsas: Eilės*, Vilnius: Juozapo Zavaskio spaustuvė, 1912, p. 21, 23.

¹⁰ „Pajstrio bažnyčios kronikos žinios...“, [1942-07-01], l. 19, in: *Pajstrio bažnyčios archyvas*.

¹¹ Juozas Tumas, *op. cit.*, p. 46.

¹² Dabar skulptūra saugoma Nacionaliniame Bardželo muziejuje (*Museo nazionale del Bargello*).

ir ikonografija. Galbūt dėl to Paįstrio bažnyčios šv. Jurgio¹³ skulptūra išraiškinga, išsiskirianti tuometinės Lietuvos bažnytinės dailės panoramoje. Sakoma, kad pats dailininkas dalyvavo šventinant skulptūras. Visi trys Paįstrio bažnyčios altoriuose tebestovintys kūriniai atitinka vadinamojo bažnytinio stiliaus kanoną, vertintini kaip neprastas Zikaro bažnytinių skulptūrų debiutas. Tik jų plastinė raiška paveikta kartotinės polichromijos. 1926 m., kai klebonavo kitas kunigas – Stanislovas Dailidonis, Paįstrio šventovėje atsirado gipsinis pirmojo jos klebono Jurgio Tilvyčio biustas, sukurtas Zikaro 1909 m.

Kiti Zikaro autorystės atvejai Paįstryje – abejotini. Kolegė dr. Regimanta Stankevičienė savo monografijoje apie Jėzų Nazarietį yra priskyrusi skulptoriui Paįstrio bažnyčios moterų pusės altoriaus skulptūrą „Ecce Homo“¹⁴, visgi dabar ji mano, kad tokia atribucija yra klaidinga, tam pritaria ir šio straipsnio autorė. Panevėžio vyskupijos kurijos internetiniame tinklapyje (ir kitur) rašoma, kad dar Paįstrio šventovei „skulptorius Juozas Zikaras sukūrė bareljefines Kryžiaus kelio stotis“¹⁵. Kun. Tilvytis, vaizduojamosios dailės objektų Paįstrio bažnyčiai užsakovas, yra nurodęs kūrinių autorius, bet apie Kryžiaus kelio stotis teinformavęs: gipsinės stacijos mediniuose rėmuose 1912 m. įgytos už 200 rublių¹⁶. Labai tikėtina, kad Zikaro autorystę būtų paminėjęs. Duomenų, kad *Via crucis* – skulptoriaus darbai, neaptikta. Zikaro bičiulis Matas Grigonis laiške dailėtyrininkui Stasiui Budriui 1957 m. rašė: „Paįstrio bažnyčioje yra keletas Zikaro darbo skulptūrų: Marijos, Apaštalų ir kit.“¹⁷. Tačiau Marijos skulptūra, stovinti didžiajame altoriuje, ne Zikaro dirbinta, ji – (Prancūzijos?) bažnytinių dirbtuvių produktas. Savo atsiminimuose¹⁸ Grigonis pasakojo, kad Zikaras buvo įsirengęs dirbtu-

¹³ Kultūros vertybių registre kažin kodėl skulptūra vis dar tebevadinama „Dovydu“ (Uk 9894).

¹⁴ Regimanta Stankevičienė, *Antakalnio Jėzus ir kiti stebuklingojo Jėzaus Nazariečio atvaizdai Lietuvoje*, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2017, p. 417.

¹⁵ <https://www.panevezio vyskupija.lt/parapijos/paistrio-svc-m-marijos-globos-para-pija/>, (2023-07-01). Galbūt tokia autorystės prieskyra perimta iš žurnalisto Broniaus Vertelkos straipsnio „Per Onines minėta bažnyčios sukaktis“ (*XXI amžius*, 2010-08-27, Nr. 62, in: http://www.xxiamzius.lt/numeriai/2010/08/27/gkras_03.html). Šioje ir kitose publikacijose, kartojančiose informaciją apie Zikaro dirbdintas Kryžiaus kelio stotis Paįstryje, nenurodoma, koku šaltiniu teiginys paremtas.

¹⁶ „Paįstrio bažnyčios kronikos žinios...“, [1942-07-01], l. 20.

¹⁷ Mato Grigonio laiškas Stasiui Budriui, 1957-10-03, in: *LLMA*, f. 189, ap. 1, b. 252, l. 1.

¹⁸ „Juozas Zikaras“, in: Matas Grigonis, *Raštai*, sudarė Matas Grigonis (sūnus), Vilnius [i.e. Kaunas: Arx Baltica], 2008, p. 348–355.

vėlę Pajstrio šventoriaus kampe ir labai piktinę vietos davatkas, kad nulipdė Švč. Mergelę „pliką“ (siekė tikslesnio kūno anatomijos perteikimo) ir tik paskui aprenge, o kad kūdikėliui pozavęs dailus berniukas, mergos vaikas, – jos karštai reikalavo klebono nepriimti tokio kūrinio į bažnyčią. Joje ir nėra Marijos su kūdikiu Jėzumi skulptūros, bet jei tokia buvo sukurta – koks jos likimas? Grigonis minėjo, kad su Pajstrio klebonu Dailidoniu Zikaras buvo sutaręs dėl Jėzaus Širdies skulptūros, bet nesulygo honoraro, tad ji ir nebuvo nulipdyta. Gal Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje yra saugomas būtent šios skulptūros kopyltėlėje-atiskirame altoriuje (?) projektas (NČDM, ZK 175)¹⁹? Beje, ir kun. Dailidonis buvo įsigijęs nedidelį Zikaro darbelį – Kristaus medalioną, kuris 1920 m. apžvalginėje lietuvių meno parodoje eksponuotas jau kaip kunigo nuosavybė²⁰. Beveik netenka abejoti, kad šį kūrinį 1923 m. atviruku²¹ reprodukovė Klaipėdoje darbavęsis J. A. Kunkis.

Su kun. Jurgiu Tilvyčiu skulptoriaus ryšiai nenutrūko. Tapęs marijonu ir nuo 1927 m. liepos paskirtas Panevėžio Švč. Trejybės (dar vadintos – marijonų, pijorų, Šv. Kazimiero, Įgulos, mokinių) bažnyčios rektoriumi, Tilvytis rūpinosi pašalinti šios šventovės stačiatikiškus bruožus, puošti interjerą. Puoselėdamas maldingumą populiariajai, 1925 m. kanonizuotai Šv. Kūdikėlio Jėzaus ir Švč. Veido Teresei (1873–1897), įprastai tiesiog vadinamai šv. Teresėle, jis iš karto ėmė rūpintis, kad Švč. Trejybės bažnyčioje būtų įvesti šv. Kūdikėlio Jėzaus Teresės atlidai, be to, 1930 m. bažnyčiai buvo nuliedintas šventosios vardo varpas²². Panevėžio Švč. Trejybės bažnyčioje buvo įvesti ir Šv. Teresėlės, ir Šv. Kazimiero atlidai. Tad šių šventųjų atvaizdus kun. Tilvytis apie 1927–1929 m. paprašė nutapyti Zikaro. Tai ir buvo padaryta (ilustracijos Nr. 1–2). Bažnyčios dokumentuose ir šventovės apraše²³ ties šiais paveikslais nenurodyta Zikaro autorystė,

¹⁹ Bet kuriuo atveju, tai nėra Mažeikių bažnyčios stacijų projektas, kaip įvardyta objekto apraše: <https://www.limis.lt/valuables/e/805209/50000019773070?searchId=89670884&menuIndex=0&digitalObjectId=50000019773190>. Kopyltėlėje matomas Švč. Jėzaus Širdies atvaizdas – ne Kryžiaus kelio stočių siužetas. Kita vertus, gali būti, kad tai ne altoriaus, o paminklo projektas.

²⁰ Adomas Jakštas, „Lietuvių meno apžvalgos paroda“, in: *Draugija*, Kaunas, 1920, Nr. 9–10, p. 367.

²¹ Pvz., Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus (toliau – NČDM), ZA-318.

²² Kun. Jurgio Tilvyčio MIC raportai Panevėžio vyskupui, 1927-10-01 ir 1930-11-22, in: *Panevėžio vyskupijos kurijos archyvas*, b. „Panevėžio Švč. Trejybės bažnyčia“, be paginacijos.

²³ Pvz., leidiniuose *Panevėžio bažnyčios* (Panevėžys: [s.n.], 1936, p. 27) ar *Panevėžio vyskupija: Istoriniai duomenys ir pastoracinė veikla* (Vilnius: Lietuvos katalikų mokslo akademija, 1998, p. 251–252).

1 iliustracija. Juozo Zikaro paveikslo „Šv. Teresėlė“, nutapyto Panevėžio Švč. Trejybės bažnyčiai, nuotrauka. NČDM, ZA-345

2 iliustracija. Juozo Zikaro paveikslo „Šv. Kazimieras“, nutapyto Panevėžio Švč. Trejybės bažnyčiai, nuotrauka. NČDM, ZA-346

bet ikikarinės fotografijos liudija, kad moterų pusės šoninėje navoje Švč. Mergelės Marijos altoriaus antrame tarpsnyje buvo įkeltas paveikslas „Šv. Teresėlė“²⁴ (ilustracija Nr. 3), o vyrų pusėje – Šv. Antano Paduviečio altoriuje – „Šv. Kazimieras“²⁵. Šiedu sentimentaloki paveiksai menine prasme nebuvo labai įspūdingi, jie tipiški tarpukario bažnyčių dailei, savo ikonografija ir traktuote laikytini pirmavaizdžių sekiniais. Tačiau itin dažnai kartotai šv. Teresėlės ikonografinė kliše dailininkas suteikė šiokio tokio skulptūriškumo, net modernumo. Šv. Kazimiero tipažas ir aprangos detalės leidžia numanyti, kad pavyzdžiu skulptorius galėjo naudoti Utenos bažnyčios varpinėje buvusią XVIII a. skulptūrą „Šv. Kazimieras“, vėliau atvežtą į Panevėžio katedrą. Vysk. Kazimieras Paltarokas dailininkui buvo nusiuntęs jos nuotrauką ir, kiek abejodamas ar ne per daug moteriškas šventojo veidas, linkėdamas sėkmingai atvaizduoti Lietuvos globėją rašė: „gal sunaudosite vieną kitą bruožą“²⁶. Tiesa, nežinome apie kurią dailininko kuriamą šv. Kazimiero atvaizdą kalbėta, turbūt – apie bareljefą.

Abu šventųjų paveiksai profesionaliai nutapyti ir nykokame tuometinės bažnytinės dailės kontekste netgi įsidėmėtini. Panevėžio Švč. Trejybės bažnyčioje dabar paveikslų nėra ir jų likimas nežinomas, reikia tikėtis, paviešintos fotografijos pagreitins jų suradimą.

Manytina, kad kun. Tilvytis Zikarui galėjo užsakyti ir daugiau kūrinių. Turbūt būtent jis marijonų vardu iniciavo „mauzoliejinį paminklą“ 1927 m. mirusiam arkivyskupui Jurgiui Matulaičiui. Taip Marijampolės Šv. Arkan-gelo Mykolo bažnyčioje (dabar – mažojoje bazilikoje) XX a. ketvirtame dešimtmetyje įtaisyta Zikaro sukurta epitafija su meniškai pavykusių skulptūriniu arkivyskupo portretu.

Minėti paveiksai – ne vieninteliai Zikaro tapybos darbai bažnyčiose. Grigonis nurodė, kad skulptorius Šeduvos moksleivių bažnyčiai buvo nutapęs šv. Augustiną, o Jėriškių (Ėriškių) bažnyčios didžiajam altoriui – Marijos paveikslą. Be to, pridūrė: „Ir kitose bažnyčiose rasime Zikaro tapybos“²⁷. Šeduvoje uždarius moksleivių šventovę, į parapijinę Šv. Kryžiaus Atradimo bažnyčią paveikslas „Šv. Augustinas“ tikriausiai nepateko – jo nėra

²⁴ Panevėžio fotografo Jono Žitkaus nuotrauka su užrašu „Panevėžio Marijonų Bažnyčia“, XX a. ketvirtas dešimtmėtis, in: *Panevėžio vyskupijos kurijos archyvas*, vysk. Kazimierui Paltarokui dovanotas fotografijų albumas.

²⁵ Iliustracija: „Marijonų bažnyčios vidus“, in: Kazimieras Paltarokas, *Panevėžio bažnyčios*, Panevėžys: [s.n.], 1936, p. 26.

²⁶ Vysk. Kazimiero Paltaroko laiškas Juozui Zikarui, 192[8]-01-07, in: *NČDM*, ZA-600.

²⁷ „Juozas Zikaras“, in: Matas Grigonis, *op. cit.*, p. 353.

Panevėžio Marijonų Bažnyčia.

3 iliustracija. Panevėžio Švč. Trejybės (marijonų) bažnyčios šoninis altorius. XX a. ketvirto dešimtmečio nuotrauka. Privatus rinkinys

bažnyčioje. Ėriškių bažnyčios didžiajame altoriuje 1921 m. (greičiausiai jau ir 1916 m.²⁸) būta Švč. Mergelės paveikslo. 1924 m. buvo pastatytas naujas neogotikinio pavidalo didysis Šv. Stepono altorius, o buvęs didysis tapo šoniniu kartu su Nukryžiuotojo altoriumi (abu jie atkelti iš Ramygalos bažnyčios). Taip Zikaro paveikslas galėjo atsidurti šoniniu tapusiam altoriuje. Dabar jame kabo Šiluvos Dievo Motinos atvaizdas, atsiradęs kur kas vėliau.

Grigonis, gana artimai bendravęs su Zikaru, teisingai nurodė Panevėžio Švč. Trejybės bažnyčioje buvusius kūrinius, o dėl Pajstrio bažnyčios – žinia tik iš dalies tikra. Nors ir išlieka jo pateiktos informacijos patikimumo (greičiau, galimybės patikrinti) problema, tačiau nuoroda, kad skulptorius ne vienai bažnyčiai buvo nutapęs paveikslų – nekvestionuotina.

Dėl Tumo pateiktų duomenų abejonių nekyla – jis užfiksavo paties Zikaro pasakytus faktus ir minėjo iki 1916 m. Spirakių bažnyčiai Zikarą sukūrus Švč. Mergelės Marijos skulptūrą²⁹, dar tvirtino, kad „Spirakių bažnyčioje J. Zikaro darbo šv. Antanas, šv. Steponas, šv. Agota“³⁰. Pastarieji trys kūriniai – paveiksai, o jų titulai atitinka Spirakiuose šventų atlaidų titulus. 1920 m. šv. Antano paveikslas kabojo virš sakyklos, du kiti paveiksai ir skulptūra buvo vieninteliame šoniniame altoriuje³¹. XX a. trečio dešimtmečio Spirakių šventovės inventoriuose rašoma kiek išsamiau: tritarpinio šoninio altoriaus žemutinėje kondignacijoje stovėjo gipsinė 1,4 m aukščio Švč. Panelės skulptūra, antrajame tarpsnyje kabėjo ant drobės nutapytas šv. Antano paveikslas (100 × 70 cm). Minėta, kad šv. Agotos paveikslas (70 × 37 cm), nutapytas ant drobės, paprastuose rėmuose, įkeliamas į retabulą per šios šventosios atlaidus³². Trečiajame altoriaus tarpsnyje – šv. Stepono paveikslas. Nei cituotuose XX a. antro-trečio dešimtmečių Spirakių bažnyčios inventoriuose (kur būtų didžiausia tikimybė prie aptariamų objektų rasti dailininko pavardės nuorodą), nei vėlesniuose dokumentuose Zikaro autorystė nepaliudyta. 1909 m. inventoriuje³³ rašoma, kad šoninis

²⁸ „Inventorius Jeriškių filijalės bažnyčios, sustatytas 1921 m.“, in: *Panevėžio vyskupijos kurijos archyvas*, b. „Ėriškių bažnyčia“, be ištinės paginacijos. Cituojamas inventorius parengtas pagal 1916 m. bažnyčios inventorių.

²⁹ Juozas Tumas, *op. cit.*, p. 46.

³⁰ *Ibid.*, p. 48.

³¹ Spirakių R-Kat. filial. bažnyčios inventoriaus sąrašas, 1920-03-08, in: *Panevėžio vyskupijos kurijos archyvas*, b. „Spirakiai“, be paginacijos.

³² Žemaičių vyskupijos Pasvalio dekanato Spirakių filialės bažnyčios inventorius, 1925-05-15, in: *Panevėžio vyskupijos kurijos archyvas*, b. „Spirakiai“, be paginacijos.

³³ Spirakių filijinės bažnyčios ir jos turto inventorius, sudarytas kanoninės vizitacijos metu, 1909-05-29, in: *Panevėžio vyskupijos kurijos archyvas*, b. „Spirakiai“, be paginacijos.

bažnyčios altorius, 1860 m. gruodžio 5 d. konsekruotas vysk. Motiejaus Valančiaus, yra dviejų tarpsnių, su atvaizdais („ikonomis“): Aušros Vartų Dievo Motinos, šv. Agotos, šis – išimamas ir pagal poreikį keičiamas šv. Stepono, šv. Antano ar šv. apaštalų Simono ir Judo atvaizdais. Galbūt kai kurie šių atvaizdų – oleografijos, todėl Zikarui buvo užsakyti trys paveikslai. Gal užsakymui įtakos turėjo Spirakiuose filialistu dirbęs kun. Ignas Andrašūnas, o gal tarpininkavo visuomenininkas, publicistas Kazimieras Ubeika, iki 1915 m. čia mokytojaves? Visai tikėtina, kad užsakymas – tai parama skurdusiam jaunam lietuvių menininkui (kūriniai bažnyčioje greičiausiai atsirado 1909–1915 m.). Tai prielaidos. Prielaidomis tenka kalbėti ir apie Zikaro kūrinių likimą Spirakiuose. Ar galima dabar bažnyčioje esančius šv. Stepono, šv. Antano ir šv. Agotos paveikslus priskirti Zikaro autorystei? Du pirmieji yra arba grubiai pertapyti, arba naujai nutapyti. Tikriausiai būtų galima pasakyti atidžiai apžiūrėjus paveikslus. Rengiant šį straipsnį, jie nebuvo išimti iš altorių (paveikslas „Šv. Steponas“ yra viršutiniame didžiojo altoriaus, o „Šv. Antanas“ – šoninio altoriaus antrajame tarpsnyje). Šie dabartiniai paveikslai, kaip ir Švč. Jėzaus Širdies atvaizdas, šoninio altoriaus trečiajame tarpsnyje pakeitęs anksčiau kabojusį šv. Stepono paveikslą, matyt, tapyti to paties asmens. Šv. Antano paveikslas anksčiau atrodė kitaip – nors dabartiniame atvaizde išlaikyta ikonografinė schema, tačiau būta kur kas profesionaliau nutapyto, kitokios modeliuotės ir detalių atvaizdo. Taip teigiama palyginus paveikslus: dabartinį (ilustracija Nr. 4) ir matomą XX a. aštunto dešimtmečio pradžios nuotraukoje (ilustracija Nr. 5)³⁴, kai šoninis altorius dar nebuvo perkeltas į presbiteriją. Sovietmečio fotografijoje matyti, kad šv. Antano ir šv. Stepono paveikslai jau yra nukentėję (didelė dėmė ant Antano Paduviečio abito ir pan.). Beje, abiejų paveikslų stilistika gerokai skyrėsi, greičiausiai tai nulemta pirmavaizdžių, kuriais dailininko naudotasi (nors kyla abejonių, ar abu užfiksuoti kūriniai tapyti Zikaro). Dabartinis didžiojo altoriaus paveikslas „Šv. Steponas“ tikriausiai yra naujai nutapytas, nes ir jo kompozicija visai kitokia nei buvusiojo. Šv. Agotos paveikslas, šiuo metu kabantis ant presbiterijos sienos, pagal tapymo manierą nepriskirtinas Zikarui, be to, ir formatas gerokai didesnis nei minėta 1925 m. Spirakių bažnyčios inventoriuje. Šoniniame altoriuje stovinti Lurdo Švč. Mergelės Marijos skulptūra irgi turbūt nesietina su skulptoriumi. Zikaro kūriniai Spirakių bažnyčioje ir jų likimas – vis dar mįslė.

³⁴ Nežinomas fotografas, Šoninis Spirakių bažnyčios altorius, apie 1971 m., in: *Panevėžio kraštotyros muziejus*, PKM 9854 Fp.

4 iliustracija. Paveikslas „Šv. Antanas“ Spirakių bažnyčios šoniniame altoriuje. 2023.
Skirmantės Smilingytės-Žeimienės nuotrauka

5 iliustracija. Spirakių bažnyčios šoninis altorius. Apie 1971. PKM 9854 Fp

Juozas Zikaras, kaip bažnytinių ar sepulkralinių skulptūrų kūrėjas, tarpukariu buvo paklašus tarp dvasininkų, kurie neretai dailininkui pateikdavo įvairių užsakymų. Jis buvo kviečiamas ekspertauti, tarkime, viename svarbiausių tarpukariu meninių konkursų – paminklo vysk. Motiejui Valančiui (1932). Kauno dvasininkai Tumo vardu 1927 m. prašė skulptorių sukurti medalioną su Maironio bareljefu (tai ir buvo padaryta) – taip ketinta paminėti poeto dėstytojavimo 35-erių metų progą, žadėta, kad patys kunigai pasirūpins kūrinių nuliedinti užsienyje³⁵. Užsakovų būta nemažai, tik ne visų meniniai pageidavimai buvo įgyvendinti. Kartais Zikaras, nors pasižadėjęs³⁶, vėliau išsipareigojimą dėl turimo didelio darbo krūvio atšaukdavo. Vis dėlto keistoka, kad skulptorius netapo Šiluvos Apsireiškimo koplyčios interjero meninio apipavidalinimo vadovu, nors ir koplyčios statybos iniciatorius kun. Marcijonas Jurgaitis (1855–1926), ir po jo Šiluvoje klebonavęs Paulius Katela (1886–1948) kliovėsi jo profesiniu autoritetu. 1925 m. pavasarį ir vasarą vyko intensyvus Jurgaičio ir Zikaro bendradarbiavimas. Gegužę klebonas iš parapijos kasos už „braižinius“ sumokėjo dailininkui 500 litų, o Joninių išvakarėse laukė jį pavedusių meistrų, dirbusių Viškių bažnyčioje Latvijoje, ir skulptoriaus piešinių³⁷. Spauldoje paskui rašyta, kad pagal Zikaro projektą kolonų kapiteliai „išgražinti augalų ornamentais“, turbūt tai virš klausyklų esantys ornamentiniai reljefai, o gal ir bokšto piliastrų kapiteliai. Tik kodėl koplyčios altorinė skulptūrinė kompozicija, kitos skulptūros nebuvo užsakytos Zikarui? Juk ir rašytojas, dailininkas Vytautas Bičiūnas, 1929 m. labai norėjęs gauti užsakymą polichromija dekoruoti Šiluvos koplyčią, savo žmoną tikino: dėl Šiluvos užsakymo „svarbiausias argumentas – Zikaras“³⁸.

Iš lakoniškų per Pirmąją pasaulinį karą apgriautos Raudondvario bažnyčios klebono kun. Stasio Irtmano laiškelių Zikarui (1933) akivaizdu, kad dailininkas yra dirbęs ir šiai bažnyčiai: prašyta konsultacijos procesijų altorėlio polichromijai, skulptorius restauravo (ar kūrė) skulptūrą (Irtmanas rašė: „Prašyčiau stovylą išduoti, jei galima vežti, jei ne – ne“³⁹).

³⁵ Kun. Juozo Tumo laiškas Juozui Zikarui, 1927-10-23, in: *NČDM, ZA-599*.

³⁶ Reikia manyti, liko neįgyvendintas Angelo Sargo skulptūros, skirtos Utenos (?) kapinėms, užsakymas; žr. Kun. Juozo Bardišausko laiškas Juozui Zikarui, 1928-09-10, in: *NČDM, ZA-511*.

³⁷ Kun. Marcijono Jurgaičio atvirlaiškis Juozui Zikarui, 1925-06-22, in: *NČDM, ZA-491*.

³⁸ Skirmantė Smilingytė-Žeimienė, „Šiluvos koplyčia XX a. 3–4 dešimtmetyje: puošybos vizija ir tikrovė“, in: *Meno istorija ir kritika = Art History & Criticism*, Kaunas, 2009, Nr. 5, p. 100–101.

³⁹ *NČDM, ZA-531, 532*.

Zikarą galima apibūdinti kaip svarbiausią iškilių dvasininkų įamžintoją skulptūriniais portretais, nemažai jų buvo skirti bažnyčioms arba jose atsirado. Jau minėta: kun. Jurgio Tilvyčio biustas, palaimintojo Jurgio Matulaičio epitafija, paties autoriaus išskirti Žemaičių vyskupų – Merkelio Giedraičio, Gasparo Felicijono Cirtauto, Mečislovo Leonardo Paliulionio ir Pranciškaus Karevičiaus skulptūriniai atvaizdai. Šių vyskupų gretą Kauno arkikatedroje turėjo papildyti ir pirmojo savarankiškos Lietuvos bažnytinės provincijos vadovo, Kauno arkivyskupo metropolito Juozapo Skvirecko skulptūrinis portretas. 1944 m. buvo švenčiama 25-erių metų jo vyskupavimo sukaktis ir ta proga arkivyskupo portretus tapė Petras ir Rimtas Kalpokai, Adomas Varnas bei Leonardas Kazokas. Skvireckas 1943–1944 m. ne kartą pozavo Zikaro lipdomam biustui. Kartu su arkikatedros rektoriumi Povilu Dogeliu 1944 m. sausio 31 d. skulptorius *in situ* tarėsi, kaip galėtų būti įtaisomas arkivyskupo biustas: „Su dailininku vaikščiojome po Baziliką ir žiūrinėjome, kaip atrodytų šitoks kūrinys: Arkivyskupas klūpi mažame sostelyje, uždengtame dangalu Arkivyskupo emblemomis. Ši mintis dailininkui labai patiko, nes čia jau ne biustų šablonas, bet naujas dalykas“⁴⁰. Reikia manyti, ilgai nelaukęs skulptorius ir nulipdė tokį biusto eksponavimo modelį: virš arkikatedros pilioriaus bazės neogotikinės koplytėlės formų apvado centre pavaizdavo biustą, žemiau – paplokščią sakyklos tribūną (ar klauptą?) su draperijos uždangalu, kuriame – herbas. Tas projektas, nulipdytas iš plastilino, saugomas Zikaro namuose-muziejuje Kaune ir reprodukuotas skulptoriaus kūrinių albume⁴¹, bet neidentifikuotas ir nedatuotas. Pabendravęs su skulptoriumi, Dogelis 1944 m. rugpjūčio 21 d. savo dienoraštyje konstatavo: „Arkivyskupo biustas esąs formoje. Gyvenimui apimus, galė[s] darbą tęsti“⁴². Deja, sugrįžusi sovietų valdžia arkivyskupui atnešė emigraciją, o Zikarui – mirtį. Ją lapkričio 10 d. įrašo užfiksavo katedros rektorius: „Šiandieną Raud. Kr. ligoninėje mirė a. a. skulptorius [...] Juozas Zikaras, Arkivyskupo Metrop. Juozapo Skvirecko paminklo autorius. Paminklas dar nepadarytas, tik iš molio išlipdytas ir yra Zikaro dirbtuvėje“⁴³. Vėliau Zikaro našlė Anelė vieną paskutiniųjų vyro darbų – įtaigų Skvirecko biustą – nuliejo iš gipso⁴⁴, tačiau jis Kauno arkikatedros nepasiekė, praėjus beveik pusei amžiaus

⁴⁰ Povilas Dogelis, *Kas pergyventa: 1930–1949 metų dienoraštis*, parengė Regina Laukaitytė, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2017, p. 323.

⁴¹ Bareljefo projektas, in: *Juozas Zikaras: Albumas*, p. 142, kat. Nr. 142.

⁴² Povilas Dogelis, *op. cit.*, p. 359.

⁴³ *Ibid.*, p. 378.

⁴⁴ NČDM, ZK 66.

(1989) joje iškilo skulptoriaus Stasio Žirgilio sukurtas arkivyskupo biustas.

Zikaras buvo nulipdęs ir gipsinį Skvirecko bareljefą, tik ar kokia atlieja pateko į kurią bažnyčią – nežinia, nes mūsų į kilnojamasias ir nekilnojamąsias vertybes suskirstyto Kultūros vertybių registro (KVR) struktūra ir paieškos sistema netinkama ieškoti, sakykime, asmenvardžių ar Zikaro kūrinių. Kilnojamųjų vertybių sąrašė nurodomi tik 6 skulptoriaus kūriniai. Šiuokart mažiau rūpi Nepriklausomybės 10-mečio medalis ir Petro Vaičiūno bareljefas, gi kiti – bareljefas „Kristus“ (1922, Uk 36053), „Vysk. Pranciškaus Karevičiaus bareljefas“ (1927, Uk 8600), „Kenčiančio Kristaus biustas“ (1927, Uk 8594) ir „Vysk. Kazimiero Paltaroko bareljefas“ (1933, Uk 36054) – saugomi Panevėžio Šv. apaštalų Petro ir Povilo bažnyčioje. Buvimo vietą, žinoma, tenka atspėti, nes registre tų skulptūrų adresas – Panevėžio m. savivaldybė. Nors dailės istorikai turi savo metodų „atkoduoti“ registro rebusus, vis dėlto jo paslaptingas klampumas sodrėja. Štai analogiškas Karevičiaus bareljefas Kauno arkikatedroje bazilikoje laikomas ne vertybe kaip jo „brolis“ Panevėžio Šv. apaštalų Petro ir Povilo bažnyčioje, o vertingąją katedros pastato savybę (kaip ir kiti šioje šventovėje esantys Zikaro sukurti Žemaičių vyskupų atvaizdai). Suprantama, savybėms autorystės kriterijus nedera. Renesanso stiliškos atšvaitais (pavyzdžiui, rūbo traktuote) kiek neįprastas Zikarui Panevėžio Šv. apaštalų Petro ir Povilo bažnyčios vysk. Paltaroko bareljefas-medalionas yra kilnojamoji vertybė, o panašus, tik mažiau dekoratyvus ir Zikaro signuotas Panevėžio Kristaus Karaliaus katedroje kabantis bareljefas KVR pažymėtas kaip vertingoji katedros savybė (Uk 4705). Blogiau tai, kad kai kurie kūriniai pasimeta tarp dviejų KVR sąrašų. Antai apie Zikaro sukurtą titulinę katedros skulptūrą „Kristus Karalius“ KVR nėra jokios nuorodos; belieka viltis, kad kada nors ji bus įtraukta į KVR kilnojamasias vertybes. Tumo puoselėtoji Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų (Vytauto Didžiojo) bažnyčia Kaune į registrą įtraukta paminklo statusu (Uk 825), bet kuo ji ar joje esantys objektai yra svarbūs – nenurodyta. Nežinome, kaip KVR traktuoja Tumo-Vaižganto antkapinį paminklą, jau virtusį kenotafu, kurio pagrindinis akcentas – Zikaro dirbdintas medalionas su rašytojo profiliu peizažo fone.

Skulptorius itin gerbė kun. Tumą ir jo portretų sukūrė daugiau. Pirmasis buvo biustas, nulipdytas Peterburge (?) iki 1916 m. XX a. ketvirtame dešimtmetyje buvo sukurta keletas medalionų su Tumo profiliu (pavyzdžiui, NČDM, ZK 42 ir ZK 50) ir stačiakampis bareljefas⁴⁵. Pastaruoju sekta

⁴⁵ Juozas Zikaras, Dr. J. Tumo-Vaižganto bareljefas, [nuotrauka], in: *Naujoji Romuva*, Kaunas, 1931, Nr. 10, p. 228.

drožiant Tumo portretą iš medžio (NČDM, ZK 48)⁴⁶. Tik čia derėtų prisiminti skulptoriaus Vytauto Košubos (Kašubos) žodžius. Jis – Marijampolės valstybinės amatų mokyklos 1934 m. drožybos skyriaus absolventas, garsėjo kaip geras drožėjas, tačiau į Kauno meno mokyklą pirmaisiais metais jam nepavyko įstoti, tada praktikavo pas Zikarą: „Mano užduotis buvo į medį perkelti jo [Zikaro, – S. S.-Ž.] lipdytus ir gipso atliedintus portretus. Per tris ar keturis mėnesius išdrožiau keletą portretinių reljefų, tarp jų – žmonos Zikarienės, Tumo-Vaižganto ir ministro Klimo“⁴⁷. Citata įpareigoja į medinių portretinių bareljefų (o jų yra tikrai nedaug, dar – Zikaro signuotas aktorės Teofilės Vaičiūnienės, Petro Vaičiūno, Jono Basanavičiaus) autorystę vertinti atsargiau.

Svarbi Zikaro kūrybai buvo daugelį metų trukusi bičiulystė su pirmuoju Panevėžio vyskupu Kazimieru Paltaroku. Kol Zikarai gyveno Panevėžyje, vyskupas lankydavosi jų namuose, šeimai persikrausčius į Kauną, susitikimai paretėjo, tačiau bendrauta nuolat. Dailininko namuose-muziejuje išsaugoti vyskupo laišakai skulptoriui atskleidžia daugelį dalykų: viena vertus, Paltarokas Zikarą laikė didžiuliu autoritetu dailės sferoje, teiraudavosi jo nuomonės, klausė patarimo tiek dėl kūrinių įsigijimo savo asmeniui, tiek Panevėžio katedrai. Pavyzdžiui, viename laiške jis prašė apžiūrėti ir įvertinti Kazio Šimonio kūrinių „Šv. Kazimieras“ bei teiravosi, kas galėtų nutapyti Švč. Mergelės paveikslą katedros koplyčiai ir pan.⁴⁸ Iš kitos pusės, kaip dailės kūrinių užsakovas, vyskupas aktyviai reikšdavo pageidavimus, duodavo smulkmenišką nuorodą dėl išraiškos priemonių, meninio pavidalo, kontroliuodavo kūrybos procesą. Nemažai laiškų parašė dėl kuriamų savo skulptūrinių portretų, dėl jo tėvams skirto paminklo projekto. Viename 1930 m. laiške apie savo bareljefą⁴⁹ išreiškė direktyvinį pageidavimą: „Sulig tamstos noru siunčiu savo fotografijas bareljefo korektūroms. Rodos, esama skirtumų. Jei būtų galima, norėčiau prie progos pataisyti pamatyti“⁵⁰. Kitame 1933 m. laiške apie savo bareljefą-medalioną

⁴⁶ Reprodukuota: *Juozas Zikaras: Albumas*, p. 138, kat. Nr. 122.

⁴⁷ Vytautas Kašuba, „Apie save“, in: Irena Kostkevičiūtė, *Žmogus Vytauto Kašubos kūryboje*, Vilnius: Regnum fondas, 1997, p. 194.

⁴⁸ Vysk. Kazimiero Paltaroko laiškas Juozui Zikarui, 1931-04-30, in: NČDM, ZA-604.

⁴⁹ Greičiausiai – tai leidinyje *Juozas Zikaras: Albumas* (p. 132, kat. Nr. 57) publikuotas stačiakampis gipso bareljefas, tačiau jis datuojamas 1927 m. Analogiškos jo versijos Linkuvos ir Vadaktėlių bažnyčiose datuotos 1929 m.; žr. *Kultūros paminklai*, Vilnius, 2010, t. 15, p. 185.

⁵⁰ Vysk. Kazimiero Paltaroko laiškas Juozui Zikarui, 1930-10-11, in: NČDM, ZA-603.

rašė: „Man sunku ką nors sakyti apie savo veidą. Daviau kitiems pareikšt savo pastabas. [...] pritarė, kad artistišškai padarytas, bet daugiausia kreipė dėmesio įdubiman, kas tarp nosies ir kaktos: turįs būti bent kiek papildytas, sušvelnintas, esąs per gilus“⁵¹. Zikarui nebuvo lengva atlaikyti tokių pastabų atakas. Reikia manyti, kad Panevėžio katedroje kabo pakoreguotas ir vyskupo aprobuotas Paltaroko bareljefas-medalionas.

Galima numanyti, kaip sunerimo skulptorius, gavęs iš vyskupo laišką dėl pagrindinei vyskupijos šventovei – Panevėžio katedrai jo sukurtos titulinės Kristaus Karaliaus skulptūros. 1932 m. vyskupas rašė: „Didžiąjį altorių galutinai pastatėme. Labai išvaizdžiai atrodo. Dabar Kristaus figūra prašyte prašosi polichromuojama. Gal šią vasarą gerbiamasai malonėsi ją pritaikyti prie aplinkos“⁵². Vyskupas numatė ir praktiškas aplinkybes šiam darbui: bus stelažai, tapytojo Jono Mackevičiaus, dekoruojančio katedrą sienų tapyba, meistrai. Nuo šio sumanymo skulptoriui, o gal dar ir Mackevičiui, Paltaroką pavyko atkalbėti, kitaip sąlyginai nedidelė, artima žmogaus dydžiui Kristaus skulptūra būtų pranykusi erdviame interjere, margame sienų tapybos ir altoriaus retabulo fone. Vis dėlto Kauno Šv. Antano bažnyčiai prezidento Antano Smetonos dovanotą titulinę skulptūrą Zikaras kruopščiai ištapė (1937). Panevėžio katedros Kristaus Karaliaus skulptūra – reikšmingiausias šio siužeto kūrinys Lietuvoje. Panevėžio vyskupijoje jos pavidalą atkartoję Šventųjų 1933–1935 metų jubiliejaus proga pavasarininkų Pakruojyje (1933) ir Pandėlyje (1935) pastatytos statulos. Vysk. Paltarokas savo vyskupijoje aktyviai diegė naująjį pamaldumą Kristui Karaliui, o Zikaras sukūrė ikonografinį jo pirmavaizdį. Vyskupo puoselėto šv. Kazimiero kulto plastinė raiška buvo sustiprinta Zikaro darbo šventojo bareljefu⁵³ (ilustracija Nr. 6). Jo sukurtas besimeldžiančio šv. Kazimiero pavidalas pirmiausia buvo atkartotas liecinant Panevėžio katedros varpą „Šv. Kazimieras“ (1931), vėliau ne kartą kartotas, taip pat ir faleristikoje⁵⁴.

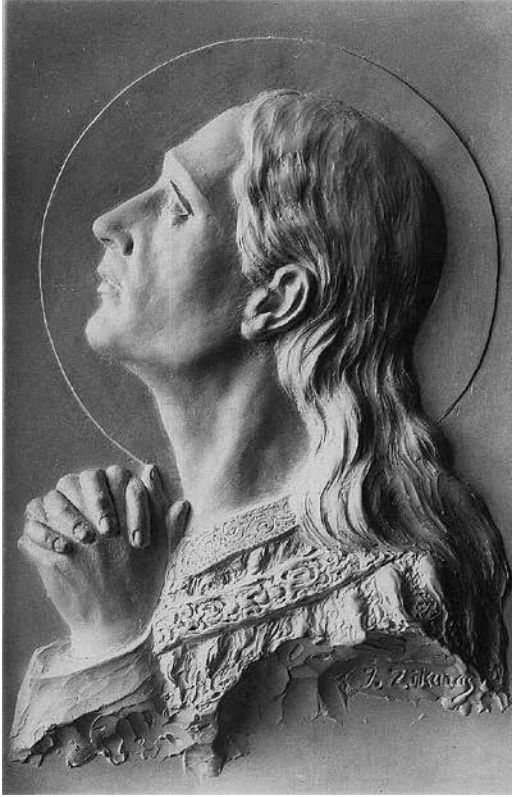
Dar ne viską žinome apie skulptoriaus darbus ir projektus bažnyčioms. Vienas signuotas Zikaro piešinys (NČDM, ZK 147), atliktas, tušu, Nacio-

⁵¹ Vysk. Kazimiero Paltaroko laiškas Juozui Zikarui, 1933-10-28, in: NČDM, ZA-608.

⁵² Vysk. Kazimiero Paltaroko laiškas Juozui Zikarui, 1932-03-17, in: NČDM, ZA-606.

⁵³ Kai kurios Zikaro darbų, taip pat ir šio bareljefo, atliejos atsirado po skulptoriaus mirties, tad yra neautorizuotos.

⁵⁴ Pvz., Petro Gaškos ir kitų dailininkų kurti Šv. Kazimiero ordino riterio Garbės kryžius (2003), Šv. Kazimiero ordino nario medalis (2002) ar ženklelis su šventojo atvaizdu (2005), žr. *Šventojo Kazimiero gerbimas Lietuvoje*, sudarė Neringa Markauskaitė, Sigita Maslauskaitė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2009, p. 466–467.

6 iliustracija. Juozas Zikaras.
Bareljefas „Šv. Kazimieras“. XX a.
ketvirtas dešimtmetis. Petro
Jutelio nuotrauka. PKM 12234,
F1769

nalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus rinkinyje ir skulptoriui skirtame leidinyje⁵⁵ vadinamas „Statinio puošybos detalės eskizu“. Jis galėtų turėti kitokį pavadinimą ir jo paskirtis greičiausiai – bažnytinė. Tikėtina, kad angelo figūra su virš galvos nuožulniai laikoma plokšte ir dekoratyvus objektas šalia figūros vaizduoja pulpitą ir klauptelį. Piešinyje-projekte atskirai pateiktame stačiakampyje yra sodrios ornamentikos arabeska (panaši į Mikalojaus Konstantino Čiurlionio grafikos ornamentinius motyvus) su kryžiumi centre, po ja – atskirtas frizas su „lietuviškųjų“ tulpių-lelių raportu⁵⁶. Mažas eskizėlis pieštuku lapo apačioje rodytų, kad taip dekoruoti buvo numatyta pulpito fasadą, o kaip šoniniai skydai jį remtų angelų figūros. Kuriai bažnyčiai ar kuriam dvasininkui rengtas šis projektas – dar nežinia. Atro-

⁵⁵ <https://www.limis.lt/valuables/e/805209/50000018462520?searchId=89670884>; Juozas Zikaras: *Albumas*, 2009, kat. Nr. 308.

⁵⁶ Beje, analogiškas tulpių motyvas kartojasi ir straipsnio pradžioje minėto altoriaus (kopyltėlės?) su Švč. Jėzaus Širdies skulptūra piešinyje (NČDM, ZK-175).

dytų, piešinys darytas ankstyvuoju Zikaro kūrybos periodu, tačiau kitoje lapo pusėje esančiame eskize galima išvelgti Panevėžio katedros didžiojo altoriaus apybraižas; vis dėlto averso ir reverso vaizdiniai gali neturėti jokių sąsajų. Lieka „neiššifruotas“ dar vienas Zikaro plastinis eskizas – altoriaus retabulo modelis su antrajame tarpsnyje numatyta skulptūra (NČDM, ZK pgf), tačiau jis papildė skulptoriaus darbų bažnyčioms sąrašą, įgyvendintų ir ne.

Religinių siužetų Zikaro kūryboje yra kur kas daugiau – tapybos, grafikos ar skulptūros darbuose. Tarkime, skirtingos stilistikos reljefai „Mergaitė prie kryžiaus“ (apie 1920) ar kun. Adomo Jakšto (Aleksandro Dambrausko) viešo pasipiktinimo sulaukusi „Moderniška madona“ (1928).

Juozas Zikaras negarsėjo savo religingumu, tačiau paskutiniaisiais gyvenimo metais kun. Povilui Dogeliui prisipažino: „Kada aš lipdau iš molio ką nors, žodžiu, kada aš kuriu, tai aš manau, kad savo darbu, savo talentu geriausiai Dievą pagarbinu“⁵⁷.

Straipsnyje stengiasi atskleisti skulptoriaus Juozo Zikaro darbų panoramą Lietuvos bažnyčiose. Aptarti ir neįgyvendinti projektai. Ne visi bažnyčiose esantys (ar buvę) Zikaro kūriniai priklausytų skulptoriaus aukso fondui. Tačiau kai kurie darbai – Kristaus Karaliaus skulptūra ar šv. Kazimiero bareljefas kartu su Laisvės skulptūra – tapo vizualiosios lietuviškos tapatybės ženklais. Išskirtinis Zikaro kūrinių užsakovo vaidmuo teko Panevėžio vyskupui Kazimierui Paltarokui. Skulptorius laikytinas svarbiausiu žymių dvasininkų skulptūrinių atvaizdų – memorialinių objektų bažnyčiose kūrėju. Įdomu tai, kad Zikaras, ypač ankstyvuoju savo kūrybos periodu, bažnyčioms buvo nutapęs nemažai paveikslų, tik pats šito neviešino. Rengiant straipsnį, deja, nepavyko Spirakių ir kitose šventovėse identifikuoti Zikaro tapybos kūrinių – ši užduotis lieka ateičiai.

⁵⁷ Povilas Dogelis, *op. cit.*, p. 323.

ON THE ECCLESIASTICAL ART OF JUOZAS ZIKARAS

Summary

In this article, attempts are made to ascertain the number and the nature of the works that the sculptor Juozas Zikaras (1881–1944), one of the outstanding creators of national symbols, Lithuanian coins, and sculptural portraits, created for the churches of Lithuania. The aim is to introduce his works in the context of Lithuanian church art of the first half of the twentieth century and through his relations with his clients. The archival legacy of Zikaras and the written legacy of his friends Rev. Juozas Tumas, Matas Grigonis, and the canon Povilas Dogelis were used to clarify the facts and to raise hypotheses. Zikaras's first ecclesiastical works (sculptures in the church of Pajstrys) are named, and the attribution of several works to Zikaras is refuted. The article reveals that the sculptor did paintings for the Holy Trinity Church in Panevėžys, the churches of Spirakiai and Ēriškės, and the schoolchildren's church in Šeduva; attempts were made to identify the paintings in the respective churches, but, unfortunately, they were not successful. So far, only the photographs of two paintings done for the Holy Trinity Church in Panevėžys – *St Teresa* and *St Casimir* – have survived. Zikaras's unrealised projects for churches are also discussed. The article points out that the role of exclusive client fell to Kazimieras Paltarokas, the bishop of Panevėžys.

Not all of Juozas Zikaras's ecclesiastical works would belong to the sculptor's masterpieces. Yet the sculpture of Christ the King in Panevėžys Cathedral or the bas-relief of St Casimir became symbols of visual Lithuanian identity. The sculptor should be seen as the most important creator of sculptural images of famous clergymen, which have become memorial objects of churches.

KATALIKŲ BAŽNYČIOS IR KOPLYČIOS GEOGRAFINĖJE ERDVĖJE: SVARBIAUSIŲ ARCHITEKTŪRINIŲ ELEMENTŲ STATISTIKA

DARIUS LIUTIKAS

Įvadas. Katalikų bažnyčių pastatų architektūra išsiskiria geografinėje erdvėje. Bažnyčių ir koplyčių pastatai orientuojasi į simbolinius šventumo elementus, o jų architektūra sukuria vizualinę erdvę, skatinančią dvasines jos lankytojų patirtis. Thomas Barrie teigė, kad sakralinė architektūra užima tarpinę mediatoriaus poziciją tarp žmonių ir jų dvasinių tikslų¹. Kelionė iš *profanum* erdvės į *sacrum* erdvę prasideda nuo sakralinės architektūros eksterjero – fasadų visumos, o vėliau pereinama į pastato vidų, kurio interjeras padeda susikoncentruoti liturgijai ir ritualams.

Rudy Trisno ir Fermanto Lianto taip pat pastebi, kad bažnyčių architektūriniai aspektai yra susiję su ritualinėmis funkcijomis ir prisideda prie sakralumo kūrimo². Patys bažnyčių ir koplyčių pastatai gali būti labai skirtingi ir skirtis ne tik funkcijomis bei dydžiu, bet ir architektūriniu stiliumi, išplanavimu, pastatymo medžiagomis (pavyzdžiui, medis, plytų mūras, akmuo). Katalikų bažnyčios ir koplyčios statomos atsižvelgiant į daugybę simbolių reikšmių ir idėjų, kurias nori išreikšti bažnyčių architektai ir statytojai. Lotynų kryžiaus plano bažnyčios (pavyzdžiui, Salantų Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčia, Vilniaus Šv. Petro ir Povilo bažnyčia, Vilniaus Kalvarijų bažnyčia ir kt.) tiesiogiai simbolizuoja pagrindinį krikščioniškąjį simbolį – kryžių. Gana gausu Lietuvoje yra ir stačiakampio plano bažnyčių, o kiek retesnės kvadratinio plano bažnyčios (pavyzdžiui, Kauno Šv. Gertrūdės bažnyčia, Lapių Šv. Jono Krikštytojo bažnyčia). Tokio tipo bažnyčias, ypač ankstesniais laikais, buvo gana lengva suprojektuoti ir

¹ Thomas Barrie, *The Sacred In-Between: The Mediating Roles of Architecture*, New York: Routledge, 2010, p. 4.

² Rudy Trisno, Fermanto Lianto, „A Liturgical Relation with the Spatial Configuration and Architectural Form of The Catholic Church“, in: *International Journal on Advanced Science Engineering and Information Technology*, Padang, Indonesia, 2020, t. 10. Nr. 2, p. 843–851.

pastatyti. Stačiakampės bažnyčios dažniausiai buvo statomos vienanavės ar trinavės. Būdingos ir halinės bažnyčios su trisienėmis apsidėmis (pavyzdžiui, Šiluvos bazilika). Algė Jankevičienė pastebi, kad be stačiakampių ir kryžminių bažnyčių XVII a. antroje pusėje – XVIII a. statytos ir medinės daugiakampės bažnyčios³. Lietuvoje yra ir keletas išskirtinių formų bažnyčių. Apvalios yra Kalvių Šv. Antano Paduviečio ir Sudervės Švč. Trejybės bažnyčios, o trikampės yra Panevėžiuko Nukryžiuotojo Jėzaus, Degučių Šv. Vincento Ferero, Šventosios Švč. Mergelės Marijos, Jūrų Žvaigždės, Klaipėdos Šv. Kazimiero ir Berčiūnų Lietuvos kankinių bažnyčios. Simbolinę laivo formą turi Pabradės Švč. Mergelės Marijos Šeimų karalienės bažnyčia.

Bažnyčios dažniausiai statytos parapijos centre aukštesnėje vietoje, kurią patogų pasiekti iš visų pusių⁴. Dažniausiai bažnyčios statytos prie centrinės aikštės ar gatvės. Bažnyčia tapdavo miestelio simboliniu centru, šalia jos esančioje aikštėje dažnai vykdavo turgūs ar atlaidų mugės. Erdvinė konfigūracija susijusi su pastato vieta, forma, orientacija, vidiniu zonavimu. Vertikaliąsias bažnyčių kompozicijos dalis galima skirstyti į viršutines (priskiriamas stogas ir bokštai), vidurines (bažnyčių sienos, durys, langai) ir apatines (grindys, rūšiai). Vertikaliąją kompoziciją visuomet užbaigia ant bokšto, bokštelio ar stogo pastatytas krikščionybės simbolis – kryžius. Tam tikros reikšmės yra susijusios su bažnyčių langais ir sienų spalvomis. Horizontalioji hierarchija susijusi su simetriškumu ir judėjimu nuo prienvio per navą link pagrindinės bažnyčios dalies – presbiterijos. Joje yra bažnyčios liturgijos centras – altorius.

Rimantas Buivydas ir Jūratė Jurevičienė bandė klasifikuoti pietryčių Lietuvos sakralinę architektūrą. Jie atkreipė dėmesį, kad maldos namų architektūrai įtakos turi konfesinė priklausomybė, medžiaginė sandara (plytų ar skaldytų akmenų mūro statiniai, mediniai ir mišrūs statiniai) ir architektūrinis stilius (dažniausiai barokas, klasicizmas, istorizmas, šiuolaikinė architektūra, mišri eklektinė stilistika)⁵. Tačiau svarbūs elementai klasifikuojant objektus taip pat yra kompleksškumas (pavyzdžiui, katalikų bažnyčios sudaro kompleksą su varpinėmis ar vienuolynais), autentiškumas (kiek maldos namai yra nepakeisti ir nerekonstruoti) ar simboliškumas

³ Algė Jankevičienė, *Lietuvos medinės bažnyčios, koplyčios ir varpinės*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2007, p. 27.

⁴ Darius Liutikas, „Religinių objektų Lietuvoje geografinių vietų analizė“, in: *Geografijos metraštis*, Vilnius, 2014, Nr. 47, p. 103–117.

⁵ Rimantas Buivydas, Jūratė Jurevičienė, „Sakralinės architektūros klasifikavimo link“, in: *Urbanistika ir architektūra*, Vilnius, 2006, t. XXX, Nr. 3. p. 105–110.

(dažniausiai pasireiškiantis maldos namų tipuose, sandaroje, proporcijose, spalvose, vidaus įrangoje ir kt.)⁶.

Aptverta bažnyčios ar koplyčios teritorija (šventorius) padeda atskirti šventą erdvę nuo kasdieninės profaniškos erdvės. Bažnyčios šventorių dažniausiai juosia medinė, metalinė, akmeninė ar mūrinė tvora, aplink taip pat apsodinami medžiai. Bažnyčios šventoriuje dažnai būdavo ir parapijos kapinės. Šventoriuose šalia bažnyčių stovinčios varpinės taip pat tapo neatskiriama kraštovaizdžio dalimi. Nuo XVIII a. antros pusės kai kurių bažnyčių šventoriuose įrengiamos Kryžiaus kelio medinės arba mūrinės koplytėlės, o nuo XVII a. vidurio kurį laiką prie bažnyčių buvo įrengiamos kaulinės, kuriose buvo sudedami seniau palaidotųjų kaulai, atrasti kasant naujas duobes mirusiesiems.

Šiame straipsnyje pristatoma svarbiausių architektūrinių Lietuvos bažnyčių ir koplyčių elementų statistika – statybinė medžiaga (mūras ar medis), architektūrinis stilius, eksterjero ypatumai (fasado spalva ir/ar medžiaga), bokštų ir bokštelių skaičius. Šis straipsnis tęsia naujausių duomenų apie Romos Katalikų Bažnyčios pastatus (bažnyčias ir koplyčias) Lietuvos geografinėje erdvėje mokslinį publikavimą. Straipsnyje naudoti tyrimo metodai: analizės, sintezės, palyginamasis, aprašomosios statistikos. Straipsnyje remiamasi autoriaus sudaryto 1310 Lietuvos katalikų bažnyčių ir koplyčių duomenų rinkiniu⁷. Duomenų rinkinio sudarymo metodika ir vartojamų sąvokų apibrėžimai išsamiai aptarti autoriaus straipsnyje „Katalikų bažnyčios ir koplyčios Lietuvoje: statistinė analizė“ (2021)⁸. Šiame susistemintame ir metodiškai sutvarkytame duomenų rinkinyje be įvairių kitų duomenų yra duomenys apie atskiruose pastatuose esančių bažnyčių ir koplyčių pastatymo amžių ir metus, architektūrinius ypatumus (architektūrinis stilius, statybinė medžiaga (mūrinė ar medinė bažnyčia ir koplyčia), išorinio fasado spalva, bokštų ir bokštelių skaičius). Duomenų rinkinys buvo sudarytas *Microsoft Excel* programa, tad jį visuomet galima pildyti naujais duomenimis. Informacija rinkta 2020 m. rugsėjo-gruodžio mėn. Duomenų rinkinio sukūrimo data: 2021 m. sausio 1 d. (papildytas naujausiais duomenimis 2023 m. sausio 1 d.). Minėtame autoriaus straipsnyje aptarti ir analizuoti statistiniai duomenys, susiję su bažnyčių ir koplyčių skaičiumi,

⁶ *Ibid.*, p. 107–109.

⁷ Darius Liutikas, *Lietuvos katalikų bažnyčių ir koplyčių duomenų rinkinys*, 2021-01-01, in: Lietuvos piligrimų bendrija, Vilnius.

⁸ Darius Liutikas, „Katalikų bažnyčios ir koplyčios Lietuvoje: statistinė analizė“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2021, t. XLIV, p. 311–355.

rūšimis, pasiskirstymu konkrečiuose teritoriniuose vienetuose (dekanatuose, vyskupijose, savivaldybėse), taip pat bažnyčių ir koplyčių titulai.

Verta apžvelgti ankstesnius šios temos tyrimus, kurių nėra daug. Daugiausia įvairių tyrimų ar istorinės informacijos yra susiję su medinių ir mūrinių bažnyčių santykiu. Pavyzdžiui, tokios informacijos galima rasti Jurgio Gimbuto (1970)⁹, Mečislovo Jučo (2005, 2007)¹⁰, Broniaus Kviklio (1980–1987)¹¹ darbuose. Analizuojant šiandieninę situaciją, galima remtis Kazio Misiaus ir Romualdo Šinkūno sudarytu žinynu¹², taip pat *Katalikų žinyno*¹³ informacija. Tačiau pastarojo leidinio pateikiamoje informacijoje yra daug netikslumų¹⁴, tad mokslinėje analizėje juo galima remtis tik iš dalies. Daug nesusistemintos informacijos yra ir internete, pavyzdžiui, oficialiuose arkivyskupijų ir vyskupijų interneto tinklalapiuose¹⁵, atskirų parapijų tinklalapiuose, savivaldybių ir turizmo informacijos centrų puslapiuose, koplyčių ir bažnyčių aprašymuose¹⁶, informaciniuose pranešimuose spauda.

Lietuvos medines bažnyčias ir koplyčias, jų architektūrinius ypatumus tyrinėjo Algė Jankevičienė¹⁷. Lietuvos katalikų bažnyčios žemėlapyje, išleistame 1991 m. Valstybiniame leidybos centre Vilniuje ne tik pažymėtos 636

⁹ Jurgis Gimbutas, „Lietuvos bažnyčių chronologija ir statistika“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Roma, 1970, t. V, p. 215–259.

¹⁰ Mečislovas Jučas, „Lietuvos parapijų fundacijos XV–XVIII a.“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2005, t. XXV, p. 77–96; Mečislovas Jučas, *Lietuvos parapijos XV–XVIII a.*, Vilnius: Aidai, 2007.

¹¹ Bronius Kviklys, *Lietuvos bažnyčios = Churches of Lithuania*, t. 1–6, Chicago: Amerikos lietuvių bibliotekos leidykla, 1980–1987.

¹² Kazys Misius, Romualdas Šinkūnas, *Lietuvos katalikų bažnyčios*, Vilnius: Pradai, 1993.

¹³ Metinis leidinys, leidžiamas UAB „Katalikų pasaulio leidiniai“. Šiame straipsnyje: *Katalikų žinynas 2020*, Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai, 2019.

¹⁴ Darius Liutikas, „Katalikų bažnyčios ir koplyčios Lietuvoje: statistinė analizė“, p. 318.

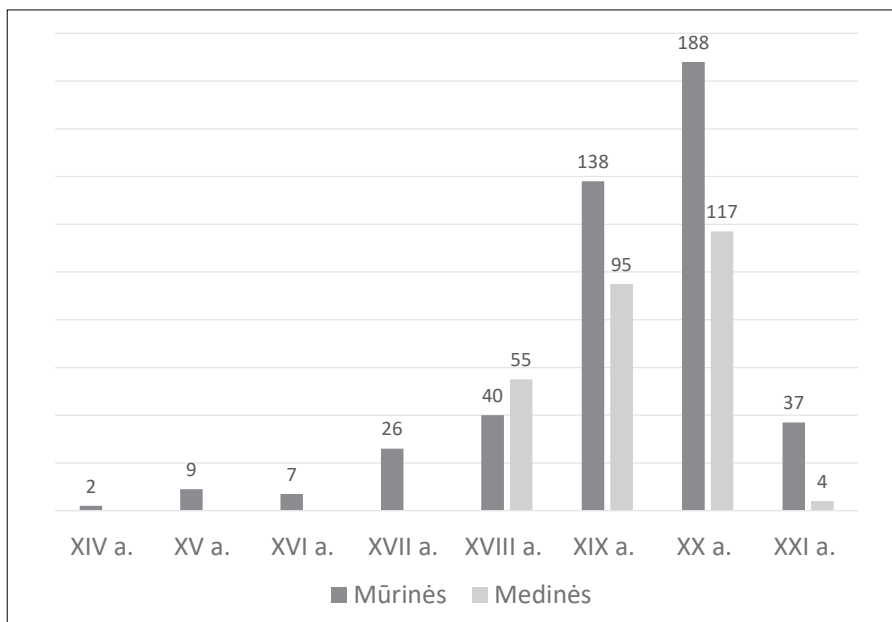
¹⁵ Vilniaus arkivyskupija, *Parapijos*, in: <https://www.vilnensis.lt/parapijos/>, (2021-01-08); Kauno arkivyskupija, *Dekanatai ir parapijos*, in: <https://kaunoarkivyskupija.lt/?id=9>, (2021-01-08); Telšių vyskupija, *Dekanatai ir parapijos*, in: <https://telsiuvyskupija.lt/dekanatai>, (2021-01-08); Šiaulių vyskupija, *Parapijų sąrašas*, in: <http://siauliuvyskupija.lt/dekanatai-ir-parapijos-2/parapiju-sarasas/>, (2021-01-08); Kaišiadorių vyskupija, *Dekanatai ir parapijos*, in: <https://kaisiadorys.lcn.lt/dekanatai/>, (2021-01-08); Vilkaviškio vyskupija, *Dekanatai ir parapijos*, in: <http://vilkaviskiovyskupija.lt/dekanatai-ir-parapijos/>, (2021-01-08); Panevėžio vyskupija, *Parapijos*, in: <https://www.paneveziovyskupija.lt/parapijos/>, (2021-01-08).

¹⁶ Edvinas Giedrimas, *Lietuvos katalikų bažnyčios ir koplyčios*, in: https://lietuvai.lt/wiki/Lietuvos_katalik%C5%B3_ba%C5%BEny%C4%8Dios, (2021-01-08). Šiuose aprašymuose daug informacijos perkelta iš: Kazys Misius, Romualdas Šinkūnas, *op. cit.*

¹⁷ Algė Jankevičienė, *op. cit.*

veikiančios katalikų bažnyčios, bet ir jų statybinė medžiaga (mūrinės ir medinės bažnyčios), taip pat bažnyčių bokštų skaičius – su dviem ir daugiau bokštų, vienu bokštu ir be bokšto. Interaktyviame žemėlapyje *Parapijos.lt* galime rasti duomenų apie parapijų bažnyčių pastatymo metus, architektūrinį stilių, statybines medžiagas, geografines nuorodas, taip pat nuorodas į *Wikipedia* aprašymą ir video medžiagą¹⁸. Lietuvos mūro istoriją ir mūro vizualines savybes nagrinėjo Vytautas Levandauskas¹⁹.

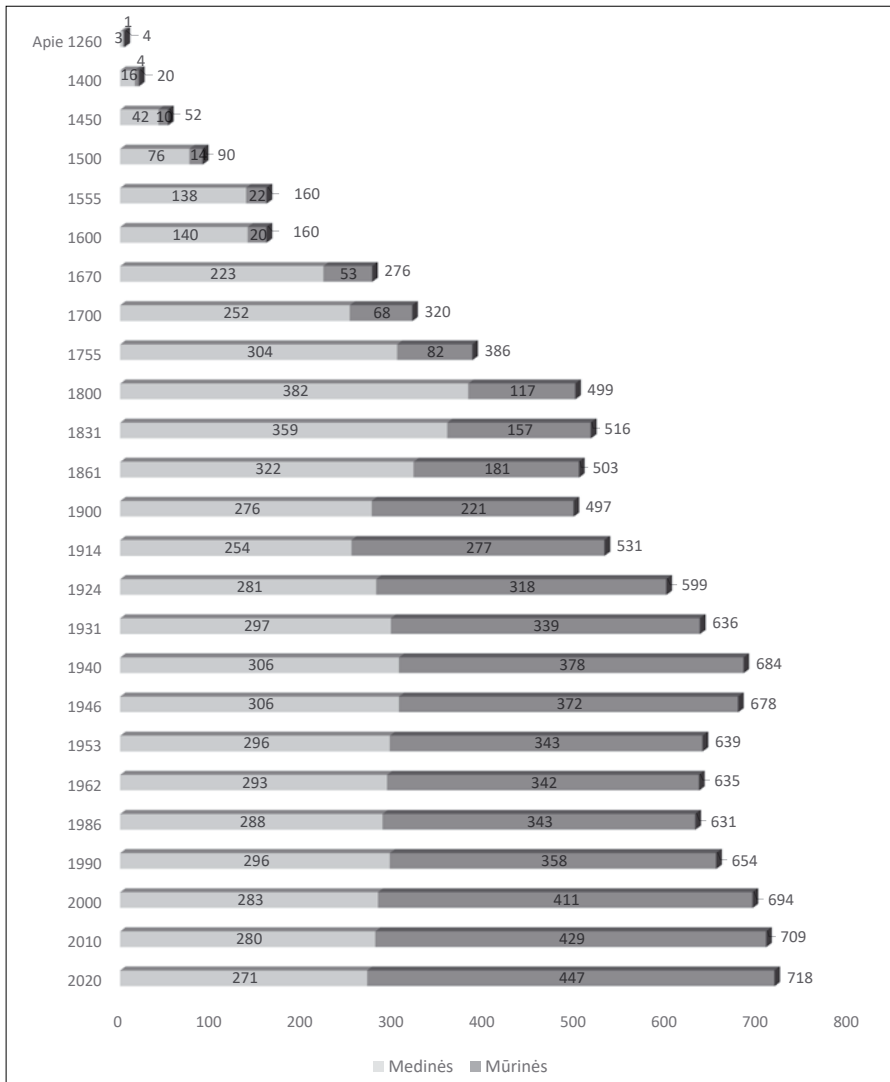
Mūrinių ir medinių bažnyčių ir koplyčių santykis. Iš 447 šiuo metu veikiančių mūrinių katalikų bažnyčių (neskaičiuojant 3 mūrinių iš evangelikų liuteronų nuomojamų bažnyčių), daugiausia jų pastatyta XX a. (188) ir XIX a. (138). Daugiausia veikiančių medinių bažnyčių yra išlikę iš XX a. (117) ir XIX a. (95) (diagrama Nr. 1). Kaip matyti iš diagramos Nr. 2, didžioji dalis pirmųjų Lietuvos teritorijoje pastatytų bažnyčių buvo medinės. Kaip teigia Rūta Janonienė, plytų mūro technologijos XIV–XVI a. dažniausiai buvo naudojamos statant gynybinius (pilis), sakralinius (cerkves ir bažnyčias)

1 diagrama. Veikiančių katalikų bažnyčių pastatymo (įrengimo) amžius

¹⁸ Parapijos.lt, (2023-04-29).

¹⁹ Vytautas Levandauskas, *Lietuvos mūro istorija*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2012.

2 diagrama. Katalikų bažnyčių skaičius dabartinėje Lietuvos teritorijoje skirtingais istoriniais laikotarpiais (autorius duomenys)

ir reprezentacinius (rūmus, rotušes) pastatus, turtingųjų, dažniausiai pirklių, gyvenamuosius namus. Pagrindinė mūro žaliava buvo akmuo ir plytos²⁰. Šiuolaikinės bažnyčios gali būti pastatytos ir iš monolitinio gelž-

²⁰ Rūta Janonienė, „Mūro statyba“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra: Tyrinėjimai ir vaizdai*, sudarė Vytautas Ališauskas, Liudas Jovaiša, Mindaugas Paknys, Rimvydas Petrauskas, Eligijus Raila, Vilnius: Aidai, 2001, p. 413–426.

betonio (pavyzdžiui, Klaipėdos Šv. Kazimiero bažnyčia ar Šiaulių Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo bažnyčia).

Diagramoje Nr. 2 pateiktas mūrinių ir medinių katalikų bažnyčių skaičius skirtingais laikotarpiais. Kaip matyti, mūrinių skaičius nuolat auga, o medinių bažnyčių mažėja. Atvirkštinius pokyčius matome tik 1946 m. lyginant su 1940 m., kai nemažai mūrinių bažnyčių Antrojo pasaulinio karo metu buvo sugriautos, o nauji maldos namai įrengti mediniuose barakuose ar mediniuose gyvenamuosiuose namuose. Medinės bažnyčios yra ypač pažeidžiamos gamtinių procesų ir laiko. Dauguma pirmųjų bažnyčių Lietuvoje buvo medinės, tačiau jas naikino drėgmė, metų laikų kaita, gaisrai ir karai. Ypač greitai nyksta apleistos ir nenaudojamos bažnyčios. Tačiau Lietuvoje yra išlikusių XVIII a. statytų medinių bažnyčių (pavyzdžiui, Beržoro (statyta 1746 m.), Prienų (statyta 1750 m.), Onuškie (statyta 1774 m.), Imbrado (statyta 1787 m.) ir kt.). Jankevičienė (2007) suskaičiavo 43 išlikusius XVIII a. antros pusės medinius sakralinius pastatus²¹. Šio straipsnio autorius duomenimis tokių pastatų yra 55 (diagrama Nr. 1). Didžioji jų dalis buvo atnaujinti, restauruoti ar suremontuoti.

1500 m. iš 14 mūrinių bažnyčių daugiausia buvo pastatyta Vilniuje (7) ir Kaune (4). Iki šių dienų Vilniuje išliko Šv. Mikalojaus, Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų (pranciškonų konventualų), Šv. Onos, Šv. Jono Krikštytojo ir Šv. Jono Apaštalo ir Evangelisto bažnyčios, dabartinė Dievo Gailestingumo šventovė (buvusi Švč. Trejybės bažnyčia). Kaune tuo laikotarpiu pastatytos Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų (Vytauto Didžiojo), Šv. Gertrūdos, Šv. Mikalojaus bažnyčios ir dabartinė Kauno arkikatedra. Iš neišlikusių to laikmečio mūrinių bažnyčių minėtinos Vilniaus arkikatedros pirmosios mūrinės statybos, Šv. Onos bažnyčia (pilies teritorijoje Vilniuje), pirmoji mūrinė Vyžuonų bažnyčia.

Bažnyčių, ypač medinių, pastatai dažnai nukentėdavo nuo gaisrų, karų – jos buvo perstatomos, vėliau apmūrijamos. Lentelėje Nr. 1 pateikta statistika, kaip amžiams bėgant keitėsi medinių bažnyčių pastatai į mūrinius. Mindaugas Paknys teigė, kad vidutiniškas medinių XVI a. antroje pusėje – XIX a. statytų ir perstatytų bažnyčių Žemaitijoje gyvavimo laikas buvo apie 99 metus²². Iš 793 katalikų bažnyčių (buvusių ir esančių Lietuvos teritorijoje) beveik pusė (365) buvo perstatytos iš medinių į mūrines.

²¹ Algė Jankevičienė, *op. cit.*, p. 24.

²² Mindaugas Paknys, „Žemaitijos regiono katalikų bažnyčios XV–XVIII a.“, in: *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 34: *Kultūrinio landsafto raida Žemaičių aukštumoje*, sudarytojas Marius Iršėnas, Vilnius, 2004, p. 236.

1 lentelė. Mūrinės bažnyčios, pastatytos vietoje medinių (įskaitant ir koplyčių, vėliau tapusių bažnyčiomis pastatus, bei laikinai protestantų valdomų bažnyčių pastatus)

Amžius	Pastatytos (irengtos) bažnyčios		Medinių bažnyčių, perstatytų į mūrines, skaičius										Bažnyčių pastatų skaičius, kuriose nepasikeitė pirminė statymo medžiaga		Bažnyčių pastatai, kurie išnyko ar buvo sunaikinti	
	Medinės	Mūrinės	XIII-XV a.	XVI a.	XVII a.	XVIII a.	XIX a.	XX a.	XXI a.	Iš viso	Medinės	Mūrinės	Medinės	Mūrinės		
XIII-XV a.	80	13	2	3	8	5	21	21	-	60	14	12	6	1		
XVI a.	113	6	-	2	10	13	27	27	2	81	25	4	7	2		
XVII a.	137	19	-	-	6	14	32	28	1	81	47	13	9	6		
XVIII a.	208	11	-	-	-	6	36	38	4	84	110	10	14	1		
XIX a.	36	13	-	-	-	-	7	7	-	14	22	11	0	2		
XX a.	111	34	-	-	-	-	-	32	13	45	59	30	7	4		
2001-2023	1	11	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
Iš viso	686	107	2	5	24	38	123	153	20	365	277	80	45	16		

Daugiausia tokių perstatymų įvyko XIX a. (123) ir XX a. (157) (lentelė Nr. 1). Išlikusiose bažnyčiose pirminė jų statymo medžiaga nepasikeitė 277 medinėse bažnyčiose ir 80 mūrinių. Ne visi bažnyčių pastatai šiuo metu yra naudojami pagal paskirtį, pavyzdžiui, medinėje Stelmužės Viešpaties Jėzaus Kryžiaus bažnyčioje veikia Bažnytinio meno muziejus, Rumšiškių liaudies buities muziejuje atstatytoje Sasnavos senojoje medinėje bažnyčioje įrengta parodų erdvė, Sintautų medinėje laikinojoje bažnyčioje veikia Antano Tatarės muziejus. Arnionių ir Januliškių medinėse koplyčiose bažnyčios veikė tik tam tikru istoriniu periodu. Karmėlavoje 1909 m. bažnyčia buvo uždaryta Vyskupijos vadovybės sprendimu; 1921 m. pastatyta nauja medinė bažnyčia, kuri sudegė per Antrąjį pasaulinį karą, o 1945 m. įrengta koplyčia. 2021 m. sausio 1 d. Lietuvoje buvo 271 veikianti medinė bažnyčia ir 447 mūrinės (diagrama Nr. 2).

Čia verta akcentuoti, kad lentelėje Nr. 1 skaičiuojami ir koplyčių pastatai, jei jie vėliau tapo ar kurį laiką buvo bažnyčiomis, taip pat ir protestantų statytų bažnyčių pastatai, kurie šiuo metu priklauso katalikams. Lentelėje Nr. 1 nevertinami tų bažnyčių, kurios vėliau išnyko, pokyčiai iš medinių į mūrines. Verta atkreipti dėmesį, kad kai kuriose vietovėse anksčiau buvo mūrinės, o šiuo metu yra medinės bažnyčios. Pavyzdžiui, Bartninkuose (Vilkaviškio r.) dabartinė bažnyčia įrengta mediniame name 1945 m. 1790–1944 m. čia buvo mūrinė bažnyčia, kurios sutvarkytos liekanos yra šalia dabartinės bažnyčios. Panašios istorijos yra ir su Lankeliškių, Liubavo, Sudargo, Kalnujų, Kužių bažnyčiomis. Šiose vietose per Antrąjį pasaulinį karą sunaikintų mūrinių bažnyčių religinis gyvenimas persikėlė į medines bažnyčias. Bartninkuose, Lankeliškiuose, Kalnujuose prieš pastatant mūrines bažnyčias veikė medinės koplyčios. Paparčiuose (Kaišiadorių r.) XVII a. viduryje pastatytas mūrinis dominikonų vienuolynas bei bažnyčia buvo uždaryti ir sunaikinti XIX a. antroje pusėje. Dabartinė medinė bažnyčia pastatyta 1916 m.

Jankevičienė 2007 m. Lietuvoje suskaičiavo 265 medines bažnyčias, daugiau nei 100 medinių koplyčių ir apie 220 medinių varpinių²³. Autoriaus duomenimis, 2023 m. sausio 1 d. Lietuvoje buvo 271 medinė bažnyčia ir 130 medinių koplyčių (lentelė Nr. 2). Mūrinių ir medinių bažnyčių ir koplyčių santykį galima nagrinėti ir atskiruose geografiniuose vienetuose (vyskupijose, savivaldybėse). Lentelėje Nr. 2 pateikiamas medinių ir mūrinių bažnyčių ir koplyčių skaičius savivaldybėse, o iliustracijoje Nr. 1 medinių bažnyčių skaičius Lietuvos žemėlapyje.

²³ Algė Jankevičienė, *op. cit.*, p. 9.

2 lentelė. Mūrinių ir medinių veikiančių katalikų bažnyčių ir koplyčių skaičius Lietuvos savivaldybėse 2023 m. sausio 1 d.*

Apskritis	Savivaldybė	Bažnyčių skaičius (parapinės, neparapinės, rektoratai)	Medinės bažnyčios	Mūrinės bažnyčios	Koplyčių skaičius (pastatytos kaip atskiri pastatai)	Medinės koplyčios	Mūrinės koplyčios
Alytaus	Alytaus m.	4	1	3	–	–	–
	Alytaus r.	13	4	9	2	1	1
	Druskininkų	4	1	3	1	–	1
	Lazdijų r.	14	6	8	1	–	1
	Varėnos r.	14	7	7	3	2	1
Kauno	Birštono	2	1	1	–	–	–
	Jonavos r.	7	0	7	1	–	1
	Kaišiadorių r.	12	4	8	8	5	3
	Kauno m.	24	0	24	3	1	2
	Kauno r.	19	7	12	6	5	1
	Kėdainių r.	20	10	10	4	4	–
	Prienų r.	11	1	10	2	1	1
	Raseinių r.	18	10	8	4	2	2
Klaipėdos	Klaipėdos m.	5	0	5	1	–	1
	Klaipėdos r.	9	4	5	3	2	1
	Kretingos r.	12	5	7	10	4	6
	Neringos	2	1	1	–	–	–
	Palangos m.	2	0	2	2	1	1
	Šilutės r.	9	3	6	3	2	1
	Skuodo r.	9	3	6	7	5	2
Marijampolės	Kalvarijos	5	2	3	2	1	1
	Kazlų Rūdos	6	6	0	5	4	1
	Marijampolės	12	1	11	2	1	1
	Šakių r.	20	11	9	6	4	2
	Vilkaviškio r.	17	3	14	6	3	3
Panevėžio	Biržų r.	10	3	7	10	7	3
	Kupiškio r.	11	5	6	5	4	1
	Panevėžio m.	4	0	4	–	–	–
	Panevėžio r.	18	8	10	17	8	9
	Pasvalio r.	13	3	10	2	1	1
	Rokiškio r.	19	6	13	2	–	2

Šiaulių	Akmenės r.	8	2	6	–	–	–
	Joniškio r.	9	4	5	9	7	2
	Kelmės r.	17	9	8	7	3	4
	Pakruojo r.	10	4	6	3	3	
	Radviliškio r.	15	3	12	1	–	1
	Šiaulių m.	5	0	5	–	–	–
	Šiaulių r.	16	7	9	6	2	4
Tauragės	Jurbarko r.	16	7	9	1	–	1
	Pagėgių	4	1	3	–	–	–
	Šilalės r.	14	7	7	7	6	1
	Tauragės r.	11	7	4	2	1	1
Telšių	Mažeikių r.	17	9	8	6	4	2
	Plungės r.	13	8	5	6	5	1
	Rietavo	4	2	2	4	4	
	Telšių r.	22	16	6	8	6	2
Utenos	Anyškčių r.	16	7	9	7	4	3
	Ignalinos r.	18	11	7	2	2	–
	Molėtų r.	13	7	6	4	4	–
	Utenos r.	15	6	9	1	–	1
	Visagino m.	1	0	1	1	–	1
	Zarasų r.	12	8	4	4	2	2
Vilniaus	Elektrėnų	6	2	4	–	–	–
	Šalčininkų r.	13	7	6	3	3	–
	Širvintų r.	10	3	7	3	1	2
	Švenčionių r.	11	3	8	2	2	–
	Trakų r.	11	4	7	2	–	2
	Ukmergės r.	15	4	11	2	1	1
	Vilniaus m.	30	1	29	6*	–	6
	Vilniaus r.	24	6	18	5	2	3
Iš viso	60	721	271	450	220	130	90

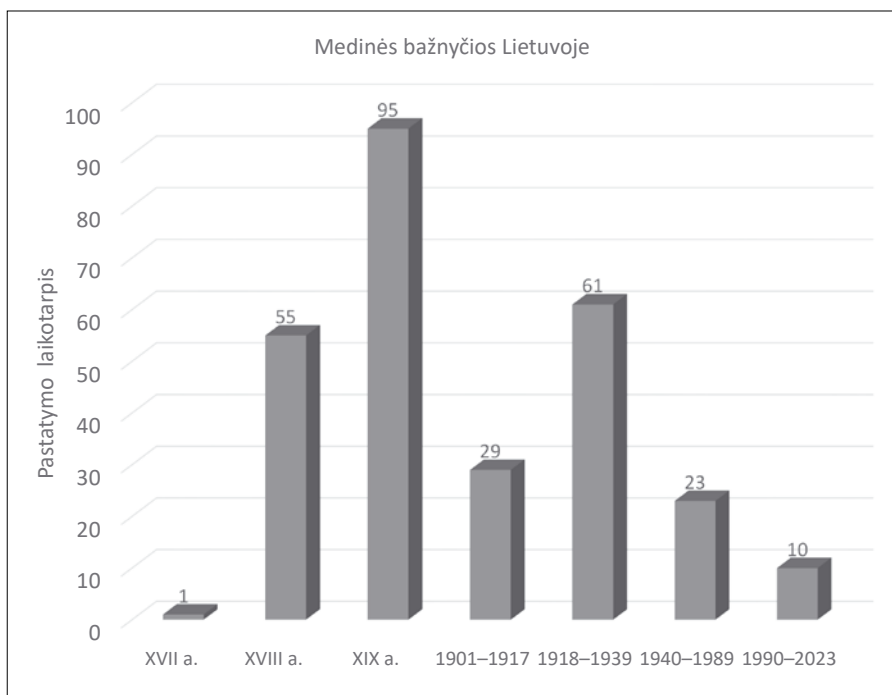
* Įtrauktos ir 3 evangelikams liuteronams priklausančios bažnyčios. Skaičiuojama ir koplyčia, veikianti Vilniaus Švč. Mergelės Marijos Ramintojos bažnyčioje; šis pastatas tolesnėje analizėje priskiriamas bažnyčioms.

1 iliustracija. Medinių bažnyčių skaičius Lietuvos savivaldybių teritorijose

Daugiausia medinių bažnyčių yra Telšių (16), Ignalinos ir Šakių r. (po 11). Medinių veikiančių bažnyčių iš vis neturi Kauno, Šiaulių, Klaipėdos, Palangos, Panevėžio miestų savivaldybės, Jonavos rajono savivaldybė. Vilniaus mieste yra medinė Pavilnio Kristaus Karaliaus ir Šv. Kūdikėlio Jėzaus bažnyčia, pastatyta 1935 m. Mūrinių bažnyčių neturi Kazlų Rūdos savivaldybė. Prie mūrinių bažnyčių kategorijos priskirtos ir bažnyčios, kuriose pagrindinės statybinės medžiagos yra tiek mūras, tiek medis. Tai pusiau medinės, pusiau mūrinės Jašiūnų, Naujosios Ūtos, Patašinės bažnyčios, pusiau medinės, pusiau akmenų mūro Saldutiškio ir Liubavo bažnyčios bei molinė Skaistgirio bažnyčia.

Medinių bažnyčių pastatymo laikotarpis pristatomas diagramoje Nr. 3. Skaičiuojama 271 veikianči medinė bažnyčia, taip pat Stelmužės Viešpaties Jėzaus Kryžiaus bažnyčia (joje yra Bažnytinio meno muziejus), Sasna-

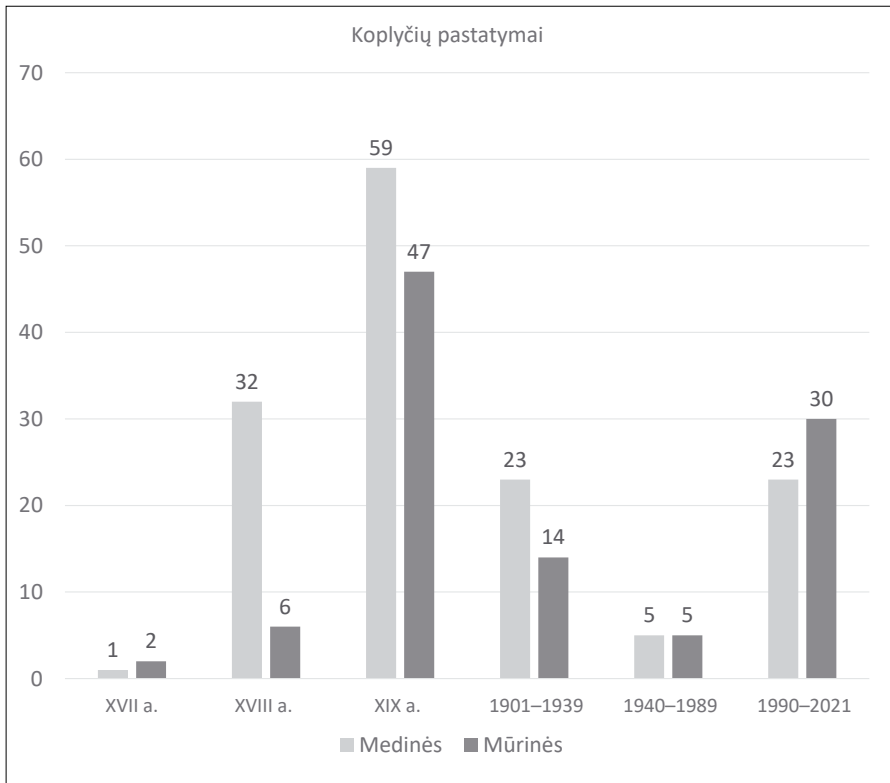

3 diagrama. Medinių bažnyčių Lietuvoje pastatymo laikotarpis

vos senoji medinė bažnyčia Rumšiškių liaudies buities muziejuje (joje yra įrengta parodų erdvė) ir Sintautų medinė laikinoji bažnyčia (joje veikia Antano Tatarės muziejus). Iš XVII a. išliko medinė Stelmužės bažnyčia, pastatyta 1650 m. ar dar anksčiau²⁴. Daugiausia medinių bažnyčių pastatyta ir įrengta XX a. – 118. Šiame amžiuje pastatytos 5 medinės bažnyčios. 2003 m. pastatyta medinė šiuolaikinės architektūros Nidos Švč. Mergelės Marijos Krikščionių Pagalbos bažnyčia. 2011 m. atstatyta po 2009 m. gaisro sudegusi Labanoro Švč. Mergelės Marijos Gimimo bažnyčia, Rumšiškėse atstatyta senoji Sasnavos bažnyčia. 2017 m. atstatyta po 2016 m. gaisro sudegusi Ceikinių Švč. Mergelės Marijos Vardo bažnyčia, o 2018 m. pastatyta Dubingių Šv. Jurgio bažnyčia. Medines pastarosios bažnyčios konstrukcijas papildė stiklo fasadas ir išraiškingos formos čerpėmis dengtas stogas.

Lietuvoje yra 219 pastatytų koplyčių, dar 21 yra neveikianti, o 7 naudojamos kaip kultūrinės erdvės. Tad iš viso analizuojame 247 koplyčias. Verta

²⁴ „Stelmužės bažnytinio meno muziejus Viešpaties Jėzaus kryžiaus bažnyčioje“, in: <https://www.visitzarasai.lt/lt/lankytinos-vietos/top-lankomiausi-turizmo-objektai-zarasu-rajone/stelmuzes-baznytinio-meno-muziejus-baznycioje>, (2023-04-25).

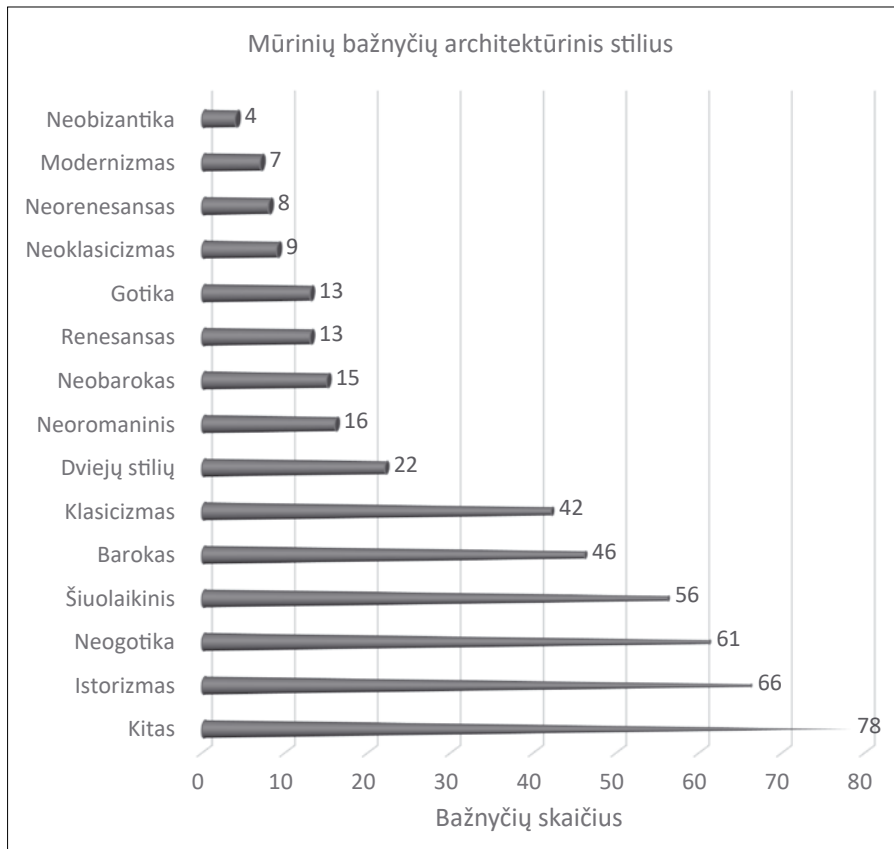

4 diagrama. Koplyčių pastatymo laikotarpis Lietuvoje

pabrėžti, kad į šią analizę nėra įtrauktos kituose pastatuose įrengtos koplyčios, vienuolynų ir vienuolinių namų koplyčios, kariuomenės ordinariato koplyčios ir kunigų seminarijų koplyčios. Šioje analizėje Vilniaus Švč. Mergelės Marijos Ramintojos bažnyčioje veikianti koplyčia priskirta prie bažnyčių kategorijos ir atspindi bažnyčių analizėje. Daugiausia koplyčių yra įvairių gyvenviečių ir kaimo vietovių kapinėse (134), taip pat kitose miestų ir gyvenviečių vietose (61), miškuose bei laukuose (17) ir Švč. Mergelės Marijos apsimušimų bei lurdų vietose (7)²⁵.

Koplyčių pastatymo medžiaga ir pastatymo laikotarpis pristatomas diagramoje Nr. 4. Lietuvoje yra 143 medinės ir 104 mūrinės katalikų koplyčios. Daugiausia jos yra iš XIX a. (106) ir XX a. (76). Medinė Krūvandų koplyčia Kauno rajone pastatyta 1663 m. Manoma, kad tais pačiais me-

²⁵ Darius Liutikas, „Katalikų bažnyčios ir koplyčios Lietuvoje: statistinė analizė“, p. 320–326.

5 diagrama. Mūrinių bažnyčių architektūrinis stilius

tais pastatyta ir mūrinė Bartninkų bažnyčios šventoriuje esanti koplyčia. XVII a. pastatyta ir mūrinė Šv. Jėzaus Nukryžiuotojo koplyčia Paneriuose. Iš XVIII a., matyt, garsiausia yra mūrinė Vilniaus Aušros Vartų Švč. Mergelės Marijos Gailestingumo Motinos koplyčia, pastatyta apie 1715 m. Sovietmečiu 6 iš 10 koplyčių buvo pastatytos kapinėse. Senoji Račkiškės kapinių Jėzaus Kristaus Kraujo koplyčia 1976 m. perkelta į Rumšiškių liaudies buities muziejų.

Bažnyčių ir koplyčių architektūrinis stilius. Diagramoje Nr. 5 pateiktas Lietuvos mūrinių bažnyčių pasiskirstymas pagal architektūrinius stilius. Ne visų statinių architektūrinį stilių lengva apibrėžti ir identifikuoti. 22-ose bažnyčiose vyrauja du pagrindiniai architektūros stiliai, pavyzdžiui, Kazokiškių Švč. Mergelės Marijos Nugalėtojos bažnyčia yra vėlyvojo

baroko ir ankstyvojo klasicizmo stiliaus, Merkinės Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčioje susipina gotika ir barokas, Vabalninko Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčioje susipina klasicistinės ir neobarokinės formos, Šiaulėnų Šv. Onos bažnyčia turi romantizmo ir neogotikos bruožų. Šiai kategorijai priskirtos bažnyčios, kuriose vyrauja klasikiniai architektūros stiliai.

Daugiausia Lietuvos kraštovaizdyje yra istorizmo laikotarpiu statytų bažnyčių, įskaitant ir įvairias istorizmo kryptis – neorenesansas, neogotika, neobarokas, neoklasicizmas. Kai kuriose istorizmo kategorijai priskirtose bažnyčiose galima taip pat išskirti du pagrindinius stilius, pavyzdžiui, Kalesnikų Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo bažnyčioje vyrauja neoromanika ir neogotika, Lukštų Šv. apaštalo evangelisto Jono bažnyčioje – neoromaninis ir neobizantinis architektūros stilius, Šlapaberžės Nukryžiuotojo Jėzaus bažnyčia pasižymi neoklasicizmo ir neorenesanso bruožais, o Pajūralio Šv. Joakimo bažnyčia pasižymi neogotikos ir neoklasicizmo bruožais.

Nijolė Lukšionytė²⁶ pastebi, kad istorizmo laikotarpio bažnyčių pastatai dažniausiai buvo dideli, vyraujantys miestų ir miestelių panoramoje, juose dažniausiai buvo taikoma Viduramžių formų stilizacija. Istorizmas susiformavo veikiamas romantizmo idėjų ir rėmėsi praeities stilių kartote. Vyravo dekoratyviniai, puošybiniai elementai.

Istoristinės bažnyčios daugiausia buvo lotyniško kryžiaus plano arba stačiakampės, dvibokštės arba vienbokštės. Plano ir tūrio forma buvo susijusi su bažnyčių dydžiu. Bazilikinis, pseudobazilikinis ir halinis tūris vyraavo didelėse bažnyčiose, o halinis ir vienanavis – mažesnėse. Istoristinės bažnyčios statytos iš raudonų ar geltonų plytų, tašytų akmenų. Neogotikinėse bažnyčiose vyraavo vertikalūs akcentai, smailiaarkės angos, arkatūros (pavyzdžiui, Jurbarko Švč. Trejybės, Švėkšnos Šv. apaštalo Jokūbo ar Žiobiškio Šv. arkangelo Mykolo bažnyčia).

Gotikinės bažnyčios pasižymėjo išskirtiniu plytų rišimo metodu, dominuojančiomis vertikaliomis linijomis, smailiomis arkomis, sienomis su kontraforsais, bokšteliais, įvairių dydžių nišomis ir skliautais. Pirmosios gotikinės bažnyčios Lietuvoje pasižymėjo nesudėtinga fasadų kompozicija (Vilniaus Šv. Mikalojaus bažnyčia). Gotikinė buvo ir Vytauto Didžiojo statyta Vilniaus katedra XV a. pradžioje. Jankevičienė pastebi, kad etninėje

²⁶ Nijolė Lukšionytė, „Istorizmas Lietuvos architektūroje“, in: <https://www.vle.lt/straipsnis/istorizmas-lietuvos-architekturoje/>, (2023-03-19).

Lietuvoje buvo paplitę du gotikinių bažnyčių tūrio sprendimai – trinavis halinis ir vienanavis²⁷. Savo architektūra ir menine verte išsiskiria Šv. Onos ir Bernardinų vėlyvosios gotikos ansamblis Vilniuje.

Renesansinės bažnyčios pasižymėjo naujais konstrukciniais sprendimais (pavyzdžiui, kupolas, pusapskritės ir segmentinės arkos, atikas), tinkuotomis bažnyčių sienomis. Bažnyčių išorės dekoracijos ramios ir saikingos, būdingos tiesios ir statiškos linijos. Žinomiausios renesansinės bažnyčios Lietuvoje yra Šv. Stepono bažnyčia Vilniuje (1600), Videniškių Šv. Lauryno bažnyčia (1620), Skarulių Šv. Onos bažnyčia (1622), Šiaulių Šv. Petro ir Pauliaus katedra (1625).

Barokinio stiliaus klestėjimą Lietuvoje lėmė tiek prieš reformaciją kovojusios Katalikų Bažnyčios sustiprėjimas, tiek vienuolių plėtra²⁸. Barokinių bažnyčių architektūra, lyginant su renesansine, buvo dinamiškesnė ir didingesnė. Architektūriniai sprendiniai sudėtingesni ir įmantresni, gausiai naudotos įvairios puošybos detalės. Šio stiliaus siekis buvo sužadinti jausmus, išryškinti dramatismo, teatrališkumo ir veržlaus reprezentatyvumo elementus. Barokinei architektūrai būdingas ansambliskumas (pavyzdžiui, Pažaislio, Tytuvėnų vienuolynų ansambliai). Tradiciškai Barokas Lietuvoje skirstomas į ankstyvąjį (1600–1650), brandųjį (1650–1695) ir vėlyvąjį (1695–1790) laikotarpius. Ankstyvajam periodui galime priskirti Šv. Kazimiero, Visų Šventųjų ir Šv. Teresės bažnyčias Vilniuje. 1633 m. buvo pastatyta ir barokinė Tytuvėnų bažnyčia (konsekruta 1635 m.), tačiau jos renesansinis ir ankstyvojo baroko fasadas XVIII a. antroje pusėje buvo pakeistas vėlyvojo baroko formomis. Brandžiajam baroko laikotarpiui galime priskirti 7 Lietuvos bažnyčias: Raseinių Švč. Mergelės Marijos ėmimo į dangų (pastatyta 1663 m., turi ir renesansinių bruožų), Jiezno Šv. arkangelo Mykolo ir Jono Krikštytojo (1670), Pažaislio Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo pas Elžbietą (1674), Vilniaus Šv. apaštalų Petro ir Povilo (1675), Kauno Šv. Kryžiaus (karmelitų, 1685–1700), Kauno Švč. Sakramento (buvusi Dievo Kūno bažnyčia, 1690), Varnių Šv. apaštalų Petro ir Pauliaus bažnyčia (1691). Apytalaukio Šv. apaštalų Petro ir Povilo bažnyčia (XVII a. pabaiga) turi tiek barokinių, tiek renesansinių bruožų. Visas kitas barokines Lietuvos bažnyčias galime priskirti vėlyvajam laikotarpiui. XIX a. pastatytos 3 barokinės bažnyčios

²⁷ Algė Jankevičienė, „Stilių sąveika Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sakralinėje architektūroje“, in: *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 26: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gotika: Sakralinė architektūra ir dailė*, Vilnius, 2002, p. 9.

²⁸ Birutė Rūta Vitkauskienė, „Barokas Lietuvos architektūroje“, in: <https://www.vle.lt/straipsnis/barokas-lietuvos-architekturoje/>, (2023-03-29).

(Dotnuvos Viešpaties apreiškimo, Pumpėnų Švč. Mergelės Marijos Škaplierinės ir Rukainių Šv. arkangelo Mykolo) jau turi ir klasicizmui būdingų bruožų.

Klasicizmas asocijuojasi su antikinės architektūros principais, tokiais kaip harmonija ir proporcingumas, paprastumas ir aiškumas, monumentalumas. Bažnyčių pastatai su portikais labiausiai reprezentuoja šį stilių. Garsiausia klasicistinė bažnyčia Lietuvoje yra Vilniaus arkikatedra bazilika (1801), būdingos stiliaus savybės itin atsiskleidžia Mielagėnų Šv. Jono Krikštytojo, Čiobiškio Šv. Jono Krikštytojo, Mickūnų Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų, Pabaisko Švč. Trejybės, Taujėnų Šv. Kryžiaus Išaukštinimo bažnyčiose. Portiką (atvirą priėngi su kolonomis) turi 16 klasicizmo stiliui priskiriamų Lietuvos bažnyčių. 7 bažnyčios turi portiką su šešiomis kolonomis, 8 – su keturiomis, o Garliavos Švč. Trejybės bažnyčia pasižymi nedideliu portiku su dvejomis kolonomis. Portikus taip pat turi 3 iš aštuonių neoklasicizmo stiliui priskiriamų bažnyčių.

Kito architektūrinio stiliaus kategorijai priskirtos bažnyčios, kurių stilių sunku vienareikšmiškai apibūdinti. Nemaža dalis šiai kategorijai priskirtų bažnyčių yra stačiakampio plano, vienabokštės, pagrindinis stogas – nuolaidus dvišlaitis (pavyzdžiui, Balingrado Dievo Apvaizdos, Raudonės Švč. Jėzaus Širdies, Priekulės Šv. Antano Paduviečio, Lėno Šv. Antano Paduviečio bažnyčios). Kai kurias šiai kategorijai priskirtas bažnyčias galima apibūdinti kaip liaudies architektūros formų (pavyzdžiui, Žarėnų Šv. Mikalojaus bažnyčia). Į šią kategoriją taip pat patenka kitos paskirties pastatuose įrengtos bažnyčios (pavyzdžiui, Saločių Šv. Juozapo, Virbalio Šv. Arkangelo Mykolo, Patašinės Šv. Kryžiaus, Rokų Šv. Antano Paduviečio ir kt.). Autoriaus duomenimis, 1941–2020 m. laikotarpiu nuo karo ar gaisrų buvo sunaikintos 76 bažnyčios, kai kuriose vietovėse bažnyčios veikė laikinai ar iki šiol veikia įrengtos įvairios paskirties pastatuose, kurie ne kartą buvo rekonstruoti. Iš viso šiai kategorijai priskirta 19 bažnyčių, kurios daugiausia po Antrojo pasaulinio karo buvo įrengtos kituose mūriniuose pastatuose. Kita dalis (4) šios kategorijos bažnyčių buvo pertvarkytos iš cerkvių (pavyzdžiui, Surdegio Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų, Alytaus Šv. Kazimiero, Vilkaviškio Šv. Kryžiaus, Vilūnų Šv. apaštalų Petro ir Pauliaus), o Aukštadvario Šv. Domininko ir Kolainių Švč. Mergelės Marijos Karmelio kalno karalienės katalikų bažnyčios buvo paverstos cerkvėmis, o vėliau vėl gražintos katalikams. Šiai kategorijai taip pat priskirta romantinio stiliaus Darbėnų Šv. apaštalų Petro ir Pauliaus bažnyčia. Iš viso 12 šios kategorijos bažnyčių pastatytos ar įrengtos po 1990 m., kai kurios jų, pavyzdžiui, atstatytoji Sintautų Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčia, turi būdingų senųjų stilių bruožų.

Architekto Stasio Kudoko tarpukariu suprojektuotą naująją Pažerų Švč. Jėzaus Širdies bažnyčią, kuri buvo baigta statyti ir pašventinta 1997 m., taip pat galima būtų priskirti ir racionalizmo ar modernizmo kategorijai.

Šiuolaikinio architektūrinio stiliaus bažnyčioms priskirtos 56 mūrinės bažnyčios, pastatytos po 1990 m. Bažnyčios pasižymi įvairiais architektūriniais sprendimais, kai kuriais atvejais bažnyčios pastate dominuoja jos bokštas (pavyzdžiui, Jokūbavo Švč. Mergelės Marijos bažnyčia, Utenos Dievo Apvaizdos bažnyčia) ar bokštai (Kaltinėnų Šv. Jono Krikštytojo bažnyčia, Pilviškių Švč. Trejybės bažnyčia). Šiai kategorijai taip pat priskirta postmoderno stiliaus Klaipėdos Šv. Juozapo Darbininko bažnyčia.

Lentelėje Nr. 3 pateikiami pagrindinių architektūrinių stilių mūrinių bažnyčių pastatymo metai, fasado ypatumai, pirmoji ir vėliausiai pastatyta konkrečiam architektūriniam stiliui priskirtina bažnyčia. Lentelėje į analizę įtrauktos ne tik veikiančios, bet ir neveikiančios bažnyčios, taip pat bažnyčios, kurios naudojamos kaip kultūrinės paskirties pastatai, Vilniaus Švč. Trejybės graikų apeigų katalikų bažnyčia (iš viso 456 bažnyčios). Į analizę neįtrauktos 3 evangelikams liuteronams priklausančios bažnyčios, kuriose vyksta katalikų pamaldos.

Medinės bažnyčios Lietuvoje gana įvairios. Dažniausiai jos stačiakampės, vienanavės arba trinavės, kryžminės arba daugiakampio plano. Medinės bažnyčios dažniausiai yra liaudies architektūros formų, tačiau nemažą dalį medinių bažnyčių galime priskirti ir europietiškiems architektūriniam stiliams. Pavyzdžiui, barokiniam stiliui galime priskirti Prienuų Kristaus Apsireiškimo bažnyčią (1750), Tabariškių Šv. Arkangelo bažnyčią (1770), klasicistinio stiliaus yra Griškabūdžio Kristaus Atsimainymo (1796), Stakių Šv. Antano Paduviečio (1821), Anciškio Šv. apaštalo evangelisto Mato (1846 m. statyta bažnyčia turi ir romantizmui būdingų bruožų) bažnyčios. Neogotikinės yra Eržvilko Šv. Jurgio (1855), Nemajūnų Šv. apaštalo Petro ir Pauliaus (1877), Salų Šv. Kryžiaus (1888), Medingėnų Švč. Trejybės (1902), Pajstrio Švč. Mergelės Marijos Globos (1910), Švedriškės Šv. Jono Krikštytojo (1934), Alėjų Švč. Trejybės (1939) bažnyčios. Neobarokui galime priskirti Kartenos Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų (1875), Dūkšto Šv. Stanislovo Kostkos (1936) bažnyčias.

Jankevičienė pastebi, kad bažnyčių architektūros liaudiškumas ir profesionalumas priklausė nuo fundatorių, etninių tradicijų regionuose, vyravusios kultūros²⁹. Ji skaičiuoja liaudiškąsias ir stilines bažnyčias. Pavyzdžiui,

²⁹ Algė Jankevičienė, *op. cit.*, p. 24.

3 lentelė. Mūrinių bažnyčių architektūrinis stilius

Architektūrinis stilius	Išlikusių bažnyčių Lietuvoje pastatymo metai (pirmoji – vėliausia)	Fasadas, spalvos	Pirmoji ir vėliausia pastatytos bažnyčios, kitos pastabos
Gotika	XIV–XVI a. (1578)	9 iš 13 bažnyčių yra raudonų plytų mūro	Daugiausia gotikinių bažnyčių po penkias išliko Vilniuje ir Kaune. Taip pat priskiriamos Kėdainių Šv. Jurgio, senoji Zapyškio Šv. Jono ir Vyžuonų Šv. Jurgio bažnyčios. Pirmoji Vilniaus Šv. Mikalojaus bažnyčia, vėliausia Zapyškio Šv. Jono bažnyčia. Šiai kategorijai priskiriama Vyžuonų bažnyčia kapitališkai sutvarkyta ir atstatyta buvo 1811 m.
Barokas	1618–1823	Vyrauja šviesios fasado spalvos: balta, smėlio, gelsva, kreminė, rožinė	Daugiausia barokinių bažnyčių 18 (iš 47) yra Vilniuje. Pirmoji 1618 m. pastatyta Vilniaus Šv. Kazimiero bažnyčia. Šiai kategorijai priskiriama Rūkainių Šv. Arkangelo Mykolo bažnyčia pastatyta 1823 m.
Renesansas	1520–1745	Daugiausia šviesios fasado spalvos: balta ir gelsva	Simno bažnyčia yra pirmoji renesanso stiliaus bažnyčia Lietuvoje, be to, ji vienintelė kryžminio plano renesansinė bažnyčia Lietuvoje. Vėliausia Linkuvos Švč. Mergelės Marijos Škaplierinės sutvarkyta ir konsekruota 1745 m. (statyta 1593 m., atstatyta po 1690 m. gaisro).
Klasicizmas	1789–1859	Dažnos stačiakampės bažnyčios su portiku, įvairios spalvos	Pirmoji klasicizmo stiliaus pastatyta bažnyčia Lietuvoje yra Pašilės Šv. Barbaros bažnyčia (pastatyta 1789 m., pašventinta 1791 m.). Vėliausia Labūnavos Dievo Apvaizdos bažnyčia. Apvalios formos yra Sudervės ir Kalvių bažnyčios.
Istorizmas	1837–1998	Dideli pastatai, stilizuotos ankstesnų stilių formos, įvairios spalvos	1837 m. Turgeliuose pastatytoje bažnyčioje susipina neobaroko ir klasicizmo stiliai. Istorinė yra 1998 m. atstatyta Vilkaviškio katedra.
Neoklasicizmas	1892–1991	4 iš 9 vyrauja akmenų mūras	Pirmoji – Traupio Šv. Onos, vėliausia – Kiaunorių Šv. Juozapo bažnyčia. Ukmergės Šv. apaštalių Petro ir Povilo pastatyta 1820 m., padidinta 1931 m.

Neobarokas	1824–1938	Vyraujanti spalva balta, taip pat kitos šviesios spalvos	Pirmoji neobarokinė bažnyčia yra Marijampolės Šv. arkangelo Mykolo mažoji bazilika, pastatyta 1824 m. 1938 m. pastatyta modernizuotų barokinių formų Palendrių Aušros Vartų Švč. Mergelės Marijos bažnyčia.
Neoromaninis	1847–1943	Vyrauja akmenų mūras, raudonų plytų mūras ir balta spalva	Pirmoji – Skuodo Švč. Trejybės, vėliausia – Kvėdamos Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo bažnyčia.
Neorenesansas	1827–1933	Vyrauja šviesios spalvos: balta, gelsva ir rožinė	Pirmoji – Skaistgirio molinė bažnyčia, pastatyta 1827 m. (ar 1838 m.), vėliausia – Išlaužo bažnyčia, pastatyta 1933 m.
Neobizantika	1863–1919	Pertvarkytos iš cerkvių, įvairios spalvos	Priskirtos Ukmergės Švč. Trejybės (pajorų) bažnyčia, pastatyta 1863 m., Marijampolės Šv. Vincento Pauliečio, Šiaulių Šv. Jurgio ir Kauno Šv. arkangelo Mykolo (Igulos) bažnyčios (pastatyta 1893 m., pertvarkyta 1919 m.).
Neogotika	1850–1939	Didžioji dalis raudonų plytų mūro	36 iš 61 pastatytos 1901–1914 m. Pirmoji Gižų Šv. Antano Paduviečio bažnyčia, vėliausia Tirkšlių Kristaus Karaliaus bažnyčia (1939 m.).
Modernizmas	1934–1940	Kremtinė, balta, smėlio ir pilka spalvos	Pirmoji Kauno Šv. Vincento Pauliečio bažnyčia, pastatyta 1934 m., vėliausia – Kauno Kristaus Prisikėlimo bažnyčia, pastatyta 1940 m., sutvarkyta atgavus Nepriklausomybę, pašventinta 2004 m. 4 iš 7 yra Kaune, 2 Šiauliuose ir 1 Panevėžyje.
Dviejų stilių	1409–1940	Įvairios spalvos, du pagrindiniai architektūriniai stiliai	1409 m. statytoje Trakų Švč. Mergelės Marijos bažnyčioje šiuo metu vyrauja klasicistinis ir barokinis stilius, 1940 m. statytoje Šakių Šv. Jono Krikštytojo bažnyčioje vyrauja modernizmas ir renesansas.
Šiuolaikinis	1992–2023	Vyrauja pilka, balta, raudonų plytų mūro spalvos	Bažnyčios pastatytos atgavus Nepriklausomybę. Pirmoji priskirta Gargždų Šv. Arkangelo Mykolo bažnyčia, vėliausios Vilniaus Šv. Juozapo bažnyčia (Šv. Mišios aukojamos šalia esančioje koplyčioje).
Kita	1584–2013	Įvairi architektūra ir fasadų spalvos	Pirmoji priskirta yra Seirijų Švč. Mergelės Marijos Škaplierinės (turinti renesanso ir klasicizmo bruožų), vėliausia – Endriejavo Šv. apaštalo Andriejaus bažnyčios.

iš 43 jos suskaičiuotų XVIII a. antros pusės sakralinių pastatų, 12 priskiria stilinėms bažnyčioms, iš 130 bažnyčių, statytų 1795–1918 m., 63 priskiria liaudiškosioms bažnyčioms³⁰.

Klasikiniais architektūriniais stiliams galima priskirti ir kai kurias mūrines koplyčias. Barokinė yra Panerių Šv. Jėzaus Nukryžiuotojo koplyčia, romantizmui galime priskirti Rodų (Panevėžio r.), Plungės Visų Šventųjų (kapinių) koplyčias, romantizmui ir neogotikai priskiriame Bukaučiškių koplyčią Alytaus rajone. Nemažai yra išlikusių neogotikinių koplyčių, pavyzdžiui, Joskaudų Erškėtyno šaltinio, Žvainių Gaidžio, Palangos Birutės kalno, Ylakių Šv. Roko Išpažinėjo, Alvito Gauronskių, Trakų Vokės Švč. Mergelės Marijos koplyčios. Istoristinė taip pat yra ir Milvydžių Šv. Martinijono koplyčia. Klasicistinės yra Niurkonių Šv. Aloyzo ir Skuolių Šv. Antano Paduviečio koplyčios. Modernizmo stiliui galime priskirti Šiluvos Švč. Mergelės Marijos Apsireiškimo koplyčią, o šiuolaikinės architektūros pavyzdys būtų Kryžių Švč. Mergelės Marijos Rožinio Karalienės koplyčia.

Kai kuriais atvejais klasikiniiais architektūriniais stiliais pasižymi ir mūrinės mauzoliejinės koplyčios bei koplytėlės, kurios į mūsų analizuojamą duomenų rinkinį nėra įtrauktos. Šių koplyčių pagrindinė funkcija yra memorialinė ir jos netarnauja kaip religinių apeigų atlikimo vieta³¹. Barokinė Suzinų mauzoliejinė koplyčia yra Vilniuje, klasicistinės yra Šėtos kapinių ir Daumantiškių koplyčios. Raguvėlės koplyčią galime priskirti romantizmo neogotikos stiliui, Rasų kapinių Raduškevičių koplyčią Vilniuje ir Tiškevičių šeimos koplyčią-mauzoliejų Kretingoje – neogotikai, Punžionių Konaževskių šeimos koplyčią – eklektikai ir neoklasicizmui. Rotondinio plano su priangiu yra Turgelių kapinių koplyčia, o stilių įvairove pasižymi Rietavo Oginskių koplyčia-mauzoliejus.

Medinių koplyčių architektūrinius ypatumus išsamiai tyrinėjo Jankevičienė. Pasak jos, dauguma XVII–XVIII a. medinių koplyčių buvo nedidelės, stačiakampės, su trisiene apside ir viename šone išsikišusia mažute zakristija. Koplyčios dažniausiai buvo dengtos dvišlaičiais ar trišlaičiais šiaudų, malksnų ar lentų stogais, ant kraigo vienas ar du kryžiai³². Pasitaikydavo ir didesnių medinių koplyčių, pavyzdžiui, Rozalimo kapinių, Skurbutėnų ar Palaukių. Daugumos medinių koplyčių architektūrinį stilių galima apibū-

³⁰ *Ibid.*, p. 24, 104.

³¹ Darius Liutikas, *op. cit.*, p. 315–316.

³² Algė Jankevičienė, *op. cit.*, p. 247.

dinti kaip liaudišką, tačiau pasitaikydavo ir kai kurių kitų stilių detalių, pavyzdžiui, barokiniai bokšteliai (Laukuvos kapinių koplyčia) ar portikai (Viesų, Luokės, Šačių kapinių, Švėkšnos kapinių koplyčios). Minėtinos ir daugiakampės medinės koplyčios, pavyzdžiui, aštuoniakampės Kernavės, Kaltinėnų, Uoginių, Kulių kapinių koplyčios, šešiakampė Antanavo dvaro koplyčia.

Bažnyčių ir koplyčių fasadų spalvos ir medžiagos. Lietuvos bažnyčių fasaduose naudojamos įvairios spalvos. Tiek medinių bažnyčių, kurių fasadai gali būti nudažomi arba ne, tiek mūrinių bažnyčių, kurių fasadai padengiami spalviniu tinku arba paliekama pirminė medžiaga (plytų ar akmenų mūras), spalva ir faktūra sustiprina erdvinę pastato kompoziciją ir vizualinį jo vaidmenį. Kiekviena spalva tradiciškai simbolizuoja tam tikrą reikšmę³³. Apibendrintos jų reikšmės pateikiamos lentelėje Nr. 4. Lietuvos mūrinių ir medinių bažnyčių ir koplyčių fasadų spalvos pateikiamos lentelėje Nr. 5.

4 lentelė. Spalvų reikšmės Katalikų Bažnyčioje

Spalva	Reikšmė liturgijoje	Kitos reikšmės krikščionybėje
Balta	Džiaugsmo, šviesos ir tyrumo spalva. Naudojama per Velykų ir Kalėdų šventes, taip pat per šventes, skirtas Viešpačiui, Švč. Mergelei Marijai, angelams ir šventiesiems, kurie nebuvo nukankinti, krikšto, vestuvių ceremonijas. Popiežiaus kasdieninis apdaras yra baltos spalvos. Naudojama šventinimų ir laiminimų metu.	Taip pat simbolizuoja šventumą. Šv. Rašte vyriausiajam kunigui (Aronui) liepiama apsivilkti šventą lininę tuniką (<i>Kun 6, 4; 32</i>). Dievas sėdi baltame soste ir baltais drabužiais (<i>Dan 7, 9; Apr 20, 11</i>), kaip ir Kristus Atsimainymo metu (<i>Mt 28, 2–3</i>) ar septyni angelai (<i>Apr 15, 6</i>).
Sidabro		Sidabras simbolizuoja sielos apšvalymą (<i>Ps 66, 10</i>). Kartais naudojama kaip pakaitalas baltai spalvai.
Geltona		Simbolizuoja šviesą, Dievo buvimą. Tai taip pat yra atsinaujinimo ir vilties, Jėzaus prisikėlimo spalva. Ji dažnai naudojama kaip alternatyva aukso spalvai.

³³ Josephine Marie A. Eke, „Language and Symbolic Arts: Religious Adornments, Arts and Meaning in the Catholic Church Liturgy“, <https://www.scirp.org/journal/paperinformation.aspx?paperid=102564>, (2023-04-29).

Aukso	Liturgijoje naudojama kartu su balta spalva.	Simbolizuoja saulę, taip pat dieviškąjį apšvietimą, grynumą, nemirtingumą ir išmintį. Krikščioniškoje tradicijoje tai tyrumo, dieviškumo ir karališkumo spalva. Rytų ortodoksijoje auksas reiškia tobulumą ir dangaus šviesą. Nurodo į tai, kas yra brangu ir vertinga.
Rožinė	Laukimo spalva. Naudojama trečiąjį Advento sekmadienį ir ketvirtąjį Gavėnios sekmadienį.	Džiaugsmo spalva.
Raudona	Pasiuokojimo, kankinių kraujo, aukos spalva. Naudojama per Sekmines, Didįjį Penktadienį, Verbų sekmadienį, iškilmes apaštalams ir kankiniams atminti, sutvirtinimo sakramento apeigose.	Spalvai suteikiamos teigiamos ir neigiamos prasmės. Raudona simbolizuoja paaukotą Kristaus kraują ir kankinių kraują (2 Kar 3, 22–23), nuodėmę (Iz 1, 18), gašlumą ir aistrą, karą ir ugnį. Apreiškimo knygoje raudona yra šėtono, žvėries spalva (Apr 12, 3; Apr 17, 3). Kardinolų raudoni rūbai primena kankinių kraują. Teigiamos prasmės: gyvenimo, Dievo meilės, šilumos spalva.
Violetinė	Pasiruošimo atgailai, skausmo ir liūdesio spalva. Naudojama per Adventą ir Gavėnią, gedulingas pamaldas, Atgailos (naudojama klausant išpažinčių) ir ligonių patepimo sakramentų apeigas.	Simbolizuoja kokybišką darbą (Pat 31, 22) ir dažnai siejama su valdovais ar aukštais valdininkais (Ts 8, 26). Karališka spalva.
Ryškiai mėlyna		Simbolizuoja dangų, begalybę, dvasinę meilę, tiesą, pastovumą ir ištikimybę. Švč. Mergelė Marija (Dangaus Karalienė) dažnai vaizduojama vilkinti mėlynus drabužius.
Žalia	Vilties, gyvenimo, išganymo ir augimo spalva. Naudojama kasdieniniame laike, šiokiadienių Šv. Mišiose.	Šv. Dvasios ir amžinojo gyvenimo spalva.
Alyvuogių		Kartais naudojama eiliniu laiku.
Ruda		Tai negyvos spalvos, pelenų spalvos, dažnai naudojamos vienuolynuose. Simbolizuoja skurdą, sielvartą, gedulą, atgailą ir nuolankumą.
Pilka		
Juoda	Gedulo ir sielvarto spalva. Naudojama per gedulingas pamaldas.	Gedulo ir sielvarto spalva (Iz 50, 3; Jer 4, 28). Siejama su iškilmingumu, neigimu, liguistumu ir mirtimi. Tai grėsminga spalva, nes ji simbolizuoja nežinomybę, toks bruožas būdingas ir mirčiai. Juoda spalva naudojama gedulo metu.

5 lentelė. Lietuvos medinių ir mūrinių bažnyčių ir koplyčių fasado spalvos

Fasado spalva	Bažnyčių skaičius			Koplyčių skaičius		
	Medinės	Mūrinės	Iš viso	Medinės	Mūrinės	Iš viso
Geltona	86	12	98	33	3	36
Ruda	37	4	41	36	1	38
Smėlio	35	22	57	13	1	14
Smėlio ir kita spalva	–	5	5	–	–	–
Gelsva	31	31	63	8	4	12
Pilka	23	31	54	23	8	32
Kreminė	12	8	20	–	–	–
Balta	12	115	126	5	28	31
Balta ir kita spalva	–	6	6	–	1	1
Oranžinė	9	–	9	5	1	6
Žalia	9	–	9	9	–	9
Dvi spalvos	5	6	11	3	–	3
Vyšninė	4	–	4	1	1	2
Žalsva	4	1	5	3	–	3
Rožinė	3	4	7	2	1	3
Raudona	2	2	4	1	–	1
Melsva	1	–	1	1	1	2
Melsvai pilka	1	–	1	–	–	–
Spalvotos fasado medžiagos						
Akmenų mūras	–	27	27	–	20	20
Akmenų mūras ir balta	–	25	25	–	4	4
Akmenų mūras ir raudonų plytų mūras	–	22	22	–	3	3
Akmenų mūras ir kita spalva	–	5	5	–	3	3
Raudonų plytų mūras	–	84	84	–	17	17
Raudonų plytų mūras ir kita spalva	–	16	16	–	2	2
Geltonų plytų mūras	–	16	16	–	1	1
Dviejų spalvų plytų mūras	–	5	5	–	–	–
Baltų plytų mūras	–	4	4	–	3	3

Plytų mūras ir kiti spalvų deriniai	–	3	3	–	1	1
Vyšinių plytų mūras	–	1	1	–	–	–
Tamsiai geltonų plytų mūras	–	1	1	–	–	–
Iš viso	274	456	730	143	104	247

Medinės bažnyčios Lietuvoje dažniausiai nudažomos geltona, ruda, smėlio ir gelsva spalvomis (189 iš 274 bažnyčių). Mūrinių bažnyčių vyraujanti spalva yra balta, pilka (kartais tai statybinių medžiagų, tokių kaip betono luitai, spalva) ir gelsva (177 iš 456 bažnyčių). Baltos spalvos mūrinės bažnyčios populiarios buvo visais amžiais, iš 115 bažnyčių 2 yra pastatytos XVI a., 13 – XVII a., 16 – XVIII a., 36 – XIX a. ir 41 – XX a. Dar 7 baltos mūrinės bažnyčios pastatytos po 2001 m. 17 iš 31 pilkos spalvos mūrinių bažnyčių yra pastatytos po 1989 m. Taip pat nemažai bažnyčių yra plytų mūro spalvų (daugiausia raudonų plytų – 84), akmenų mūro, akmenų mūro su balto tinko intarpais bei akmenų ir raudonų plytų mūro.

Medinių koplyčių vyraujančios fasado spalvos panašios į bažnyčių. Didžioji dalis (105 iš 143) koplyčių yra rudos, geltonos, pilkos ir smėlio spalvos. Dažniausiai pasitaikančios mūrinės koplyčios (65 iš 104) yra akmenų mūro, raudonų plytų mūro, taip pat nutinkuotos balta spalva. Čia verta atkreipti dėmesį, kad kai kurios medinės koplyčios yra tiesiog senų medžio rąstų ar lentų spalvos, priskiriamos rudai ar pilkai spalvų kategorijai (pavyzdžiui, 2021 m. tokios buvo Žiliškių kapinių, Pakutuvėnų kapinių, Parausių, Kernavės, Stalorių, Geidžių, Kardokų koplyčios). 2021 m. nudažyta Purplių koplyčia iš senų lentų pilkos įgavo baltą spalvą. 2021 m. taip pat sutvarkyta ir šviesią baltą spalvą įgavo Pikelių kapinių koplyčia.

Mūrinių bažnyčių spalvotų fasado medžiagų naudojimas tiesiogiai koreliuoja su architektūriniu stiliumi ir pastatymo laikotarpiu. Pavyzdžiui, iš 80 akmenų mūro, akmenų mūro su balto fasado tinko intarpais ir akmenų bei raudonų plytų mūro bažnyčių (į šį skaičių taip pat įskaičiuota ir Dotnavos bažnyčia, pastatyta iš raudonų plytų ir akmenų mūro bei turinti tinkuotus baltos spalvos bokštus) 72 pastatytos 1803–1939 m. laikotarpiu. Tinkuotų akmenų mūro Šakynos Šv. arkangelo Mykolo bažnyčia pastatyta 1790 m., o Kairių Švč. Mergelės Marijos, Belaisvių Vaduotojos bažnyčia pastatyta 1792 m. Akmenų mūro ir balto tinko Kiaunorių Šv. Juozapo bažnyčia pastatyta 1991 m., o mūrinė Nemakščių bažnyčia, kurios išorės

apdailai naudotas akmenų mūro ir balto tinko derinys, pastatyta 2001 m. Dekoratyvinės raudonos plytos panaudotos Utenos Dievo Apvaizdos bažnyčios apdailai.

Iš 100 raudonų plytų mūro ir raudonų plytų mūro ir kitos spalvos bažnyčių 12 priskiriame gotikos periodui, o absoliuti jų dauguma (75) pastatyta 1854–1942 m. laikotarpiu. 1881–1914 m. pastatytos 47 tokios bažnyčios, priskiriamos istoristiniam ir/ar neogotikiniam architektūros stiliui. 13 iš 16 geltonų plytų mūro bažnyčių pastatytos 1902–1931 m. laikotarpiu. Visos jos yra istoristinio, neogotikinio ar neobarokinio stiliaus. Neogotikinė yra ir tamsiai geltonų plytų Kazitiškio Šv. vyskupo Stanislovo bažnyčia, pastatyta 1908 m.

Kaip matyti, Lietuvoje neturime juodų, ryškiai mėlynų ir violetinių katalikų bažnyčių fasadų. Mėlynos spalvos fasadų yra kai kurios stačiatikių cerkvės, pavyzdžiui, Druskininkų Dievo Motinos ikonos „Visų liūdinčiųjų džiaugsmas“ cerkvė, Panevėžio Viešpaties Prisikėlimo cerkvė. Juodos fasado spalvos bažnyčių yra Islandijoje. Garsiausias juodos spalvos bažnyčios pastatas yra Búðakirkja, priklausanti Islandijos Liuteronų Bažnyčiai.

Bažnyčių ir koplyčių fasadų spalvos nėra pastovios. Keičiasi tiek medinių, tiek mūrinių bažnyčių fasadų spalvos. Pavyzdžiui, 2019 m. į gelsvą spalvą perdažytas Vilniaus Šv. arkangelo Rapolo bažnyčios fasadas, iki tol pusė fasado buvo rožinės spalvos, pusė gelsvos. Vilniaus Aušros vartų koplyčia nepriklausomybės atgavimą pasitikusi gelsvos spalvos, vėliau perdažyta į melsvą spalvą. Vilniaus Šv. apaštalų Pilypo ir Jokūbo bažnyčia nudažyta tamsiai raudona spalva, vadinama „Pompėjos raudona“ (2017). Tokia buvo autentiška šios bažnyčios spalva. Vilniaus Šv. Kotrynos bažnyčios fasadai po 2020–2022 m. rekonstrukcijos įgavo raudonos ochros spalvą. Neveikianti renesansinė Šv. Stepono bažnyčia po restauracijos 2017 m. padengta pelenų spalvos sgrafito ornamentiniu frizu. Simno Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčia 2010 m. buvo perdažyta iš baltos į gelsvai rusvą spalvą. Medinė Degučių Šv. Vincento Ferero bažnyčia naują geltoną spalvą įgavo 2011 m., o medinė Veiviržėnų bažnyčia iš gelsvos spalvos 2021 m. atnaujinta į baltą. 2022 m. lapkričio mėn. atidengtas ir pašventintas naujas mozaikinis Klaipėdos Šv. Pranciškaus Asyžiečio bažnyčios fasadas. Fasadas pasipuošė mozaika „Švč. Mergelė Marija – visų šventųjų ir ligonių globėja“.

Bažnyčių ir koplyčių bokštai ir bokšteliai. Bažnyčių bokštai yra vienas iš labiausiai atpažįstamų sakralinės architektūros simbolių. Pirmieji bažnyčių bokštai, kokius įsivaizduojame šiandien, pirmiausia buvo sukonstruoti

vėlyvaisiais Viduramžiais romaninio stiliaus katedrose ir vienuolynuose³⁴. Bažnyčių bokštai tapo vizualiniais vietovių atpažinimo ženklais, juose įtaisytų varpų skambėjimas kvietė maldai ir garsu žymėjo krikščionių bendruomenių teritorijas. Dažniausiai bokštai buvo statomi taip, kad teiktų didžiausią vizualinį įspūdį parapijiečiams ir gyvenamosios vietovės svečiams. Manoma, kad bažnyčių bokštai taip pat simboliškai sumažina atstumą tarp žmonių ir Dievo³⁵.

Mūsų tyrime prie bokštų priskiriami įvairių formų už bažnyčios stogą aukštesni statiniai, kurie dažniausiai yra neatskiriama bažnyčios sienos dalis. Žemesni už bažnyčios stogą bokštų statiniai (pavyzdžiui, Linkuvos bažnyčioje) šiame tyrime priskirti pagrindiniam bažnyčios pastatui. Prie bokštelių priskiriami pinakliai (fialos), kurie būdingi gotikinei ir istoristinei architektūrai, taip pat įvairūs kiti nedidelio aukščio bokšteliai, sukonstruoti ant stogo ir kurių konstrukciją dažniausiai vainikuoja kryžius. Laiptuoti frontonai su įvairiais stogeliais, taip pat vienašlaičiai ar dvišlaičiai kontraforsų stogeliai šiame kontekste bokšteliams nepriskiriami. Bokšteliams taip pat nepriskiriami ant stogo tiesiog esantys kryžiai, tačiau priskiriami bokštelio formą turintys metaliniai dariniai, dažniausiai užsibaigiantys kryžiais.

Istoristinių bažnyčių dvibokštis fasadas buvo simetriškas, bažnyčių kampuose iškilę bokštai buvo suskaidyti į tarpsnius, o bokšto viršūnę vainikavo smailė. Vienabokščių bažnyčių bokštai galėjo būti tiek fasado viduryje (simetriškas išdėstymas), tiek viename iš šonų (asimetriškas išdėstymas). Lietuvos barokinės bažnyčios dažniausiai yra dvibokštės, tačiau yra ir vienabokščių bei bebokščių bažnyčių.

Daugiausia Lietuvoje yra vienabokščių mūrinių (197) ir bebokščių medinių (126) bažnyčių. Iš bebokščių mūrinių bažnyčių daugiausia – 9 bokštelius – turi Pamūšio Šv. Antano Paduviečio bažnyčia, po 4 bokštelius turi Gegužinės Viešpaties Apreiškimo, Linkuvos Švč. Mergelės Marijos Škaplierinės, Senujų Trakų Viešpaties Apreiškimo ir Kauno Švč. Trejybės (seminarijos) bažnyčios. Pastaroji bažnyčia turi prie šono prigludusį varpinės bokštą, kuriame įrengtos pagrindinės durys į bažnyčią. Šis bokštas yra žemesnis už bažnyčios navų stogą. Po 3 bokštelius turi Skardupių Švč. Mergelės Marijos Krikščionių Pagalbos ir Panevėžiuko Nukryžiuotojo Jėzaus bažnyčios. Po 3 bokštelius turi medinės bebokštės Lauksodžio Šv. Aloyzo,

³⁴ Denis R. McNamara, *How to Read Churches: A Crash Course in Ecclesiastical Architecture*, New York: Rizzoli, 2011, p. 246.

³⁵ Rudy Trisno, Fermanto Lianto, *op. cit.*, p. 845.

Gintališkės Šv. apaštalo evangelisto Mato ir Ilguvos Šv. Kryžiaus Atradimo bažnyčios, 4 bokštelių turi Alytaus medinė Šv. Angelų Sargų bažnyčia, o po 5 medinės kryžiaus plano Surviliškio Nukryžiuotojo Jėzaus ir Sedos Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčios.

Medinės bažnyčios nepasižymi bokštelių gausa. 3 bokštelių turi dvibokštė medinė Antazavės Dievo Apvaizdos bažnyčia, 4 – Prienų Kristaus Apsireiškimo bažnyčia. Vieną bokštą ir keturis mažesnius bokštelių turi keturios medinės kryžiaus plano bažnyčios: Liolių Šv. apaštalo Simono ir Judo Tado, Tryškių Švč. Trejybės, Šimkaičių Šv. vyskupo Martyno, Kalnalio Šv. Lauryno ir Kyburių Švč. Mergelės Marijos Angeliškosios bažnyčios.

3 bokštus turinčių bažnyčių Lietuvoje nėra daug. Prie tokių galime priskirti Suginčių Šv. Kryžiaus atradimo ir Alėjų Švč. Trejybės medines bažnyčias. Mūrinės tribokštės bažnyčios – tai kupolo bokštą ir dar 2 šoninius bokštus turinčios bažnyčios, tokios kaip Vilniaus Šv. apaštalo Petro ir Povilo ar Utenos Kristaus Žengimo į Dangų bažnyčios. Vienintelė 7 bokštų bažnyčia – tai Elektrėnų Švč. Mergelės Marijos Kankinių Karalienės bažnyčia, kurios priekyje 6 vertikalūs sudvigubinti bokštai, o per vidurį stačiakampė arka.

Tribokštėms bažnyčioms kartais priskiriamos ir medinė Rudiškių Šv. apaštalo Pilypo ir Jokūbo bei Antalieptės Šv. Kryžiaus atradimo bažnyčios. Šiame darbe tai atitinkamai vienbokštė su 2 šoniniais bokšteliais ir dvibokštė su vienu bokšteliu bažnyčios.

Bokštelių identifikavimas gana sudėtingas uždavinys. Pavyzdžiui, kai kurie šaltiniai priskiria Linkuvos Švč. Mergelės Marijos Škaplierinės bažnyčiai 2 žemus bokštus ir 6 bokštelių. Kita vertus, minimus bokštelių galime priskirti laiptuoto frontono parapetams, o ant stogo yra dar 4 kiti įvairių formų bokšteliai, 3 iš kurių pasidabinę kryžiais. Betygalos Šv. Mikalojaus bažnyčios varpinė gali būti prilyginta bokštui, nes yra pastatyta šalia bažnyčios, su ja sujungta vienos arkos atvira galerija su baliustrada. 2 šoniniai piliastrai užbaigti ant stogo esančiomis vazomis.

Kai kurios vienbokštės ar dvibokštės istorinio stiliaus mūrinės bažnyčios išsiskiria bokštelių gausa. Pavyzdžiui, Vidiškių Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo bažnyčios stogo konstrukciją puošia 15 įvairių bokštelių, Nemunaičio Švč. Mergelės Marijos Gimimo bažnyčios ir Krekenavos Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bazilikos stogą – 13 bokštelių, dvibokštėje Pabiržės Švč. Trejybės bažnyčioje ant stogo išdėstyta 16 bokštelių, o Kupiškio Kristaus Žengimo į dangų bažnyčioje – 12. Jei skaičiuotume bokštelių, esančius ant laiptuotų frontonų bei kontraforsų, tai čia išsiskiria Gadūnavo Švč. Jėzaus Širdies bažnyčia, turinti 31 pinaklį.

6 lentelė. Bokštų ir bokštelių skaičius Lietuvos bažnyčiose

Bokštelių skaičius	Bokštų skaičius								
	Bebokštės		Vienbokštės		Dvibokštės		Trys bokštai		Septyni bokštai
	Mūrinės	Medinės	Mūrinės	Medinės	Mūri- nės	Medi- nės	Mūri- nės	Medi- nės	Mūrinės
Nėra	58	20	95	43	58	14	4	–	1
1	43	67	55	52	39	18	–	2	–
2	13	32	11	1	14	6	1	–	–
3	2	3	10	5	4	1	–	–	–
4 ir daugiau	5	4	26	5	17	1	–	–	–
Iš viso	121	126	197	106	132	40	5	2	1

Mūrinėse bažnyčiose varpai dažniausiai įkeliama į jų bokštus, o šalia medinių bažnyčių dažniau buvo statomos varpinės. Tokios šalia bažnyčių stovinčios varpinės gali būti labai įvairios. Jos statytos įvairaus aukščio, atviros be sienų, tačiau su stogeliu ar kaip atskiri bokštai, apkalti lentomis, padengti malksnomis, skarda ar šiaudais. Varpinės dažniausiai statytos šventoriaus kampe, kartais šalia įėjimo į bažnyčią. Jurgis Gimbutas pagal formą medines varpines skirstė į tris tipus: kvadratinio plano su ištiesai arba iš dalies nuožulniomis sienomis (piramidinės), kvadratinio plano su stačiomis sienomis (stačiosios) ir aštuoniasienės³⁶. Varpinės gali būti vieno, dviejų ar trijų tarpinių.

Pastaruoju metu bažnyčių ir varpinių bokštai pritaikomi turizmo reikmėms kaip apžvalgos aikštelės. Vilniuje turistams atvertos Vilniaus arkikatedros bazilikos ir Šv. Jonų bažnyčios varpinės. Apžvalgos aikštelės įrengtos Veliuonos Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų, Anykščių Šv. apaštalo evangelisto Mato, Akmenės Šv. Onos, Palangos Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų, Šventosios Švč. Mergelės Marijos Jūrų Žvaigždės bažnyčių bokštuose. Klaipėdos miesto panoramą galima apžvelgti iš Švč. Mergelės Marijos, Taikos Karalienės bažnyčios bokšto, o Kauno miesto panorama galima grožėtis nuo Kristaus prisikėlimo bažnyčios stogo.

³⁶ Jurgis Gimbutas, „Lietuvos medinės varpinės“, in: *Aidai*, 1961, Nr. 1, in: http://www.aidai.eu/index.php?view=article&catid=215%3A196101&id=2992%3Ais&option=com_content&Itemid=248, (2021-08-14).

Tradiciskai aukščiausia Lietuvos bažnyčia laikoma Anykščių Šv. apaštalo evangelisto Mato³⁷ – 79 metrai, o antra pagal aukštį yra Lygumų Švč. Trejybės bažnyčia (74 metrai). 70 metrų ir didesnio aukščio taip pat yra Šiaulių Šv. apaštalo Petro ir Pauliaus katedra, Kauno Kristaus Prisikėlimo bazilika, Ramygalos Šv. Jono Krikštytojo bažnyčia, Salako Švč. Mergelės Marijos Sopulingosios bažnyčia, Salantų Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčia (dvibokštė) ir Kretingos Viešpaties Apreiškimo Švč. Mergelei Marijai bažnyčia³⁸. Klaipėdoje planuojama atstatyti 75 metrų aukščio evangelikų liuteronų Šv. Jono bažnyčią, kuri ilgą laiką buvo vienas iš Klaipėdos miesto simbolių.

Analizuojant bažnyčių bokštų aukštį, svarbu atkreipti dėmesį, kad labai dažnai įvairiuose šaltiniuose nurodomas apytikslis aukštis. Tikslų bažnyčių bokštų aukštį reikėtų nustatyti iš naujo pagal vieningą matavimo metodiką.

7 lentelė. Bokštų ir bokštelių skaičius Lietuvos koplyčiose

Bokštelių skaičius	Bokštų skaičius					
	Bebokštės		Vienbokštės		Dvibokštės	
	Mūrinės	Medinės	Mūrinės	Medinės	Mūrinės	Medinės
Nėra	42	49	18	18	–	–
1	35	70	1	1	–	1
2	3	4	1	–	–	–
3	1	–	–	–	–	–
4 ir daugiau	1	–	2	–	–	–
Iš viso	82	123	22	19		1

Didžioji dalis Lietuvos koplyčių yra bebokštės (205), tačiau pusė iš jų (105) turi vieną bokštelį, o dar 9 turi 2 ir daugiau bokštelių. 3 bokštelių turi bebokštė Milvydžių Šv. Martinijono koplyčia, 5 bokštelių – Bukaučiškių dvaro koplyčia Alytaus rajone. 4 bokštelių turi vienbokštės mūrinės visiškai skirtingo architektūrinio stiliaus Šiluvos Švč. Mergelės Marijos Apsireiškimo ir Židikų Šv. Onos koplyčios. 2 bokštelių turi Kryžių Švč. Mergelės Marijos Rožinio Karalienės vienbokštė koplyčia. Romantizmo stiliui

³⁷ Raimondas Guobis, „Aukščiausių bokštų bažnyčia (Aukštaitiškas formatas)“, in: <https://www.anyksta.lt/auksciausi-bokst-baznycia/> 2017, (2023-04-17).

³⁸ Ugnius Antanavičius, „10 aukščiausių Lietuvos bažnyčių: ar žinote, kur jos?“, in: <https://www.15min.lt/gyvenimas/naujiena/ar-zinai/10-auksciausiu-lietuvos-baznyciu-ar-zinote-kur-jos-1634-1682668>, (2023-04-17).

priskiriama vienbokštė Visų Šventųjų koplyčia senosiose Plungės kapinėse ir vienbokštė medinė Krūvandų kapinių koplyčios dar turi ir po vieną bokštelį. Vienintelė dvibokštė Lietuvoje Pajūriškių Šv. Roko koplyčia (Šilutės raj.) labiau primena dvibokštę medinę bažnyčią.

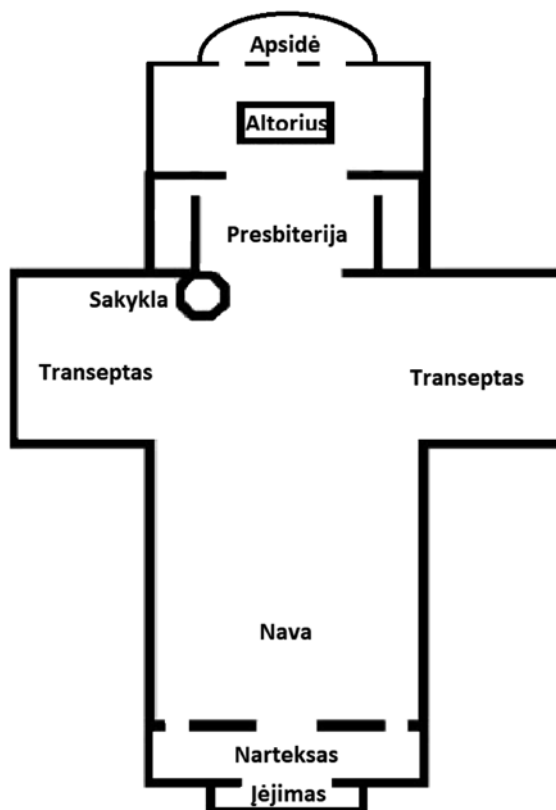
Bažnyčių interjeras. Šio straipsnio kontekste pagrindinis akcentas bažnyčių interjero analizėje yra vidinės erdvės išdėstymas ir visų bažnyčių interjerams būdingų elementų išskyrimas. Pirmiausia svarbu akcentuoti, kad bažnyčių priekinis fasadas tradiciškai buvo nukreiptas į vakarus, o altorius rytinėje pusėje. Šis sakralinio pastato orientavimas erdvėje taip pat turi simbolinę prasmę. Tikintysis bažnyčioje judėjo iš vakarų į rytus, iš materialaus pasaulio į dvasinį³⁹. Altorius simbolizavo Dangų, Saulės patekėjimą po nakties (plg. su Kristaus prisikėlimu). Pats bažnyčios pastatas, jau pirmųjų Bažnyčios Tėvų raštuose (pavyzdžiui, Augustino), minimas kaip dangiškojo archetipo atspindys⁴⁰. Bažnyčios dydį apspėsdavo parapijos dydis. Taigi ankstesniais laikais bažnyčios statytos tokio dydžio, kad jose galėtų sutilpti bent 2/3 parapijos žmonių. Dabartinių po nepriklausomybės atgavimo pastatytų bažnyčių talpumas taip pat siejasi su bažnyčios pastatymo vieta (miestas ar kaimo vietovė), parapijos dydžiu, aplinkinės teritorijos užstatymo intensyvumu. Labai dažnai pagrindinių religinių švenčių metu (Velykų ir Kalėdų) miestuose į didesnių parapijų bažnyčias atėję žmonės į jas netelpa, o Šv. Mišias išklauso bažnyčios šventoriuje.

Gytis Gasperaitis bažnyčių vidaus erdvių sąraigoje išskiria *kelio ir centro principus*⁴¹. Pirmajam priklauso bazilikinė arba halinė erdvė, antrajam – centriško plano erdvė, dažniausiai turinti kupolą. Dažnai bažnyčių kompozicijoje šie principai persipina, papildo vienas kitą. Pagal išplanavimą bažnyčios yra lotyniškojo ar graikiškojo kryžiaus, stačiakampės ar daugiakampės. Gotikos laikais bažnyčios Lietuvoje dažniausiai būdavo halinės ir vienanavės, keičiantis bažnyčių architektūros stiliui keitėsi ir jų vidinė struktūra. Vienanavė yra ir mečečių bei kenesų pagrindinė vidaus erdvė, o cerkvę sudaro trys pagrindinės erdvės, simbolizuojančios Švč. Trejybę: prienavis, pasauliečiams skirta nava ir nuo jos ikonostasu atskirta dvasininkams skirta altorinė dalis.

³⁹ Gytis Gasperaitis, „Bažnyčios architektūrinių formų simbolika“, in: *Kultūros barai*, Vilnius, 1994, Nr. 2, p. 49–53.

⁴⁰ Frederick Van Fleteren, Joseph C. Schnaubelt, OSA (eds.), *Augustine: Biblical Exegete*, (ser. *Collectanea Augustiniana*), Peter Lang, 2004, p. 280–288.

⁴¹ Gytis Gasperaitis, *op. cit.*, p. 49–53.

2 iliustracija. Schematinis pagrindinių bažnyčios dalių planas

Apskritai bažnyčių vidų dažniausiai sudaro trys pagrindinės dalys: prienavis (bažnyčios prieangis), nava (pagrindinė bažnyčios dalis, lot. *navis* reiškia laivą) ir presbiterija (religinių apeigų vieta) (ilustracija Nr. 2). Prienavyje arba nartekse dažniausiai stovi indas su šventu vandeniu, navoje suolai su klauptais, klausyklos. Prienavyje ar šalia jo dažnai buvo įrengiama ir krikštykla, virš jo vieta vargonams ir chorui. Presbiterija nuo navos dažniausiai atskirta tvorele ar kitu architektūriniu elementu, joje įrengiama svarbiausia bažnyčios dalis – altorius. Dažniausiai presbiterijos šone įrengtos sakryklos ir zakristijos. Zakristijoje ar šalia jos viena patalpa būdavo skiriama bažnyčios lobynui, kuriame laikyti bažnytiniai rūbai ir vėliavos, įvairūs kiti liturginiai reikmenys ir dokumentai. Erdviniu aspektu presbiterija ir ypač altorius dažniausiai įrengiami šiek tiek aukščiau nei grindų lygis navoje.

8 lentelė. Bažnyčios altoriaus struktūra ir jos simboliai

Altoriaus dalis	Funkcija	Simboliškumas
Mensa	Apatinė altoriaus dalis (pailgas staltiesis, kartais sarkofago pavidalo, akmens plyta). Mensos dalys: antepedimasis (uždangalas ar aptaisas iš audinio, medžio ar metalo), portatilis (akmuo su įduba (ji vadinama <i>sepulchrum</i>) relikvijoms laikyti, įleidžiamas į akmeninę altoriaus mensą arba kilnojamas, statomas ant mensos).	Paskutinės Vakarienes simbolis, kurios metu buvo aukojama duona ir vynas, kaip Jėzaus kūnas ir kraujas. Ankstyvosiose bažnyčiose altoriai buvo statomi virš sarkofaguose esančių šventųjų palaikų.
Tabernakulis	Altoriaus viduryje esanti spintelė Švč. Sakramentui komunišnei ir monstancijai laikyti.	Tabernakulis buvo suvokiamas kaip Sandoros skrynios simbolis, Dievo buvimo vieta. Dažnai iš šonų tabernakulį supa du angelai.
Retabulas	Virš mensos esanti viršutinė altoriaus dalis (dažniausiai tapyta ar skulptūrinė). Joje dažniausiai pakabinami šventieji paveikslai. Dažnai altoriuose saugomos svarbiausios bažnyčios relikvijos, kurias retabulai uždengdavo. Retabulai gali būti kelių tarpinių. Po Vatikano II Susirinkimo nuspręsta atskirti altoriaus mensą ir retabulą.	Centrinė Eucharistijos vieta. Dažniausiai retabuluose vaizduojamas Kristus ant kryžiaus, šventieji, Švč. Mergelė Marija. Retabulo šonuose taip pat dažnai vaizduojami šventieji.

Skersinė nava arba transeptas yra tarp pagrindinės išilginės navos ir presbiterijos. Jis bažnyčios erdvėje suformuoja lotyniško kryžiaus formą, virš susikryžiavimo dažnai suformuojamas kupolas ar bažnyčios bokštas. Kryžminės architektūros bažnyčiose įrengtos ir šoninės koplyčios. Šoniniai altoriai taip pat statomi transepto galuose arba šoninių navų galuose.

Šiuolaikinių Lietuvos bažnyčių vidaus erdvė vis dažniau tampa poli-funkcinė, pačios bažnyčios statomos įvairių formų, pavyzdžiui, trikampė Šventosios Švč. Mergelės Marijos Jūros Žvaigždės, aštuoniakampė Kauno Šv. Kazimiero, elipsės formos Utenos Dievo Apvaizdos, kryžminio plano Ignalinos Švč. Mergelės Marijos Gimimo ir netaisyklingų formų Vilniaus Šv. Jono Bosko ar Kauno Gerojo Ganytojo bažnyčios. Simetrines bažnyčių kompozicijas keičia asimetrinės, o bažnyčios nebūtinai išlaiko rytų-vakarų krypties orientaciją. Anot Lino Krūgelio, sakralinėje architektūroje vietoj *Corpus Christi* (lot. Kristaus Kūno) architektūrinės sampratos, nuo XX a. vidurio plinta *Populus Dei* (lot. Dievo tauta) samprata, bažnyčia suvokiama jau ne kaip *Domus Dei* (lot. Dievo namai), o kaip *Domus Ecclesiae* (lot. Dievo

žmonių namai). Bažnyčios tampa daugiau negu susibūrimo ir maldos vieta tikintiesiems, mažiau dėmesio skiriama simboliams ir Dievo ar šventųjų reprezentacijai. Kryžiaus arba Nukryžiuotojo Kristaus modelių pagrįstą, simetrišką ir hierarchizuotą bažnyčios erdvę pakeičia įvairaus tipo universalios planinės struktūros⁴².

Išvados. Katalikų bažnyčios Lietuvos miestų ir miestelių kraštovaizdyje užima centrinę vietą, formuoja tradicinę panoramą, nurodo simbolinių geografinės vietovės centrą. Mūsų tyrime išsamiai pristatyta svarbiausių architektūrinių Lietuvos bažnyčių ir koplyčių elementų statistika – statybinė medžiaga (mūras ar medis), architektūrinis stilius, eksterjero ypatumai (fasado spalva ir/ar medžiaga), bokštų ir bokštelių skaičius, gilinamasi į būdingus bažnyčios interjero elementus ir simbolius.

Pagal autoriaus sudarytą Lietuvos katalikų bažnyčių ir koplyčių duomenų rinkinį, 2021 m. sausio 1 d. 38 proc. Lietuvos veikiančių bažnyčių buvo medinės, 62 proc. – mūrinės. Iki XX a. pradžios Lietuvos teritorijoje daugiau buvo medinių nei mūrinių bažnyčių, tačiau jau prieš Pirmąjį pasaulinį karą šis santykis pasikeitė mūrinių bažnyčių vyravimo kryptimi. Analizė rodo, kad beveik pusė Lietuvos teritorijoje buvusių ir esančių bažnyčių (365) buvo perstatytos iš medinių į mūrines. Daugiausia tokių perstatymų įvyko XIX a. (123) ir XX a. (157). Koplyčių statistika kitokia – 58 proc. Lietuvoje pastatytų koplyčių yra medinės, 42 proc. – mūrinės. Iš dalies tai lemia ir tai, kad daugiau kaip pusė Lietuvos koplyčių yra kaimo vietovių kapinėse, taip pat kitose miestų ir gyvenviečių vietose, miškuose ir laukuose. Iki Antrojo pasaulinio karo Lietuvoje buvo statoma daugiau medinių nei mūrinių koplyčių.

Daugiausia Lietuvos kraštovaizdyje yra istorizmo laikotarpiu statytų mūrinių bažnyčių (40 proc., arba 179 iš 447). Į šį skaičių patenka tiek apskritai istorizmo stiliaus, tiek konkrečios jo krypties (neorenesanso, neogotikos, neobaroko, neoklasicizmo, neoromaninio, neobizantinio) bažnyčios. Pagal išlikusių Lietuvos bažnyčių pastatymo metus galima konkrečiau nustatyti sakralinių pastatų architektūrinių stilių laikotarpius. Dauguma medinių Lietuvos bažnyčių galime priskirti liaudies architektūrai.

Pagrindinės bažnyčios architektūrinio komplekso dalys, turinčios didžiausią vizualinį poveikį, yra pati bažnyčia, taip pat varpinė, šventorius su jame esančiomis kapinėmis, koplyčiomis ar koplytėlėmis. Ypač svarbus architektūrinis elementas yra bažnyčių bokštai ir bokšteliai, kurie yra ryškiausi

⁴² Linas Krūgelis, „Bažnyčios įvaizdis šiuolaikinėje Lietuvos sakralinėje architektūroje“, in: *Journal of Architecture and Urbanism*, Vilnius, 2012, Nr. 36, p. 139.

šių pastatų išoriniai akcentai. Bažnyčių bokštai pasižymi tiek praktinėmis, tiek simbolinėmis, tiek dekoratyvinėmis funkcijomis. Nors varpinės statytos ir šalia bažnyčių (ypač šalia medinių), viena iš pagrindinių bažnyčių bokštų funkcijų yra varpų įrengimas. Bažnyčių bokštai vis dažniau pritaikomi ir turizmo reikmėms kaip apžvalgos aikštelės. Bokštų neturi trečdalis Lietuvos bažnyčių. 41 proc. visų Lietuvos bažnyčių yra vienbokštės, 23,5 proc. – dvibokštės, 1,4 proc. turi daugiau kaip 2 bokštus. Bokštus turi 73,5 proc. mūrinių ir 54 proc. medinių bažnyčių. Bažnyčios bokštas gali būti vienas, taip pat 2 ar 3, pastatytas ar pastatyti bažnyčios priekyje, gale ar šonuose. Bažnyčios pasižymi tiek simetrinėmis kompozicijomis, tiek asimetrinėmis, tačiau bokštai pastatomi taip, kad jie turėtų didžiausią vizualinį poveikį parapijos gyventojams ir svečiams. Pavyzdžiui, simetrinėse kompozicijose bokštai įkomponuojami tiek pagrindinio fasado centre (vienbokštė bažnyčia), tiek bažnyčios pastato šonuose (dvibokštė bažnyčia). Asimetrinėse kompozicijose bokštas dažniausiai yra viename bažnyčios fasado šone. Absoliuti dauguma (83 proc.) Lietuvos koplyčių bokštų neturi, tačiau daugiau kaip pusė jų (56 proc.) turi vieną ar daugiau bokštelių.

Bažnyčios yra ne tik įvairaus plano, bet ir skiriasi savo vizualiniu poveikiu, prie to prisideda ir bažnyčių fasado spalva ar statybinė medžiaga. Bažnyčių spalva išryškina jų kompoziciją, tūrines formas, akcentuoja kai kurias fasado detales, apibrėžia šventos erdvės ribas. Medinės bažnyčios Lietuvoje dažniausiai nudažomos geltona, ruda, smėlio ir gelsva spalvomis (69 proc. Lietuvos medinių bažnyčių). Mūrinių bažnyčių vyraujanti tinko spalva yra balta, pilka ir gelsva (39 proc. mūrinių bažnyčių). 46 proc. mūrinių bažnyčių (209 iš 456) spalvą suteikia fasado medžiaga. Beveik pusė jų (48 proc., 100 iš 209) yra raudonų plytų mūro ir raudonų plytų mūro bei kitos spalvos bažnyčių, o dar 38 proc. (80 iš 209) yra akmenų mūro, akmenų mūro su balto fasado tinko tarpais ir akmenų bei raudonų plytų mūro bažnyčių. Tokios fasado medžiagos tiesiogiai koreliuoja su šių bažnyčių pastatymo laikotarpiu, ypač tai ryšku analizuojant istoristinį ir/ar neogotikinį architektūros periodą. Medinių koplyčių vyraujančios fasado spalvos panašios į bažnyčių. Absoliuti jų dauguma (73 proc.) yra rudos, geltonos, pilkos ir smėlio spalvos. Dažniausiai pasitaikančios mūrinės koplyčios (63 proc.) yra akmenų mūro, raudonų plytų mūro, taip pat nutinkuotos balta spalva.

Architektūrine prasme bažnyčios ir koplyčios pasižymi įvairiomis plano konfigūracijomis, formų tūriais ir konstrukciniais sprendimais. Šiuolaikinėje architektūroje galima įžvelgti mažesnę dėmesį religiniams simboliams ir dekorui, daugiau dėmesio skiriant funkciniam pastatų suplanavimui ir

išraiškiai tūrinei formai. Šiuolaikinės bažnyčios statomos tiek su bokštais, tiek be jų. Iš 80 po Nepriklausomybės atgavimo (skaičiuojama 1991–2022 m.) pastatytų ar įrengtų veikiančių bažnyčių Lietuvoje bokštus turi 54.

Straipsnyje išskirti pagrindiniai bažnyčių interjero erdviniai elementai ir aptartos jų simbolinės bei liturginės reikšmės. Bažnyčių vidaus erdvės yra skirtingos. Galima išskirti vertikaliają liniją, nuo bažnyčios grindų iki bokštų viršūnėse esančių kryžių ir horizontaliąją, kurios pagrindinės dalys yra prienavis, nava ir presbiterija. Svarbiausia bažnyčios vieta ir liturgijos centras yra altorius, kurio dekoras pasižymi svarbiais religiniais simboliais. Simbolių raiška ryški tiek vertikaloje, tiek horizontalioje bažnyčios pastato linijose – jų sudėtinėse dalyse, architektūrinėse formose ir elementų kiekyje, taip pat spalvose. Atskirų tyrimų reikia norint palyginti šiuolaikinės polifunkcinės Lietuvos bažnyčių vidaus erdvės elementus su tradicinės architektūros bažnyčių erdvėmis.

CATHOLIC CHURCHES AND CHAPELS IN THE GEOGRAPHICAL SPACE OF LITHUANIA: STATISTICS OF THE MOST IMPORTANT ARCHITECTURAL ELEMENTS

Summary

This article presents the statistics of the most important architectural elements of Lithuanian Catholic churches and chapels, such as building material (brick or wood), architectural style, exterior features (facade colour and/or material), and the number of towers and turrets. This article continues the scholarly publication of the latest data on the statistics of buildings (churches and chapels) of the Roman Catholic Church in the geographical space of Lithuania. The article is based on the data set of 1310 Lithuanian Catholic churches and chapels compiled by the author. The methodology of compiling the data set and the definitions of the concepts used in this article are discussed in detail in Darius Liutikas's article 'Catholic Churches and Chapels in Lithuania: Statistical Analysis' (2021).

According to the author's data, 38 per cent of the operating churches in Lithuania were wooden, and 62 per cent masonry. Until the early twentieth century, there were more wooden churches than brick churches in the territory of Lithuania, but already before World War I, this ratio changed towards the predominance of brick churches. The analysis showed that almost half of the existing churches in Lithuania (365) were rebuilt from wooden to brick. Most of such reconstructions took place in the nineteenth (123) and twentieth (157) centuries. The statistics of the chapels are different: 58 per cent of chapels built in

Lithuania are wooden, and 42 per cent masonry. Until World War II, more wooden than brick chapels were built in Lithuania.

Most of the churches in the Lithuanian landscape were built of brick during the Revivalism period (40 per cent, or 179 out of 447). This number includes churches of both the Revivalism style in general and its stylistic variations (neo-Renaissance, neo-Gothic, neo-Baroque, neo-Classicism, neo-Romanesque, neo-Byzantine). The main parts of the architectural complex of the church, which have the greatest visual impact, are the church itself, the bell tower, and the churchyard with its cemeteries and chapels. One-third of Lithuanian churches do not have any towers. 41 per cent of all churches in Lithuania are single-towered, 23.5 per cent has double towers, and another 1.4 per cent has more than two towers. 73.5 per cent brick made churches have towers, as well as 54 per cent of wooden churches. The absolute majority (83 per cent) of Lithuanian chapels do not have towers, but more than half of them (56 per cent) have one or more turrets.

Churches differ not only in their plan, but also in the visual impact: the colour of the facade or the building material contributes to it. Wooden churches in Lithuania are usually painted in yellow, brown, beige, and yellowish colours (69 per cent of wooden churches in Lithuania). The predominant colour of brick churches is white, grey and yellowish (39 per cent of brick churches). The colour is given by the facade material to 46 per cent of brick churches (209 out of 456). Almost half of them (48 per cent, 100 out of 209) are red brickwork and red brick masonry with other colours, and another 38 per cent (80 of 209) include stone masonry, stone masonry with white facade plaster inserts, and stone and red brick masonry churches. Such facade materials directly correlate with the period of construction of these churches. This is especially evident when analysing the Revivalism and/or neo-Gothic period of architecture. The predominant colours of facades of wooden chapels are similar to those of churches. The absolute majority of them (73 per cent) are brown, yellow, grey, and beige. The most common brick chapels (63 per cent) are stone masonry, red brick masonry, and white plastered. Churches and chapels have various plan configurations, shapes, volumes, and structural solutions. In modern sacral architecture, one can see less attention given to the religious symbols and décor and more to the functional planning of buildings and the expressive three-dimensional form.

The article also highlights the main spatial elements of church interiors and discusses their symbolic and liturgical meanings. The interior spaces of churches are different. We can distinguish the vertical line, from the floor of the church to the crosses on the tops of the towers, and the horizontal, whose main parts are the narthex, the nave, and the presbytery. The most important place of the church and the centre of the liturgy is the altar, the decor of which is characterised by the essential religious symbols.

Publikacijos

VILNIAUS GLOBĖJO ŠV. KRISTOFORO KANKINYSTĖS APRAŠYMAS (BHG 310)

DARIUS BARONAS

Šv. Kristoforas (Kristupas) yra daugeliui vilniečių gana dažnai girdimas vardas. Turime Šv. Kristoforo kamerinį orkestrą, kasmet vasaromis rengiami Kristupo festivaliai, nuo 1998 m. Lietuvos sostinei ypač nusipelnę žmonės ir organizacijos apdovanojamos šv. Kristoforo statulėlėmis, mokiniai lanko Šv. Kristoforo gimnaziją, progimnaziją ir t. t. O svarbiausia yra tai, kad nuo pat 1387 m., kai buvo sukurta savivalda, Vilniaus miesto magistrato antspauduose vaizduotas Kristoforas – Kristų nešantis šventasis, kurio graikiškas vardas kaip tik tai ir reiškia¹. Antra vertus, nesuklysimė pastebėdami, kad iki šiol lietuviškoje kultūrinėje erdvėje labiausiai į akis krenta tik labiausiai legendinės (fiktyvios) iš antrinių ir tretinių šaltinių perimtos žinios apie šv. Kristoforą. Nemaža dalimi tokią padėtį galime paaiškinti tuo, kad apskritai visi mūsų dienas pasiekę jo gyvenimą ir tikėjimo liudijimą perteikiantys tekstai didžiąja dalimi yra literatūriniai kūriniai, kuriuose istorinės tiesos grūdo reikia ieškoti su ypač stipriais antikinio pasaulio tyrėjo žibintais. Kitas dalykas, kurį taip pat reikia pažymėti, yra tas, kad mūsų kultūrinėje erdvėje labai menkai žinoma apie šv. Kristoforo kultą, ilgus amžius klestėjusį praktiškai visose krikščioniškos Europos šalyse ir tolimesniuose kraštuose². Šio šventojo gerbimo pėdsakų palyginti gausiai yra išlikę iki mūsų dienų. Būtent įvairiuose Europos kraštuose matytos šv. Kristoforo freskos, paveikslai ir skulptūros man vis primindavo tą nuostabų lokalumo ir universalumo lydinį, kurį vis dar galime regėti Vilniaus senamiestyje. O šiais 2023 m. švenčiamas Vilniaus miesto 700 metų jubiliejus kaip tik

---

Publikacija parengta vykdant Vilniaus miesto savivaldybės remiamą tyrimą „Gedimino laiškai. Lietuvos sostinės Vilniaus atodangos“.

---

¹ Daugiau apie tai žr. Edmundas Rimša, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, Vilnius: Žara, 1999, p. 568–614.

² Žr., pvz., Hans Friedrich Rosenfeld, *Der hl. Christophorus: Seine Verehrung und seine Legende. Eine Untersuchung zur Kultgeographie und Legendenbildung des Mittelalters*, Leipzig: Harassowitz, 1937.

ir suteikė papildomą akstiną maloniam skaitytojui pateikti šv. Kristoforo kankinystės aprašymą, išverstą iš viduramžių graikų kalbos. Šis tekstas, tikiuosi, leis išvysti naujus, gal net kažkiek netikėtus šv. Kristoforo bruožus, kuriais bus papildyta šio šventojo ne mažiau žavinga lotyniška *Aukso legendos* versija³. Taip pat jau dabar norėčiau nuoširdžiai padėkoti profesorei Tatanai Aleknienei už pagalbą verčiant ir kantriai aiškinantis ne visai lengvai perprantamas graikiško teksto vietas⁴. Tikiuosi, kad žemiau pateikiamas vertimas bus ir pakankamai tikslus, ir pakankamai rišlus tekstas.

Seniausių patikimų žinių apie šv. Kristoforą išlikę nedaug. Net ir seniausiuose išlikusiuose graikiškuose ir lotyniškuose šv. Kristoforo kankinystės aprašymuose esanti stačiai neįtikėtinų epizodų ir stebuklų gausa net ir geranoriškiausius, bet kartu rimtus ir kritiškai šaltinio teksto atžvilgiu nusiteikusius tyrėjus varė į neviltį ir skatino manyti, kad tie tekstai istorijos mokslo požiūriu yra beverčiai. Pavyzdžiui, dėl šios priežasties vienas iš bolandistų⁵ tėvų-kūrėjų Danielius Papebrochas SJ (1628–1714) jau buvo pradėjęs perrašinėti graikišką kankinystės aprašymą, bet darbą nutraukė jo neužbaigęs būtent dėl istorinių žinių (menamo) stygiaus⁶. Šiuo atžvilgiu jis tikrai nebuvo išskirtinis. Todėl, nors ir lakoniškai, bet turime pažymėti, kad moksliskai kritiškas nusiteikimas net ir pačioje Romos Katalikų Bažnyčioje jau kelis amžius reikėsi taip stipriai, jog XX a. antroje pusėje peržiūrėjęs Romos martyrologą, iš jo buvo išbrauktas šv. Kristoforas drauge su kai kuriais kitais šventaisiais, kurių istorinio egzistavimo tikrumo faktas kėlė labai jau dideles abejones⁷. Nepaisant to, tarp krikščionių jis ir toliau

³ Jokūbas Voraginietis, *Aukso legenda arba šventųjų skaitiniai. Antra knyga*, vertė Veronika Gerliakienė, Nijolė Klingaitė-Dasevičienė, Sigitas Narbutas, Vaidilė Stalioraitytė ir Tomas Veteikis, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008, p. 13–19.

⁴ Žinoma, kad bet kokie galimi vertimo netikslumai lieka vien tik šių eilučių autoriaus atsakomybe.

⁵ Bolandistų draugija – mūsų laikais tai jėzuitų ir pasauliečių susivienijimas, kurio svarbiausias tikslas – graikų, lotynų ir Rytų krikščionių bei naujesnių laikų hagiografinių šaltinių kritinis tyrimas, jų publikavimas ir šventųjų kulto įvairiausių apraiškų nagrinėjimas. Pavadinimas kilęs nuo flamų jėzuito Jeano Bolland (1596–1665), kuris davė pradžią fundamentaliai hagiografinių šaltinių rinkiniui *Acta Sanctorum*. Svarbiausias periodinis bolandistų leidinys – nuo 1882 m. leidžiami *Analecta Bollandiana*.

⁶ *Acta Sanctorum. Julii t. VI.*, Antverpia: Apud Jacobum du Moulin, 1729, p. 143. Šiame leidinyje esama gausių išrašų iš įvairių hagiografinių šaltinių ir komentarų bei lotyniška šv. Kristoforo *passio* (*ibid.*, p. 125–149).

⁷ Plg., pvz., *Martyrologium Romanum ad novam Kalendarii rationem et ecclesiasticae historiae veritatem restitutum. Gregorii XIII Pont. Max. iussu editum. Accesserunt notationes atque tractatio de Martyrologio Romano auctore Caesare Baronio Sorano, congregationis Oratorii*

susilaukia populiarumo (minėjimo diena – liepos 25) ir yra gerbiamas kaip keliautojų globėjas, saugotojas nuo žaibo, krušos, staigios mirties ir kitų nemalonių atsitikimų.

Ruošiant publikuoti vertimą, mums labai parankus pasirodė Davido Woodso straipsnis, kuriame siekiama pateikti šviežesnę požiūrį į seniausius šv. Kristoforo kankinystės aprašymus graikų ir lotynų kalbomis (*Acta*)⁸. Daugiausia juo pasiremdami ir perteiksime tuos dalykus, kurie yra minimaliai būtini norint geriau perprasti žemiau pateikiamo vertimo tekstą.

Ir mūsų verstame, ir daugelyje kitų aprašymų teigiama, kad šv. Kristoforas savo žemišką gyvenimą užbaigė dėl Romos imperatoriaus Decijaus (249–251) sukkelto visuotinio krikščionių persekiojimo. Tokia žinia negali būti laikoma patikima vien dėl to, kad minėtasis imperatorius Romos valstybę valdė tik keletą metų. Dar svarbiau pažymėti, kad graikiškame kankinystės aprašyme minima marmaritų kohorta yra paliudyta kitų istorinių šaltinių, tačiau ji – *Cohors III Valeria Marmaritarum* – atsirado tik prie imperatoriaus Diokletiano (284–305). Jos sukūrimą Woodsas sieja su romėnų kariuomenės žygiu į dabartinės Libijos teritoriją, kur tuo metu gyveno marmaritų tauta/gentis (302 m.). Jo metu šalis buvo nuniokota, daug gyventojų paimta į nelaisvę. Iš belaisvių suformuota marmaritų kohorta, tarp kurios karių atsidūrė ir būsimasis kankinys. Pats dalinys buvo dislokuotas Sirijoje – šalyje, kurioje ir vaizduojama šv. Kristoforo kankinystės drama.

Kankinystės aprašyme pažymima, kad Kristoforas, kurio pirmas (menamas) vardas buvo Reprebas (t. y. Paniekintasis)⁹, priklausė kinokefalų/šungalvių genčiai. Kinokefalai – tai antikinėje ir Viduramžių etnografinę turinį turinčioje raštijoje yra gana dažnai sutinkamos mitinės būtybės, vienas tipas iš daugelio kitų, kurių to meto žmonių vaizduotėje knibždėte knibždėjo – juo daugiau, juo toliau rašytojas ar jo auditorija buvo nutolę nuo aprašomų geografinių platumų¹⁰. Tačiau mūsų atveju, kaip pastebi Woodsas,

presbytero, Antverpiae: Ex officina Christophori Plantini, Architypographi Regii, 1589 (secunda editio ab ipso auctore emendata et compluribus aucta), p. 326 (liepos 25 d. įrašas) ir Martyrologium Romanum ex decreto Sacrosancti Oecumenici Concilii Vaticani II instauratum auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatum, [Città del Vaticano]: Typis Vaticanis, 2004 (editio altera).

⁸ David Woods, „St. Christopher, bishop Peter of Atalia, and the Cohors Marmaritarum: A fresh examination“, in: *Vigiliae Christianae*, Leiden–Boston, 1994, t. 48, Nr. 2, p. 170–186.

⁹ Taip vardą *Reprebus* sulietuvina Tomas Veteikis; žr. Jokūbas Voraginietis, *op. cit.*, p. 13.

¹⁰ Žr., pvz., Ian Wood, *The Missionary Life: Saints and the Evangelization of Europe, 400–1050*, Harlow: Longman, 2001, p. 250–253.

tokio apibūdinimo nereikia priimti pernelyg paraidžiui. Įdomybė slypi tame, kad jau Herodotas aprašydamas dabartinės Libijos teritoriją pažymėjo ją buvus apgyvendintą kinokefalų, todėl labai galimas daiktas, kad pirminio graikiško teksto autorius tiesiog pademonstravo savo klasikinės literatūros apsiskaitymą¹¹. Toks dalykas praslydo pro daugybės vėlesnių skaitytojų ir šv. Kristoforo gerbėjų akis – dalis, regis, nuoširdžiai tikėjo jo kinokefališka, t. y. radikaliai kitoniška kilme. Ko gero, raiškiausiai toks įsivaizdavimas matyti iš tų XVI–XIX a. ikonų ir freskų, kuriose šv. Kristoforas perteikiamas su šuns galva¹².

Šv. Kristoforo kankinystės aprašymuose sutinkamas Atalijos vyskupas Petras, išpirkęs kankinio palaikus ir juos išsigabenęs į savo miestą. Aiškiau identifikuoti šį asmenį pavyko tik tada, kai į mokslinę apyvartą po 1980 m. buvo įtraukti etiopiško Aleksandrijos vyskupo Petro kankinystės aprašymo duomenys. Jų analizė leido pateikti tikėtiną versiją, rodančią, kad iš šv. Kristoforo kankinystės aprašymo žinomas Petras yra iš kitų šaltinių žinomas Aleksandrijos vyskupas Petras, pats žuvęs kankinio mirtimi 311 m. lapkričio 25 d.¹³ 302 ir 311 m. įvykiai – romėnų žygis prieš marmaritus ir vyskupo Petro kankinystė – leido Woodsui nustatyti pakankamai tvirtus atskaitos taškus, tarp kurių ir dera ieškoti šv. Kristoforo kankinystės metų (diena – gegužės 9 d. – nuo seno buvo žinoma iš hagiografinių šaltinių). Atlikus atitinkamą tyrimą išaiškėjo, kad šv. Kristoforas kankinio mirtimi mirė 308 m. gegužės 9 d., o jo teisėjas ir myriop pasmerkęjas buvo imperatorius (cezaris) Maksiminas¹⁴. Visa tai turėję įvykti Antiochijoje. Aukščiau pateikti duomenys, mūsų požiūriu, yra pakankamai patikimi, kad leistų įsitikinti, jog šv. Kristoforas buvo realiai egzistavęs asmuo, savo tikėjimą į Kristų užantspaudavęs brangiausia – savo gyvybės – auka. Mūsų nuomone, šio esminio fakto neturėtų nuneigti nei vėlesnės gausiai suvešėjusios legendos – jos juk, visų pirma, rodo šio šventojo kulto populiarumą, jo dvasinio užtarimo ir gyvenimo žygdarbio pavyzdžio reikalingumą tikinčiųjų kartų kartoms įvairiuose pasaulio kraštuose.

Vertimui iš viduramžių graikų kalbos pasirinktas šv. Kristoforo kankinystės aprašymas, kurį 1882 m. paskelbė Gulielmas van Hooffas, kartu su

¹¹ David Woods, *op. cit.*, p. 326.

¹² Daugiau apie zoomorfinius šv. Kristoforo atvaizdus žr. Дарья Найдёнова, „Зооморфная иконография св. Христофора в искусстве балканских стран“, in: *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*, Sankt-Peterburg, 2020, Nr. 2 (28), p. 107–124.

¹³ David Woods, *op. cit.*, p. 175.

¹⁴ *Ibid.*, p. 176–178.

vertimu į lotynų kalbą („Sancti Christophori martyr is acta Graeca antiqua nunc primum edita“, edidit Gulielmus van Hooff, in: *Analecta Bollandiana*, Bruxelles, 1882, t. 1, p. 121–148). Tekstas transkribuotas iš Leideno universitete saugoto XI a. rankraščio (*Lugdunensis Perizonianus*: PER F 10). Hagiografinių tyrimų lauke ši graikiška šv. Kristoforo kankinystės aprašymo (*passio*) redakcija identifikuojama BHG 310¹⁵.

¹⁵ Žr. *Bibliotheca Hagiographica Graeca*, par François Halkin, Bruxelles: Société des Bollandistes, 1957 (3me éd.), p. 109. Tos pačios redakcijos dar viena versija yra paskelbta: „Acta S. Marinae et S. Christophori“, ed. Hermannus Usener, in: *Festschrift zur fünften Säcularfeier der Carl-Rupprechts-Universität zu Heidelberg überreicht von Rector und Senat der Rheinischen Friedrich-Wilhelms-Universität*, Bonn: Universitäts Buchdruckerei von Carl Georgi, 1886, p. 54–76.

ŠV. KRISTOFORO KANKINYSTĖS APRAŠYMAS

1. Ketvirtaisiais imperatoriaus Decijaus valdžios metais prieš krikščionis kilo didelis bedievių šėlsmas. Po visą imperiją valdžios vyrams buvo išsiųstas nurodymas, kad visų tų pamaldžiai mūsų Dievą garbinančių, kurie paragaus nešvarių valgių, būtų pasigailėta, o tuos, kurie laikysis savo apeigų ir šiam įsakymui nepaklus, nuteisti myriop prieš tai visaip nukankinus ir nubaudus. Valdžios vyrai puolė vykdyti tirono nurodymą, įvairiose vietose suteršė Dievo bažnyčias ir lyg vilkai draskė Kristaus aveles. Tomis dienomis vienas iš imperatoriaus palydovų kare į nelaisvę paėmė palaimintąjį Reprebą ir jį įtraukė į marmaritų¹ kohortos gretas.

Tas vyras buvo didžiai protingas – kad jūs visi žinotumėte, jog Dievui yra mielas kiekvienas bet kurios tautos dievobaimingas žmogus; tokius jis pagal savo valią išbandęs iškelia. Nors jis priklausė kinokefalų² genčiai ir buvo kilęs iš žmogėdrių krašto, tačiau mintimis jis buvo tikintis ir nuolatos mąstė apie Dievo žodžius. Tačiau jis nemokėjo kalbėti mūsų kalba.

2. Matydamas kiekvieną dieną bedievių žudomus krikščionis, jis didžiai liūdėjo. Išėjęs už miesto, kniūbsčias puolė ant žemės ir su ašaromis akyse meldėsi bylodamas: „Viešpatie, Visagali Dieve, išklausk mane nusižeminusio ir parodyk savo gailestingumą man nevertam, duok man kalbėti jų kalba, kad nuėjęs galėčiau demaskuoti tironą.“ Jam taip pasimeldus, stauga prie jo atsirado šviesa spindintis vyras, apsisiautęs žėrinčiu rūbu, ir jam sako: „Reprebai, kelkis! Tavo maldavimas išklaudytas.“ Tam atsikėlus, jis tučtuojau savo ranka palietė jo lūpas, tris kartus papūtė, ir tučtuojau tas galėjo kalbėti kaip buvo prašęs. Pakilęs jis tą pačią valandą nuėjo į miestą. Prisiartinęs prie kalėjimo jis ten išvydo įvairiais būdais kankinamus krikščionis ir lyg būtų pats labiau už juos ištiktas šių kančių, pradėjo kalbėti: „O jūs neteisėto ir sumaištingo suokalbčio tarnai!, jūs tamsybių vedliai!, pilni visokio neteisumo! Kodėl savo sielas atidavėte šėtonui ir mus, Dievo bijančius žmones, stengiatės pražudyti drauge su savimi? Aš esu krikščionis

¹ Marmaritų kohorta – iš romėnų nelaisvėn 302 m. žygio metu patekusių dabartinės Libijos teritorijoje gyvenusios genties atstovų sudarytas karinis dalinys.

² T. y. šungalvių (žr. šios publikacijos p. 203–204).

ir nepakenčiu aukų netikriems ir tuštiesiems dievams.“ Vienas vyras, demonų garbinimo tarnas, išgirdęs jį tatau bylojant, prisiartinio prie jo ir ėmė mušti jam per burną. O palaimintasis, savo žvilgsnį į jį įsmeigęs, tarė: „Esu susaisytytas Kristaus priesako ir todėl negaliu tau ko nors padaryti. Jeigu ir toliau skaudinsi mano širdį, negalėsi likti šalia manęs.“

3. Pasitraukęs šventąjį mušęs žmogus nuėjo pas imperatorių ir sako jam: „Imperatoriau, gyvuok per amžius! Pagal tavo valdžios paliepiamą, magistratui paskelbus tavo dieviškąjį nurodymą ir visiems jam paklusus, žmonių akivaizdoje pasirodė bauginančios išvaizdos jaunuolis, nepaprastai didelio ūgio ir stoto. Jo akys kaip aušrinė žvaigždė, dantys lyg šerno iltys, o daugiau apie jo išvaizdą net negaliu tau nupasakoti. Prieš dievus jis kalba šventvagiškas kalbas ir nepaklūsta tavo dievystės paliepimui.“ Įpykęs imperatorius Decijus tarė: „Gal jis demono apsėstas, kad tau toks pasirodė?“ Ir pasiuntė du šimtus kareivių jį suimti. „O jeigu, – tarė, – jis jums pasipriešins, sukopkite jį gabalais, man tik jo galvą atneškite pažiūrėti, kaip ji atrodo, kad jums jis pasirodė toks įstabus ir didžiai galingas.“

4. Jiems svarstant šį reikalą, palaimintasis Reprebas nuėjo savo keliais ir atsisėdo prie bažnyčios durų. Į žemę įbedęs savo lazda ir susklustęs plaukus, o galvą padėjęs ant kelių, meldėsi taip bylodamas: „Viešpatie, Visagali Dieve, išklausk manęs neverta, Tu, kuris išklausei trijų ugnies apimtų vaikinių, kuriam danguje lenkiasi tavo tarnai, o žemėje giesmes gieda šventieji, kuriam lenkiasi šventieji tavo cherubai ir kurį džiugina jų skrydis! Išklausk manęs, savo tarno, vardan gėrio, kad visiems taptų žinomas didis tavo gerumas, parodytas net ir tokiam kaip aš, neprotingam žmogui. Duok, Viešpatie, kad ši lazda sužaliuotų kaip Aarono lazda ir kad aš galėčiau uoliau pasitarnauti tavo šlovei ir šlovinčiau tave – Tėvą ir Sūnų, ir Šventąją Dvasią per amžių amžius. Amen!“ Jam taip meldžiantis, štai sulapojo lazda ir tas sustiprino Dievo vyro jėgas. Tai išvydęs jis iš karto užsidedė dar didesniu įkarščiu bei uolumu ir toliau meldėsi bylodamas: „Suteik, Viešpatie Jėzau Kristau, man, savo tarnui, tobulo krikščioniško proto ir amžinojo gyvenimo paslapties suvokimą, nes tavo šlovė tveria per amžius. Amen!“

5. Jam besimeldžiant į sodą užsuko mergaitė, kuri paprastai ten skindavosi rožes. Išvydusi jį sėdintį ir raudantį apsisuko, nuėjo ir papasakojo savo kaimynams bylodama: „Priešais Dievo šventovę mačiau raudantį baisios išvaizdos vyrą. Taip jo išsigandau, kad pabėgau kaip nuo slibino.“ Jos pasakojimą nugirdo pasiūstieji kareiviai ir liepė parodyti tą vietą, kur ji matė šventąjį ir jį parodė. Dėl apie tą vyrą girdėtų kalbų jie nedrįso prisiartinti prie jo, bet pribėgo iš kitos pusės ir jį stebėjo. Kai pamatė jį sėdintį

ir raudantį, tarė vienas kitam: „Ko mes išsigandome šito vyro? Jis juk nepavojingas, nes neturi jokio ginklo.“ Prisiartinę sako jam: „Kas tu esi ir ko taip stipriai raudi?“ Jis atsakė tik žodžiais, nepakeldamas į juos akių. Tarė jiems: „Man reikia raudoti dėl kiekvieno žmogaus, nes, kol nepažinau Dievo, niekada nebuvo niekuo kaltintas, o dabar, pažinęs Dievą, esu tironiškai spaudžiamas. Todėl ir raudu, kad dabar, pažinęs gražųjį vardą, patiriu ne-teisybę.“ Anie tai išgirde gėdijosi toliau su juo kalbėtis. Taip Dievas išaukštino savo tarną.

6. Kariai palaimintajam tarė: „Mes esame pas tavo pasiūsti, kad tavo surištą nuvestume mūsų imperatoriui, idant išmoktum gerbti dievus, o ne tą Dievą, kurio mes nepažįstame.“ Kristaus karys jiems tarė: „Jei jis to nori, leiskite man eiti su jumis. O manęs supančioto nenusivesite, juk įsikūnijęs Dievas sutraukė nuodėmių pančius ir išlaisvino mus nuo jūsų tėvo šėtono.“ Jam kariai sako: „Jei nenori su mumis eiti, mes sugrižę imperatoriui pasakysime, kad tavęs neradome, o tu eik sau kur nori.“ Palaimintasis Reprebas jiems tarė: „Ne, eisiu su jumis ir parodysiu jums mano Dievo galią, tik truputį manęs palaukite.“ Kareiviai jam sako: „Mūsų tarnybos laikas, už kurį mums buvo sumokėta, pasibaigė, kol tavęs ieškojome, daugiau negalime laukti.“ Tada kupinas Šventosios Dvasios palaimintasis tarė jiems: „Mano broliai, išklauskite manęs ir valgysite kas gera, išvysite Viešpaties galybę.“ Anie visi jam noriai atsakė: „Sakyk mums, ko nori, ir mes tai padarysime.“ „Priešais mane padėkite jums likusio maisto likučius, o aš už jus pasimelsiu, ir jūs išvysite mano Kristaus galybę.“ Anie atnešė ir sudėjo prieš jį likučius. Palaimintasis Reprebas pasimeldė bylodamas: „Viešpatie Jėzau Kristau, kuris palaiminai penkis duonos papločius ir pasotinai gausias minias! Ir dabar esi toks pat, kaip ir anuomet, tad išklausk manęs, savo tarno, ir išpildyk mano prašymą, kad šie įtikėtų matydami tavo nuostabius darbus, nes aš esu tavo tarnas.“

7. Jam taip meldžiantis, štai Viešpaties angelas Rapolas pasirodė šalia jo ir tarė: „Būk drąsus, Reprebai, aš esu pasiūstas tau į pagalbą, kad išpildyčiau visus tavo prašymus.“ Jis tučtuojau palaimino duonos papločius ir jų labai pagausėjo. Palaimintasis Reprebas tarė: „Imkite, valgykite ir pažinkite manojo Kristaus galią. Jis savo tikintiesiems dovanoja ne tik tai, kas ant žemės, bet ir visa, kas yra danguje.“ Kariai matydami nuostabius Viešpaties darbus tartum vienu balsu tarė: „Šlovė tau, Dieve, ir mes tikime į tave, kuris gali išgelbėti visus, kas tavimi pasitiki.“ Didžiai nudžiugęs palaimintasis tarė: „Mano broliai, sakykite man, ar jūs tikrai taip galvojate?“ Jam atsakydami jie tarė: „Aukščiausiojo Dievo tarne, mums esant tamso-

je tu mums tapai žibintu, parodžiusiu mums tikrąjį Dievą.“ Tad juos visus pasiėmęs nuvedė į Antiochiją pas vyskupą Babilą³. Ten jis pats ir kartu su juo buvę du šimtai karių buvo apšviesti⁴. O šventajam buvo suteiktas vardas Kristoforas⁵.

8. Visiems jiems drauge artėjant prie rūmų, šventasis jiems ėmė kalbėti: „Mano vaikeliai, ar žinote, kokį Dievą išigijome? Tiksliau, tai jis mus išigijo. Žiūrėkite, kad išsigandę žemiškų kančių, neišsižadėtume mūsų Dievo, ir kad jis neišsižadėtų mūsų. Kai atvesite mane pas imperatorių Decijų, darykite viską, ką jis jums liepė, o aš už jus melsiuosi. Ir kai du iš jūsų pasikviesiu pas Viešpatį, tada jūs ir ateikite, ir aš už jūsų reikalą stovėsiu.“ Jiems prisartinus prie rūmų, jis ir sako: „Mano broliai, suriškite mane, kad kas pamatęs mane nesurištą jūsų neapkalintų ir jūs per mane nebūtumėte patraukti į teismą.“ Ir nuėję kas sau, rūpinkitės savo išsigelbėjimu. Tad šie liedami gausias ašaras uždėjo jam tinkamą grandinę ir taip nuvedė jį pas imperatorių.

9. Kai tik imperatorius išvydo, koks bausis jo veidas, ataturpintas atsitraukė ir nusisukęs bei sukrėstas būtų jau nuo sosto nuvirtęs, jei jo nebūtų sulaukę jo asmens sargybiniai. Palaimintasis tarė: „O nelaimingiausias ir niekingiausias karaliūne! Jei manęs, Dievo tarno, taip išsigandai, tai kaip pačiam Dievui pasiteisinsi dėl per tave pražudytų šventųjų? Dėl to Dievas tave baus per visus amžius.“ Imperatorius jam sako: „Kokio tikėjimo, likimo ir giminės esi ir koks tavo vardas?“ Palaimintasis Kristoforas tarė: „Esu krikščionis, tėvų man suteiktas vardas Reprebas, o po šventojo krikšto vadinuosi Kristoforas. Mano giminę rodo mano veidas.“ Imperatorius Decijus tarė: „Esi pavadintas kvailu vardu, jis tau neišeis į naudą.“ Šventasis tarė: „Kvailas yra *jūsų* vardas, nes atmetę Dievą lenkiate akmenims.“

³ Lotyniškuose šv. Kristoforo kankinystės aprašymuose nurodoma, kad jam krikšto sakramentą suteikė kunigas Petras, kurį reikia tapatinti su Atalijos Petru, t. y. Aleksandrijos vyskupu Petru. Tuo tarpu graikiškuose tekstuose sutinkamas Babilas veikiausiai yra vėlesnio laikmečio interpoliacija, duodanti nuorodą į garsųjį Antiochijos šventąjį kankinį vyskupą Babilą; žr. David Woods, *op. cit.*, p. 177–178.

⁴ T. y. pakrikštyti. Graikų ortodoksų bažnytinėje raštijoje įprasta naudoti įvairius žodžius, nusakančius šio Sakramento poveikį žmogaus sielai: Γέννησις (gimimas), Αναγέννησις (naujas gimimas/atgimimas), Ανάπλασις (naujas kūrimas/atkūrimas; pr. *remodelage*); Σφοραγίς (antspaudas); Χάρισμα (dovana iš malonės, pr. *don gratuit*) Φώτισμα (apšvietimas, pr. *illumination*); Λουτρόν (nuplovimas; pr. *bain*); žr., pvz., Nicolas Cabasilas, *La Vie en Christ. Livres I-IV*, introduction, texte critique, traduction et annotation par Marie-Hélène Congourdeau, (ser. *Sources Chrétiennes*, 355), Paris: Les Éditions du CERF, 2009, p. 140–141.

⁵ Χριστοφόρος – Nešantis Kristų.

Imperatorius sako: „Pasigailėk savo kūno ir paaukok dievams, o aš visiems raštu įsakysiu, kad tave padarytų dievų žyniu.“ Šventasis tarė: „Aš saugau savo sielą, todėl tikiu į tikrąjį Dievą. Tepražūsta dievai, kurie nesukūrė nei dangaus, nei žemės!“

10. Decijus tarė: „Pakabinkite jį už plaukų, o prie jo kojų pririškite didelį akmenį, ir jam sakykite: „Paaukok dievams, kad liktum gyvas!“ O jis sako: „Neaukosiu!“ Tada liepė jį daužyti kalavijais kalbėdamas: „Nebūk kvailas, paaukok dievams!“ Šventasis Kristoforas tarė: „Šio pasaulio kančios yra laikinos, o tavęs, savavali, laukia amžinoji ugnis!“ Tada įtūžęs imperatorius liepė jo kūną liesti trimis degančiais deglais. Kai kurie iš aukštųjų pareigūnų imperatoriui bylojo: „Meldžiame tavo galybės, neleisk šiam vyrui mirti tokiose kančiose – jis mums visai patinka. Geriau pabandyk paveikti jį švelnumu.“ Imperatorius sako: „Išlaisvinkite jį iš pančių.“ Ir taip toliau jam kalba: „Ateik čia, gražiausias vyre! Išpažink dievus ir patenkinsiu visus tavo norus. Mat noriu, kad tu būtum mano karietos važnyčiotoju.“ O Kristaus kankinys tarė: „Jei to nori, tapk krikščionimi kaip aš.“ Decijus tarė: „Aš tave raginau paaukoti dievams, o tu mane verti juos palikti?!“

11. Pareigūnų būrys sakė: „Meldžiame tavojo dieviškumo! Matome, kad šis vyras yra svetimšalis, tad liepk atvesti gražių moterų, kad meilės joms pastūmėtąs jis paaukotų dievams.“ Toks pasiūlymas imperatoriui patiko ir jis liepė surasti dvi kekšes, papuošti jas dailiais rūbais ir pažadėjo joms gausiai atlyginti, jei tik jos sugebės įtikinti šventąjį paaukoti dievams. Tada uždarė jas kartu su juo mažame kambarėlyje.

Palaimintasis atsiklaupęs meldėsi taip bylodamas: „Pažvelk, Viešpatie, jie virvėmis paspendė spąstus mano kojoms ir stumia mane į suklupimo kelią. Saugok mane, Viešpatie, ištrauk mane iš nusidėjėlio, neteisingo ir klastingo žmogaus rankų. Jie susimokė prieš mane, nepalik manęs, idant jie neišpuiktų, nes tau priklauso šlovė per amžių amžius. Amen!“ Pakilęs jis stovėjo toje vietoje, kur meldėsi, ir atsigręžęs į moteris prabilo: „Ko norite iš manęs?“ Šios gi pamačiusios jo veidą sumišo ir kaip begalėdomos bandė pasislėpti viena kitos glėbyje.

12. Šis vėl joms tarė: „Ko atėjote pas mane?“ Jos tarė: „Meldžiamasai, imperatorius mus atsiuntė pas tave, kad paklaustum mūsų patarimo ir taip išgelbėtum savo gyvybę.“ Palaimintasis joms tarė: „O dabar ką jūs sakysite? Ar paklausysite manęs ir išpažinsite mūsų Viešpatį Jėzų Kristų?“ Šios tarė: „Vargas mums, nes mus ištiko žiaurus reikalas. Jei pasakysime, kad netikime į Kristų, tada jis mus užmuš, o jei pasakysime, kad tikime, tada mus užmuš imperatorius.“ Šventajam laukiant, ką gi jos dabar

pasakys, jos viena kitai kalbėjo: „Geriau jau mums šituo patikėti. Juk kartą girdėjome kaip vienas diakonas aiškino, kad Kristus duoda ne tik tai, kas ant žemės, bet ir visa, kas yra danguje, ir tikintiems jis dovanoja amžinąjį gyvenimą.“

13. Tada viena iš tų moterų, vardu Kalinikė, jam tarė: „Tikime į Kristų, apie kurį kalbi. Tik pasimelsk, kad būtų pamirštos mūsų nuodėmės, nes daug jų turime.“ Palaimintasis joms tarė: „Kokios nuodėmės jus slegia? Ar žmogžudystė, ar kerėjimai? Sakykite man ir aš už jus pasimelsiu.“ Jos gi tarė: „Visai ne, pone! Priešingai, mes gelbėdavome nukentėjusius nuo galvažudžių ir parduodamus vergus išlaisvindavome už tą patį auksą, kurį gaudavome už savo kekšavimą.“ Padaręs kryžiaus ženklą palaimintasis ant jų galvų uždėjęs rankas meldėsi kalbėdamas: „Viešpaties Jėzau Kristau, išgelbėk šias savo tarnaites ir padaryk jas savo dvasinės kaimenės avelėmis, kad jos būtų įtrauktos į visų tavo šventųjų būrį. Amen!“ Joms klausantis to, ko po maldos jas mokė šventasis, įėjo kalėjimo prižiūrėtojas ir tarė: „Jūs kviečia imperatorius.“ Ir pirmas atėjęs sako imperatoriui: „Kaip suprantu, jos greitai įtikino tą vyrą. Ten nuėjęs radau juos besišnekučiuojančius drauge susėdus.“ Imperatorius liepė pirma atvesti tas dvi moteris ir joms tarė: „Ar įtikinote tą vyrą paaukoti dievams?“ O jos atsakė: „Priešingai, tai mus įtikino tas vyras. Juk niekas kitas negali suteikti išgelbėjimo tik tas Dievas, apie kurį byloja jo tarnas Kristoforas.“ Tada imperatorius joms sako: „Ir jūs tapote apkerėtos ir nusigrėžėte nuo dievų?“

14. Akvilina tarė: „Vienas yra Dievas, sukūręs dangų ir žemę. O tavo dievai tėra pelenai ir niekam negali padėti.“ Decijus tarė: „Ar nesakiau, kad jūs apkerėtos ir todėl atkritote nuo manęs?“ Akvilina tarė: „Nesame pakerėtos, tačiau norime numirti tikėdamos į Dievą.“ Tada įniršęs imperatorius liepė ją pakabinti už plaukų, o prie kojų prikabinti dvi girnarpuses. Kai tarnai skubėdami padarė kas buvo įsakyta, jos viduriai pradėjo plyšti nuo akmenų svorio. Ji pažvelgė į šventąjį ir jam sako: „Meldžiu tave, Dievo tarne, pasimelsk už mane!“ Ir šventasis Kristoforas ėmė melstis: „Viešpatie Jėzau Kristau, meldžiu tave, būk gailestingas savo tarnaitėi Akvilinai, suteik jos sielai ramybę ir neleisk jai daugiau kentėti šios bausmės!“ Taip jam pasimeldus, Dievo tarnaitė užmigo ramiu miegu atidavusi savo dvasią į Dievo rankas balandžio mėnesio pirmąją dieną.

15. Imperatorius, liepęs palaimintosios Akvilinos kūną numesti priešais Kalinikę, jai sako: „Kalinike, pasigailėk savęs ir paaukok dievams. Kokia nauda šiai nelaimingajai iš to, kad pati save paliko be saldžiosios šviesos? O dabar raginu tave – protingą dievų draugę, nueik, paaukok

dievams ir pati savęs pasigailėk, kad nepriverstum manęs sunaikinti tavo grožio.“ Ji tarė: „Imperatoriau, kokiems dievams man liepi paaukoti?“ Jis tarė: „Dzeusui, Apolonui ir Herakliui.“ Kalinikė tarė: „O kur yra tie dievai?“ Apsidžiaugęs imperatorius liepė nuo rūmų iki pat šventyklos ištiesti lino audinio taką, o liaudį apšlakstyti įvairiausiais kvepalais. Žynys nešė vainiką ant padėklo, šaukliai skardžiai šaukė: „Dievų draugė Kalinikė aukoja dievams!“ O Viešpaties avelė įžengia į stabų šventyklą ir sako: „Kuris iš jūsų dievų yra pats didžiausias?“ Tai išvydę žyniai didžiai nudžiugo manydami, kad nori parpuolusi jį pagarbinti, ir parodė jai Dzeuso statulą. O Kalinikė įsmeigusi žvilgsnį į žynius ir visus ten pat stovinčius tarė: „Pažvelkite į mane ir žiūrėkite, kokią auką paaukosiu didžiajam dievui.“ Įsmeigusi žvilgsnį į Dzeuso stovylą, o dešine ranka jį supurčiusi, tarė: „Jei esi dievas, prabilk į mane, nes atėjau tau patarnauti. Tad ką man liepi padaryti?“ Nebuvo jokio garso, nieko nebuvo girdėti. Ji ir vėl tarė: „O graikų dieve, prabilk į mane.“ Ir pajuokdama tarė: „Vargas man, nusidėjėlei! Dievai pyksta ant manęs. Todėl ir nesikalba su manimi, kad aš juos atstūmiau. O gal jie apimti miego?“

16. Žyniai tarė: „Atgailauk visa siela“. Šventoji jiems sako: „Bet jeigu aš stipriai juos išjuokusi negaunu atsakymo, tai gal jūs, jiems be perstojo tarnaujantys, išprašysite man atleidimą, kad regėdama juos bylojant jums ir priimant mano atgailą, įsitikinčiau juos išties esant dievais, taip stipriai mylinčiais žmones.“ Žyniai visai nebežinojo ką dėl to daryti, o šventoji atsikususi į stabus tarė: „Graikų dievai, klausykite manęs ir tarkite man, ar priimate mano atgailą. O jeigu nesate dievai, tai kodėl pramanais klaidinate žmones?“ Surišusi savo galvos apdangalą ir juostą, užmetė ant Dzeuso statulos, apvyniojusi pažvelgė į dangų ir ėmė melstis: „O Dieve, viso kas gera teikėjau ir mūsų sielų gelbėtojai, padėk man, Viešpatie, šią valandą!“ Ir iš visų jėgų patraukusi Dzeuso statulą, ją sudaužė. Nubėgusi prie Heraklio, nuvertė ir jį sudaužydama į smulkius gabalėlius. Priėjusi prie Apolono tarė: „Bėk, graikų dieve, jei tik gali. Ateinu prie tavęs įniršusi.“ Aplėbusi jį rankomis, patraukė ir nuvertė jį ant žemės, ir dar kartą puolusi sudaužė. Tada tarė žyniams: „Susirinkite savo dievų kaulus, sulipdykite juos alieju mi su druska. Argi tas, kas sau negali padėti, kaip nors galės išgelbėti kitą?“

17. Sulaikę žyniai ją nuvedė pas imperatorių kalbėdami: „Šią pasiūtėlę, o imperatoriau, kodėl mums atvedei – ji išvartė ir sutrupino didžiuosius dievus? Jei jos nebūtume sulaikę, nebūtų palikusi nė vieno dievo.“ Decijus tarė: „Ar tu, blogiausioji ir pikčiausioji moteriške, nepritarei man, kad reikia aukoti dievams?! Ir kaip tu išdrįsai – užuot jiems nuliejusi ir paaukoju-

si kvapiųjų aliejų, juos nuvertei ir sutrupinai?!“ Kalinikė tarė: „Paaukojau tuos, kurie man pasitaikė. Jei nori, atrisk mane ir mano Dievo padedama nė vieno nepaliksiu. Aš tik pajudinau akmenis, kaip statybose. Ar tokie yra jūsų dievai, kad juos nugali moterys? O aš skelbiu Dievu esant tą, kurio niekas negali įveikti.“ Visai jau įniršęs imperatorius sako: „Kuo greičiau man pakvieskite meistrą dailidę!“ Jam atėjus, tarė jam Decijus: „Tučtuojau pagamink man tvirtą rėmą, uolektinį, perpjautą per vidurį. Užkabink jį ant dviejų stulpų ir man pristatyk, kad galėčiau ją pražudyti žiauria mirtimi.“ Pareigūnų būrys tarė: „Štai jau darbas gatavas“, ir jį pastatė priešais imperatorių.

18. Ir jis liepė ją persmeigti ilgu iešmu nuo kulno iki pat peties ir įstrižai pakabinti. O prie kojos ir prie rankos prikabino du didelius akmenis, kad perplėštų ją pusiau. Gi ji pažvelgusi į palaimintąjį Kristoforą, tarė: „Aukščiausiojo Dievo tarne, pasimelsk už mane.“ Ir jis pradėjo melstis tardamas: „Visų savo šventųjų Dieve, įskaityk savo tarnaitės kančią į jos teisumą, nes Tu esi vienintelis žmonių mylėtojas ir gailestingas per amžius. Amen!“ Jam taip pasimeldus, Dievo tarnaitė Kalinikė tarė: „Viešpatie, į tavo rankas atiduodu savo dvasią. Išpirkai mane, Viešpatie, tiesos Dieve.“ Tai tarusi, užmigo ramiu miegu balandžio mėnesio antrą dieną. Imperatorius liepė saugoti šventųjų kūnus iki rytojaus dieną ateis ir šventojo Kristoforo eilė. Kankinių vainikais Akviliną ir Kalinikę apvainikavo mūsų Viešpats Jėzus Kristus, kuriam šlovė per amžius. Amen!

19. Kitą dieną imperatorius, sėdęs į teisėjo krasę, liepė atvesdinti šventąjį ir jam sako: „Beproti, bjauraveidi, bjauravardi, svetimveidi, tau nepakako tavo paties pražūties, bet dar ir puikiausioms miesto gražuolėms kerais galvas susukai? Reikėjo, kad tu vienas būtum pražudytas, o ne miesto puikiausioji gražuolė Kalinikė. Dabar sakyk tik vieną žodį: aukoji dievams, ar ne?“ Nusijuokęs palaimintasis Kristoforas tarė: „Teisingai buvai pavadintas Decijumi, mat esi imlus (δεκτικος) velnio veikimui. Juk iš tikrųjų jo veikimo varomas vis dar nesupranti, kad neaukosiu į tave panašiams besieliams ir kurtiems stabams. Juk kiek kartų tau sakiau, kad ne tik aš neaukosiu, bet, jeigu tai būtų įmanoma, neleisčiau daugiau ir tau pačiam jiems aukoti. Bet, kaip matyti, nesi vertas pažinti šį tikrąjį tikėjimą į manąjį Kristų. Būk vyras, varžove. Mūsų Viešpaties Jėzaus Kristaus padedamas noriu tau pristatyti gausybę darbininkų.“

20. Taip sakydamas jis tuoj pat išvysta tuos du šimtus kareivių, sugrįžusius iš kelionės ir atėjusius atgalios, ir jiems sako: „Ateikite, vaikai, paklausykite manęs, išmokysiu jus Viešpaties baimės.“ O kariai šalin numetę

savo ginklus, puolė palaimintajam Kristoforui į kojas ir jį sveikino: „Būk sveikas, šaunusis mūsų šviesuly ir tiesos vedly. Gi nebijosime blogybių, nes per tave Dievas yra su mumis.“ Imperatorius matydamas, kad jie visi kaip vienas atidavė pagarbą kankiniui, sušuko: „Sukilai prieš mane?“ Šventasis atsakė: „Nebijok, imperatoriau, nebus jokio varžovo, kuris norėtų iš tavęs paveržti tau parengtą ugnį, tik tu būsi jos paveldėtojas.“ O kariai prabilo: „Žinok, imperatoriau, mes esame krikščionys. Nuo tada, kai mus nusiuntei pas šį Dievo tarną, ir iki pat dabar sotinamės dangiškąja duona. Ir neišsizadame Dievo, turėdami tokį vedlį ir puikų ganytoją, mūsų poną Kristoforą.“

21. Tada imperatorius nusiminęs ėmė įtikinėti kareivius kalbėdamas: „Kuo aš jums, brangieji kariai, nusidėjau, kad jūs nuo manęs nusigrėžėte? Ar jūsų žirgai sublogo? Ar jūsų rūbai nusidėvėjo? Jei jus kuo nors, to nežinodamas, nuliūdinau, dovanokite man. Jei ką nors pasilaikiau, gražinsiu dvi gubai. Tik prašau, neapleiskite manęs!“ O visi kariai lyg vienu balsu tarė: „Bjaurimės tavo mintimis, o mūsų žirgus tu pats turėk, ir mūsų davinius pats valgyk, ir mūsų rūbais pats renkis tave priimsiančiam pragarui. Mes gi nuo tada, kai sutikome Dievo tarną, tapome subrendę. Ir priėmę kietą maitą, perniek laikome tavo kankinimus ir tavo tariamus dievus. Išpažindami gyvąjį Dievą mes turime galią tave niekinti.“ Tada įtūžęs, o dar labiau išsigandęs, kad juos matydami kiti kariai neimtų sekti Kristumi, imperatorius paskelbė jiems nuosprendį. Ir to savavaliu liepimu surištiems dviem šimtams karių kalaviju buvo nukirstos jų brangios galvos. Užkūrus didžiulę krosnį, įsakė ten sumesti šventųjų kūnus. Balandžio mėnesio 7 d. jie baigė gyvenimą mūsų Viešpatyje Jėzuje Kristuje, kuriam šlovė per amžius. Amen.

22. Imperatorius liepė atvesdinti šventąjį Kristoforą ir jam sako: „Išprotėjęs dievų priešė, iš kur toks tavo įžūlumas, kad mane palikai be kariuomenės?!“ Tarė jam Kristus kovotojas: „Ne aš dėl to kaltas, o Kristus, kuris išrenka iš mėšlo auksą, vertuosius pašaukia į savo karių būrį ir gelbsti tuos, kurie pasitiki Juo. Turėk drąsos, kad galėtum pasipriešinti tiems, kurie eina pas mano Viešpatį Jėzų Kristų. Jei dar būsiu gyvas šiame pasaulyje, daugelį per mane atvesi pas Viešpatį.“ Imperatorius tarė: „Kiek dar aš tave pakešiu?! Jeigu nenori aukoti dievams, pritaikysiu tau galybę bausmių ir iškankintas įvairiais kankinimais paklusi ir dievus pagerbsi.“ Atsakydamas šventasis Kristoforas tarė: „Savavali, velnio išpera, tamsos paveldėtojai ir pražūties vedly, negalvok, jog dėl tavo grasinimų aš išsigąsiu. Juk aš turiu mane skydu dengiantį Dievą ir tavo grasinimų aš nebijau!“ Tada įtūžęs imperatorius tarė savo tarnams: „Padarykite bronzinį suolą ir jį per vidurį pragrežkite iš keturių pusių ir ten jį kaiščiais prikalkite.“ Paskui liepė

atnešti šimtą septyniasdešimt malkų ryšulių ir juos aplinkui sustatyti, kad anas būtų lyg palapinėje paslėptas. Paskui liepė atnešti dvidešimt ąsočių aliejaus, užpilti ant malkų ir padegti iš trijų pusių.

23. Įkaitus variniam rykui ir virš ugnies kylant žiežirboms, o visiems krikščionims drauge su pagonimis (ἑλλήνων) stovint ir stebint – krikščionys tikėjosi pelnyti jo šventąsias relikvijas, o pagonys nekantravo išvysti jo mirtį, – didysis Kristaus kovos laimėtojas įžengęs į krosnį atsisėdo per vidurį lyg ant suolo ir pasakojo aplink stovinčioms minioms: „Miesto turgaus aikštės viduryje išvydau išlakios ir gražios išvaizdos vyrą, kurio veidas švietė kaip saulė, jo rūbai balti kaip sniegas, ant jo galvos nepaprasto grožio vainikas, jo šlovės negaliu apsakyti. Karių su juo buvo nedaug, bet ir jie didžiai šlovingi. Išvydau ir kitą juodut juodutėlį su daug kareivių, panašiai kaip jis juodų, kurių plaukai buvo kaip supintos grandinės, ir jis turėjo gausybę ginkluotės. Šlovingasis pradėjo karą, niekingasis jį įveikė pražudęs jo kariuomenę ir kurį laiką puikavosi savo soste. Paskui sugrižo šlovingasis, įpykęs ir įniršęs, ir perskrodęs jo kariuomenę ją sutriuškino, o tą negarbingąjį imperatorių suėmęs, surišo jį ugninėmis grandinėmis. Ir ėmė garbingasis griauti jo namus, kuriuos anas anksčiau turėjo, net ir jo guolį sunaikino.“

24. Minios tai girdėjo ir matė jį likus sveiką tokioje siaubingoje kankynėje – nė plaukas nuo jo galvos nepražuvo ir joks degėsių kvapas iš jo nesklido. Tada tūkstančiai vyrų iš minios galingai sušuko: „Šlovė tau, Kristoforo Dieve, Dangaus Valdove, šlovė tau! Ir mes visi tikime į tave, kuris gali išgelbėti viltį į tave sudėjusius. Šis tavo tarnas tikrai suprato ir patikėjo, kad nėra jokio kito Dievo, išskyrus tave.“ Ir visi kartu tarė: „Dievų Dieve, darantis didingus ir nuostabius darbus, padėk ir mums šią valandą“, žengė į ugnį, iškėlė Kristaus kovotoją ir visi kartu sušuko: „Gėda tau, Decijau! Kristus nugalėjo tave ir visas tavo sumanymas žlugo!“ Išgirdęs šį riksmą, baimės apimtas imperatorius pasitraukė iš savo kabineto į rūmus. Tada velnias, pasivertęs žmogumi, įžengė į imperatoriaus namus bylodamas imperatoriui: „Imperatoriau, mūsų garbinimui galas, jei negebėsi apsiginti. Juk tokią liepsną įplieskus, anas keraiš ugnį pažabojo ir tokia daugybė iš karto patikėjo jo žodžiais. Pats girdėjau juos tariantis kaip tave pražudyti.“

25. Išaušus rytui, Decijus liepė pasirengti aukoti stabams, o skelbėjams – nuo aukštų vietų skelbti: „Šiandien bus dievams aukojamos aukos, visi ateikite, o kas neateis, bus kalaviju nubaustas.“ Visiems suėjus aukoti demonams, palaimintasis Kristoforas pasikvietęs būrį įtikėjusiųjų į Kristų nuėjo į tą vietą, kurioje degė laužas. Ir jis pats ėmė taip giedoti: „Vainikas puikus, rojus spindi, aliejus – laidotuvių laužas. Šiek tiek pakentėkime ir pelnysime

vainiką.“ Ir taip giedojo visa minia, o dėl giedotojų balso saldybės prie jų rinkosi daug pagonių. Kai kurie uolesni pagoniško tikėjimo žmonės pasiskundė imperatoriui: „Mūsų tikėjimas sunaikintas, o jei pats sau nepadėsi, pražūsi.“ Iš rūmų greitosiomis išėjęs ginkluotas imperatorius atsėdė į teisėjo krasę apsuptas daugybės kareivių. Tirono liepimu apsupę šventuosius, septyni karių būriai ėmė juos kapoti. Palaimintasis Kristoforas stovėdamas viduryje drąsino juos kalbėdamas: „Pakentėkite, mano broliai, pakentėkite. Jūsų buveinė yra rojus, o jų – amžinoji ugnis.“ Klausydamiesi šventojo jie veržliai pasitiko mirtį dėl Kristaus, ir be gailesčio buvo užkapoti. Mat jis nenukirto jiems galvų, o sukapojo kaip papuolė, kaip vilkas įsibrovęs į avidę, paliktą be piemens.

26. Juos tokiu būdu pražudžius liepos mėnesio devintą dieną, imperatorius, suėmęs Kristoforą, grįžo į rūmus. Tada liepė didžiulį akmenį, kurį vos galėjo pavilkti trisdešimt vyrų, pergrežti per vidurį, perkišti grandinę, ją apvynioti apie šventojo kaklą ir įmesti į išdžiūvusį, patį giliausią koks ten buvo, šulinį tardamas: „Padarysiu jam taip, kad jo nė kaulelio niekas niekada nerastų!“ Šventajam Kristoforui kartu su akmeniu krentant į tą giliausią šulinį, pergrežtas akmuo sutrupėjo ir pavirto dulkėmis. O angelų iškeltas šventasis nuėjo tiesiai prie rūmų. Apie tai tučtuojau buvo pranešta imperatoriui, tas liepia jį sulaikyti ir jam taria: „Kodėl tokiais kerais darai šiuos savo stebuklus?“ Kadangi šventasis jam nieko neatsakė, vėl užsirūstinęs tironas liepia pagaminti varinį apsiaustą su gobtuvu ir, įkaitinus ugnimi, aprengti juo šventąjį. Kai net ir po tokio žiauraus kankinimo šventasis nenukentėjo, vėl, nejausdamas gėdos, jam tarė: „Nors dabar paklausyk manęs ir paaukok dievams.“ O tas atsakė: „Visagali Viešpatie, Jėzau Kristau, pagaliau priimk mano dvasią, kad aš galėčiau rasti atilsį tavo šlovėje.“ Tai taręs, nuleidęs galvą toliau meldėsi. O imperatorius, matydamas tokį šventojo užsispyrimą ir jo tikėjimo išpažinimo nepajudinamumą, paskelbė jam nuosprendį tardamas: „Kristoforą, kuris paniekino dievus ir mano įsakymus, liepiu nubausti nukertant galvą.“

27. Gavęs nuosprendį, šventasis išėjo iš rūmų ir nuėjęs prie baismės vykdymo vietos ir ten pamatęs daugybę jį lydinciu ir ašaras liejančiu krikščionių, tarė jį laikančiam kariui: „Luktelėk, kad galėčiau pasimelsti.“ Ir sustojęs pradėjo taip melstis: „Jėzau Kristau, tiek kartų man pagelbėjęs, atseikėk imperatoriui tokį užmokestį, kad savo dienas užbaigtų demonų kankinamas ir vietoj duonos savo paties kūną grauždamas. Meldžiu tave, vienintelis Visagali, neregimasis Valdove ir tave mylinčiųjų Gelbėtojai, padėk šioje vietoje stovintiems ir visame pasaulyje esantiems krikščionims ir

suteik, Viešpatie, malonę mano kūnui, kad visi, kas turės kad ir mažiausią jo relikviją, su ja galėtų akivaizdžiai išvarinėti demonus. O kadangi daugelis nori mane turėti savo mieste, krašte, lauke ar kokioje nors kitokioje vietoje, tegu neištinka jų, o Viešpatie, jokia kruša nei rūstybė, vynuogienų nederlius. O jei juos kada nors ir ištiko nelaimė, man ten atkeliavus, saugok tas vietas, kad matydami gausiai išpildomus prašymus jie drauge su tavimi, žmones mylinčiu Dievu, gerbtų ir mane, tave karštai pamilusį, per amžių amžius. Amen!“ Ir pasigirdo jam balsas iš dangaus: „Tebūnie tau, kaip prašai. Ir neiškaudinsiu tavęs per amžius. Stebėsis tavimi dėl to, kad tau parūpo toks dalykas ir kad atsitiko, kaip prašei. Dabar jau atiduok savo kūną tiems, kas trokšta relikvijų ir bus taip, kad tas, kuris vertai prisimins tavo vardą, šaukdamasis užtarimo, išvengs vargo.“ Tai išgirdęs, tučtuojau taria budeliui: „Eikš vaike, daryk, kas tau liepta!“ Ir pažymėjęs save Kristaus ženklų⁶ šventasis, kai budelis jo nepaklausė, prisaikdino jį įvykdyti imperatoriaus įsakymą, ir šis, nukirtęs šventojo galvą, tuoj pat pats nusižudė prie šventojo palaikų.

28. Tuo metu atvykęs Atalijos vyskupas Petras⁷, davęs daug pinigų, pasiėmė šventojo palaikus, juos mira ištepęs ir į drobę įvyniojęs išsigabeno į savo miestą, esantį Persijos Antiochijos kaimynystėje, kur Dievas kasdien per juos daro daug nuostabių stebuklų savo šventojo, didžiojo kankinio Kristoforo garbei. O imperatorių Decijų netrukus po šventojo mirties užgulė baimė – dėl Dievo rūstybės jis ėmė nykti lyg sniegas pučiant pietų vėjui ir, šitaip suirus jo kūnui, jis, kaip prašė šventasis, buvo nusiųstas į amžinąją ugnį. Savo žemiškąjį gyvenimą didysis Kristaus kankinys Kristoforas užbaigė gegužės mėnesio devintą dieną, trečiadienį⁸, valdant bedieviškiausiajam imperatoriui Decijui, o tarp mūsų karaliaujant mūsų Viešpačiui Jėzui Kristui, kurio šlovė ir galybė kartu su bepradžiu Tėvu ir Švenčiausiaja, gyvenimą teikiančia Jo Dvasia dabar ir visados, ir per amžių amžius. Amen!

⁶ T. y. persižegnojęs.

⁷ Asmuo tapatintinas su Aleksandrijos vyskupu Petru (žr. šios publikacijos p. 204).

⁸ Lotyniškuose šv. Kristoforo kankinystės aprašymuose pažymima, kad tai buvo sekmdienį; žr. David Woods, *op. cit.*, p. 178.

THE *PASSIO* OF SAINT CHRISTOPHER,
PATRON SAINT OF VILNIUS (BHG 310)

Summary

This publication presents the translation of the description of the martyrdom of St Christopher from Medieval Greek into Modern Lithuanian. The translation was occasioned by the 700th anniversary (1323–2023) of Vilnius, the capital city of Lithuania. The introduction contains some data related to the cult and modern veneration of St Christopher in Vilnius. It also relies heavily on the 1994 article by David Woods in which the author argued quite convincingly that St Christopher was a historical person who died for the faith on 9 May 308.

Apžvalgos

KAZIMIERO VASILIAUSKO IR VIKTORO KATILIAUS RANKRAŠČIŲ FONDAI LIETUVOS NACIONALINĖJE MARTYNO MAŽVYDO BIBLIOTEKOJE

VIKTORIJA KURIENĖ

Pradėjusi dirbti Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyriuje (toliau – LNMMB RKRS), ėmiausi tvarkyti rankraščius. Iš esmės tai – senų svetimų dokumentų, tarp jų ir labai asmeninių, skaitymas, o kalbant moksliskiau – rankraščių fondų paruošimas skaitytojų naudojimui: fonde esančios medžiagos analizė, jos sugrupavimas, aprašymas, katalogavimas, etc. Darbus pradėjau nuo inžinieriaus, mokslininko, ilgamečio Kauno universiteto Technikos fakulteto dekaną ir dėstytoją Kazimiero Vasiliausko (1879–1957) ir rašytojo, vertėjo, lituanisto Viktoro Katiliaus (1910–1993) fondų. Jie pasirodė verti apie juos kalbėti garsiau ir plačiau, įdomūs didesniai tyrėjų ratui. Vasiliauskas ir Katilius – skirtingų kartų, profesijų ir statuso kauniečiai, greičiausiai niekada nesusitikę, tačiau jų abiejų gyvenimai¹ kartu apima šimtmetį Lietuvos istorijos, o LNMMB esantys dokumentai atspindi ir perteikia ne tik šių konkrečių žmonių, bet kelių skirtingų kartų, išsilavinimo ir požiūrio žmonių likimus XX a. Lietuvoje. Straipsnyje visiškai subjektyviai išskirsiu rankraštinis dokumentus, būdingus asmenims ir laikotarpiui.

Kazimiero Vasiliausko ir Viktoro Katiliaus rankraščių fondai. Vasiliausko fondą (f. 234) daugiausia sudaro XX a. pirmos pusės asmeniniai ir šeimos rankraščiai, giminaičių perduoti bibliotekai 2021 m. Fondas išsiskiria beveik 300 XX a. pradžios – vidurio atvirukų rinkiniu ir korespondencija: daugiau nei 200 atvirlaiškių (1907–1950). Jų gausa, susirašinėjimo intensy-

¹ Vasiliausko biografija vaizdingai aprašyta knygoje: Juozas Stražnickas, *Kazimieras Vasiliauskas: mokslininkas, pedagogas, inžinierius*, Kaunas: Technologija, 1997. Katiliaus biografijos trumpesnės: Viktoras Katilius, *Autobiografija*, [Kaunas], 1987, in: LNMMB RKRS, f. 87, b. 2; Elena Bukelienė, „Viktoras Katilius“, in: Viktoras Katilius, *Dykumos karalius: Apysakos ir apsakymai*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1996, p. 305–309.

vumas, ilgas laikotarpis, o ir pats vaizdo ir žodžio turinys verti dėmesio. Įdomi ten atsiskleidžianti erdvės, laiko, įvykių ir aplinkybių amplitudė, asmeninio vyro ir moters santykio kaita: nuo pirmųjų atvirlaiškių į Rygą, rašytų savo buvusiai mokinei, dar nepilnametei, Rusijos imperijos laikais iki atvirlaiškio iš 1950 m. Maskvos jau šešiasdešimtmeči žmonai, nuo atvirlaiškių iš Paryžiaus vakaruose iki Kazanės rytuose, nuo atvirlaiškių į Lietuvą gubernijose iki kortelių į sostinę Kauną ar iš 1940 m. sostinės Vilniaus, nuo Tunyje (Tunisas) keliaujančio bičiulio atvirlaiškio iki Vabalninke nuo sovietų besislapstančių giminių kalėdinio sveikinimo, nuo amžinos meilės priesaikų iki tos dienos orų aprašymo, vaikų ligų, „kvatieros“ apstatymo ir pan.

Katiliaus fonde (f. 87) – beveik išimtinai jo kūryba (1943–1987). Sovietinėje Lietuvoje Katilius neįsileistas į literatūros lauką, nepaisant to, net ir „nematydamas perspektyvų išsispausdinti ir pavargęs nuo alginio darbo“², jis kūrė prozą, vertė poeziją, o jo tyrinėjimų sritis buvo XIX a. lituanistika ir baltistika. Jis pats iliustravo ir „leido“ savo knygas/vertimus: daugelis jų – tai autografai su autoriaus piešiniais, brėžiniais, lentelėmis ir grafikais. Tuometinis Lietuvos TSR valstybinės respublikinės bibliotekos Rankraščių skyrius šiuos darbus periodiškai (1978–1987) pirkė iš autoriaus. Vėliau, nepriklausomybės metais ir po autoriaus mirties, keletas kūrinių publikuoti.

XX a. pradžios Lietuva: imperinė geografija, geležinkelis ir atvirukų laikotarpis. XX a. pradžia – ir migracijos, ir atvirukų laikotarpis. Dažno XX a. pradžios lietuvių gyvenimo geografija buvo imperinė, mokytasi, dirbta ne savame krašte. Vasiliauskas, valstiečių vaikas, kilęs iš Šiaulių apskrities, gimnaziją baigė Mintaujoje, o universitetą, Politechnikos instituto Mechanikos skyrių – Rygoje. Profesinis kelias vedė į Biežicos garvežių gamyklą (Oriolo gub.), Šiaulių „mechaniską fabriką“ ir į Kalvariją (Suvalkų gub.), kur dirbo apskrities inžinieriumi-architektu. 1907 m. liepą Vasiliauskui palikus Rygą, prasidėjo jo ir rygietės lietuvių Marijos Giedraitytės, būsimos Vasiliauskienės, susirašinėjimas.

Šimtas atvirukų – tiek išlikę parašytų per pusantrų metų, iki vedybų 1909 m. sausį ir dar pusšimtis rašytų 1910–1950 m. laikotarpiu. Išsiskyrus jie rašyti kasdieną ar net kelis kartus per dieną, papildydavo (neišlikusius) laiškus, siunčiamus rečiau. XX a. pradžioje atviras laiškas buvo pigus ir greitas komunikacijos būdas: mažiau nei laiškas kainuojanti „kortelė“ iš

² Viktoro Katiliaus laiškas Jonei Žebrytei, Kaunas, 1986-04-21, in: *LNMMB RKRS*, f. 87, b. 23, l. 4.

Biežicos ar Kalvarijos į Rygą keliavo dvi-tris dienas, iš Šiaulių, Kupiškio ir Vilniaus į Rygą – vieną-dvi dienas³. Vargu ar paštas šiandien veikia greičiau, bet XX a. pradžioje laišku Kalvarija–Ryga „kelios dienos“ suvokta kaip nepatogumas: „Žinotum T.[amstyte] kaip čia [Kalvarijoje] su pačta nepatogu, visuomet kelios dienos išeina, kol nuo T.[amstos] laišakai [iš Rygos] ateina, nes turbūt koks porą dienų eina geležinkeliu, o paskui vel čia dar kokia diena sugaišta“⁴.

Šiandien jau stebina rusiškos imperijos atstumai, kuriuos XX a. pradžioje reikėjo įveikti profesiniais, darbiniais ar asmeniniais reikalais: „Pirmose dienose gegužės gal reiks pavažiuoti [iš Šiaulių] į Peterburgą dėl naujos vietos [Kalvarijoje, Suvalkų gub.]“⁵, „Jeigu Tamstytei tiktų, aš prisiusčiau [iš Šiaulių į Rygą] Tamstytei bent 25 knygutes „Универсална библиотека“, kurias aš esme dar Biežicoje išsirašęs iš Maskvos [bibliotekos]“⁶, „Išvažiuodama [iš Rygos] nupirk Danutei lovute ir atsiosk [į Kalvariją] per Šestaką [Šeštokus]“⁷. Vis dėlto tokia imperiniame kontekste aiškiai jausta, kur savas kraštas: „Visuomet esti malonu gauti laišką nuo Tamstos, o ypač svetimoje šalyje [Biežica]“⁸.

Kelionė yra dažna tema atvirlaiškiuose, nemažai jų rašyta kelyje, kad ir tarp mylimosios Rygoje ir tarnybos Kalvarijoje, iš Daugpilio, Vilniaus, Lentvario, Varėnos ar Alytaus: „Jau aš Dvinske. Antra valanda nakties. Stovėti mūsų traukiniui priseina ilgai“⁹, „Aš vėl kelionėje į Kalvariją. Laukti traukinio Landvarave priseina ilgai – apie 8 valandas, net daugiau“¹⁰, „Jau savo pavieta, bet iki Kalvarijos dar toli. Apsistojau miestely Olituje kaip ir kokiam viešbutyje (hotelu). Bet numeris šaltas, mažas ir nepatogus. Visgi liki

³ Pagal miestų pašto antspaudus ant atvirlaiškių.

⁴ Kazimiero Vasiliausko atvirlaiškis Marijai Giedraitytei, Kalvarija, 1908-07-20, in: *LNMMB RS*, f. 234, b. 10, l. 38.

⁵ Kazimiero Vasiliausko atvirlaiškis Marijai Giedraitytei, Šiauliai, 1908-04-22, in: *LNMMB RKRS*, f. 234, b. 10, l. 19.

⁶ Kazimiero Vasiliausko atvirlaiškis Marijai Giedraitytei, Šiauliai, 1908-05-04, in: *LNMMB RKRS*, f. 234, b. 10, l. 22.

⁷ Kazimiero Vasiliausko atvirlaiškis Marijai Giedraitytei-Vasiliauskienei, Kalvarija, 1914-02-16?, in: *LNMMB RKRS*, f. 234, b. 13, l. 16.

⁸ Kazimiero Vasiliausko atvirlaiškis Marijai Giedraitytei, Biežica, 1907-09-24, in: *LNMMB RKRS*, f. 234, b. 10, l. 3.

⁹ Kazimiero Vasiliausko atvirlaiškis Marijai Giedraitytei, Daugpilis, 1908-10-21, in: *LNMMB RKRS*, f. 234, b. 11, l. 11.

¹⁰ Kazimiero Vasiliausko atvirlaiškis Marijai Giedraitytei, Lentvaris, 1908-06-29, in: *LNMMB RKRS*, f. 234, b. 10, l. 35.

rytdienai ištersiu, o ryt per visą savo šašiejų [plentą] pervaziuosiu, kad iki vakarui būti Kalvarijoje“¹¹, „Geriausia išvažiuokite iš Rygos [į Kalvariją] petnyčios vakare, nes reiks tuomet subatoje važiuoti, o tuomet ir pasažierių mažiausiai buna“¹².

Korespondencija tarp Vasiliausko ir Giedraitytės-Vasiliauskienės – pirmiausia viso gyvenimo meilės istorija. Pirmieji 28-erių inžinieriaus atvirlaiškiai daugiau nei dešimčia metų jaunesnei Marijai atsargūs ir pagarbūs: „prielankus Tamstai K. Vasiliauskas“, „didžiai gerbiantis Tamstą, K.“ Vėlesni kur kas atviresni: „mylimoji Marina“, „brangusai ir mielasai Aniolėli“, „begalo Tave mylintis Tavo Kazytis bučiuoja ir spaudžia tavo rankutis“, „atsimink tankiai savo Kazyti, kurs tave teip myli, kad be Taves ir gyventi negali“. Ir pažadas prieš pat vestuves: „Bet galu gale išeina, kad jau raštų man ne beužtenka: aš noriu visą, visą gyvenimą Tave matyti. Tave tik tave visą gyvenimą karštai mylėti ir visa daryti, kas Tavo tikrajai laimei raikalinga“¹³, kuris, atrodo, buvo išpildytas. 1933 m. Vasiliausko laiški Palangoje atostogaujančiai žmonai be galo šilti (f. 234, b. 14), didelė 25-erių metų santuokos šventė 1934 m. (f. 234, b. 20) ir septyniasdešimtmečio Kazimiero atvirlaiškis šešiasdešimtmetei Marijai užbaigiamas: „Bučiuoju tavo skruostelius ir pasilieku Tave mylįs Kazytis“¹⁴.

Siunčiant atvirlaiškius buvo galvojama apie aversą, dažnai vaizdas papildoma ar iliustruoja rašomos žinutės nuotaiką, perteikia vertybines ar požiūrio nuostatas: „Tu ir daugiau tokių gražių kortelių man siuntinek, kad aš galėčia nujausti ir matyti, kokią Tu jautrią ir gerą širdelę turi“¹⁵. Daugelio „kortelių“ aversai – melancholiškų, fatališkų paveikslų reprodukcijos, paprasta su moterimis ir/ar vaikais kaip Ferruzzi „Madonnina“, Landelleo „Laiminga motina“ ir pan. „Kaip Tamstytei tinka ši kortelė? Prašom gerai prisžiūrėti! Ar matai Tamstyte kaip tokioje baisioje valandoje motina savo porą vaikučių turi savo globyje idant juos atskirti [?]. Apie save ji taritum

¹¹ Kazimiero Vasiliausko atvirlaiškis Marijai Giedraitytei, Alytus, 1908 m. spalio?, in: *LNMMB RKRS*, f. 234, b. 11, l. 14.

¹² Kazimiero Vasiliausko atvirlaiškis Marijai Giedraitytei-Vasiliauskienei, 1910-05-07?, in: *LNMMB RKRS*, f. 234, b. 13, l. 7.

¹³ Kazimiero Vasiliausko atvirlaiškis Marijai Giedraitytei, Kalvarija, 1909-01-20?, in: *LNMMB RKRS*, f. 234, b. 12, l. 12.

¹⁴ Kazimiero Vasiliausko atvirlaiškis Marijai Giedraitytei-Vasiliauskienei, Maskva, 1950-11-12, in: *LNMMB RKRS*, f. 234, b. 13, l. 47.

¹⁵ Kazimiero Vasiliausko atvirlaiškis Marijai Giedraitytei, Kalvarija, 1908-12-03, in: *LNMMB RKRS*, f. 234, b. 11, l. 27.

ir užsimiršo“¹⁶, – kalbama apie Charleso Bruleau „Paskutinę Pompėjos dieną“. „Prašau pasakyti, ar ne nusibodo mano korteles, kopijos paveikslų. Dabar, dėl įvairumo [...] manau Tau bent kelias korteles nusiusti iš gamtos (природы). O kas gamtoj yra labai malonu ir žingeidaus, tai žolinai (цветы) ir dėlei to pradėsiu nuo juku“¹⁷. Siunčiami kitų žmonių atvaizdai neretai suasmeninami: „Teip pat ir tavo Kazytis sedžia dabar kasdien lik velivos nakties, nes darbo visgi daug“, – siunčiamas atvirlaiškis su Žmuidzinaučiaus paveikslu „Par kiaurą naktį“¹⁸. Pasitaiko, kad susitapatinama ir visiškai tiesiogiai: ant kitų žmonių atvaizdų užrašomi šeimos narių vardai.

Vasiliauskas, nors išsilavinimą įgijęs rusų kalba, laisvai rašė lietuviškai, tik kai kuriuos žodžius patikslina rusiškai, adresatės aiškumui. Rygietės lietuvės Giedraitytės kalbinė aplinka buvo kita. Iki 1914 m. jos atvirlaiškiai Vasiliauskui (f. 234, b. 15) dažniau rašyti rusiškai (o jei lietuviškai, tai lenkiška maniera: „nie užmirsztat“, „aczu“ ir pan.), su seserimis Stanislava ir Bronislava tuo metu ji susirašinėjo lenkiškai (f. 234, b. 26). 1905–19017 m. Giedraitytės atminimų albumas (f. 234, b. 24) liudija XX a. pradžios Rygos lietuvės kalbinę aplinką: draugų įrašai rusiški, lenkiški, vokiški, vos keli lietuviškii, tarp jų – brolio Boleslovo Giedraičio: „Būk lietuvaite“ (1905).

Atvirlaiškiuose daug pastabų apie orą įvairiais metų laikais. Šiauliuose 1908 m. balandžio 30 d.: „Nejaugi ir pas Tamstą toks bjaurus oras. Pas mus nors šiandien paskutinė diena balandžio menesio ir laukiame gegužės, bet toks lietingas ir negražus oras, taritum būtų jau velivas ruduo“¹⁹. Kalvarijoje 1908 m. spalio 9 d.: „Sveikinu su pirmu sniegu. Šendien pas mus tikra žiema. Sninga nuo pat ryto. Rogėmis dar negalima važiuoti, bet jeigu dar toliau snigs, ir nenuleis sniego, tai iki vakarui ir tas bus galima“²⁰. Kalvarija, 1910 m. balandžio 29 d.: „Pas mus labai šilta. Gaila tik, kad tu man vasarinių rūbų kokių nors negali atvežti. Dabar kaip tik tiktų“²¹.

¹⁶ Kazimiero Vasiliausko atvirlaiškis Marijai Giedraitytei, Šiauliai, 1908-05-12, in: *LNMMB RKRS*, f. 234, b. 10, l. 23.

¹⁷ Kazimiero Vasiliausko atvirlaiškis Marijai Giedraitytei, Kalvarija, 1908-08-10, in: *LNMMB RKRS*, f. 234, b. 10, l. 41.

¹⁸ Kazimiero Vasiliausko atvirlaiškis Marijai Giedraitytei, Kalvarija, 1909-01-15, in: *LNMMB RKRS*, f. 234, b. 12, l. 9.

¹⁹ Kazimiero Vasiliausko atvirlaiškis Marijai Giedraitytei, Šiauliai, 1908-05-01, in: *LNMMB RKRS*, f. 234, b. 10, l. 21.

²⁰ Kazimiero Vasiliausko atvirlaiškis Marijai Giedraitytei, Kalvarija, 1908-10-09, in: *LNMMB RKRS*, f. 234, b. 11, l. 4.

²¹ Kazimiero Vasiliausko atvirlaiškis Marijai Giedraitytei-Vasiliauskienei, Kalvarija, 1910-04-29, in: *LNMMB RKRS*, f. 234, b. 13, l. 5.

Šalia jausmų išpažinties, kelionės patirties ir orų aprašymų mažoje „kortelėje“ nedaug lieka vietos. Tačiau atskiruose atvirlaiškiuose galima rasti įdomių pastabų apie gyvenimą Kalvarijoje, įspūdžius iš Vilniaus, asmeninį požiūrį į tam tikrus reiškinius. Kalvarijoje 1908 m. rugsėji: „Buvau šiandien velosipedu į Mariampolę (Senapilį) nuvažiavęs. Nuo Kalvarijos tas netoli 17 varstų [18,13 km]. Laikas labai maloniai išėjo. Pasipažinau su didžiai simpatišku daktaru Griniu ir mokytojum gimnazijos p. Kriaučiūnu. Grišti buvo labai bjauru, – didžiausias vėjas į priešakį ir visą kelį lietus“²². Kalvarijoje 1910 m. balandį: „šiandien buvo sušauktas bažnytinis susirinkimas ir nuspręsta statyti naują kleboniją. Man mat darbo padidės, bet aš jau esme jai beveik viską prirengęs“²³, ir gegužę: „Vakar buvo lenku teatras, ant kurio ir aš buvau nuvėjęs. Buvo daug žmonių. Bet teip man išrodė, kad aš ten suvisu buvau svetimas...“²⁴ Vilnius 1907 m. rugpjūtį: „Aš esu Vilniuje. [...] Puikus ne tik pats miestas Vilnius, kiek jo kalnuotos apilinkės. Gaila tik, kad šis Lietuvos miestas ir buvusias sostapilis suvisu beveik apleistas Lietuvių, kad jo sunus ir dukters jau pamiršo savo protėvių, bočių kalbą“²⁵. Vilnius 1908 m. kova: „Kaip patiko Vilnius? [...] Jeigu kas, tai Vilniaus bažnyčios ypač nekuriuos puikios. Be to ir žmonių ten esama daug gerų, tik reikia ilgiau šiek tiek pasibūti ir pažinti. Gal Tamsta suradai ir Antrąją Lietuvių dailės parodą?“ (siunčiamas Čiurlionio „Garso“ reprodukcijos atvirlaiškis „Liet. Dail. Draug. išleidimo“)²⁶.

1915 m.: „širdyt sako karas greit pasibaigs, kokia aš bučia laiminga...“²⁷
 Vasiliauskai intensyviai susirašinėjo ir nuo 1915 m. vasario (f. 234, b. 13), kai karas išskyrė šeimą: žmona su vaikais gyveno Rygoje, o Kazimieras, negalėdamas grįžti į Kalvariją, dirbo iš Vilniaus, paskui Alytaus krašte buvo atsakingas už kelių taisymą. Šeima susitiko Rusijos gilumoje, Riazanėje 1915 m.

²² Kazimiero Vasiliausko atvirlaiškis Marijai Giedraitytei, Kalvarija, 1908-09-14, in: *LNMMB RKRS*, f. 234, b. 10, l. 45.

²³ Kazimiero Vasiliausko atvirlaiškis Marijai Giedraitytei-Vasiliauskienei, Kalvarija, 1910-04-29, in: *LNMMB RKRS*, f. 234, b. 13, l. 5.

²⁴ Kazimiero Vasiliausko atvirlaiškis Marijai Giedraitytei-Vasiliauskienei, Kalvarija, 1910-05-07?, in: *LNMMB RKRS*, f. 234, b. 13, l. 7.

²⁵ Kazimiero Vasiliausko atvirlaiškis Marijai Giedraitytei, Vilnius, 1907-08-17, in: *LNMMB RKRS*, f. 234, b. 10, l. 2.

²⁶ Kazimiero Vasiliausko atvirlaiškis Marijai Giedraitytei, Šiauliai, 1908-03-23, in: *LNMMB RKRS*, f. 234, b. 10, l. 15.

²⁷ Marijos Giedraitytės-Vasiliauskienės atvirlaiškis Kazimierui Vasiliauskui, Ryga, 1915-03-15, in: *LNMMB RKRS*, f. 234, b. 15, l. 11.

rugpjūtį. Pirmaisiais mėnesiais atvirlaiškiai, nors ir neramūs („važiuoju ši kartą taritum su kas žin kokiuo savo krutinėje sunkumu“²⁸), bet gana optimistiški. 1915 m. kovas: „Pas mus [Vilniuje] šiandien gražiausia diena. Šalta, saulėta ir visur sniegu uždengta. Ant Viljos eina tik likučiai ledų²⁹, „Esmu jau Alituje. [...] Rytoje važiuoju apžiūrėti savo plento liki Simno. Alituje visgi nebus toks sunkus gyvenimas kaip spėjau dar budamas Vilniuje. Pačta čia yra ir galima rašyti“³⁰. Provincijoje jau tiesiogiai susidurta su karu: „Buvau vakar Simne. Miesčiukas labai sunaikintas. Daugelis namų sušaudyta, o nekurie net ir sudeginti. Vokiečius, ačiu Diev, jau toli nuvarė. Jau sako ir Kalvarija yra liuosa. Bet aš ten dar nevažiuoju. Paskutiniai mušiai Simne buvo tik tris dienas atgal, ką rodo užrašai ant broliškų kapu“³¹, „Karas nuo mūsų ne per toli, – apie Kalvariją, kur mūsų eina, kaip pasakoja, jau nuo Velykų. Musiškiams ten eina gerai, nes paima iš vokečiu daug nelaisvių... Bet iki šiol, sako, Kalvarijos dar nepaėmė musiškiams. Pasakoja, kad Kalvarija smarkiai sudeginta. Kas žin kaip su mūsų butu?“³²

1915 m. balandį pozityvumo liko mažai: „Kalvarijoje dar vokiečiai. Ten jau bent kokias tris savaites eina mūsų. [...] Aeroplanų vokiškų lasktymas tuomtarpu kaip ir aprimo. Pas mus dabar puikiausias oras. Kaip tikra vasara. Bet ir gražus pavasaris šimet mane suvisu neramina. Neišpaskytas liudnumas guli ant širdies. Liudna ir graudu, kad negaliu gyvent ramiai su Tavimi, mano mylimiausioji Maryt, ir su vaikučiais, kuriuos nuo manęs smarkiai išbučiuok“³³. „Tik kaip matau iš laikraščių ir Rygoje dabar labai būti pavojinga. [...] Jeigu dabar galima, tai aš labai velyčia, kad Tu su vaikučiais ir savo sesytėmis pasišalintum iš Rygos. [...] Išleisti manęs neišleidžia. [...] Jeigu galima, tai pasitrauk į Smolenską ir man apie tai parašyk... Tai matai, mano Marytele, kokie dabar vargingi laikai užėjo...“³⁴

²⁸ Kazimiero Vasiliausko atvirlaiškis Marijai Giedraitytei-Vasiliauskienei, Daugpilis, 1915-02-07, in: *LNMMB RKRS*, f. 234, b. 13, l. 19.

²⁹ Kazimiero Vasiliausko atvirlaiškis Marijai Giedraitytei-Vasiliauskienei, Vilnius, 1915-03-14, in: *LNMMB RKRS*, f. 234, b. 13, l. 29.

³⁰ Kazimiero Vasiliausko atvirlaiškis Marijai Giedraitytei-Vasiliauskienei, Alytus, 1915-03-18?, in: *LNMMB RKRS*, f. 234, b. 13, l. 34.

³¹ Kazimiero Vasiliausko atvirlaiškis Marijai Giedraitytei-Vasiliauskienei, Alytus?, 1915-03-20, in: *LNMMB RKRS*, f. 234, b. 13, l. 35.

³² Kazimiero Vasiliausko atvirlaiškis Marijai Giedraitytei-Vasiliauskienei, Alytus, 1915-03-31, in: *LNMMB RKRS*, f. 234, b. 13, l. 37.

³³ Kazimiero Vasiliausko atvirlaiškis Marijai Giedraitytei-Vasiliauskienei, Varnogirija?, 1915-04-12, in: *LNMMB RKRS*, f. 234, b. 13, l. 39.

³⁴ Kazimiero Vasiliausko atvirlaiškis Marijai Giedraitytei-Vasiliauskienei, Alytus?, 1915-04-29, in: *LNMMB RKRS*, f. 234, b. 13, l. 41.

Karo aplinkybės, šeimos išsiskyrimas blogino tarpusavio santykius, per atstumą sunku buvo suvokti vienu ar kitu sprendimų motyvus, karo meto atvirlaiškiuose daug nesusikalbėjimo: „Širdyt [Kazimierai] kodel nie atsakai man ant mano laiškus, tiek daug buvau Tau rašes[iusi], o Tu ne atsakai dabar užpikau ir nie noriu Tau rašyti abelnai pradedi manes užmirštineti... atvažiuok butinai pas man vasara bet nie i Ryga o i Ikskul [Ikškilė]. aš lauksiu o jeigu nie atvažiuosi tai žinosiu kad nie myli manes daugiau. Vaikučiai pasilgo Taves baise“³⁵, „Bet tu širdyt [Marija] per daug ant manęs užsipuoli delei mano parašimo, kad aš negaliu atvažiuoti. Teip mano mylimoji, dabar aš čia kaip koks belaisvis ir suvisu negaliu be leidimo išvažiuoti, o leidimo suvisu ne duoda“³⁶. Galiausiai skaudžiai išgyvenamas egzilis: „Esame [Marija, seserys, vaikai] jau Razane [Riazanėje] atvažavome ketvergi 6 valanda iš ryto sustojome vežbute, brangumas bausis. [...] dabar butas visai nie galima gauti baise brangus. [...] Nežinau kaip bus su mum baise liudnumas guli mum ant širdes keip atvažavau tai ir apsiverkiau“³⁷.

Gyvenimas Aukštojoje Fredoje 1933 m. liepą. Į nepriklausomą Lietuvą iš Kazanės Vasiliauskas su žmona ir vaikais grįžo 1918 m., būdamas be maž 40-ies, turėdamas įvairios darbo patirties, dirbęs inžinieriumi Rusijos ir Lietuvos gamyklose, carinės imperijos valdininku, pedagogu Kazanėje, ir turėdamas platų pažinčių ratą iš Mintaujos gimnazijos, Rygos lietuvių bendruomenės³⁸ ir lietuvių inžinierių aplinkos. Nepriklausomos Lietuvos laikotarpis buvo jo aukso amžius. Vasiliauskas dalyvavo aukštosios mokyklos kūrime, dėstė Aukštųjų kursų technikos skyriuje, nuo 1922 m. – Kauno universitete, čia 1922 m. įkūrė Medžiagų atsparumo laboratoriją ir Statybi-

³⁵ Marijos Giedraitytės-Vasiliauskienės atvirlaiškis Kazimierui Vasiliauskui, Ryga, 1915-05-10, in: *LNMMB RKRS*, f. 234, b. 15, l. 12.

³⁶ Kazimiero Vasiliausko atvirlaiškis Marijai Giedraitytei-Vasiliauskienei, Alytus?, 1915-05-27, in: *LNMMB RKRS*, f. 234, b. 13, l. 44.

³⁷ Marijos Giedraitytės-Vasiliauskienės atvirlaiškis Kazimierui Vasiliauskui, Riazanė, 1915-08-07, in: *LNMMB RKRS*, f. 234, b. 15, l. 13.

³⁸ Rygos lietuvių vinjetė, padaryta 1923 m. gruodžio 19 d. Prano Mašioto 60-mečio proga. Vinjetėje – XX a. pradžios Rygos lietuvių inteligentų, Mašiotų kolegų ir bendraminčių, portretai su pavardėmis. Tarp jų – Kazimieras Vasiliauskas ir Marija Vasiliauskienė, jos brolis Balys Giedraitis ir sesuo Bronislava Špakevičienė su vyru Julijonu Špakevičiumi. Kiti asmenys: Sofija Čiurlionienė, Vladas Nagevičius, Tadas Balanda, Jonas Šimoliūnas, Juozas Tūbelis, Petras Kalpokas, Antanas Merkys, Jurgis Linartas, Joana Linartienė ir kiti (*LNMMB RKRS*, f. 234, b. 37).

nės mechanikos katedrą (vadovavo iki 1950 m.), 1927–1933 ir 1936–1940 m. buvo Technikos fakulteto dekanas, profesorius (1930).

Tarpukario Kaune Vasiliauskų statusas buvo aukštas: tiek profesoriaus ir dekanato pareigos, tiek įtakinga žmonos šeima. Žmonos brolis Balys Giedraitis (1890–1941) – valstybės ir kariuomenės veikėjas, karo atašė Čekoslovakijoje, Baltijos valstybėse, krašto apsaugos ministras (1930–1934). Žmonos sesuo Stanislava Giedraitytė-Šakenienė (1900–1982) – viena pirmųjų Lietuvoje moterų chirurgių. Jos vyras Konstantinas Šakenis (1881–1959) – tautininkų politinis veikėjas, 1927–1934 m. – švietimo ministras, 1934–1940 m. – valstybės kontrolierius. Kitas svainis – Julijonas Špakevičius (1888–1956) – agronomas, Fredos aukštesniosios sodininkystės ir daržininkystės mokyklos direktorius.

Statusas ir pareigos viena, o pomėgiai – kita. Technikos fakulteto dekanas gyveno Technikos prospekte (Aukštojoje Fredoje), šalia – ir kiti Technikos fakulteto profesoriai: Pranas Jodelė, Steponas Kolupaila, Jonas Šimoliūnas. Ten pasistatė paties projektuotą namą, turėjo du sklypus apimančią sodą³⁹, vienu metu ir arklį, su kurio traukiamu vežimu Technikos (!) fakulteto profesorius keliaudavo į Fizikos ir chemijos instituto rūmus: „Retkarčiais išvažiuojame į Linksmadvary su savo šlubiu“. Būta ir kitokio ūkio: „Viščiukai ir ančiukai auga neblogai, tik šiandien vienas iš „našlaitėlių“ žuvo, turbūt šeškas jį pagrobė“⁴⁰ bei ūkio darbu: „Pas mane dabar šienavežtis. Jau du vežimų šieno atvežė tas pats ūkininkas, kurs malkas pardavė. Ryš pradės vežti dobilus“⁴¹.

Sodas buvo Vasiliausko aistra. Jame augo po 30 veislių obelų ir kriaušių, 18 veislių slyvų ir 20 veislių vyšnių. Iš viso – 147 medžiai, šalia to – dar vaiskrūmiai, rožynai ir kiti gėlynai. Sodo būta didžiulio, kurtas jis sistemiškai, apgalvotai, domintis augalų veislėmis, turėtas detalus sodo planas, pildyta sodo knyga⁴². Joje – atlikti darbai, pirkiniai ir jų kainos, vaismedžių veislių aprašymai. 1935 m. vasarį atvežta 14 vežimų mėšlo, tai kainavo 14 litų, kovą nusipirkta „purškintuvas“ už 165 litus ir pasodinti 270 juodųjų „serbintų ūgiai“, 8 krūmeliai alyvų, pasėtos obuolių sėklos ir 16 krūmų agrastų,

³⁹ Juozas Stražnickas, *op. cit.*, p. 50–51.

⁴⁰ Kazimiero Vasiliausko laiškas Marijai Giedraitytei-Vasiliauskienei, Kaunas, 1933-07-26, in: *LNMMB RKRS*, f. 234, b. 14, l. 9.

⁴¹ Kazimiero Vasiliausko laiškas Marijai Giedraitytei-Vasiliauskienei, Kaunas, 1933-07-28, in: *LNMMB RKRS*, f. 234, b. 14, l. 10, 11.

⁴² Kazimiero Vasiliausko Sodo darbų knyga, Kaunas, apie 1935–1938, in: *LNMMB RKRS*, f. 234, b. 34.

balandį ir gegužę sodinta daugybė įvairių veislių rožių. 1938 m. balandį sodininkas Kulakauskas „perskiepino“ eilę medžių, už skiepa mokėta po 10 centų, liepą gamintas „paraugintas amerikoniškas agrastų vynas: 14 l agrastų sunkos, 11,2 l vandens, 4 kg cukraus, 2 stikleliai tikrojo soterno“, kitą dieną pridėta mielių.

1933 m. liepą, žmonai išvykus atostogauti į Palangą, Vasiliauskas kas antrą dieną jai rašė laiškus. Tai paprasto, ramaus ir gana ūkiško gyvenimo Aukštojoje Fredoje liudijimas. Liepos 20 d.: „Darželis atrodo gražiai. Rožės kiek peržidėjo ir dabar jų atsilikelės tebežydi. Bet užtat labai gražiai žydi kitos gelelės, o ypač labai kvapios baltosios lelijos. Jos tikrai vertos pasigereėti“. Liepos 22 d.: „Vakar buvo pas mus Bronytė. Ji išvirė du didelių puodą marmoliados iš baltųjų serbintų. Kai dėl vyšnių, tai reikia pasakyti, turėsime jų pirkti, nes musiškias beveik pabaigėme. [...] Abi lysvės braškėms paruoštos. Kitą savaitę turbūt sodinsime“. Liepos 24 d.: „Vakar buvo sekmadienis. Pietavome pas Špakevičius. Po to su Juliuku apvaikščiojome jo laukus, pasismaguriavome jo avietinuose, kurie turi šimet ypač daug uogų, išgerėme pas Bronytę šalto pieno ir visi atvykome pas mus pauogauti. Padarėme braškių baigtuves. Padaviau Bronytei mūsų gelių būketą, o Juliusas apžiūrėjo mūsų kaliafiorus. Rado jų daug jau peraugusių. [...] Šiandien už tat visi pietus buvo beveik iš kaliafiorų, bulionas ir šiaip kaliafiorai apipilti sviestu. Pradėjome jau naudoti obuolių krituolius. Šiandien jau turėjome iš jų krėmą“⁴³.

Iš tiesų visame Vasiliausko fonde nedaug profesinę veiklą, karjerą ir statusą atspindinčių dokumentų, tai – statybinės statikos rankraštis, pareiginiai pažymėjimai, tarpukariniai atvirlaiškiai, į Aukštąją Fredą siųsti šeimos narių ir draugų iš Vokietijos, Šveicarijos, Prancūzijos ir Tuniso, iš kelionių į Šveicariją ir Vokietiją atsivežti atvirukai, žymesnių žmonių sveikinimų telegramos, vizitinės kortelės⁴⁴. Vos keli tokie liudijimai ir korespondencijoje: „Šiandien [1933-07-20] laidojame mūsų lakūnus didvyrius. Laidotuvės labai gražios, įspūdingos. Žmonių begalybė. Aš buvau katedroje. Presbiterija pilnutėlė, nors daug kas iš garbingų aukštų tarnautojų dabar vasaroja. Gediminas [sūnus] dalyvavo kaip skautas; drauge su kitais gelių bei žalumynų apipintą virvę [nešė]. Kadangi ir pas mus šiandien labai graži diena,

⁴³ Kazimiero Vasiliausko laišakai Marijai Giedraitytei-Vasiliauskienei, Kaunas, 1933 m. liepa, in: *LNMMB RKRS*, f. 234, b. 14, l. 4, 5, 6.

⁴⁴ *LNMMB RKRS*, f. 234, b. 3; f. 234, b. 5; f. 234, b. 17; f. 234, b. 18; f. 234, b. 19; f. 234, b. 20; f. 234, b. 21; f. 234, b. 28; f. 234, b. 39; f. 234, b. 40; f. 234, b. 41.

tai mudu labai sukaitome, pavargome. Aš prilidėjau prie kapų ir grįžau, o jis buvo ir kapuose ir grįžo kiek vėliau“⁴⁵.

Pokario Lietuva: „keliavau per kalėjimus ir lagerius.“⁴⁶ Viktoras Katilius – kitos kartos kaunietis iš Suvalkijos, jau nepriklausomoje Lietuvoje subrendęs, susiformavęs kaip asmenybė, čia įgijęs išsilavinimą ir pradėjęs karjerą, mokytojo ir rašytojo. Gimė 1910 m. Igliaukoje, 1928 m. baigė Kybartų gimnaziją, 1937 m. – Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakultetą. 1930–1939 m. publikavo apsakymus, romaną *Katastrofa*⁴⁷, 1937–1946 m. dėstė lietuvių kalbą ir literatūrą įvairiose Lietuvos mokyklose. Katilius buvo kairiųjų pažiūrų, 1945 m., būnant 35-erių, gyvenimas naujojoje valstybėje galėjo klostytis gerai, tuo metu jis tapo LTSR Tarybinių rašytojų sąjungos nariu. Tačiau 1947 m. Katilius buvo suimtas, nuteistas penkeriems metams. Iš lagerio Jakutijoje grįžo 1950 m. pabaigoje.

Tuo tarpu Kazimiero Vasiliausko profesinę veiklą karas ir pokaris mažai keitė. Universitete jis dirbo nepriklausomai nuo valdžių kaitos bemaž iki mirties 1957 m., sovietmečiu buvo pripažintas mokslininkas, profesorius, akademikas, personalinis pensininkas, jo nuosavas namas ir sklypas nebuvo nacionalizuoti⁴⁸. Tokia formalioji pusė, tačiau Vasiliauskų gyvenimas pasikeitė iš esmės, šeimos istorija kur kas skaudesnė.

„Gavau laišką nuo Stasytės ir Romuliuko“, „išsiunčiau Romuliukui siuntinėlių“, „išsiunčiau Stasytei laiškas“, „išsiunčiau Stasytei 400 rub.“ – šie laiškai, siuntiniai, perlaidos keliavo toli į Rytus. Marijos Vasiliauskienės sesers Stanislavos Giedraitytės-Šakenienės šeima buvo ištremta 1941 m.⁴⁹ „Išsiunčiau Bronytei laišką“, „išsiunčiau Danutei dovana Kaledom“, „gavau Danutės laišką“, „gavau laišką nuo Gedučio“⁵⁰ – šie laiškai keliavo iš/į JAV. Vasiliauskų vaikai Gediminas ir Danutė Vasiliauskaitė-Liaugminienė su šeima, Marijos sesuo Bronislava Giedraitytė-Špakevičienė su šeima

⁴⁵ Kazimiero Vasiliausko laiškas Marijai Giedraitytei-Vasiliauskienei, Kaunas, 1933-07-20, in: *LNMMB RKRS*, f. 234, b. 14, l. 2.

⁴⁶ Viktoras Katilius, *Autobiografija*, Kaunas, 1987, in: *LNMMB RKRS*, f. 87, b. 2, l. 3.

⁴⁷ Elena Bukelienė, *op. cit.*, p. 308; Viktoras Katilius, *Autobiografija*, l. 3.

⁴⁸ Proanūkio Vytauto Smilgevičiaus liudijimu, Vasiliauskai prarado pusę namo ir dalį sklypo.

⁴⁹ „Konstantinas Šakenis“, in: *Anykštėnų biografijų žinynas*, in: <https://www.anykstenai.lt/asmenys/asm.php?id=359>.

⁵⁰ Marijos Giedraitytės-Vasiliauskienės užrašų knygelės, Kaunas, 1952–1962, in: *LNMMB RKRS*, f. 234, b. 22.

pasitraukė į Vakarus. Šeimos karininkų likimas brutaliausias – 1941 m. Marijos brolis Balys Giedraitis sušaudytas⁵¹, Vasiliauskų sūnus Medardas išvežtas į lagerį, nuteistas, mirė 1944 m. tremtyje⁵². Iš keturių Vasiliauskų vaikų tik jauniausioji Marija liko Lietuvoje, iš keturių Giedraičių šeimos vaikų tik viena Marija Giedraitytė-Vasiliauskienė liko Lietuvoje.

Sovietmetis: „Trūksta autoriui pagrindinio dalyko: realybės pajautimo.“⁵³ Tai 1958 m. Juozo Baltušio žodžiai Katiliaus asmeniui/kūriniui „Jeva“. 1984 m. Katilius šią „satyrinę fantaziją“ kartu su jos chrestomatine neišspausdinimo istorija sudėjo į tomelį *Viena Nikitos Chruščiovo laikotarpiui būdinga literatūrinio kūrinio byla (kūrinys ir diskusija)*. Greta nepublikuotos satyros ten yra aptakus Eduardo Mieželaičio laiškas, skatinantis bandyti spausdinti savo kūrinius, Aneliaus Markevičiaus, Jono Avyžiaus, Baltušio kritiškos recenzijos *Pergalės* redakcijai dėl satyros turinio ir Katiliaus atsakymai, papildyti vėlesniais komentarais, iš laiškų cituojami Vytauto Sirijos Giras ir Petro Juodelio pozityvūs kūrinio vertinimai. Grįžus iš Sibiro, rašytojo kelias Katiliui nesiklostė. Tada jam teko visai neintelektualios veiklos – niekur neįdarbinamas bedarbis, matininkas, žuvies įmonės raštininkas, 1955–1962 m. vėl gavo dirbti mokykloje. „Galų gale pensiją man teko pasidaryti bitumą skaldant, – beje, pensiją nepakankamą, kad galėtum išgyventi“⁵⁴. Paradoksaliau, bet Baltušis tam tikra prasme buvo teisus dėl „realybės pajautimo“. Katilius nenorėjo/negalėjo/nemokėjo prisitaikyti prie naujojo pasaulio.

„Gerbiamoji mano paglobotoja“, „Gerbiama visų rašiusių ir rašančių mecenatė“ – tokiais žodžiais Katilius laiškuose kreipiasi į respublikinės bibliotekos Rankraščių skyriaus vedėją Jonę Žebrytę⁵⁵. Pagrindo tam būta keletriopo. Moralinio palaikymo ir dalykinių patarimų tolimesniems darbams: „Mat, kartais imi, žmogus, ir pats suabejosi, ar yra kokia prasmė versti į liet. kalbą, sakysim, [...] baladininką Odyniečą“⁵⁶. Finansinis atlygis „nuelgetė-

⁵¹ Kazimieras Tamašauskas, „Balys Giedraitis“, in: <https://www.vle.lt/straipsnis/balys-giedraitis>.

⁵² „Medardas Vasiliauskas“, in: <http://genocid.lt/centras/lt/1657/a>.

⁵³ Viktoras Katilius, *Viena Nikitos Chruščiovo laikotarpiui būdinga literatūrinio kūrinio byla (kūrinys ir diskusija)*, 1957–1984, in: LNMMB RKRS, f. 87, b. 3, l. 53.

⁵⁴ Viktoras Katilius, *Autobiografija*, l. 3.

⁵⁵ Viktoro Katiliaus laišakai Jonei Žebrytei, Kaunas, 1984-05-31, 1986-04-21, in: LNMMB RKRS, f. 87, b. 23, l. 3, 4.

⁵⁶ Viktoro Katiliaus laiškas Jonei Žebrytei, Kaunas, 1979-02-10, in: LNMMB RKRS, f. 87, b. 23, l. 2.

jusiam“ rašytojui taip pat buvo aktualus. Rankraščių skyrius nupirko tiek ankstesnius kūrinius (1943, 1963), tiek išėjus į pensiją parašytus, išverstus (aštuntas-devintas dešimtmetis). Rankraščių fonde saugomą Katiliaus kūrybą galima skirstyti į grožinės literatūros kūrinius, lietuvių literatūros istorijai skirtus darbus (monografijas apie rašytojus ir poezijos vertimus su komentarais) ir kalbotyrą.

„Gaila, kad atstumtas nuo literatūros, aš vis dėlto negalėdamas nieko neveikti mečiausi į man nesvetimą liet. literatūros istoriją.“⁵⁷ Literatūros istorijos tyrimų pradžia – studijų ir karo metais rašyta monografija *Vaižganto veidas*⁵⁸. Prie literatūros istorijos jis grįžo aštuntame dešimtmetyje, rasdamas tam įvairių progų. Antano Baranausko 140-ųjų gimimo metinių proga parengė jo pirmojo kūrybos dešimtmečio rinktinę: lenkiškai rašytus eilėraščius išvertė, lietuviškus perrašė⁵⁹, visa tai papildė plačiais kontekstiniais komentarais, rankraštiniais žemėlapiais, diagramomis, piešiniais⁶⁰. Analogiškas Karolinos Praniauskaitės tomelis su vertimais, komentarais, iliustracijomis, parengtas 150-ųjų gimimo metinių proga⁶¹ ir Liudviko Rėzos – 140-ųjų mirties metinių proga⁶². Tuo laiku jis „pereiliavo į lietuvių kalbą“ (iš lenkų kalbos) ir kitų XIX a. poetų kūrinius – Silvestro Teofilio Valiūno, Maironio, Antano Klemento, Vladimiro Gadono, parengė platesnius ar trumpesnius vertimų/kūrybos komentarus ir iliustracijas⁶³. XIX a. lituanistika buvo jo interesų laukas,

⁵⁷ Viktoras Katilius, *Autobiografija*, l. 4.

⁵⁸ Viktoras Katilius, *Vaižganto veidas: Asmens, stiliaus, ideologijos bruožai*, Marijampolė, 1943, in: LNMMB RKRS, f. 87, b. 5.

⁵⁹ Katilius nenurodė, iš kokių šaltinių (rankraščių ar publikuotų) ėmė lietuviškus Baranausko eilėraščius ir ar juos keitė. Tačiau jo perrašyti tekstai kiek skiriasi (skyrība, kai kurių žodžių formos) nuo panašiu laiku, 1970 m., publikuotų Baranausko *Raštuose*. Gali būti, kad eilėraščiai perimti iš skirtingų publikacijų, nes tiek Katilius, tiek Baranausko *Raštų* rengėja Regina Mikšytė akcentavo, kad nesikėsino į autentišką kalbą.

⁶⁰ Viktoras Katilius, *Ant. Baranausko jaunystės dešimtmetis eilėse*, Kaunas, 1975–1978, in: LNMMB RKRS, f. 87, b. 11.

⁶¹ Viktoras Katilius, *Karolinos Onos Praniauskaitės poetinis palikimas*, [Kaunas], [1976–1977], in: LNMMB RKRS, f. 87, b. 12.

⁶² Viktoras Katilius, *Martyno Liudviko Gedimino Rėzos poetinis palikimas*, [Kaunas], [1977–1978], in: LNMMB RKRS, f. 87, b. 15; Rėzos eilėraščių vertimai: LNMMB RKRS, f. 87, b. 13; f. 87, b. 14.

⁶³ *Teofilis Silvostras Valenavičius-Valiūnas: Lietuviškos ir lenkiškos eilės*, Vilnius, [Kaunas], 1979, in: LNMMB RKRS, f. 87, b. 16; Maironis, *Nuo Birutės kalno / Z nad Biruty: Poema / Poemat*, [Kaunas], [1982], in: LNMMB RKRS, f. 87, b. 17, 18; Antoni Klementt, *[Poezija]*, [Kaunas], [1985], in: LNMMB RKRS, f. 87, b. 19; Włodzimierz Gadon, *[Mužikas baudžiamojoje penės arba senelis prie anūko lopšio]*, [Kaunas], 1987, in: LNMMB RKRS, f. 87, b. 20.

ką liudija Vinco Pietario (*Pietario akiračiai*, išleista 1992 m.)⁶⁴ ir Antano Strazdo kūrybą ir gyvenamą laiką pristatančios monografijos⁶⁵.

Katilius nesibaimino kitų kalbų ir kultūrų įtakos lietuvių kalbai ir kultūrai. Priešingai, matomas platus europinis kontekstas, bendrų tendencijų, įtakų akcentavimas – tai ryšku visuose darbuose. Su vertimais jis siekė „parsinešti į lietuvių kalbą visa tai, kas betarpiškai susiję su mūsų kult. istorija ir liter. istorija“⁶⁶, sugrąžinti, pirmiausia, XIX a. lenkakalbę lietuvių literatūrą. „Iš noro visgi ką nors atskleisti, padaryti lituanistikai radosi grynai istoriko baltistinės studijėlės“⁶⁷. Katiliaus fonde yra du rankraščiai kalbotyros temomis, tiriantys senųjų Lietuvos asmenvardžių etimologiją ir šiaurės rytų Lietuvos hidronimų etimologiją⁶⁸ – „aš čia analizuoju dalykus, kurie Vilniuje yra nuėję iš principo klaidingais keliais (Zinkevičius, Rimša), kurie neturi įsisenėti“⁶⁹.

„Šiuos du didelius tekstus aš noriu kur nors saugiai paguldyti, kad jie vis dėlto nežūtų visai.“⁷⁰ Atgavusioje nepriklausomybė Lietuvoje Viktoras Katilius buvo reabilituotas, sugrąžintas į Lietuvos rašytojų sąjungą, vėl spausdinamas. Tačiau didžioji dalis jo vertimų ir tyrimų taip ir liko rankraščiuose. Šiandien ne visi Katiliaus darbai atlaikytų mokslinę kritiką, tačiau pats jo rankraščių fondas vertingas ir įdomus kaip alternatyvi sovietmečio lituanistika. Rašyta į stalčių ar bibliotekos saugyklas, bet iš esmės rašyta ateities skaitytojui. Kazimiero Vasiliausko vardas iš technikų tarpo nebuvo dingęs, atminimas įamžintas/įamžinamas, tačiau žmogiškoji pusė – mylinčio vyro, tėčio ir puikaus sodininko – buvo užgožta akademiinių statusų. Apibendrinant LNMMB saugiai paguldytų ir vis dėlto nežuvusių asmenų rankraščių fondus, norisi dar kartą akcentuoti, kad atskirų žmonių istorijos ir dokumentai paveikiai ir asmeniškai liudija istoriją ir gyvenimą, jos daug įtaigiau pasakoja ir šalies istoriją.

⁶⁴ Viktoras Katilius, *Vinco Pietario akiračiai*, Kaunas, 1982, in: LNMMB RKRS, f. 87, b. 6, 7, 8.

⁶⁵ Viktoras Katilius, *Strazdelis literatūrinėse ir socialpolitinėse laiko bei erdvės koordinatėse*, Kaunas, 1986, in: LNMMB RKRS, f. 87, b. 9, 10.

⁶⁶ Viktoro Katiliaus laiškas Jonei Žebrytei, Kaunas, 1979-02-10, in: LNMMB RKRS, f. 87, b. 23, l. 1.

⁶⁷ Viktoras Katilius, *Autobiografija*, l. 4.

⁶⁸ Viktoras Katilius, *Istorinė vardodara ir istorija. Lietuvos senoviniai sudurtiniai asmenvardžiai*, Kaunas, 1985, in: LNMMB RKRS, f. 87, b. 21; Viktoras Katilius, *Istorinė vardodara ir istorija. Sėla vandenvardžių šviesoje*, Kaunas, 1985, in: LNMMB RKRS, f. 87, b. 22.

⁶⁹ Viktoro Katiliaus laiškas Jonei Žebrytei, Kaunas, 1986-04-21, in: LNMMB RKRS, f. 87, b. 23, l. 4.

⁷⁰ Viktoro Katiliaus laiškas Jonei Žebrytei, Kaunas, 1979-02-10, in: LNMMB RKRS, f. 87, b. 23, l. 1.

APIE AUTORIUS

DARIUS BARONAS – humanitarinių mokslų daktaras, Lietuvos istorijos instituto LDK istorijos skyriaus vyriausiasis mokslo darbuotojas. Pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys: Lietuvos christianizacija XIII–XVIII a., Europos Viduramžių istorija ir šaltinotyros klausimai. Kelių monografijų ir daugelio mokslinių straipsnių autorius. Minėtina kartu su S. C. Rowellu parašyta monografija *The Conversion of Lithuania: From Pagan Barbarians to Late Medieval Christians* (Vilnius, 2015).

ORCID: 0000-0003-1685-3991.

El. paštas: darius.baronas@istorija.lt

LAIMONTAS KARALIUS – magistras, Lietuvos istorijos instituto Archeografijos skyriaus archeografas. Pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys: Lietuvos Metrikos tyrimas ir rengimas spaudai; LDK muitų ir muitinių istorija XV a. antroje pusėje – XVI a. pirmoje pusėje. Paskutinė parengta istorijos šaltinių publikacija: *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 226 (1532–1534). 7-oji Teismų bylų knyga* (2019).

ORCID: 0000-0002-9698-8062.

El. paštas: laimontas.karalius@istorija.lt

ALGIMANTAS KATILIUS – humanitarinių mokslų daktaras, Lietuvos istorijos instituto XIX a. istorijos skyriaus mokslo darbuotojas. Pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys: Katalikų Bažnyčios Lietuvoje istorija XIX–XX a., Užnemunės istorija XIX a. Naujausia knyga: *Jonas Totoraitis MIC: Biografija ir veikla* (2022).

ORCID: 0000-0003-4942-5053.

El. paštas: katilius1@gmail.com

VIKTORIJA KURIENĖ – humanitarinių mokslų daktarė, Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos tyrėja. Pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys: XX a. Vilniaus istorija, Lietuvos paveldosaugos istorija.

El. paštas: viktorija@vokieciugatve.lt

DARIUS LIUTIKAS – socialinių mokslų daktaras, Lietuvos socialinių mokslų centro vyresnysis mokslo darbuotojas, Lietuvos piligrimų bendrijos pirmininkas. Pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys: piligrimystė, religinis turizmas, turistų kelionių motyvai, šventos vietos ir šventos erdvės, religijų geografija, religijos sociologija. Naujausia sudaryta knyga: *Pilgrims: Values and Identities* (2021).

ORCID: 0000-0002-0336-266X.

El. paštas: darius.liutikas@gmail.com

ALDONA PRAŠMANTAITĖ – humanitarinių mokslų habilituota daktarė, Lietuvos istorijos instituto vyresnioji mokslo darbuotoja. Pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys: krikščionybės, kultūros ir švietimo istorija XIX–XX a. Be daugelio mokslinių straipsnių, išleido knygas: *Žemaičių vyskupas Juozapas Arnulfas Giedraitis* (2000), *1863 metų sukilimas ir Katalikų Bažnyčia Lietuvoje* (2014), parengė Motiejaus Valančiaus *Namų užrašus* (2003), Adomo Stanislovo Krasinskio *Atsiminimus* (2013), šaltinių publikaciją *Perlaužto kryžiaus kodas: Lietuviški 1862 metų plakatai* (2019), sudarė straipsnių rinkinį *Dvasininkija ir 1863 m. sukilimas buvusios Abiejų Tautų Respublikos žemėse* (2009).

ORCID: 0000-0003-0267-1935.

El. paštas: aldona.prasmantaitė@istorija.lt

EDUARDAS REMECAS – istorikas, numizmatas, Lietuvos nacionalinio muziejaus Numizmatikos skyriaus vyresnysis muziejininkas. Pagrindinės mokslinių interesų kryptys: numizmatika, seniausios LDK monetos, numizmatikos bibliografija, faleristika, filofaleristika. Išleido knygas: *Lietuvos numizmatikos bibliografija, 1815–1999: bonistika, faleristika, medalininkystė, numizmatika* (2001), *Vilniaus žemutinės pilies pinigų lobis (XIV a. pabaiga)* (2003), kartu su Dalia Grimalauskaite *P pinigai Lietuvoje* (2016), *Money in Lithuania* (2020).

El. paštas: remecas@yahoo.de

SAULIUS RUMŠAS OP – dominikonas, katalikų teologijos mokslų daktaras ir ortodoksų teologijos licenciatas, Lietuvos kultūros tyrimų instituto Antikos ir Viduramžių kultūros tyrimo skyriaus vyresnysis mokslo darbuotojas. Pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys: patristika, kapadokiečiai, trinitologija, kristologija, krikščioniškoji antropologija. Viena iš parengtų publikacijų: Grigalius Nysietis, *Homilijos apie palaiminimus* (iš senosios graikų kalbos vertė Virginija Dičiūtė, 2015).

El. paštas: s.rumsas@gmail.com

SKIRMANTĖ SMILINGYTĖ-ŽEIMIENĖ – humanitarinių mokslų daktarė, Lietuvos kultūros tyrimų instituto vyresnioji mokslo darbuotoja. Pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys: Lietuvos XIX–XX a. dailė, bažnyčių dailė, liaudies dailė, kultūros istorija. Naujausia knyga: *Paminklai Lietuvos valstybingumui įamžinti: Tarpukario kryždirbystė* (kartu su Skaidre Krikštoपाityte-Urboniene, 2018).

El. paštas: s.zeimiene@gmail.com

ATMENA AUTORIAMS

Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraščio ir Bažnyčios istorijos studijų redakcinės kolegijos laikosi požiūrio, kad autoriai neturi būti formaliais reikalavimais varžomi rinkdamiesi jų metodologiją, siekius, individualų stilių, požiūrį į mokslinių publikacijų paskirtį atitinkantį diskurso tipą (straipsnio struktūrą, argumentavimo modelį). Tačiau vienu ar kitu būdu mokslo straipsnyje privalu suformuluoti tyrimų tikslą, nurodyti uždavinius, įvardyti objektą, metodą, aptarti nagrinėjamos problemos iširtumo laipsnį. Įprasta, kad mokslinėse publikacijose nurodomi šaltiniai, rūpinamasi citavimo tikslumu, pateikiami ir pagrindžiami tyrimų rezultatai, daromos išvados.

Tekstai ir jų priedai priimami tik elektroniniu pavidalu (el. paštu ar asmeniškai įteikiant laikmeną; dėl išimčių būtina tartis su vyriausiuoju redaktoriumi); pageidautina pateikti ir vieną egzempliorių išspausdintos medžiagos. Failai rengiami *Microsoft Office* ir su juo suderinamomis programomis (formatai: *.doc, *.rtf, *.xls, *.vsd; *Word 2007–2013* failai *.docx etc. pateikiami išsaugoti *.doc etc. formatu), iliustracijos – programomis, kurios leidžia išsaugoti medžiagą formatais: *.gif, *.jpg (*.jpeg), *.tif, pastaruoju formatu – be suspaudimo. Tekstas rengiamas pagal lietuviškus rašmenų kodavimo standartus, kuriuos palaiko *Microsoft Office 2000* ir vėlesnės versijos, šriftais *Times New Roman* arba *Palemonas*, 12 pt dydžiu, 1,5 li intervalu.

Jei siūlomos medžiagos (straipsnių ir šaltinių publikacijų) apimtis viršija 1 autorinį lanką (40 000 spaudos ženklų), dėl galimybės ją paskelbti reikia tartis su vyriausiuoju redaktoriumi. Į autorinį lanką įeina straipsnio tekstas, priedai (šaltiniai, lentelės, schemas, žemėlapiai ir pan.), iliustracijos, santrauka. Publikaciją sudaro faksimilė ar originalo perrašas, grindžiamas sistemaiskais ir atskiroje komentarų padalėje aptartais principais, esant reikalui – vertimas į lietuvių kalbą ir tekstologiniai bei dalykiniai (istoriniai, kalbiniai ir kt.) komentarai.

Lietuvos akademinuose ir kultūriniuose leidiniuose pamažu nusistovint bendriesiems mokslinio aparato principams, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis* ir *Bažnyčios istorijos studijos* laikosi toliau aptartos citavimo, nuorodų pateikimo ir literatūros sąrašo sudarymo tvarkos, kurią primygtinai rekomenduojame mūsų autoriams.

1. Cituojant lietuvišką šaltinį, citata žymima kabutėmis, kitakalbės citatos pateikiamos kursyvu. Cituojant kabutėse skyrybos ženklas (kablelis, taškas) po citatos rašomas už kabučių, pvz., *A a a „b b b“*. Tik tuomet, kai sakiny s ir prasideda, ir baigiasi citata, skyrybos ženklas rašomas prieš paskutines kabutes, pvz., „*A a a, a a a.*“ Vidinės kabutės rašomos viengubos, pvz., „*A a a 'b b b' a a a.*“

1.1. Kai citata yra didesnės apimties negu kelios eilutės, ji iškeliamą į atskirą pastraipą. Išskeltinės citatos pateikiamos be kabučių, jos atskiriamos tarpų tarp eilučių ir renkamos mažesniu ar kitu šriftu.

1.2. Visos darbo autoriaus korekcijos citatoje žymimos laužtiniais skliaustais [---]. Pateikiant citatą ne nuo sakinio pradžios, ji pradedama rašyti mažąja raide,

pradžioje daugtaškis nerašomas. Kai citata baigiama anksčiau nei cituojamo sakinio pabaiga, po jos rašomas daugtaškis laužtiniuose skliaustuose [...].

1.3 Citatas kitomis kalbomis rekomenduojama pateikti išverstas į lietuvių kalbą. Prireikus citatos pateikiamos ir originalo kalbomis, tada jas rekomenduojama išversti.

2. Metai rašomi arabiškais skaitmenimis ir santrumpa *m.*, pvz., *1861 m.*; dešimtmečiai rašomi arabiškais skaitmenimis arba visu žodžiu, pvz., *8-as dešimtmetis* arba *aštuntas dešimtmetis*, *7-ame dešimtmetyje* arba *septintame dešimtmetyje*; amžiai rašomi romėniškais skaitmenimis ir santrumpa *a.*, pvz., *XVI a.*; kai laiko tarpas rašomas pilnai, tarp arabiškų ir romėniškų skaitmenų rašomas ilgasis brūkšnys be tarpelių, pvz., *1815–1831 m.*; *VI–XX a.*; kai metai pateikiami skliausteliuose, santrumpa *m.* nerašoma, pvz., *(1900)* arba *(1579–1832)*.

2.1. Pilna data gali būti rašoma ilguoju arba trumpuoju būdu. Trumpuoju būdu rašoma arabiškais skaitmenimis tokia tvarka: metai, mėnuo, diena; skaičiai atskiriami trumpais brūkšneliais, pvz.: *1987-06-16*. Ilguoju būdu metai ir diena rašoma arabiškais skaitmenimis su santrumpomis *m.* ir *d.*, mėnuo visu žodžiu, pvz., *1987 m. birželio 16 d.*

3. Lotynišku alfabetu rašyti asmenvardžiai pateikiami originalo rašybos forma su pilnais vardais, kitais alfabetais užrašyti asmenvardžiai transliteruojami į lotynišką alfabetą pagal Lietuvių kalbos komisijos patvirtintas taisykles. Pirmą kartą paminėjus pilną asmenvardį, toliau rašoma tik pavardė, o esant reikalui (kai sutampa kelių asmenų pavardės) – pavardė su inicialu. Dievų, šventųjų, karalių, imperatorių, kunigaikščių, popiežių, kardinolų, arkivyskupų ir vyskupų vardai tradiciškai rašomi lietuviškai.

4. Nelietuviški vietovardžiai pateikiami pagal dabar nusistovėjusią tvarką – transkribuoti lietuviškai, vadovaujamas Lietuvių kalbos komisijos nutarimais. Klaidingai ar pagal senąsias normas parašyti vietovardžiai – pagal dabartinę vartoseną. Sutrumpintos vietovardžių formos rašomos pilnos. Išimtiniais atvejais paliekama originalo rašyba, kai vietovardžio tarimas ir rašymas lietuviškoje literatūroje įvairuoja, turi seną tradiciją arba yra visiškai nežinomas, neįtrauktas į žinynus ar enciklopedijas.

5. Didžiąja raide rašomi tikriniai vardai ir išskirtinę reikšmę turintys pavadinimai bei terminai. Jeigu juos sudaro daugiau nei vienas žodis, didžiąja raide rašomi visi žodžiai, pvz., *Bažnyčia*, *Švč. Gailestingumo Motina*, *Vulgata*, *Lietuvos Vyskupų Konferencija*, *Šventasis Tėvas*, (šv.) *Mišios*.

5.1. Religinių bendrijų pavadinimuose didžiosiomis raidėmis rašomi visi pavadinimo žodžiai, pvz.: *Romos Katalikų Bažnyčia*, *Evangelikų Liuteronų Bažnyčia* ir kt.

6. Knygų ar kitų leidinių, filmų, paveikslų, įmonių pavadinimai tekste rašomi kursyvu, išskyrus tuos atvejus, kai pastarieji teikiami išplėstiniu būdu, tai yra su bendrinio žodžiu ar santrumpa ir simboliniu pavadinimu kabutėse, pvz., uždaroji akcinė bendrovė „Sapnas“. Straipsnių, eilėraščių ar teksto smulkesnių dalių pavadinimai rašomi kabutėse.

7. Lotynišku alfabetu rašyti institucijų pavadinimai tekste išverčiami, prireikus skliaustuose ar išnašoje kursyvu pateikiant originalią formą. Simboliniai pavadinimai rašomi originalo forma, kitais alfabetais užrašyti asmenvardžiai transliteruojami į lotynišką alfabetą.

8. Išnašos numeruojamos arabiškais skaitmenimis; išskyrus atvejį, jei tekste yra viena išnaša, ji gali būti pažymėta žvaigždute; taip pat panašiu būdu galima išskirti teksto turiniui nepriklausančią išnašą, pvz., nuorodas apie tekste pristatomo tyrimo rėmimą, projektą, kurio metu parengtas tekstas ir kt. Tekste išnašos ženklas dedamas prieš skyrybos ženklą, pvz., ---¹; „---“¹. Išskeltinėje (atskira pastraipa teikiamoje) citatoje išnašos ženklas dedamas po paskutinio skyrybos ženklo. Straipsnyje ar publikacijoje (jos komentare) taikoma išštinė išnašų numeracija.

9. Bibliografija (šaltiniai, literatūra) teikiama išnašose. Kitakalbį leidinių aprašas pateikiamas originalo kalba ir rašmenimis; nelotyniško alfabeto antraštiniai duomenys transliteruojami į lotynišką alfabetą, antraštiniai duomenys kirilica pateikiami originalo forma arba transliteruoti į lotynišką alfabetą. Esant reikalui laužtiniuose skliaustuose galima pateikti pavadinimo ar kitų duomenų vertimą į lietuvių kalbą.

9.1. Duomenys leidinio aprašui imami iš leidinio antraštinio puslapio ir pateikiami be sutrumpinimų ar korekcijų. Esant reikalui, nuorodos į senuosius ir retuosius leidinius (konkrečius egzempliorius) bei archyvinę medžiagą gali būti pateikiamos kaip išsamus antraštinių bei kitų (fizinės būklės, įrišimo, saugojimo vietos, signatūros, nuosavybės) duomenų aprašas. Tokiu atveju dera perteikti antraštinio puslapio grafinius duomenis – didžiųjų ir mažųjų raidžių skirtumą, ligatūras, įkypu brūkšniu pažymėti antraštinio teksto skaidymą eilutėmis ir kt.

9.2. Knygų ir kitų leidinių apraše pirmiausia nurodoma autoriaus pilnas vardas (vardai) ir pavardė; skyrybos ženklais neskiriama. Toliau nurodomas knygos pavadinimas kursyvu; atskiriamas kableliu. Toliau nurodoma leidimo vieta (ne daugiau du miestai), leidykla ar leidėjas (senujų leidinių – spaustuvė), metai. Leidimo vieta nuo leidyklos ar leidėjo atskiriama dvitaškiu; leidėjas nuo metų atskiriamas kableliu. Knygos puslapis nurodomas po metų; atskiriamas kableliu ir rašomas po lietuviškos santrumpos *p.*:

Antanas Tyla, *Garšvių knygnešių draugija*, Vilnius: Mintis, 1991, p. 10.

9.3. Kai knygos ar straipsnio autoriai yra keli, jie nurodomi atskiriant kableliu. Kai knygos ar straipsnio autorių arba sudarytojų yra daugiau negu trys, nurodomas tik pirmasis ir santrumpa laužtiniuose skliaustuose *ir kt.* Kai knygos antraštiniame puslapyje autorius nėra iškeltas į priekį, nėra įrašytas arba tik spėjamas, jį aprašo pradžioje galima nurodyti laužtiniuose skliaustuose; atskiriama kableliu:

Algė Jankevičienė, Marija Kuodienė, *Lietuvos mūrinės kopyltėlės: Architektūra ir skulptūra*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2004.

Adomas Butrimas [ir kt.], *Žemaičių Kalvarija: Vienuolynas, bažnyčia ir Kryžiaus kelio stotys*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003.

[Pranciškus Šrubauskis], *Baštas Sirdies pas Pona Dieva, Szwečiausy Marya Pana yr Szweņtus Danguy Karalaujencius, Szaukiancis Par Giesmes*, Wilniuy: Dru-karnioy K. J. M. pri Akademios, 1793.

9.4. Jei autorius yra pasirašęs slapyvardžiu, jis irgi apraše nurodomas laužtiniuose skliaustuose prieš slapyvardį; skyrybos ženklu neskiriama:

[Mykolas Krupavičius], *Ko siekia L. krikščionių demokratų blokas Steigiamajam Seime*, Kaunas: „Šviesos“ spaustuvė, 1920.

[Justinas Staugaitis] Meškus, *Katalikų tikėjimas ir jo priešai*, Seinai: Laukaičio, Dvaranausko, Narjausko ir B-vės spaustuvė, 1908.

10. Kai knyga ar leidinys turi prasminę paantraštę, tai ji nurodoma po pavadinimo ir rašoma kursyvu kaip ir pavadinimas; atskiriama dvitaškiu:

Vytautas Merkys, *Motiejus Valančius: Tarp katalikiškojo universalizmo ir tautiškumo*, Vilnius: Mintis, 1999.

10.1. Kai knyga ar leidinys turi paantraštę, nurodančią tos knygos ar leidinio žanrą, tai ji nurodoma po pavadinimo ir rašoma stačiai; atskiriama dvitaškiu:

Kristina Mačiulytė, *Kad tėvynė gyvuotų...: XVIII a. antrosios pusės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos proginiai pamokslai*: Monografija, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005.

11. Kai vienoje išnašoje nurodomi keli to paties autoriaus veikalai, autorius antra ir kitus kartus nurodomas pilnu vardu ir pavarde:

Jurgis Lebedys, *Simonas Stanevičius*: Monografija, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1955; Jurgis Lebedys, *Lietuvių kalba XVII–XVIII a. viešajame gyvenime*, sudarytoja Vanda Zaborskaitė, Vilnius: Mokslas, 1976; Jurgis Lebedys, *Senoji lietuvių literatūra*, parengė Juozas Girdzijauskas, Vilnius: Mokslas, 1977.

12. Kai knygoje ar leidinyje niekur nėra nurodyta leidimo vieta, metai, tai žymima santrumpomis laužtiniuose skliaustuose, pvz., be vietos – [s. l.], be metų – [s. a.]; rekonstruota tikroji kontrafakcijų leidimo vieta ir metai nurodomi laužtiniuose skliaustuose, pvz., [Bitėnai: M. Jankaus spaustuvė, 1896].

13. Kai knyga ar leidinys turi sudarytoją, rengėją, vertėją ir pan., jis, jo pareigos (funkcija) ir iš kokios kalbos versta nurodoma po pavadinimo tokia pilna formuluote, kokia yra pažymėta cituojamoje knygoje, ir rašoma stačiai; atskiriama kableliu:

Lietuvių klausimas Rusijos imperijoje XIX a. – XX a. pradžioje, sudarytojas Rimantas Vėbra, Vilnius: Baltos lankos, 2001, p. 201.

Mindaugo knyga: Istorijos šaltiniai apie Lietuvos karalių, parengė ir į lietuvių kalbą išvertė Darius Antanavičius, Darius Baronas, Artūras Dubonis (atsakomasis sudarytojas), Rimvydas Petrauskas, Vilnius: LII leidykla, 2005, p. 105.

14. Keliatomio leidinio tomas žymimas lietuviška santrumpa *t.* po bendrojo pavadinimo ir arabišku skaitmeniu; atskiriamas kableliu. Tomo ar dalies pavadinimas rašomas kursyvu; atskiriamas dvitaškiu:

Zigmas Zinkevičius, *Rinktiniai straipsniai*, t. 2: *Valstybė ir kalba. Senųjų raštų kalba. XVIII–XIX a. rašomoji kalba. XX amžius. Rytų Lietuva*, Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2002, p. 59.

15. Kai leidinys priklauso kokiam nors serijai, paprastai išnašose tai nežymima, tačiau, esant reikalui, ji nurodoma skliaustuose prieš leidimo vietą: pateikiama santrumpa *ser.*, serijos pavadinimas kursyvu, po kablelio serijos tomas arba numeris; atskiriama kableliu:

Alsėdžiai, sudarytojui Adomas Butrimas, Liepa Gričiūtė, (ser. *Žemaičių praeitis*, 10), Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2002.

15.1. Kai leidinys turi redakcinę kolegiją arba priklauso serijai, turinčiai redakcinę kolegiją, redakcinės kolegijos sudėtis, esant reikalui, nurodoma prieš leidimo vietą; atskiriama kableliu:

Daiva Krištopaitienė, *Kristijono Donelaičio raštų leidimai: tekstologinės problemos*, (ser. *Lietuvių tekstologijos studijos*, I), redakcinė kolegija Ilona Čiužauskaitė, Loreta Jakonytė, Kristina Mačiulytė, Jurgita Ūsaitytė, Mikas Vaicekauskas (vyr. redaktorius), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007.

16. Cituojant antrą kartą iš eilės, nurodoma kursyvinė santrumpa *Ibid.* Cituojant antrą ar kelintą kartą ne iš eilės, nurodomas autorius ir kursyvinė santrumpa *op. cit.*:

Vytautas Merkys, *op. cit.*, p. 126.

Ibid., p. 29.

17. Cituojant to paties autoriaus daugiau nei vieną tekstą antrą ar kelintą kartą ne iš eilės, nurodomas autorius ir sutrumpintas teksto pavadinimas. Jeigu autoriaus nėra, pateikiamas sutrumpintas pavadinimas:

Kristina Mačiulytė, *Kad tėvynė gyvuotų...*, p. 101.

Alsėdžiai, p. 312.

18. Mokslinių periodinių leidinių pavadinimas nurodomas kursyvu, leidimo vieta, metai, tomas arba (ir) numeris (kai yra tomo arba numerio paantraštė – ji atskiriama dvitaškiu ir rašoma kursyvu), numerio sudarytojas (jeigu yra išskirtas leidinyje) rašomas stačiais:

Acta Academiae Artium Vilnensis, Vilnius, 2006, t. 41: *Šventųjų relikvijos Lietuvos kultūroje*, sudarytoja Tojana Račiūnaitė, p. 145.

Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis, Vilnius, 2011, t. 35, p. 213.

Lituanus, Chicago, 2010, t. 56, Nr. 1, p. 10.

19. Žurnalų, laikraščių pavadinimas nurodomas kursyvu, stačiais metai, tomas arba numeris, puslapiai. Laikraščių data nurodoma prieš numerį trumpuoju būdu. Kartais nurodoma, tačiau nėra būtina, leidimo vieta ir leidėjas; dažniausiai tai taikoma užsienio, regioniniams ar seniesiems leidiniams:

Naujasis Židinys-Aidai, 2011, Nr. 5, p. 317–327.

Pasaulio lietuvis, Lemont, 1997, Nr. 2, p. 11–13.

Viltis: Visuomenės, literatūros ir politikos laikraštis, Vilnius, 1913-01-06 (19), Nr. 3 (790), p. 2.

20. Cituojant straipsnius ar kitokius tekstus iš mokslinių periodinių, tęstinių ir panašių leidinių, žurnalų, laikraščių nurodomas autorius, straipsnio pavadinimas kabutėse, leidinys, kuriame straipsnis spausdintas; leidinys išskiriamas kursyvu. Straipsnio ar kito teksto pavadinimas nuo leidinio atskiriamas santrumpa *in.*:

Mečislovas Jučas, „Lietuvos parapijų fundacijos XV–XVIII a.“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2005, t. 25, p. 77–96.

Aldona Prašmantaitė, „Vilniaus Biblijos draugija (1816–1826)“, in: *Atgimimas ir Katalikų Bažnyčia*, sudarytojai Egidijus Motieka, Rimantas Miknys, Vladas

Sirutavičius, (ser. *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, kn. 7), Vilnius: „Katalikų pasaulio“ leidykla, 1994, p. 8–23.

Mindaugas Paknys, „Mecenatystė“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūra: Tyrinėjimai ir vaizdai*, sudarė Vytautas Ališauskas, Liudas Jovaiša, Mindaugas Paknys, Rimvydas Petrauskas, Eligijus Raila, Vilnius: Aidai, 2001, p. 342–350.

Gabrielė Gailiūtė, „Literatūros kritika šiuolaikinėje Lietuvoje: institucijos refleksija“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2012, Nr. 7, p. 448.

Antanas Alekna, „Vyskupas Valančius ir blaivybė“, in: *Vienybė: Savaitinis laikraštis*, Kaunas, 1918-03-07, Nr. 7, p. 102–105.

21. Rankraštiniai dokumentai aprašomi tokia tvarka: dokumento pavadinimas, metrika – vieta, data, numeris (rekonstruoti ar kiti archyvine apraše neminimi duomenys nurodomi laužtiniuose skliaustuose), po santrumpos *in*: rašomas archyvo pavadinimas, fondo, aprašo, bylos, lapų santrumpos – *f., ap., b., l.* Kartu įrišti dokumentų rinkiniai ar rankraštinės knygos nurodomos pagal aukščiau nurodytus bibliografinių aprašų pavyzdžius, išskyrus tai, kad po sudarymo metų įterpiamas archyvo ar bibliotekos pavadinimas, signatūra ir kiti duomenys:

Juozo Tumo laiškas Augustinui Liepiniui, Kaunas, 1931-08-16, in: Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, (toliau – *VUB RS*), f. 1, b. F600, l. 10r–10v.

[Motiejus Valančius], *Wiadomość o Czynnościach Pasterskich Biskupa Macieja Wołonczewskiego*, [1850–1875], in: Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos Rankraščių skyrius, (toliau – *LLTIB RS*), f. 1, b. 4388.

Albert Wijuk Kojalowicz, *Historiae Lituanæ pars Prior: de rebus Lituanorum ante susceptam christianam religionem conjunctionemque Magni Lituanie Ducatus cum Regno Poloniae libri novem*, Dantisci [Gdańsk]: sumptibus Georgii Försteri, 1650, in: *VUB RS*.

22. Elektroninių leidinių aprašas rengiamas pagal aukščiau nurodytas bibliografinio aprašo taisykles, išskyrus tai, kad nurodant elektroninį dokumentą, laužtiniuose skliaustuose būtina nurodyti laikmenos rūšį, pavyzdžiui, *CD-ROM* ar *interaktyvus*. Interaktyvių (prieinamų per internetą) dokumentų apraše pateikiama internetinė prieiga, pabaigoje skliaustuose pateikiama vėliausia nuorodos tikrinimo data:

Įdomioji Lietuvos istorija: Lietuvos valstybingumo istorija nuo seniausių laikų iki mūsų dienų, [CD-ROM], Vilnius: Elektroninės leidybos namai, 2004.

„Staugaitis Justinas“, in: *Lietuvos katalikų dvasininkai XIV–XXI amžiuje*, [interaktyvus], in: <http://www.lkma.lt/lddb/israsas.php?id=1691>, (2013-03-16).

Saulius Lapinskas, „Frazeologizmai horoskopuose“, in: *Lietuvių kalba*, 2012, Nr. 6, [interaktyvus], in: <http://www.lietuviukalba.lt/index.php?id=216>, (2013-03-24).

22.1. Antrą kartą ne iš eilės cituojant elektroninius leidinius, vadovaujamosi anksčiau nustatytais bibliografinio aprašo taisyklėmis:

Įdomioji Lietuvos istorija.

Ibid.

Saulius Lapinskas, *op. cit.*

23. Kai rengiant tekstą šaltinių ir literatūros pasitelkta daugiau nei nurodoma išnašose, pabaigoje gali būti pateikiamas literatūros sąrašas. Jis sudaromas aprašų abėcėlės tvarka ir rengiamas pagal nurodytas bibliografinio aprašo taisykles, išskyrus tai, kad literatūros sąrašė pirmiau nurodoma autoriaus pavardė, paskui vardas; kablelis po pavardės nėra šomas:

Jučas Mečislovas, „Lietuvos parapijų fundacijos XV–XVIII a.“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2005, t. 25, p. 77–96.

24. Užsienio leidinių bibliografinis aprašas rengiamas pagal lietuviškus principus. Archyvų aprašymai pateikiami originalų kalbomis, išskyrus santrumpas *p.* ir *l.*

25. Kartu su straipsniais ir publikacijomis pateikiamos santraukos (šaltinių publikacijų apžvalgos) lietuvių ir anglų ar kita užsienio kalba, parinkta atsižvelgiant į tikėtiną publikacijos adresatą. Santraukos apimtis – 1000–1500 spaudos ženklų.

26. Autoriai patys parengia trumpą (vienos pastraipos) prisistatymą skyreliui „Apie autorius“ lietuvių ir anglų kalbomis; jame pageidautina paminėti akademinis laipsnius bei vardus, mokslinių interesų sritis, instituciją, pastarąją knygą, disertaciją ar kitą svarbų pasiekimą; privaloma nurodyti elektroninio pašto arba įprastinio pašto adresą.

Redakcinė kolegija įsipareigoja esant reikalui konsultuoti į LKMA veiklą įsitraukusius ar norinčius įsitraukti magistrantus bei doktorantus, jaunos mokslininkus, rengiančius pirmąsias savo mokslines publikacijas. Visus *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraščio* ir *Bažnyčios istorijos studijų* straipsnius bei šaltinių publikacijas anonimiškai recenzuoja du recenzentai. Autoriai su recenzijomis supažindinami tik tuo atveju, jei tekstai įvertinti kaip taisytini ir recenzentų pastabos pravarčios korekcijoms atlikti. Redakcinė kolegija neįsipareigoja teikti paaiškinimų atmestų tekstų autoriams. Maksimalus terminas, per kurį redakcinė kolegija priima sprendimą tekstą skelbti, atmesti ar grąžinti taisyti, yra 4 mėnesiai. Šis terminas nėra tiesiogiai susietas su eventualaus publikavimo laiku, nes pastarasis gali priklausyti nuo teminių tomų formavimo.

Visus spausdinamus tekstus kalbos taisyklingumo atžvilgiu peržiūri ir, esant reikalui, taiso redaktoriai. Autoriams pateikiami sumaketuoti tekstai elektroniniu *.pdf formatu korektūrai atlikti ir autorizuoti. Grąžindami redakcinei kolegijai tekstą autoriai paprastu ar elektroniniu parašu patvirtina autorizavimą bei sutikimą, kad tekstas būtų skelbiamas *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraščio* ar *Bažnyčios istorijos studijų* elektronine versija interneto svetainėje *www.lkma.lt* bei prieinamas per asocijuotas duomenų bases.

Spausdinti tekstai ir iliustracijos, diskelių ir CD pavidalo laikmenos autoriams negražinamos.

Kilus neaiškumams dėl medžiagos tematikos, rengimo principų ar kitų su *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraščio* ir *Bažnyčios istorijos studijų* dalykiniais aspektais susijusių klausimų prašome kreiptis į vyriausiąją redaktorių.

Redakcinė kolegija

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA

LKMA METRAŠTIS XLVI

Anglų kalbos vertėja ir redaktorė Diana Bartkutė Barnard

Maketuotoja Dainė Galinienė

Tiražas 100 egz.

Leido „Lietuvių katalikų mokslo akademija“

Pilies g. 8, LT-01123 Vilnius

contacts@lkma.lt, www.lkma.lt

Spaudė UAB „Petro ofsetas“

Naujoji Riononių g. 25C, LT-03153 Vilnius

